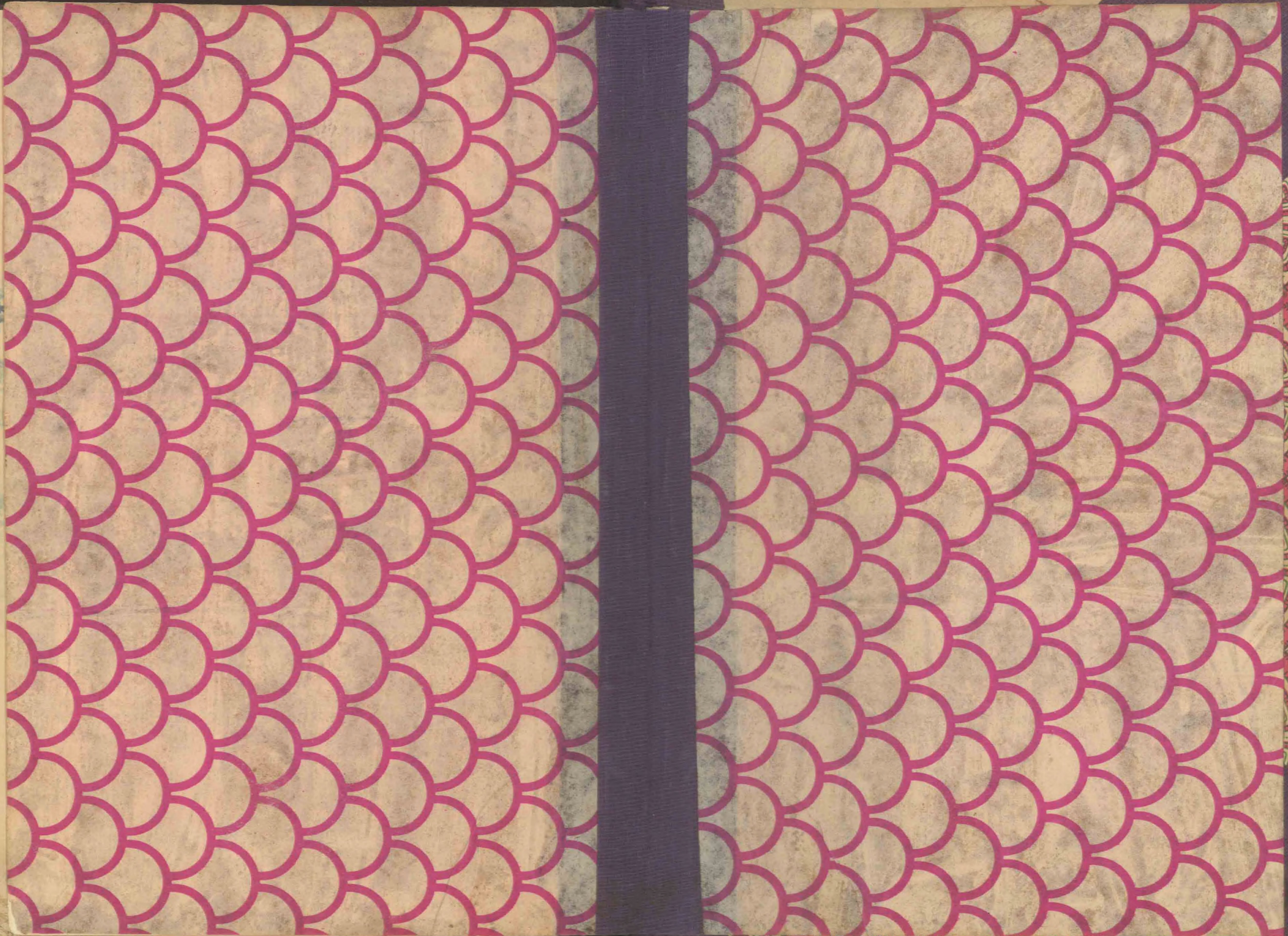

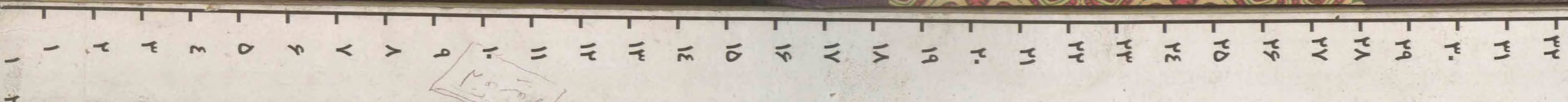
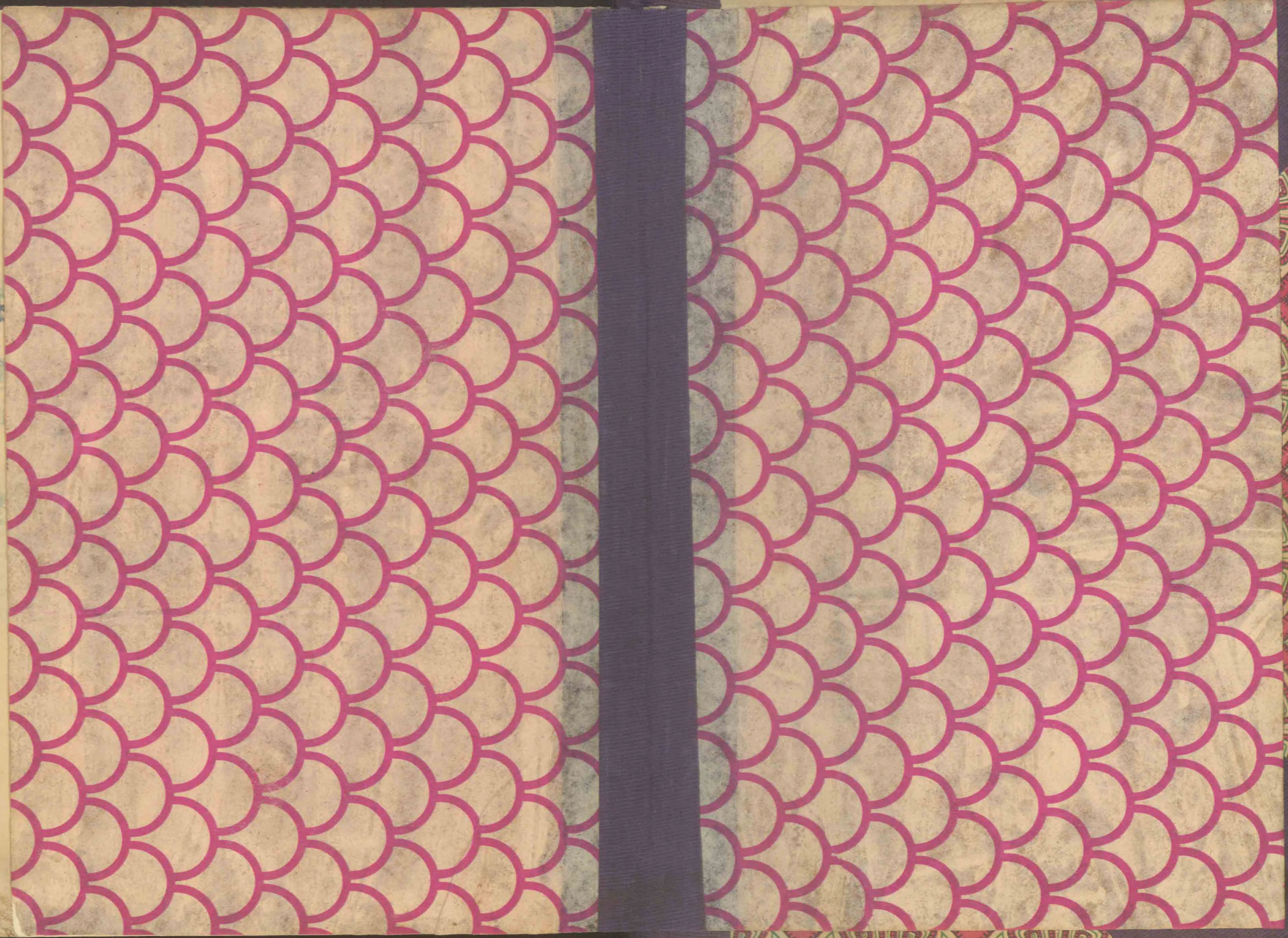
انتخاب از اخلاق حسنی
نیزک مایری

1	
2	
3	
4	
5	
6	
7	
8	
9	
10	
11	
12	
13	
14	
15	
16	
17	
18	
19	
20	
21	
22	
23	
24	
25	
26	
27	
28	
29	
30	
31	
32	
33	
34	
35	
36	
37	
38	
39	
40	
41	
42	
43	
44	
45	
46	
47	
48	
49	
50	
51	
52	
53	
54	
55	
56	
57	
58	
59	
60	
61	
62	
63	
64	
65	
66	
67	
68	
69	
70	
71	
72	
73	
74	
75	
76	
77	
78	
79	
80	
81	
82	
83	
84	
85	
86	
87	
88	
89	
90	
91	
92	
93	
94	
95	
96	
97	
98	
99	
100	

فردوسی
شماره ۱
جلد ۱

فهرست مضامین حصه نشر ۲۴۳

نمبر نشر	مضمون	صفحه	نمبر نشر	مضمون	صفحه
۱	انتخاب از اخلاق محسنی	۱۴	۱۱۲	بدیه که عرفا و شعرا در وقت وفات گفته اند	۱۱۲
	(۱) ادب	۱۴	۱۱۶	انتخاب از نگارستان	۱۱۶
	(۲) عفو و بخشش	۲۰	۱۲۰	انتخاب از مجله مهر (طهران)	۱۲۰
	(۳) جد و جد	۲۲	۱۲۴	(۱) جشن مهرگان	۱۲۴
۲	انتخاب درة الاخبار و ملقة الاولاد	۳۰	۱۲۹	(۲) مهر	۱۲۹
	فیلسوف حجة الحق عمر بن ابراهیم الحنبل	۳۰	۱۵۹	(۳) سبب پیدایش جشن مهرگان	۱۵۹
۳	انتخاب از گنج دانش	۳۲	۱۶۰	(۴) وجه تسمیه مهرگان	۱۶۰
	تهران	۳۳	۱۶۲	(۵) زمان پیدایش جشن مهرگان	۱۶۲
۴	انتخاب از توزک بایری	۵۹	۱۶۶	(۶) جشن مهرگان از شرق تا غرب	۱۶۶
	(۱) از بهرات به کامل در سرمای سخت	۵۹	۱۶۷	(۷) عدد ایام مهرگان بزرگ و کوچک	۱۶۷
	(۲) جنگ پانی پت	۷۰	۱۶۸	(۸) مراسم جشن مهرگان	۱۶۸
۵	انتخاب از کلید دمنه بهر آشای	۷۴	۱۶۸	(۹) مهرگان در دربار بنامشیاں	۱۶۸
	باب السند و البحر	۷۴	۱۷۲	(۱۰) مهرگان در عهد ساسانیان	۱۷۲
۶	لطائف الطوائف	۸۸	۱۸۱	(۱۱) جشن مهرگان در قرون اسلامی	۱۸۱
	در لطائف شعر نسبت به توکل و غیلا	۸۸	۱۸۵	(۱۲) قاتمه	۱۸۵
	لطائف شعرا و طرافت های ایشان بایک دیگر	۹۰	۱۸۹	انتخاب از منتخب التواریخ (ابدیونی)	۱۸۹
	لطائف عارف بام نسبت به طوائف و طوائف	۹۴	۱۸۹	غیر خاں بن حسن سور	۱۸۹
	بدیه منتن و زرا و بدیه شعرا پیش ایشان	۹۹	۲۰۶	انتخاب از سفرنامه ناصر خسرو علوی	۲۰۶
	بدیه منتن شعرا بایک دیگر	۱۰۵	۲۳۶	بدیه ای رسول الله علیه السلام	۲۳۶

هـ

نزدان

د

انسان

ادب

ی

ی

ی

ی

ی

ی

ی

اخلاق محسنی

حسین الواعظ الکاشفی - کمال الدین حسین بن علی الواعظ الکاشفی ،
بیہق میں پیدا ہوئے۔ اور عمر کا بیشتر حصہ ہرات میں بسر کیا۔ سلطان حسین
بیہق اور اس کے وزیر میر علی شیروان کی بہت قدر کرتے تھے۔ اُن کا انتقال
۹۱۰ھ میں ہوا ۔

آپ بحیثیت واعظ بہت مقبول تھے۔ لیکن ان کے لئے بقائے دوام کا
باعث ان کی نشر کی بعض کتابیں ہوئیں۔ تفسیر مواہب علیہ (جو تفسیر حسینی
کے نام سے بہت مشہور ہے) ، جواہر التفسیر ، انوار سہیلی ، مخزن الانشا ،
روضۃ الشہداء ، اخلاق محسنی اور فوت نامہ آپ کی معنوی یادگاریں ہیں ۔
اخلاق محسنی ، جیسا کہ نام سے ظاہر ہے ، علم اخلاق کے مسائل پر مشتمل
ہے۔ اگرچہ اس کا اخلاق ناصری اور اخلاق جلالی کے ساتھ کوئی مقابلہ نہیں
ہو سکتا ، تاہم بلحاظ قدر و قیمت ، باعتبار سادگی زبان اور بحیثیت اختصار
اس کا مقام بھی علم اخلاق کی فارسی کتابوں میں بہت بلند ہے۔ بلکہ کہا جاسکتا
ہے کہ یہ کتاب عوام اور متوسط درجے کے علما میں بہت مقبول رہی ہے ۔

گنج دانش

اس کا مصنف محمد تقی خاں المتخلص بہ حکیم پسرادی خاں امراد فضلہ
عہد قاجار میں سے تھا۔ امیر الشعرا رضا علیخان کا دختر زاوہ تھا۔ ناصر الدین
کے عہد میں اس کا لقب معتمد الدولہ تھا۔ اور مختلف مناصب پر فائز رہ کر
فرائض سرانجام دیتا رہا۔ ایک وقت میں طہران کے عجائب خانہ اور شاہی
کتب خانہ کا انچارج تھا۔ ۱۲۵۸ھ میں اس نے یہ کتاب گنج دانش ایران
کے مشہور شہروں کے حالات پر بطور جغرافیہ کل انسا کیلکولیڈیا لکھی۔ اس کے
علاوہ مفصلہ ذیل کتابیں بھی اس نے لکھیں۔ جنت السلاطین۔ عنوان
الملوک۔ کثر الذرر۔ مجمع الذرر۔ مسلک السالکین۔ الغرض یہ اپنے زمانہ

کے مشہور مؤرخین میں سے تھا ۔

تزک بابری

تزک بابری جو واقعات بابری کے نام سے شہرت رکھتی ہے ۔
ظہیر الدین بابر بادشاہ کی خود نوشت سوانح عمری ہے۔ یہ بات خاندان
تیموریہ کے سلسلے میں بہت تعجب انگیز اور دلچسپ ہے کہ اس کے
بہت سے افراد نے اپنی زندگی کے احساسات کو جنگوں اور معرکوں
سے ذرا بھی فرصت ملنے پر قلمبند کیا۔ چنانچہ تیمور ، بابر ، جہانگیر کی تزکات
کا حال سب کو معلوم ہے۔ علم و فضل کی قدردانی کے علاوہ اس خاندان
کے اکثر بادشاہ اور شاہزادے خود بھی زیور علم سے آراستہ تھے۔ چنانچہ
سلطان حسین ، مرزا الخ بیگ ، مرزا کاہران ، ہمایوں ، جہانگیر ، گلبدن بیگم ،
جہاں آرا بیگم ادارا شکوہ ، عالمگیر اورنگ زیب اور بہت سے اور افراد
اس حیثیت سے کسی تعریف کے محتاج نہیں ۔

بابر کی روزانہ یادداشتوں کا مجموعہ جو تزک بابری یا واقعات بابری
کے نام سے یاد کیا جاتا ہے۔ دراصل چغتائی ترکی میں تھا۔ جس کا فارسی
ترجمہ ۹۹۸ھ میں میرزا عبدالرحیم خاں خاتمال نے اکبر کے زمانے میں کیا۔
میرزا عبدالرحیم بن میرم خاں ، امرائے اکبری میں ایک ممتاز درجہ رکھتے
تھے۔ وہ نہ صرف تلوار کے دھنی اور رزم کے مرد میدان تھے۔ بلکہ بزم
شعر و سخن کے صدر نشین اور شعراء و دیگر ارباب ذوق کے قدردان
بھی تھے ، ان کی پیدائش ۹۶۲ھ میں ہوئی اور انتقال ۱۰۳۶ھ میں
عہد جہانگیری میں ہوا ۔

تزک بابری کا انگریزی میں بھی ترجمہ ہو گیا ہے جو ڈاکٹر لیڈن نے

لے ڈاکٹر ریو کا خیال ہے کہ تیمور کی تزک جعلی ہے۔ کیونکہ سب سے پہلے
کے زمانے میں ایک شخص ابوطالب حسینی نے اس کا سراغ لگایا۔ بہر حال
اسے پاس ایک کتاب 'توگ تیموری' کے نام سے موجود ہے ۔

شروع کیا تھا۔ اور ولیم ارسکائن (William Erskine) نے مع مفید حواشی، اور قابل قدر دیباچہ کے پاریس تک پہنچا کر ۱۸۲۶ء میں بمقام لندن شائع کیا۔ یہ ترجمہ چار جلدوں میں ہے۔

ترک با بری موجودہ حالت میں فارسی میں ہے۔ اس لئے اصل ترکی نسخہ کی زبان اور اسٹائل کے متعلق کوئی رائے ظاہر کرنا بے سود ہے۔ لیکن اس بات کا اقرار کرنا پڑتا ہے کہ اس کتاب کے مضامین سے بابر کے علمی ذوق، اس کے ناقدانہ تبصرے، زندگی کے مختلف پہلوؤں کا گہرا مطالعہ، ماحول کی جزئیات سے دلچسپی اور قدرت کے مناظر اور فطرت کے حسن سے عالم و لبستگی کا بخوبی پتہ چلتا ہے۔ نیز ڈاکٹر لیبیان کے اس قول کی تصدیق ہوتی ہے کہ "تیموری خاندان کے افراد شجاعت اور آراٹ کے حسن ذوق کا عجیب مجموعہ تھے"۔

کلید دمنہ ہرامشاہی

کلید دمنہ دنیا کی ان خوش قیمت کتابوں میں سے ہے، جو جس ملک اور جس قوم میں پہنچیں، بہت مقبول ہوں گی۔ پروفیسر براؤن کا خیال ہے کہ یہ دراصل ہندوستان کی تصنیف تھی، چھٹی صدی عیسوی میں کسری انوشیروان کے عہد میں ایران پہنچی۔ اس کا پہلوی زبان میں ترجمہ ہوا۔ پھر سریانی زبان میں منتقل ہوئی۔ اور بالآخر ابن المقفع نے عربی زبان میں ترجمہ کیا۔ اس کا خیر مقدم صرف یہیں ختم نہیں ہو جاتا۔ بلکہ دنیا کی بہت سی زبانوں نے اسے اپنے دائرہ میں عزت کی جگہ پر بٹھایا ہے۔

کلید دمنہ ہرامشاہی، ابن المقفع کے عربی ترجمہ کی ابتدائی شکل ہے جو غزنی کے ایک بادشاہ بہرام شاہ کے نام سے منسوب ہے۔ جس کی سلطنت ۱۱۱۸ء سے ۱۱۵۵ء تک تھا۔ فارسی مترجم کا نام نظام الملک ابوالمعالی نصر اللہ بن محمد بن عبد الحمید ہے۔ یہ خسرو ملک (بن بہرام شاہ) کے وزیر تھے اور ہفت آعلیم کے مصنف کے بیان کے مطابق اپنے زمانے

میں بہت عزت کی نگاہ سے دیکھے جاتے تھے۔ ہفت آعلیم میں یہ بھی لکھا ہے کہ کلید دمنہ فارسی کی نثری کتابوں میں یکتا اور بیمثل مانی جاتی ہے۔ تاریخ و قصات کے مصنف نے بھی یہی رائے ظاہر کی ہے۔ یہ کتاب ۱۸۸۵ء میں بمقام طوران چھپ چکی ہے۔

پروفیسر براؤن فرماتے ہیں کہ اس کتاب کا اسٹائل انوار سہیلی کے مقابلے میں کم دشوار ہے۔ اگرچہ مؤرخ الذکر کو شہرت زیادہ حاصل ہے۔

لطائف الطوائف

مصنف کا نام علی بن حسین الواغظ الکاشفی اور تخلص صفی تھا۔ یہ حسین واغظ کاشفی مصنف اخلاق محسنی کے فرزند تھے۔ اور والد بزرگوار کے راہگراے عالم بقا ہونے کے بعد ہرات میں اسی حیثیت سے قیام پذیر ہوئے۔ ان کی وفات ۹۳۹ء میں ہوئی۔

لطائف الطوائف کہانیوں اور لطیفوں کا مجموعہ ہے۔ جسے عمر کے آخری برس میں ہمارے مصنف نے ترتیب دیا۔

اس کے علاوہ اس صفی نے رشتات عین الحیات کے نام سے نقشبندی سلسلہ کے صوفیوں کا ایک تذکرہ بھی لکھا ہے۔ جو ان کی سب تصانیف میں بہت اہمیت رکھتا ہے۔ انہوں نے ایک مثنوی بھی لکھی جس کا نام محمود و ایاز ہے۔

صفی کا اسٹائل اپنے بلند مرتبہ باپ کے اسٹائل سے بہت کچھ ملتا جلتا ہے۔ لیکن دنیائے ادب میں جو مقبولیت باپ کو حاصل ہوئی۔ بیٹے کو اس کا معمولی حصہ بھی نصیب نہیں ہوا۔

نگارستان

مصنف کا نام ابن محمد احمد الشہور بہ قاضی احمد غفاری تھا جو نظم و نثر میں اعلیٰ پایہ کا ادیب تھا۔ نام کی نسبت اپنے نامی مورث اعلیٰ امام نجم الدین

عبد الغفار قزوینی کے نام پر ہے جس کی وفات ۱۰۶۵ء میں واقع ہوئی۔ باب کا نام قاضی محمد غفاری تھا جو رے کا قاضی تھا۔ اُس نے ایک نظم 'وصالی' کے نام سے لکھی اور ۱۰۳۳ء میں وفات پائی۔ مصنف موصوف نے ایک اور مشہور و معروف کتاب موسوم بہ 'جہاں آرا' بھی لکھی۔ آخر کار ۱۰۶۵ء میں مکہ معظمہ کے حج کی واپسی پر دیہل (سندھ) بندرگاہ میں داعی اجل کو لبیک کہہ کر ہمیشہ کے لئے پیوست خاک ہوا۔

مجلد ہر

ایران جدید کا ادبی اور سیاسی ماہانہ رسالہ ہے۔ جو پانچ چھ سال سے آقائے مجید موقر مدیر روزنامہ "ایران" و "مہرگان" کی ادارت میں شائع ہو رہا ہے۔ ایران کے بہترین جرائد میں سے ہے۔ یہ مضمون "جشن مہرگان" ادیب معاصر ذیح اللہ صفا کی تحقیقات کا نتیجہ ہے۔

منتخب التواریخ بدایونی

اس کا مصنف عبدالقادر بن ملوک شاہ بدایونی المتخلص "قادری" ۹۳۸ء میں بمقام بدایوں پیدا ہوا۔ ۹۶۹ء میں اپنے والد کی وفات پر شیخ مبارک ناگوری کی شاگردی میں زانوے ادب تہ کیا۔ اگرچہ اپنے استاد کے دو نامی بیٹوں فیضی اور ابوالفضل سے نہایت گہرے تعلقات تھے تاہم مذہبی تعصب کی بنا پر ان کی وفات کے بعد انہیں کا فر قرار دینے میں ذرا بھی تاثر نہ کیا۔ ۹۸۱ء میں اسے اکبر کے دربار میں پیش کیا گیا اور درباری علما کی فرست میں شمار ہوا۔ علاوہ دیگر کام کے اس نے مباحثات اور رائے کا بھی ترجمہ کیا۔ ۹۹۹ء میں "تاریخ اکشمیر" کی تکمیل اکبر بادشاہ کے حکم سے کی منتخب التواریخ کا کام اپنے دوست "طبقات اکبر شاہی" کے مصنف نظام الدین احمد کی وفات کے بعد صفر

۱۰۳۰ء میں شروع کیا۔ اور جمادی الثانی ۱۰۳۰ء میں مکمل کر دیا۔ مگر اپنی حین حیات میں اسے پوشیدہ رکھا۔ البتہ اس کی وفات کے بعد اس کا یہ کام مولوی احمد علی کے ہاتھوں ترتیب پاکر عوام تک پہنچا۔

ناصر خسرو

ابو معین ناصر بن خسرو اقبادیانی، المروزی ۳۹۲ء میں پیدا ہوا اور ۴۸۰ء میں اس کا انتقال ہوا۔

جس زمانے میں ابو سلیمان چغری بیگ، خراسان کا حاکم تھا۔ اُس نے ایک خواب کی بنا پر ملازمت کو ترک کر دیا۔ اور حج کے ارادے سے مکہ کی طرف چل پڑا۔ چنانچہ نیشاپور، دامغان ارے، قزوین، تبریز وغیرہ سے ہوتے ہوئے ۴۸۰ء میں منزل مقصود پر پہنچ گیا۔ حج سے فراغت کے بعد وہ مختلف مقامات کی سیر کرتا ہوا ۴۸۳ء میں واپس مرو میں آ گیا۔

یہی سفر نامہ بعض اوقات غلطی سے زاد المسافرین کے نام سے یاد کیا جاتا ہے۔ مگر یاد رہے کہ یہ ناصرخسرو کے سفر نامہ سے مختلف چیز ہے اور نظم میں ہے۔

تحفۃ الجیب فخری

یہ فارسی کے مختلف شعرا کی ہم قافیہ اور ہم وزن غزلیات کا بہت قابل قدر مجموعہ ہے۔ جو شاید طہماسپ صفوی کے زمانے کے ایک شاعر اور قصیدہ نگار فخری سلطان محمد بن امیری کا مرتب کردہ ہے۔ جو فخری نے یہ مجموعہ وزیر حبیب اللہ کے نام سے منسوب کیا ہے۔ جو درمش خاں حاکم خراسان (۱۰۲۰ء) کا وزیر تھا۔

اسی مصنف کا ایک اور مجموعہ بھی ہے جس کا نام 'بستان النحیال' ہے۔ لطائف نامہ کے نام سے میر علی شیر کے ایک تذکرہ کا (جو ترکی میں تھا) فارسی میں ترجمہ بھی موجود ہے۔

اس مجموعہ سے جن شعرا کی غزلیات لی گئی ہیں۔ ان کے مختصر حالات دیے جاتے ہیں۔

سعدی شیرازی - مشہور الدین بن مصلح الدین (المتوفی ۷۹۰ھ) نام۔ سعدی تخلص سعد بن زنگی کے نام کی رعایت سے اختیار کیا۔ یہ بادشاہ فارس کے آباکوں میں سے تھا اور اس کا انتقال ۷۲۳ھ میں ہوا۔ سعدی کا وطن شیراز تھا۔ ان کی زندگی کے بعض حالات کے متعلق بہت اختلاف پایا جاتا ہے۔ تاہم اس قدر ضرور اتفاق ہے کہ انہوں نے تعلیم کے ابتدائی دور کے بعد دنیا کے مختلف ممالک کی سیر و سیاحت کی۔ چنانچہ اپنی کتابوں میں انہوں نے بہت سے مواقع پر اپنے تجربات لکھے ہیں۔ جن میں سے بعض کے متعلق محققین کی رائے ہے کہ وہ صحیح نہیں بلکہ محض خیالی ہیں۔

سعدی کی بہت سی کتابیں ہیں۔ جن میں سے ہر ایک فارسی ادبیات کی مقبول ترین تصانیف میں سے ہے۔ نثر میں گلستان اور بوستان (جو مثنوی ہے) اور غزلیات اپنی شیرینی، عالمگیر اخلاقی اصول کی تبلیغ اور سادگی و رنگینی کی آمیزش کے لئے ہمیشہ ہمیشہ اہل ذوق سے خراج تحسین حاصل کرتی رہیں گی۔ سعدی نے فارسی غزل کو ایک صنف بنا دیا۔ جو واقعیت اور حقیقت سعدی کے کلام میں ملتی ہے۔ وہ بعد کے شعرا کے کلام میں تقریباً مفقود ہے۔

انوری - ابو عبد اللہ الدین انوری ہمتہ میں پیدا ہوئے۔ مدرسہ منصورہ طوس میں ابتدائی تعلیم حاصل کی۔ لیکن کچھ عرصہ کے بعد سلطان سجدر کے درباریوں اور قصید نگاروں میں شامل ہو گئے۔ انوری کے بیشتر قصائد اسی بادشاہ کی مدح میں ہیں۔ کہتے ہیں کہ انوری نے ۱۰۰۰۰ شعر میں سب سے زیادہ کے انطباق اور اس کے نتیجہ کے طور پر بہت بڑے زلزلوں اور طوفانوں کی پیشگوئی کی تھی۔ جو

سعدی کے مفصل حالات کے لئے مولانا حالی کی کتاب حیات سعدی۔ مولانا شبلی کی شعر العجم۔ پروفیسر براؤن کی تاریخ ادبیات ایران جلد سوم ملاحظہ ہو۔

بد قسمتی سے پوری نہ ہوئی۔ اس پر لوگوں کی ملامت سے بھاگ کر پہلے نیشاپور اور پھر بلخ میں عزت گزینی اختیار کی۔ انوری کا انتقال ۸۵۰ھ میں ہوا۔

دنیا انوری کو سب سے زیادہ اس کے قصیدہ اور ہجو کی وجہ سے جانتی ہے۔ اگرچہ اس کے قصاید میں شوکت الفاظ اور تخیل کی بلندی اور گہرائی ویسی نہیں جیسی قصاید خاقانی میں ہے۔ تاہم بعض محققین کے خیال میں خاقانی کے پہلو بہ پہلو جگہ حاصل کرنے کے لئے انوری سے زیادہ اور کوئی مستحق نہیں۔

مولانا شبلی لکھتے ہیں: "انوری کا اصلی مایہ فخر ہجو ہے۔ اور کچھ شبہ نہیں کہ اگر ہجو کی کوئی شریعت ہوتی۔ تو انوری اس کا پیغمبر ہوتا۔" انوری علوم عربیہ میں کمال رکھتا تھا۔ اور نجوم میں دستگاہ حاصل تھی۔ پروفیسر والٹن ٹن ٹرو کو سکی نے ۱۸۸۳ء میں بمقام سینٹ پیٹرز برگ انوری کے کلام اور اس کی سوانح عمری پر ایک نہایت قابل قدر کتاب لکھی ہے۔

عرفی شیرازی - محمد جمال الدین عرفی، زین الدین علوی کا بیٹا تھا۔ اس کا باپ شیراز میں ایک معزز عہدے پر ممتاز تھا۔ ابتدائی تعلیم شیراز میں ہوئی۔ اور علاوہ معمولی علوم کے مصوری اور نقاشی میں بھی تعلیم پائی۔ اگرچہ ایران میں شاہ طہماسپ اور شاہ عباس کی علمی فیاضیاں کچھ کم نہ تھیں۔ لیکن عرفی کے لئے ہندوستان کی کشش کچھ زیادہ جاذب توجہ ثابت ہوئی۔ وہ اکبر کے زمانے میں ہندوستان آیا اور فتح پور سیکری میں فیضی سے ملا۔ اگرچہ ان دونوں کے تعلقات زیادہ دیر تک خوشگوار نہ رہے۔ تاہم فیضی ہی کی وساطت سے عرفی کا امراے اکبری سے تعارف ہوا۔ حکیم ابوالفتح گیلانی کی ملاقات نے عرفی کے شاعرانہ جوہر کو بہت چمکایا۔ اور اس کے مرنے کے بعد اس نے اپنے آپ کو خانخاناں کے درباریوں میں شامل کر لیا۔ عرفی نے

اکبر اور شاہزادہ سلیم کی مدح میں بھی بہت سے قصاید لکھے ہیں۔ اور اگرچہ وہ نہایت آزاد اور خوددار تھا۔ پھر بھی بادشاہ وقت سے کہاں بے نیازی ہو سکتی تھی ؟

عرفی کا انتقال ۹۹۹ھ میں ہوا۔ پہلے لاہور میں دفن ہوا۔ پھر اس کی ہڈیاں لاہور سے نجف پہنچیں اور وہاں سپرد خاک کر دی گئیں۔

عرفی کی طبیعت میں خود ستائی کا مادہ بہت تھا اور اس کے اچھے اچھے دوست بھی اس کے غرور سے نالاں تھے۔ حاضر جوابی اور ظرافت میں بھی بے مثل تھا۔ لیکن یہ بات بے حد قابل ستائش ہے کہ اس نے کسی کی ہجو میں اشعار نہیں لکھے۔ ان کی تصنیفات یہ ہیں :-

(۱) نسیب (رسالہ نثر و تصوف) - (۲) مثنوی بجواب مخزن الاسرار (۳) مثنوی بجواب شیریں خسرو - اور (۴) کلیات قصاید و غزلیات

عرفی مثنوی اچھی نہیں کہ سکتا تھا۔ لیکن قصیدہ اور غزل میں ایک طرز خاص رکھتا تھا۔ چنانچہ معاصرین کے علاوہ عہد موجودہ میں بھی اہل علم اس کے کلام کو اکثر شعرا پر ترجیح دیتے ہیں۔ قصیدہ میں تخیل کی بلندی اور غزل میں فلسفہ آمیز تشریح حیات اس کی خصوصیات میں سے ہے۔

فرخی - علی نام، ابوالحسن کنیت، سیستان وطن، باب کا نام قلعہ تھا جو حاکم سیستان امیر خلف بن احمد کے درباریوں میں سے تھا۔ بچپن میں موسیقی کی تعلیم پائی۔ اور اس کے ساتھ ساتھ شعر و شاعری کا بھی بچپن سے شوق تھا۔

وہ سب سے پہلے ابوالمظفر جغتائی حاکم بلخ کے پاس آیا اور پھر اس کی وساطت سے سلطان محمود کے دربار میں رسائی ہوئی

اور بادشاہ کے شعرائے خاص میں سے ہو گیا۔ فرخی نے ایک کتاب صنائع و بدائع کے متعلق بھی لکھی ہے جس کا نام 'ترجمان البلاغہ' ہے۔

فرخی نے ۱۰۲۹ھ میں وفات پائی۔ فرخی کے کلام میں صفائی، سلاست اور روانی بدرجہ اتم پائی جاتی ہے۔ اس نے واقعہ نگاری کو بہت ترقی دی ہے۔ اور صنائع و بدائع کے استعمال سے بھی اپنے اشعار کو آراستہ و مزین کیا ہے۔

مختشم کاشی - مختشم، کاشان کا رہنے والا تھا۔ اس کا تعلق شاہ پھما سب صفوی کے دربار سے تھا۔ مجمع الفصحا میں لکھا ہے کہ وہ نوجوانی کے زمانے میں غزلیات لکھا کرتا تھا۔ لیکن بعد میں اس نے مرثیہ اہل بیت کی طرف توجہ کی۔ اس کی وجہ یہ بیان کی جاتی ہے کہ شاہ پھما سب قصیدہ گوئی کو حقیقت کے خلاف خیال کرتا تھا اس رجحان طبع کو دیکھ کر مختشم نے ہفت بند کے نام سے اہل بیت کا مرثیہ لکھا۔ بقول بعض یہ مرثیہ بارہ بندوں میں تھا۔ جس کی بہت شہرت ہوئی۔ بہت سے شعرائے اس کی پیروی کی اور یہ ایک عام صفت شاعری بن گئی۔ مختشم کا ایک دیوان غزلیات بھی ہے۔ اس کا انتقال ۹۹۶ھ میں ہوا۔

فردوسی طوسی - فردوسی کا اصل نام ابوالقاسم حسن (یا منصور) تھا۔ وہ شاداب (طوس) میں ۳۳۰ھ میں پیدا ہوا۔ فردوسی نے زندگی کے ۲۵ برس شاہنامہ کے لکھنے میں صرف کئے۔ جس کا کچھ حصہ اس نے طوس میں اور بیشتر سلطان محمود غزنوی کے دربار میں لکھا۔ اس کی تکمیل ۴۱۰ھ میں ہوئی۔ فردوسی کی وفات ۴۱۰ھ میں ہوئی۔ اگرچہ بعض لوگوں کی رائے میں اس کا سن وفات ۴۱۶ھ ہے۔

فردوسی کے دربار غزنی میں پہنچنے کے متعلق ایک دلچسپ روایت بیان کی جاتی ہے۔ کہتے ہیں۔ فردوسی جب غزنی میں آیا تو چلتا پھرتا ایک باغ میں جا لگا۔ اتفاق سے وہاں عنصری، فرخی، عسجدی (درباری شعرا) موجود تھے۔ انہوں نے فردوسی کو مداخلت بے جا سے روکنے کے لئے ایک ترکیب نکالی اور وہ یہ تھی کہ ایک مصرع پیش کیا اور کہا کہ یہ شاعروں کی مجلس ہے اس میں بجز شاعروں کے اور کوئی نہیں آ سکتا۔ اگر تم بھی شاعر ہو تو اس پر ایک مصرعہ لگاؤ۔ غرض چاروں نے اپنے اپنے مصرعے پیش کئے۔ کہتے ہیں کہ فردوسی کا مصرعہ سب سے عمدہ تھا۔ اس لئے کہ اس میں ایران قدیم کی بعض تلمیحات تھیں۔

بعض کتابوں میں لکھا ہے کہ بادشاہ کے درباریوں میں سے ایک شخص ماہک کے ذریعے فردوسی کی دربار میں رسائی ہوئی تھی۔ بہر حال فردوسی شاہنامہ کی تصنیف کی خدمت پر مامور ہوا اگرچہ وہ اس سے پہلے ہی طوس میں بعض اکابر کے کھنے سے اس کی داغ بیل ڈال چکا تھا۔

فردوسی کی زندگی میں سب سے نمایاں واقعہ یہ ہے کہ شاہنامہ جب ختم ہو گیا۔ تو بادشاہ کی طرف سے اس کا صلہ نہ ملا۔ مولانا شبلی کھٹے ہیں کہ "یہ واقعہ عموماً مسلم ہے۔ لیکن اسباب مختلف بیان کئے گئے ہیں اور سب متناقض ہیں۔" جدید تحقیقات علمی نے جو نئے واقعات اور اسباب دریافت کئے ہیں۔ ان سے سلطان محمود غزنوی اس نا انصافی کے الزام سے بہت حد تک بری الذمہ ہو جاتے ہیں۔ لیکن اس میں کوئی کلام نہیں کہ فردوسی اس سلوک بلکہ بد سلوکی سے بہت شکستہ دل ہوا۔ اگرچہ سلطان کی طرف سے بعد میں تلافی یافتات کا ارادہ بھی ہوا۔ لیکن افسوس کہ یہ سب کچھ بے وقت ہوا۔

کہتے ہیں کہ فردوسی نے اس واقعہ سے متاثر ہو کر ایک، بھو بھی لکھی۔ لیکن پروفیسر شیرانی "تنقید شعر العجم" میں اس سے انکار کرتے ہیں۔ آپ کا خیال ہے کہ یہ بھو بعد میں لوگوں نے شاہنامہ میں سے بہت سے اشعار نکال کر تیار کر دی ہے۔

شاہنامہ کے علاوہ ایک کتاب یوسف زلیخا بھی فردوسی کی طرف منسوب کی جاتی ہے۔

فردوسی نے ایک بیٹی یادگار چھوڑی۔ کہتے ہیں کہ شاہی صلہ جو فردوسی کے عین انتقال کے وقت طوس پہنچا۔ اس کی بیٹی کو پیش کیا گیا۔ لیکن اس نے قبول نہیں کیا۔

شاہنامہ ان بلند پایہ کتابوں میں سے ہے جو دنیا کے بہترین شاہکاروں میں سے خیال کی جاتی ہیں۔ اسی وجہ سے فردوسی کو مشرق کا ہومر کہا جاتا ہے۔ شاہنامہ جہاں شاعری اور بلاغت کے اعتبار سے بے نظیر ہے، وہاں بلحاظ مضامین اس کی اہمیت اور بلندی خاص طور پر قابل توجہ ہے۔ یہ دراصل قدیم ایران کی تاریخ اور تمدن کا ایک مفصل انسائیکلو پیڈیا ہے۔ جس میں ایرانی تہذیب کا اتنا مؤثر اور صحیح نقشہ کھینچا گیا ہے کہ اس کا جواب ملنا مشکل ہے۔ یہی وجہ ہے کہ ایران جدید میں فردوسی کو ایک زبردست مصلح اور منتظیر مدت پرست خیال کیا جاتا ہے۔

فردوسی کے مختلف ایڈیشن، ترجمے اور خلاصے اتنی زبانوں میں اور اتنی تعداد میں نکل چکے ہیں کہ ان پر تبصرہ کرنا اس جگہ ممکن نہیں۔

مجمع الفصحاء

اس کا مؤلف رضا قلیخان طبرستانی مخلص بہ ہدایت محمد ہادی خان کا بیٹا تھا۔ جو ۱۱۸۵ھ میں بھید فتح علی شاہ طہران میں پیدا ہوا۔ تحصیل کمالت محمد شاہ اور ناصر الدین شاہ کے دربار میں پائی۔ مجمع الفصحاء دو

جلدوں پر مشتمل ہے۔ جس میں شاہان و شاہزادگان کے شاعروں کے علاوہ دیگر مشہور و معروف ایرانی شعرا کے حالات مع انتخاب کلام مندرج ہیں جن کی تعداد سات سو سے زیادہ ہے۔

رہنما قلیخان خود شاعری کا شغف رکھتا تھا۔ اور ہدایت تخلص کرتے ہوئے تیس ہزار سے زیادہ اشعار کہہ کر اپنی یادگار میں چھوڑ گیا۔ اس کی غزلیات اور قصاید کے چند نمونے مجمع التفتی میں بھی پائے جاتے ہیں۔ مکملہ روضۃ الصفا اور لغت الجمن آرا بھی اس کی تالیفات سے ہیں۔ آخر کار ستر سال کی عمر میں ۱۲۸۸ھ کو راہی ملک بقا ہوا۔

مجمع اللطائف

منظر حسین سمرقندی ۹۵۲ھ کی حدود میں زندہ تھا۔ اس نے مختلف عنوانات پر فارسی شعراء کے کلام کا انتخاب کیا ہے۔ جو مجمع اللطائف کے نام سے مشہور ہے۔

حضرت اقبال رحمۃ اللہ علیہ۔ ۲۲۔ فروری ۱۸۸۹ء میں سیالکوٹ میں پیدا ہوئے۔ ۱۸۹۸ء میں گورنمنٹ کالج لاہور سے ایم۔ اے پاس کیا۔ پہلے اورینٹل کالج لاہور اور پھر گورنمنٹ کالج لاہور میں پروفیسر ہوئے۔ ۱۹۰۵ء میں یورپ گئے۔ ۱۹۱۰ء میں واپس آئے۔ ۱۹۱۲ء میں "سر" کا خطاب ملا۔ ۱۹۲۶ء میں پنجاب اسمبلی کے ممبر ہوئے۔ ۱۹۳۲ء میں انہوں نے اپنے معرکہ آرا مقالات مدراس میں پڑھے۔ جو کتاب کی صورت میں طبع ہو گئے۔ ہیں۔ آپ کا انتقال اپریل ۱۹۳۸ء میں ہوا۔ تاریخ وفات "محمد اقبال رضی اللہ عنہ"۔ تصانیف۔ بانگ درا۔ بال جبریل۔ ضرب کلیم (اردو)۔ اسرار خودی۔ رموز بخودی۔ زبور عجم۔ جاوید نامہ۔ پیام شرق (فارسی)۔ فلسفہ عجم۔ مدراس لیکچرز۔ six lectures (انگریزی) خطبہ الہ آباد۔ خطبہ لاہور۔ اسلام اور قومیت۔ احمدیت و اسلام۔ فلسفہ اقتصادیات (مکمل ہے) آپ کی آخری تصنیف ارمغان حجاز ہے۔ بعد از وفات شائع ہوئی ہے۔

ملک الشعراء مرزا محمد تقی بہار ولد مرزا محمد کاظم ملک الشعراء صبوری ۱۳۰۲ھ میں بمقام مشہد متولد ہوئے۔ ۱۳۲۲ھ سے ۱۳۲۶ھ تک خراسان کے سیاسی انقلابات میں شرکت کی۔ بلند پایہ سیاسی مقالات و انقلابی اشعار لکھے۔ ۱۳۲۹ھ میں روزنامہ "نوبہار" مشہد میں جاری کیا۔ ایک مجلہ ادبی "دانشکدہ" کے بھی مدیر ہوئے۔ ایک چھوٹا سا ناول بنام "نیرنگ سیاہ" یا "کنیزان سفید" لکھا۔ تاریخ سیستان کی تصحیح و تنقیح کی۔ دیوان کمتل ۲۰ ہزار اشعار پر مشتمل ہے۔ جس میں قصائد، غزلیات، مثنویات، رباعیات و قطعات سب موجود ہیں۔

مرزا صادق خان ادیب الممالک (امیر الشعراء) تخلص امیری پسر مرحوم الحاج مرزا حسین ۱۲۸۵ھ میں کازران کے گاؤں میں پیدا ہوئے۔ ۱۳۱۶ھ میں ریاست مدرس لقمانیہ تبریز کی نیابت پر مقرر ہوئے۔ روزنامہ "ادب" اسی سال میں شائع کیا۔ ۱۳۲۳ھ میں بلوکیہ میں روزنامہ "ارشاد" ترکی زبان میں نکالا۔ آپ روزنامہ غلس۔ عراق عجم و دولت ایران کے سر مدیر بھی رہے۔ تصانیف۔ چند رسائل لکھے۔ ایک دیوان ۲۵ ہزار اشعار پر مشتمل مدیر ارغمان نے شائع کیا ہے۔ ۱۳۳۶ھ میں ۵۸ برس کی عمر میں ظہران میں فوت ہوئے۔ عربی زبان پر بھی قادر تھے۔

مرزا ابراہیم خان پور داؤد پور باقر۔ تبار رشت کے خاندان سے تھے۔ ۲۸ جمادی الاول ۱۳۰۳ھ بمطابق ۵۔ مارچ ۱۲۸۵ھ میلادی رشت میں متولد ہوئے۔ فارسی و عربی کی ابتدائی تعلیم کے بعد ظہران چلے گئے۔ طلبہ قدیم حاصل کی۔ پھر فرانس چلے گئے۔ وہاں ادبیات فرانسیسی سے آشنا ہو کر ۱۳۲۸ھ میں یونیورسٹی پیرس کے "شعبہ حقوق" میں داخل ہوئے۔ ایران واپس آ کر کرمانشاہ میں روزنامہ "رستخیز" جاری کیا۔ ۱۳۳۲ھ میں ہندوستان آ کر عرصہ تک بمبئی میں قیام کیا۔ اور اوستا کی تفسیر لکھی۔ اشعار کا دیوان "پور اندخت نامہ" کے نام سے ملتا ہے۔ اور تصانیف یہ ہیں:-
تغاسیر رشتہا۔ (سرود ہائے زرتشت)۔ (گاتھا)۔ ایرانشاد خرمشاہ وغیرہ۔

ایران کی طرف سے شانتی کمیٹی کلکتہ میں "تہذیب ایران" کے مضمون کے استاد کے طور پر کام کرتے رہے۔
 بیروین خانم اعتصامی دختر آقائے اعتصام الملک مرزا یوسف خان اعتصامی ۱۳۳۸ء میں طہران میں پیدا ہوئیں۔ ایران کے بلند پایہ شعرا میں شمار ہوتی ہیں۔ غزل بہت کم کہی ہے۔ طبقہ نسواں کی بیداری کے لئے بہت کام کیا۔ لیکن اعتدال پسند ہیں۔
 ڈاکٹر محمود خان افشار ۱۳۱۳ء میں یزد کے مقام پر پیدا ہوئے۔ لوزان یونیورسٹی سویس سے ڈاکٹری کے درجہ تک سیاسی علوم حاصل کئے۔ ایک کتاب "سیاست اروپا" (La Politique Européenne) بعنوان رسالہ وکٹری (Thesis) فرانسیسی زبان میں لکھی۔ اس کے علاوہ کئی بلند پایہ مضامین و مقالات مختلف زبانوں اور رسالوں میں لکھے۔ ۱۳۴۲ء میں طہران آکر سیاسی مدرسہ میں تاریخ جغرافیہ اور اقتصادیات کے پروفیسر ہوئے۔ بعد ازاں مدرسہ عالیہ تجارت کے پرنسپل مقرر ہوئے۔ بعد ازاں ایک عدالت کے جج بھی ہوئے۔ ۱۳۴۵ء سے سیاسی و ادبی مجلہ "آئینہ" کے سر دبیر ہیں۔ آپ کی شاعری بہت بلند پایہ ہے۔
 مرزا محمد علی مصباحی المتخلص بہ عبرت نایلی ولد مرزا عبدالحق ۱۳۸۵ء میں اصفہان میں پیدا ہوئے۔ ۲۰ ہزار اشعار کا مجموعہ دیوان (تیار کیا ہے۔ اس کے علاوہ مدینۃ الادب کے نام سے ایک تذکرہ بھی مرتب کیا ہے۔ شاعری میں اعتماد علی النفس، قناعت، خدمت خلق، صفائی ضمیر و حسن اخلاق اور بلند ہمتی کی تعلیم دی ہے۔
 آقا مرزا حسن خاں معدی شیرازی آزاد و فرزند مرزا عباس خاں آصف الملک معدی ۱۳۳۳ء میں شیراز میں متولد ہوئے۔

انتخاب از اخلاق محسنی

ادب

و آن صیانت نفس است از قول ناپسندیدہ و فعل ناستودہ و
 خود را و مردم را در پایہ حرمت نگاہداشتن، و آبروی خود و دیگران
 نارنجتن و حقیقت آست کہ در جمیع احوال متابعت حضرت رسالت
 پناہ علیہ صلوات اللہ نماید کہ ادیب کامل اوست۔ قطعہ
 ادب آموز از آن ادیب کہ او

ادب از حضرت خدا آموخت

بہ کسے خواں سبق کہ در بہر حال

سبق از لوح کبریا آموخت

و ادب از همه کس نیکوتری نماید، خصوصاً از ملوک جهاندار و سلاطین
بزرگوار، چه هرگاه که ایشان بر جاده ادب استقامت ورزند، ملازمت
ایشان را نیز سعادت ادب لازم باشد، و بدین واسطه رعایا، هم نتواند
که از طریق ادب انحراف ورزند، پس امور مملکت منظم گردد و
مصالح اهل عالم بر وفق حکمت میاشود، و فی المثنوی المغنوی - نظم

از خدا خواهیم توفیق ادب

بے ادب محروم گشت از فضل رب

از ادب پر نور گشت است این فلک

و از ادب معصوم و پاک آمد ملک

و اکابر گفته اند: بهترین سرمایه و خوشترین پیرایه مرا و لایق آدم

را، به تخصیص بادشاهان عالم را، ادب است.

در اخبار آمده که سلطان مصر با پادشاه روم طرح موافقت

انداخته دختر او را از بهر پسر خود خطبه کرده، و هم دختر خود را در

عقد پسر و در آورد، بسبب این وصلت دس در سائل از جنین

متواصل گشت، و به اتفاق این دو صاحب دولت هر دو مملکت با یک

دیگر آراستگی پذیرفت، و در امور کنی و جزئی مراجعت برائے یک دیگر

* زن خواستن - خوانندگاری

نمودند، و بی مشورت و تدبیر هم در هیچ مهم شروع نه فرمودند
روزی ملک مصر بقیصر روم پیغام فرستاد که "پسران زنده حیات و عمر
زندگی اند، و تمام ما بعد از وفات جز به حیات ایشان باقی نمی ماند -

بیت

زنده است کسی که در دیارش

ماند خطی به یادگارش

پس همت بر انتظام حال و فراغ بال* ایشان مصروف باید است

و عنان عنایت بطوب جمعیت و وسعت معیشت ایشان معطوف باید

ساخت، و من بجهت پسر خود چنین ذخائر و نفائس و پرده استوار

و ضیاع و عتار پدید آورده ام، از آن طرف راسی جهاں آرای آن

حضرت در سخن اهتمام بحال پسر خود چه اکتفا فرموده است؟

چون این پیغام به سمع قیصر رسید، قیصر فرمود و گفت: "مال یا یو یوقا

و محبوب ناپاکی دار است، از و خیالی نباید گرفت، و بهر متاع

قانی دنیا که در فریفته نباید شد، من پسر خود را بکلیه ادب بیار است ام

و خزانهای مکارم اخلاق برای او ذخیره نهاده ام، مال در معرض فنا

و زوال است، و ادب امین از تفرق و انتقال"

* دل

چوں این خبر به ملک عرب رسید گفت : راست میگوید ،
 الْأَدَبُ خَيْرٌ مِنَ الذَّهَبِ مثنوی
 ادب بهتر از گنج قارون بود
 فزون تر از ملک فریدون بود
 بزرگان نه کردند پروا سے مال
 که اموال را هست و در زوال
 عمان سوی علم و ادب یافتند
 که نام نکو از ادب یافتند

علو همت

در خبر آمده است که إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ مَقَالِي الْأُمُورِ (حق سبحانه
 و تعالی مردم بلند همت را دوست می دارد) و اعمال بزرگ را به نظر قبول
 مشرف می سازد و در فعلت ارجند ، با همت بلند ، پیوندی دارد که
 خدائی ایشان از یک دیگر محال است - قطعه
 مرغ همت چو بال بخشاید عز و اقبال آشیان باشد
 پیش چوگان همت عالی کتری گوی آسمان باشد
 سلاطین را همت عالی پیشکار است کافی ، و مددگار است وافی ،

هر کرا از ایشان همت بیشتر است ، به قدم شوکت از دیگران پیشتر است

فرد

همت بلند دارد ، که نزد خدا و خلق
 باشد بقدر همت تو اعتبار تو
 یعقوب لیث را در مبدأ جوانی یک از پیران قبیله گفت : " خاطر من
 به حال تو نگران است ، دست پیانی * راست کن تا از برای تو کرمیه از
 خانوادۀ بزرگ بخواهم " ، یعقوب گفت " عروس که من خوش کرده ام
 دست پیمان او آماده است " پیر گفت " آن را بر من عرض کن تا بینم
 که چیست ، و از عروس نشان ده ، تا بدانم که کیت " یعقوب بخانه
 درآمد ، و شمشیر بیرون آورد و گفت " من عروس مالک شرق و
 غرب را خطبه خواهم کرد و دست پیمان من این تیغ جوهر دار و این شمشیر
 جوشن گذار است " فرد

باخت نیک ، میچ کس را ستیز نیست

هر عروس ملک به از تیغ تیز نیست

* آنچه از نقد و جنس و زیور قبل از مزاحمت به عروس دهند مهر معی و کاین

و هم درین معنی گفته اند. فرد

این عروس مملکت آن مرد در کنار گرفت

که اول از گهر تیغ داد کا پیش

و در همین معنی این بیت مشهور است. فرد

عروس ملک کس در کنار گیرد چیت

که بوسه بر لبش همیشه آید از زرد

آورده اند که در آن ایام که اسکندر می خواست که رایت

جهانگیری از سرحد روم بر عزیمت ضبط ممالک عرب و عجم ابرافرازو،

و رکاب همایون بجهت تسخیر بروج عالم حرکت دهد، بنایت اندیشه ناک

و طول خاطر بود، ارسطاطالیس حکیم، که وزیر آن حضرت بود، چون

علامت فکرت و نشان چیرت بر جنبه حال و ناصیه احوال او ظاهر

دید، گفت. "اے شاه جهان! اسباب دولت تمیاد آماده، و خدم

و حشم در موقع بندگی و فرمانبرداری آماده، خزانه معمور و مملکت

موفور، بخت بصفت استقامت آراسته، و نهال دولت بشرف

استقامت پیراسته، اقبال کرم موافقت بسته، و جاه و جلال بر آستانه عالی بنجد نگاری

نشت، توزع "غیر انور و تفرق خاطر از هر راسب چیت به"

پریشانی

اسکندر جواب داد: "تا مل میکنم، که عرصه جهان بنایت محقر است

و ساحت ممالک هفت اقلیم بسیار مختصر، شرم می دارم از برای این مقدار

ملک سوار شدن و توجه به تصرف و تسخیر آن نمودن، قطعه

گرای آن نمکند طول و عرض هفت اقلیم

که من به نیت تسخیر آن سوار شوم

هزار عالم ازین گز بود کم است هنوز

که من به عزم تصرف بدان دیار شوم"

ارسطو فرمود که، "شک نیست که ایالت و حکومت این مایه

از جهان نه لائق همت بلند و نه درخور همت ارجمند است، عرصه

مملکت ابدی را به آن ضم کن، تا بهم چنانچه بضررت تیغ جهان سوز ساحت

سرای فانی را در قید ضبط می آری، به برکت عدل عالم افروز ملک

سعادت باقی بهم در قبضه استحقاق تو آید، تا این نقصان ببرکت آن کمال

تکافی پذیرد، و این اندک بذیب آن بسیار رونق گیرد.

مثنوی

ملک عقیقی خواه کماں خرم بود   ذره ز آن ملک صد عالم بود

بهد کن تا در میان نشست   عرصه آن عالمت آید بدست

اسکندر بدین سخن تسلی یافته بر حکیم آفرین فراوان کرد و امروز

شاه با عقل هر کلمه در هوا و ثناء اسکندر چست آن پر واز می کشد که
 همای بهمتش به استخوان ریزه دنیا سرفرو نیاورده / فرد
 تو باز ساعد شاهی به استخوان منگر
 همای بهمت خود را بلند ده پر واز

جدوجهد

جد سعی کردن است در تحصیل مطالب و جهد رنج بردن است
 در اکتساب مقاصد و مآرب ^{باعت} و جد و جهد از اخلاق ملوک جهانگیریه
 و کشورستان است و این صفت تکلیف بهمت می باشد هر چند بهمت
 عالی تر بود جد و جهد در طلب مقصود بیشتر واقع شود و باید که مرد
 بلند بهمت از تحمل مشقت نترسد چه حال از دو بیرون نیست
 اگر به جهد و امن مقصود بدست آید فهو المراد و اگر در حجاب توقف
 ماند مذبذب و نزدیک عقلا واضح است و ملو بهمت او در طلب
 مفاخر و آثار بر همه ضار بود و اولی ^{شعر}
 در طلب می گوئیم اربابیم ز بهمت بلند
 ورنیابیم مذر من اقتد بزرگان را پسند

در امثال حکما و هند مذکور است که مورے که جهد بر لبته بود و
 از توده خاکی که نقل آن آدمیان را به کلفت میترشد و ذره ذره
 می برد و به طرف دیگری ریخت - مرغی برو گذر کرد و شخصی
 دید ضعیف و نحیف که به نشاط تمام دست و پای می زد و
 در نقل کردن آن خاک چد ^{شش} تمام و جهدی لاکلام بجای آورد
 گفت: "اے ضعیف ^{بند} و نحیف ^{بند} پیکر این چه کار است که
 پیش گرفته ؟ و این چه هم است که در آن خوض کرده ؟"
 مور گفت: "مرا بایک از قوم خود نظریست و او این شرط
 آورده که اگر بر وصل ما داری قدم در نه و این توده خاک
 را ازین ر بگذر بردار ، حالا مستعد آن کار شده ام ، و می خواهم
 که بدان شرط اقدام نموده از عهد عهد بیرون ایم -" مرغ گفت
 " این گمان که می بری ، بقدر آرزوی تو نیست ، و این گمان که می کنی
 بقوت بازوی تو نه -" مور گفت: "من عزم این کار کرده ام ،
 و قدم جد و جهد پیش نهاده ، اگر پیش برم فهو المراد و الا معذورم
 خواهند داشت ، مشغولی

لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى
 من طریق سعی می آرم بجا
 و امن مقصود اگر آرم بکفت
 از غم و اندوه مانم بر طرف

لال خوشی
 مشغول

مشغول

در نشد از جہد من کارے بکام من در آن معذور باشم والسلام
 افریدون را در مبادی ایام سلطنت که ریاضت و دولت او
 در ریاض سعادت و میدان داشت و ریاض شادمانی از بهت کارانی
 وزیدن اندیشه تسخیر بعضی از ممالک که در تصرف جمعی از
 متغلبان بود، پدید آمد - فرد

کفایت نفس اگر چند اندک ست و
 جهان به تیغ مگر فتن ز بهمت مالیت

این معنی را به ارکان دولت مشاورت کرد و جمع گفتند:
 "اے ملک! ملکی داری آراسته و مبالغه بخت و خواسته
 بے ضرورت غبار فتن انگیزان و آتش تشویر بر افروز فتن، مواظب
 نمی نماید - از آنچه هست تمتع بردار و ارتکاب مخاطره
 فروگذار - فرد ✓

در فراغت کوش و در لذت کمیت

آرزو را هیچ پایانی پیدا

افریدو گفت: "قناعت مقتضای طبع بهائیم مگر افسوس است
 و نشستن در کنجی از اتمتضا و تلووت بهمت مجاز از کار و امانده
 فرصت وقت را که چون خیال سحاب گذرنده است، نیست باید

شمرده و در حصول مال از رکوب احوال اندیشه نباید کرد - قطعده
 مگر سلطنت نباید بست هرگز رغبت تن آساست
 از مشقت کجا بر آساید هرگز است جهان نیست
 آورده اند که ملکی پسر خود را بحرب خسته فرستاد بود و خبر
 آورد که ملک زاده گاه گاهی در راه زره از پر خود بیرون میکند و دو
 شب در یک منزل خیمه اقامت می زند و پیر بدو نوشت که اے پسر
 حق تعالی که عزت را آفرید، کلفت و مشقت را به آن قرین ساخت
 و بذلت را که خلق کرد، آرام و راحت را با او رفیق گردانید، آنکه
 عزت را به ملوک داد، و بذلت را به رعایا - خط پادشاه عز مملکت است
 و قسم رعیت امن و امان و استراحت و این هر دو بخش یک
 جامع نشوند - لاجرم پادشاه باید که آسایش را و دایع نمساید و
 راحت را با رعیت گذارد، و اگر چنین نمی کند، با استراحت در
 می باید ساخت و اندک عزت ملک اعراض می باید نمود -

رست برادر موبد

فرد

لذت شاهی ترا بس راحت دیگر مجوس

با وجود سلطنت بر مایه و یگر نخواه

یعقوب لیث در بدایت حال خود را در ممالک انگلند

و خطراتی که از ارتکاب کردی، از آسایش نفس بر طرف بودی
 و از کشیدن مشقتها یک نفس نیا سودی، او را گفتند: "تو مرد روی
 گری، ترا باعث بریں همه جفا کشیدن، و خود را در غرقایه ناک افکندن
 چیست؟" گفت: "مراد این می آید، عمر عزیز خود را در اصلاح روی
 و مس صرف کردن، و روی توجه به پیشه که در آل شریک بسیار
 باشد، آوردن - جهد من در آن است، و جهد من برای آن که خود
 را به مرتبه رسانم که کسی از ابناء جنس من با من شریک نباشد، گفتند
 "این همه بغایت ^{بسیار} صعبت و کاره بسیار مشکل است" گفت: "من
 دانسته ام، که شربت برگ چشیدن است و بار فنا و فوات کشیدن،
 آنکه در کاره بلند تلف شوم، نه آنکه در کاره پست بمرم" لاجرم
 بیس جهد رسید بدان منصب، که رسید، نشوی

می باش به جهد و جهد در کار

و امان طلب ز دست مگذار

هر چیز که دل بدار گراید

گر جهد کنی بدست آید

و چنانچه به جهد و جهد بنا، بزرگی تمهید می باید، به ضد این صفت
 که بطلالت و کسالت است اساس شوکت و دولت در هم شکند -

یکی را از آل طاہر سؤال کردند، که "سبب زوال ایالت و
 انتقال دولت شما چه بود؟" جواب داد: "شراب شب و خواب باند
 یعنی از کاهلی به کار ملک پیردا ختم، و از کسالت رسم جلالت برانداختیم
 لاجرم سفینه اختیار ما در گرداب زوال غرقه گشت، و کشتی امید ما
 به ساحل مراد نرسید" شعر

بنار دولت خویش آن کس خواب کند
 که شام می خورد و صبح گاه خواب کند ✓

انتخاب

دُرَّةُ الْاَخْبَارِ وَلَمْعَةُ الْاَنْوَارِ

(ترجمہ تہتمہ عنوان الحکمت)

مُصَنَّفٌ

علی بن زید بیہقی

الفیلوف حجتہ الحق عمر بن ابراہیم النجیام

اصل و میلاد او از نیشاپور بوده است، در تعلق در اجزاء علوم حقیقی و سمعی آن بلوغ شیخ ابوعلی بود، لیکن در خلق ضیقی داشتی و در تعلیم و تفہیم و تصنیف و آنچه از آن دیگری فائدہ یافتی، ضیق داشتی می کرد.

[او] جامع بود میان قوت حفظ و جدت ذکا، پختان کی می گویند، کتابی مطول را ہفت نوبت تا مل می نمود در اصفہان، چوں بہ نیشاپور

* یعنی ثانی

+ بخل

+ کہ

خود کرد و از تہ قلب الما کرد، چنانکہ نسخہ از اہل او بنوشتند، و از آن نسخہ مقابلہ کردند، زیادت تفاوتی نداشت، و بدین استغناء بر جمیع علوم معقول و منقول و قوت یافت.

گفتہ اند کی روزی حضرت شہاب الاسلام الوزير عبد الرزاق بن الفقیہ الاجل ابی القاسم عبد اللہ بن علی در آمد و امام القراء ابو الحسن الغزالی حاضر بود و در اختلاف ائمۃ القراء در آیتی بحث می رفت، چون امام حاضر شد، شہاب الاسلام گفت:

"علی الخیر سقطنا" پس دہی مختار از وجوہ مختلف فیہا از وی پرسیدند، از وجوہ اختلاف قراء بیان کرد، ہر دہی علت آن گفت، و ذکر آن شواذ + علی کثر تھا بکرد، بعد از آن اختیار و دہی نمود، بر صحت دلیل گفت، پس امام ابو الحسن گفت: "کثر اللہ فی العلماء مثلك! حق تعالی جہاں را از وجود مبارک امام خالی ندارد! چہ گمان نداشتہ کی کسی از قراء در جہاں این وجوہ و علل بر ذکر + تواند بود تا بیکجہی فیلسوف چہ رسید؟"

+ کہ

+ تہنا کم نادر

+ بیان تواند کرد - یاد تواند داشت -

ایشان الامام ظهیر الدین ابوالحسن بن الامام ابوالقاسم البیهقی گوید: در خدمت امام ایدرم، مجلس امام عمر در آمد در سنه سبع و خمسایه پس از من معنی بیستی از حاشیه پرسید و آن این است: کتاب الامام

ولا یرون اکناف الهویات

اذا خلوا اولاد الارض الحدون

گفتم: «هوینا تغییریت کی اسم نمکبر ندارد همچنان کی شریا و حیا» و شاعر اشارت کرده است: «بقرآن طائفه و منع طرفی که داخل یعنی در مکانی کی حلول نمایند، با خوردش بتایند و در معالی ایشان تقصیری واقع نشود کی همت ایشان بسوی معالی امور باشد»

بعد از آن از انواع خطوط قوسیه پرسید گفتم: «انواع خطوط قوسیه چهار است، یک محیط دایره و یکی قوس نصف دایره و قوس بزرگ تر از نصف دایره» بعد از آن امام عمر پیرم را گفت: «شنسته: اعرافنا من اخصزم»

* فردوس التواریخ (منقول در حواشی چهارمقاله) ص ۲۱۴ حسن بجاوی سج دارد + تکمیل جمله از روی نسخه فردوس التواریخ منقول در حواشی چهارمقاله کرده شد + مثل است و در فارسی معادل است به «شیر را بچه می ماند بدو» و در فارسی در مورد مدح استعمال می شود و در عربی اعم است در مورد مدح و نه -

و او با توفیر اقسام علوم در حکمت و ریاضیات و اقسام آن و در طب دستی عظیم داشتی و ابن الجبجد آن بودی و صرف عمر در مطالعه آن کردی

امام محمد بغدادی می گوید: «مطالعه الهی از کتاب الشفا می کرد، چون به فصل واحد و کثیر رسید، چیزی در میان اوراق موضع مطالعه نهاد و گفت مرا» کی جماعت را بخوان تا وصیت کنم - چون اصحاب جمع شدند، به شرائط وصیت قیام نمود - به نماز مشغول شد، و از غیر اعراض کرد تا نماز خفتن بگذارد، و روی بر خاک نهاد و گفت: اللهم رانی عرفتک علی مبلغ امکانی فاغفر لی، فان معرفتی ایاک و مسیلتی الیک و جان تسلیم کرد و هر

له دانای حقیقت کار و کنه آن، و دلیل بادی، و کس که از گفته خود بر نگردد:

به خدا! ترا به آنچه حد امکان بود، شناختم - مرا به بخش که همین معرفت تو مرا وسیله ای است نزد تو -

انتخاب از گنج دانش

تهران

لفظی است عجیب و غریب بتاء منقوطه آن را تلفظ و تحریر می کنند ..... و از قرائن ری بوده و فاصله میان این قریه و رسته دو فرسخ بوده - از شخص صادقی شنیده شد که تهران قریه بزرگی بوده و بیوتاتش را در زیر زمین ساخته بودند و کسی را جز از بالایش راه بدان نبود - و بارها پادشاه وقت باغی شده بودند که شاه را جز بیدار با ایشان چاره نبوده - و منقسم بود به دوازده محله که باهم مراوده داشتند - و باغات و بساطین بسیار دارد که همین اسباب حراست ابالی و مایه دفع دشمن از ایشان است - تنهاتش از نزدیکی

له مزید تحقیق کے لئے میت مقالہ قزوینی جزو اول صفحہ ۳۶ تا ۳۹ کی طرف رجوع کیا جاوے :

اطرافش می رسد، و فراوان است :
صاحب دینت المجالس می فرماید : "شهر ری از تهران قتل و غارت مغول دیگر خراب ماند، و الحال تهران و درآین در حوالیش شهر آنجا شده، و آب و هوایش از سایر ولایات ری نیکوتر است - و شاه طهماسب در عمارتش کوشیده که تقریباً یک فرسخ دور آن است، و اکنون آباد است - و غله و میوهات نیکو دارد :

ابن حوقل و مسعودی از مسافریین عرب در سده الی سده (دویست الی سیصد) بطرف ایران مسافرت نموده بودند و ری را به تفصیل سیاحت نموده - وضع و هیأت شهر و حوالش را نوشته اند، و از تهران نامی نبرده اند - و در کتب عربی که فکری از تهران شده، مختصر است به آثار البلاد و معجم البلدان - و چنانچه معلوم می شود در عصر این دو نفر بیوتات این شهر در زیر زمین بوده ..... :

تهران قریه است معظم، جزو ایالات ری، و دارای باغات زیاد و با اشجار و ثمرات خوب و فراوان - و سکنه در خانه های سرداب مانند بصری برند - همین که دشمنی حمل می آورد بخانه های تحتانی پناه بسته، که هر قدر محصور بودند

شان امتداد یابد، بسبب کثرت آذوقه، که از فرط احتیاط ذخیره کرده اند، آسوده اند - و بیرون آوردن ایشان از آن اماکن غیر مقدور است - و چون دشمن مایوس شده و معاودت کرد، از زیر زمین بیرون می آیند - و اطراف و جوانب شهر، بلکه شوارع و طرق عام را، که محل عبور و مرور قوافل و متردین است، فرو گرفته به راه زنی و قتل و غارت مشغول می شوند - و دائماً به سلطان عصر یابی و با عساکر او در کارزار و زد و خورد اند - و مالیات خود را به زیر مسکوک نمی پردازند - بلکه در عوض نقود و وجوه اینج خروس و مرغ می پردازند - و با آنها باید بر وفق رفیق و مدارا حرکت نمود نه به تسلط و حکم - و ذرائع آنها با پیل و گاو زمین را تنگ نمی کنند سهل است، که مطلقاً اغنام و احشام نگاه نمی دارند، مبادا که وقت محصور شدن به غارت برند.

حاجی خلیفه موسوم به مصطفی بن عبد الله چلبی ملقب به کاتب در همان نامه خود شرحی از طهران نگاشته، و الهی آن را وحشی و بی رحم خوانده، یاقوت حموی و عبدالرشید ابن صالح بن نوری با کوئی، و حمد الله مستوفی، و (امین) احمد رازی صاحب تذکره هفت اقلیم (از مصنفات سلسله هزار و دو است هجری) از میوجات طهران توصیف نموده اند.

(امین) احمد رازی در همین کتاب تذکره هفت اقلیم گوید: «تهران بواسطه انهار جاریه و کثرت اشجار مشمره و باغات متنشریه نظیر بهشت است - خاصه بلوک شمیران که در شمال این قریه واقع است - و از کمال حضرت و صفا و نصرت و بها از چیز توصیف بیرون است - بلوک شمیران، که به شمع ایران معروف بوده، بهترین سیداقات دُنیا است» و نیز (امین) احمد رازی گوید: «در دو فرسخی طهران قریه ایست معروف بکن سولقان که از زیادتی آب های جاری و فواکه لطیف و صفائی چون بهشت برین است»

این شهر که اکنون مقر خلافت عظمی است، در زمان شاه طهماسب صفوی ابن شاه اسمعیل، بواسطه کثرت میاه و اشجار و مکانی که داشت، محل توجه شاه طهماسب شده - در ۹۶۱ هـ (نصد و شصت و یک) امر فرمود باروهای دور او بنا نمودند که شش هزار گام دوره او بود و صد و چهارده برج دوره او قرار دادند و در هر برجی شوره بکمتی محاطت و فن کردند - چهار دروازه برای آمد و شد شهر کشودند - خندق دور بارو جفر شد - چون خاک خندق کفایت ساختن قلعه

منه یعنی هر برج بین قرآن شریف کی ایک ثورت بزرگ و فن کی تھی - قرآن شریف کی سورتوں کی تعداد ۱۱۴ ہے.

بروج را نه نمود از دو جایی شهر خاک برداشتند که یکی
چال میدان نام یافت و دیگری چال حصار و دروازه
دولت دروازه ارک است که از بناهای افغانه می باشد - بیان
معنی که در هر شهر در ممالک ایران که قلعه جداگانه و اسمش
ارک است اقلعه جداگانه ایست *

افغانه در تمامی ممالک محروسه گوشه از شهر سه سمت
به شهر دیوار و بار و خندق و بروج ساخته دروازه به شهر
گذاشتند - و یک طرف آن را هم به صحرا دروازه گذاشتند
که هر وقت بناء شورشی بشود دست به صحرا داشته باشند -
در راه گریز ممر فراری باشد - غافل از آن که هر وقت که بنا
شود به قصاص خون قزلباشان شمشیر خنجره شیران و دلیران
کشیده شود، همان بینند که دیدند ...

در ۹۹۰ هـ (نهمصد و هشتاد و پنج) سلطان حسن مرزا پسر
سلطان محمد خدا بنده حکم شاه اسمعیل ثانی در طهران چون سائر
شاهزادگان صفوی به قتل رسید - چون شاه طهماسب بعد از
انقلا باقی که در مازندران روی داد، نیره خود سلطان محمد حسن
میرزای را به حکومت آن جا فرستاد شاه اسمعیل ثانی و پدر
او از یک مامور بودند - و شاه اسمعیل را فرزندی نبود - و

شاه طهماسب کاسب سزا بیا *

سلطان محمد حسن میرزا به تمنا و ولیعهدی به طهران آمد - همان
وقت قصد افتاء او داشت - ولی پدرش سلطان محمد حاکم
فارس بود و برادرش عباس میرزا حاکم خراسان بود - در
قتل وی تأملی نمود - و سلطان حسن میرزا عریضه بقزوين
نوشته از ورود خود به طهران اطلاع داد - و شاه اسمعیل ثانی
جواب گفت که در طهران بمان، تا والده من از قم بیاید - او
را برداشته به قزوين بیاوری و از ولیعهدی مایوس و از
حکومت محروم، مقیم طهران شد - چون شاه اسمعیل نفهمیده
تر و تیج مذهب تسنن می کرد - امرا و علماء شیعه را با
وی نفاق حاصل شد و به عرض او رسانیدند که بواسطه
عدم تعصب شما در مذهب امامیه، میخواهند شما را بکشند،
و سلطان حسن میرزا را باو شاه کنند - شاه کوسه علی قلی
ترکمان را با چهار هزار نفر قوریچی به قتل سلطان حسن میرزا
فرستاد - شاهزاده بعد از وصول قورچیان به طهران و رب
منزل را بسطه بیام خانه برآمد و به مدافعه پرداخت -
کوسه علی قلی نزدیک آمده قرآنی بدست گرفته قسم بخورد،
که شاه ما را به طلب شما فرستاده - وی قبول کرده در
کشوده، ایشان درون خانه رفته چند نفر روی او افتاده

له - یعنی شاه عباس بزرگ *

خون آن بی گناه را ریخته او را همان جا کشتند و بسی
از آن قبیل را

و دیگر در سال ۳۵ شاه سلطان حسین هبت جمع آوری
سپاه به قزوین و از آن جا به طهران آمده چند سردار به دفع
افغانه ابدالی و قلیجائی فرستاد و مغلوباً مراجعت کردند و
محمود قلیجائی به اسدالله ابدالی والی هرات حمله برده و بر او
غالب آمده و عریضه به شاه سلطان حسین نوشت - فتح هرات
و شکست اسدالله را دلیل خلوص خود قرار داده و ولی در
باطن قصد او دفع همسر بوده - عریضه در طهران به شاه رسیده
شمسیر مرصعی یا لقب حسن قلی خانی و خطاب صوفی صافی
ضمیر دولت خواه و حکمرانی قندهار و سیستان به او
واگذار شده

این مختصریست از روی کتاب موسوم به "شورش ایران"
از تألیفات (ماسک لاک) ستیاح مسافر از بدو غلیبه ایران
الی جلوس نادر شاه که به دلائل چند صحیح و طرف اعتما و است
چرا که هم خودش (آنها) بوده و هم گماشتگان باهوش همه
جاداشته و نگاشته

"محمود افغان به ماه کرمان را محاصره کرده بود که
لطف علی خان سردار ایران بر او تاخته قشون مختصری را -

۳۱

نقد
نقد

که همراه او بود، هزیمت داده متفرق ساخت و تا قندهار
همه جا او و هزیمتیان را تعاقب کرده و خبر این فتح بزرگ
که غیر مترقب بود، دو روز بعد از ورود شاه سلطان حسین
به طهران به دربار ایران رسید و این خبر چندی سبب
اطمینان شاه و وزیرا گردید - از آن طرف لطف علی خان
بعد از شکست محمود و بازگشتنش از تعاقب هزیمتیان، صلاح
دیده که حصار شهر کرمان را استحکامی دهد، که مسبب اطمینان با
تدارک از این طرف ایران باز افغانه به مملکت ایران
حمله آورده و ولی چون عاجلاً این کار ممکن نبود، فقط به
استحکامات قلعه آن کوشیده، قشون معتبری آنجا گذاشته،
به شیراز، که حکومتش متعلق بدو بود، و بر لشکر زیادی که
در آنجا تهیه دیده و جمع کرده بود، سرواری داشت، رانده -

و این فتح نمایان، که باید سبب ترقی او بشود موجب تمامی
او و اضمحلال و فناء اعتماد الدوله بر او زایش شده و بعد
از آمدنش به شیراز، به سبب غرضی که با بعضی اهل و صاحب
مناصب عالیه داشت - و با اعتقاد برخی از بابت زیادتی
مالیاتی که از معمول بطور گزاف از شیراز و بلوکات دریافت
نموده - بعلاوه آنچه اسب و اسلحه هر جا بود، بدست آورده
بر لشکریان قسمت نمود و جمعی از سپاه را بواسطه شدت

کفر

کفر

سرزمین زمستان در خانه های الهی منزل داده بود، یا جز این
 بود. به حسد و خبث باطن چنین اشتها را دادند و اسباب
 چینی کردند. الله یعلم به
 باری مدتی بود که اردو و لشکری به این بزرگی و منظمی
 کسی ندیده بود. و آذوقه و اسلحه همه آماده و مهیا. چندین هزار
 شتر و آستر بالا سوار از اطراف آذوقه می آورد. و این
 قشون که بسیاری اش در جنگ کرمان حاضر بود، رشادتها
 و جلادتها نموده بودند. همه مورد تحسین و خلعت و انعام و
 احسانها شده بودند. مایه تشویق همگی گردیده هتایی جنگ
 بودند. و همه این تدارکات به دفع افغان بود. و اگر احتمالی
 در کار این سردار و لشکر جرار نشده بود البته بنیان افغان
 را بر انداخته، بلکه تا سرحد هندوستان هم خاشاک شان
 را از روی زمین می زدودند. ولی این سردار رشید دانا
 مغولاً فرستاده بظهران دارد، و این قشون جرار شمشیر گذار
 متفرق گردید. چنانچه الهی فارس به حقیقت یا تحریک بدر بار
 شاه سلطان حسین به کمک بعضی فارسیان دیگر که در
 دربار مناصب عالی داشتند، شاک و عارض شدند و
 نمی دانستند که وی به این تدارکات و لشکر رشید منظم
 به جنگ افغان دیگر بار مامور شود، و فتحی شایان و غلبه نمایان

۱۴-۵۵

نماید، و بر اعتبارش بیفزاید، و بیشتر بر فارسیان مسلط،
 و بر سایر مفسدین بیکاره و براری مقدم گردد. و فتح عینخان
 صدر اعظم که برادر زن او است. زیاده تر مایه ترقی با
 استحقاق او شود. پس اولا تدبیری در مقامی و شکست او
 کنند، تا چاره و تقلب در کار دیگری سهل شود. حکیم باشی
 شاه، که همدست مفسدین بود، نزد شاه معتمد و محترم، مستهید
 این امر شده، انیم بشی، که شاه در بستر خوابیده بود، بخوابگاه
 وارد شدند. شاه ترسیده بر آشفت. و سبب جسارت را
 پرسیده. عرض کردند. ما را قدرت این جرأت نبود. چون
 صدمه جانی شاه را شنیدیم، حفظ و سلامتی شاه باعث
 بر این جسارت گردید، که لطف علی خان به این لشکر
 مستعد، که در شیراز حاضر دارد، بزودی دارد اصفهان شده،
 و خزانه و سایر هیوات را متصرف میشود. از این طرف
 نیز اعتماد الدوله با سه هزار نفر کرد غفلت به طهران وارد او
 شمارا محبوس بلکه مقتول می سازد، و جای درنگ نیست
 زیرا که همین امشب این سه هزار نفر کرد به قصد مزبوره
 دارد می شود. باید زودی کرد. و جهت اثبات قول خود
 کاغذی جعلی نمودند، که اعتماد الدوله به والی کردستان نوشته
 باثر سلطنتی مهور کرده، عاجلاً به طهران خواسته، شاه بدون

اینکه کاغذ را بخواند، بخود لرزید. بعد از وحشت زیاد از آنها چاره خواست. ایشان صلاح دیدند که قوری باشی با دسته قوری به قتل اعتماد الدوله مامور شوند. وی احضار، و به این کار مامور شد. ولی بعضی خواهه سرایان، که اغلب طرف مشورت شاه بودند، عرض کردند، که اعتماد الدوله ذخائر و وقائن بسیار دارد. اگر غفلت گشته شود، از آن اموال چیزی نصیب شاه نشود. بهتر آنکه حبس و مکفوف البصر نموده، بعد مطالبه ذخایر را کرد.

سلطان حسین پسندیده، قوری همان شبانه به خانه اعتماد الدوله وارد شده، در وقتی که در بستر استراحت غموده بود، او را گرفته کور کردند، و به منزل خود برده، که ذخایر وصول کنند. و همان شبانه مسرعان به اطراف روانه کردند، که در هر جا از قبیلہ وی کسی باشد، گرفته به طهران فرستند. و فرمان و حکمی به کلانتر شیراز صادر شد، که به امداد شهربان لطف علی خان سردار را گرفته مجوساً و مغلولاً به طهران فرستند و اگر تخاشی کند، به نور اسلمه او را با طاعت مجبور کنند. ولی لطف علی خان به محض اظهار اطاعت کرده تسلیم شد. و به اصفهان فرستادند. لکن دیگر این سوء تدبیر و دل سنجی با حق تعالی بیان مایه بد بختی ایرانیان شد.

باری بعد از این واقعات آن لشکر منظم و قشون، با آن استعداد که سردار در شیراز جمع آورده بود، همه متفرق گردید. و بعد از سه روز جز توبه خانه و احوال مالی چیزی، و کسی از آن جمعیت و اردوی با حشمت، بجا نماند. آنچه انتظار کشیدند، از سه هزار نفر ترک و کرد موهومی اثری به ظهوری نرسید. حتی قوافلی که از راه های بسیار دور می رسیدند، غباری از را بگذری نمی دیدند. خلاصه چون خبری از هیچ طرفی نرسید، شاه چیزی دستگیرش شد، و ملتفت گردید که چه خبر است، و از اعیان ایداء اعتماد الدوله تا دم صبح گشت: "نباید موی از سروی کم شود. هر کس قصد جان او کند یقیناً جان او را فدای وی می کنم." اگر این حکم سخت نشده بود، البته قصد جانش کرده بودند. لایذ حکیم باشی و جراحان به التیام جراحات وی پرداختند. و چایارها از اطراف رسیدند. و از چایار شیراز معلوم شد که لطف علیخان، بجز زبانت حکم، ایداء مختلف تورزیده، تسلیم شده، و غدیر دشمنان بر شاه یقین گردید. مجلس تحقیقی برقرار کردند. رجال و اعیان را با اعتماد الدوله حاضر کردند و مختار تقصیرات آن بی تقصیر را چنین بیان کردند. اولاً کافندی به امر سلطان به احضار والی کردستان یا سه هزار سوار نوشته

نرانی

ضیالی

استاد سببی

میسر

مستندین

مستندین

فرستاده را حاضر کردن او بجهت حبس سلطان. دیگر بواسطه
 میل به تشن به لکزی با اتفاق داشته نوشته که شیعه را در
 هر جای بلاد بخواهند قتل و غارت کنند، جز ابروان که
 که برادر زاده اش آنجا حکومت داشته. دیگر بدون مشاوه
 با مجلس شوری و عرض به پادشاه امور کلیه دولتی را مجری
 می داشتی. و احکام تو در ایران مطاع تر از احکام
 پادشاه بود. دیگر به اقرار خود نه صد هزار تومان وجه داری.
 اگر این مال دیوان نیست از کجا آورده؟ و اگر از دیوان
 است چرا خیانت کرده؟ شاه روی به روی کرده فرمود:
 "جواب چه داری؟" صدای شاه را که شنید، رو به آن
 طرف گردانیده عرض کرد: "جواب دادن من دیگر چه
 حاصل؟ که دشمنان من و خائنان پادشاه مرا از پای
 در آورند. دیگر چه فائده جز رعایت آبروی خود، و بهترین
 خدام خود، و اجداد خود، که از خدمات خود نسبت به دودمان
 شما حاصل شده بود، و الا بنم جانی از من باقی نمانده. و
 افسوس که پادشاه بی تحقیق مرا بدشمنان و خائنان داده
 به این روز نشاندند. اما کافندی که به گردستان نوشته شده
 پنج روزه باید بروی و ده روزه سوار برسد، الی کون چرا
 اثری به ظهور نرسیده. و من با سه هزار سوار چگونه شاه

و اعیان و رجال او را حبس می توانستم نمود، و حال آن که
 پانزده هزار نفر قراول و غلامان خاصه در طهران هستند. و
 آن شی که باید این اتفاقات بیفتد، قوریچی باشی که خانه من
 آمد، دید من برهنه و تنها در منزل بجامه خواب بودم. و
 در آن محوطه جز معدودی بهم نمی رسید. و لطف علی خان را
 که میگفتند. یا غی و طاعنی است. چگونه بر محض زیارت
 فرمان تسلیم و مطیع گردید. و در صورت اتحاد لکزی با چرا
 در وقت یاغی شدن آنها برادر زاده جوان خود را به
 جنگ آنها فرستاده، چرا او را کشتند. دیگر این ایرادی
 که چرا بی مشورت دیگران امور دولت را خود مجری میدارد
 بی عرض و اطلاع به شاه، بهترین شهود خود پادشاه است و
 اگر به اطلاع و میل دیگران به شوری کاری می بایست بگذرد.
 خیانت به پادشاه بود. و ده نفر اعتماد الدوله پیدا می شد.
 و حال آنکه لیاقت و قابلیت این خدمت را هم همه میداشتند.
 بصیرت و نظر کمیها اثر خود پادشاه از همه بیش بود. و رجوع
 مهمات دولت البته هم بدیشان هم می شد. و سبب راحت
 خود سلطان بود. و دیگر این که گویند حکم من بر همه جا و همه
 کس نفوذ و نشور داشته، من کی بوده ام. جز آمر و فرمان
 شاه که موجب نفوذ احکام و فراین است. نصب و فصلش

در هر دقیقه بسته به محکم و رای بادشاه است و ساکت شده
دیگر هیچ نگفت - باری چون نگاشته شده است - زیاده
تطویش لازم نیست -

مطالب صحیح وی چنان بر شاه اثر کرد که در واقع
گریست - و اول علامات بدبختی و انقراض دولت صفویه
همین حرکت و تمام شدن او بود - بعد ازین حوادث چند
نفر از فرستادگان مولانا عبداللہ لڑکی وارد شده عرض
کردند - که دو سال قبل لڑکیه بنای شورش گذاشته مامورین
دیوان را از مملکت خود بیرون کردند و با دو هزار سوار
جزایر ولایت ارمن و گرجستان و بعضی بلاد آذربایجان
را قتل و غارت می کردند - و سی هزار نفر از سنی های
شیردان همراه آنها شده و آن صفحات را دایم مشغول
داشتند - و به دیات گنجه دست اندازی کرده و شماخی را
محاصره نموده - حاکم شماخی بدفع آنها مأمور شده - لڑکیه شبانه
شبانه به اردوی آنها حمله برده او را با جمعی از کسانش
کشتند - الغرض بعد ازین فقرات در اوایل سال ۱۰۳۳
(هزار و صد و سی و چهار هجری) آشای خوشوقتی موقتی جهت شاه
و رجال در طهران ظاهر شد - و از اخباری که از افغانستان
رسید چنان می نمود - که محمود و اتباع او بعد از شکست

کرمان و تعاقب طفت علیخان ایشان را هراس نمود - دیگر از
خیال محاصره افتادند و شیخ بحرین که سرکشیده بود خود هشت
هزار تومان به رسم پیشکشی فرستاده و متعهد و متقبل این مبلغ
همه ساله بود که عاید دارد - و در این بین حسن پاشاه حاکم بغداد
خبر داد که سفیری از جانب عثمانی وارد بغداد شده عازم
ایران است - و صدر اعظم عثمانی که مردی با جزم و دشمن
دولت بود، مقتول و صدارت عظمی بدگیری محول شده - گمان
می رفت وی نیز بر ضد دولت ایران است - و سفیری جهت
مطالبه بعضی ولایات سرحدیه مأمور است - و اگر از طرف
دولت ایران مضایقه شود، اعلان جنگ نماید - شاه قبل
از وصول این خبر می خواست آدمی به اسلامبول فرستد - و
به سلطان عثمانی اظهار کند - که اگر اتحاد دولتین برقرار
است، دولت ایران حاضر است که سرحدات کرکوت و
موصل و ایروان و بعضی ولایات دیگر را با آل عثمان
واگذارد - و بعد از اطلاع از حرکت سفیر عثمانی به حکام
عرض راه احکام صادر شد، که همه با کمال احترامات و
پذیرائی را بجا بیاورند - در اوایل ماه جدی آن سال
دژی آفندی سفیر عثمانی وارد طهران شد - و بعد
بمحضر سلطان حسین در سلام احضار گردید - از قرار پورت

خود دری آفندی، تشریفات که در بخت و دولت ایران
معمول شان است از یک استقبال و تخت روان و
سواران نیزه دار. احترام اطراف تخت روان که نامه
سلطان در آن گذاشته میشود، آوردند. چون در طهران
سایر تشریفات دولتی و سلطنتی و تجمعات ملوکانه حاضر نبود.
به همین قدرها اکتفا شده بود. بدین وضع وارد ساختند و به
چهار باغی که آلاک ارک سلطنتی و عمارات دیوانی است. و بعضی
درختهای چنار کهن که در آن محوطه است که آن باغ و آبادی
را نشان می دهد، معروف به "چنارهای شاه عباس است."
و آن بنا به امر شاه عباس در طهران شده. در آن باغ و
عمارات منزل دادند. خلاصه ایلمچی در دروازه سیم عمارات
از اسب پیاده شده به تالار سلام داخل گشت. و نامه
سلطان را بالای سر گرفته بر تختی که سلطان نشسته بود.
نزدیک شده دوپله بالا گرفته تعظیم کرده بعد از خطبه زانو زده
کافه را بوسیدیم. و به شاه وادم. شاه نیز نیم تراصعی کرده
نامه را گرفته به یکی از اعیان سپرد. و سه مرتبه اذن جلوس
یافته آن وقت به مکانی که اشاره فرمودنشستم، و آنوقت
هم که از بابت احترام نمی نشستم. بار سوم صاحب بار بازوی
مرا گرفته نشانید. و در همان تالار از خوان غذاء مرسوم

کتابخانه

خوابگاه

مردمان

مجلس

که گسترده شده بود، غذا صرف شد. و بمنزل معین خود نمودم.
القصه در نوروز آن سال مرتبه سوم و آخر دفعه بود. که در
طهران به حضور شاه رفته مرخصی به اسلامبول یافتیم. اختصار
و نگاشتن تمام ترقیات و تعریفات حضورانه خودش را جمعه
این بود که جای دیگر مطول عرض شده به
این هم یک سفارت دیگر بود که در سفرنامه اثرات مور
مستور است: در ۱۲۳۳ هجری همراه سفیری، که از انگلیس آمده
بود، بودم. بعد از پیشوازی و تشریفات لایقه لازمه بقاصده
سی قدم در عمارت سلطنتی در دارالخلافه طهران همه از
اسب پیاده شده بانامه و تخت پادشاه از انگلیس روانه شدیم.
چون وارد عمارت سلطنتی شدیم. از دالان تاریک منتهی
عبور کرده بحیاط کوچکی رسیدیم. چون ایام دهمی عاشورا
بود، پذیرائی ما آشکارا منافی قانون مذهبی بود. هم نمی
خواستند که پذیرائی بطول انجامد. ما را در یک تالار بزرگ
پذیرفتند، در عمارت معروف به خلوت خانه. خلاصه بعد از
نیم ساعت توقف در کشیک خانه خبر دادند که حال موقع
است. آنگاه وارد به دیوان خانه شدیم. بعد از درود
له آنزک موریر سفیر انگلستان در مصر و لیوانث و غیره و پدر مصطفی
کتاب سرگزشت حاجی بابا به اصفهانی سنه ۱۱۸۵ هجری

۲۳
۱۳۸۱

دالان

بآنجا، ایشیک آقاسی آمد. سفیر و اجزا را به ترتیبی که باید، قرار داد، اول ایلیچی با نامه، بعد من که حامل هدایا بودم، زیر دست سفیر، بعد سایر اجزاء زیر دست من به ترتیب. ولی دیگر خیلی دور از تالار قطار ایستاده تعظیم کردیم. قدری بیشتر رفته باز ایستاده تعظیم کردیم. باز چند قدمی پیش رفته دفعه سوم تعظیم کردیم. و ایشیک آقاسی باشی معرفی کرده. پس گفتن را بیرون کرده ازین جا پاری برهنه وارد اطاق شدیم. میرزا شقیق صدر اعظم نامه را از دست سفیر گرفته خدمت پادشاه گذاشت. بعد پادشاه را زن جلوس به سفیر داده. او نشست. و این اقل مرتبه بود که سفیر دولت خارجه در حضور پادشاه ایران جلوس نمود. و سایر اجزاء سفارت عقب سر ما صف کشیده ایستاده بودند. و پادشاه روی تخت مخصوصی معروف به تخت طاووس جلوس فرموده بودند. بعد از مدت نیم ساعت ما را مرخص کرده بیرون آمدیم.

✓ اگرچه رفتار و گفتار و حیانه آن سفیر مذکور قبل را که در ۱۳۴۰ دژی آفندی نام عثمانی شهر نیاب حضور شاه سلطان حسین شده بود. نخواستم بنگاریم. ولی محض تطبیق و تقابل و سنجیدن دو مامور را حده انسانیت و معقولیت

و ادب و تربیت، لابد شدم این دو کلمه را باز بنگارم و ارباب بصیرت را به تفاوت اشخاص مات و متحیر بدارم. که دژی آفندی خود نگاشته است.

✓ در عمارت از اسب پیاده شده وارد تالار شدم. شاه سلطان حسین در محاذی درب ورود تالار روی مسند زرتار مرقع مروارید دوزی روی زمین به تخت نشسته در یمین و یسار وزرا و ولات ایالات و امرا و بیکر بیگیان صف زده بعضی ایستاده، بعضی نشسته، و زیاده از سی نفر از سران و سرداران قزلباش، همه بالباسهای مکون و سلاحهای مشعشع در دو طرف تالار صف زده حاضر بودند. ایلیچی از میان اینها گذشته بدون اعتنا به احدی، مغروراً رو بشاه سلطان رفته. آن روز عمامه از پارچه خانه دار بر سر داشتم. زیرا که اهل قلم بودم. و ایشان را ازین پارچه عمامه بایستی. و خرقة دوشم بطانیه اش خز و یقه اش سمور بود. دو قدم به تخت گذاشتم. با دست اشاره به زمین کرده من به رسم خود مان تعظیم کردم و سلام دادم. وزیر اعظم فتح علیخان اعتماد الدوله، دو مرتبه خواست نامه را از دست من گرفته به پادشاه بدهد، اعتنا نکردم. خود سلطان هم دو مرتبه دست دراز کرد، بگیرد. اعتنا نکرده

نه دادم - دست به عقب کشیدند تا خطبه را تمام کردم - بعد
زانو به زمین زده آن وقت بدست شاه دادم باری سه
به بین تفاوت ره از کجاست تا به کجا
تبرستان (انجمن آرا میفرماید) شهر بیست معروف و
به خوش سیلانی موصوف، وقتی از اجزاء مملکت ری بوده -
وزی نیز بقدمت بنیان، و کثرت اجماع بنی نوع انسان،
و از دیا و نعمت، و وفور حرفت، و تشکل صنایع، و تکمیل
بدایع، از مدائن عظیمه ایران و اغلب دارالملک سلاطین
عظیم الشان جلیل القدر بوده گویند نخست حضرت شیث بن
آدم آنجا را بنا نهاده، و بعد هوشنگ شاه پیشدادی بر
عمارتش افزوده، و در زمان تور به بعد از آمد و شد سپاه
توران و جنگ و غلبه های بر ایران خرابی و ویرانی بدانجا
راه یافت - و باز آباد شده جمعیت و نعمت و صنعتش
زیاده گردیده - دیگر بار افراسیاب ترک سلطان توران
با لشکر بے شمار ترکان به تاخت و تاز ایران آمده، منوچهر
در قلعه تیره ری که بر بالای کوه بود، و اطرافش قلعه های
سخت و حصار و بروج مستحکم داشت، مدتی محصور نمود
و خرابی بسیار به آن ولایت رسید - تا آخر الامر منوچهر
له به شمار

سر دهم

و اتباعش شبانه از شهر بتره بیرون آمده از راه لاریجان، که همان
جاده مکر و سرکوه معروف به هزار پی و ازار پی با شد، به
رستمدار و رویان رفتند - و در قلعه موراکه در ولایت رویان
و کجور بود، و بخصانت و متانت معروف و موصوف، تحقش
جستند - و اطراف خود از آب رودخانه خندقی چون دریای
آب بستند - تا بعد از مدت ها، که افراسیاب از محاصره و
توقف خود و تحقش منتهی کسالت بهم رسانید، قرار بر
مصالحه تعیین سرحد ایران و توران دادند - و همچون را
تغزو حد قبول نمودند - و افراسیاب مراجعت کرد - و منوچهر
از تبرستان برگشته آن شهر را باز تعمیر و مرمت کردند -
بعد از آن باز به خرابی و ویرانی نهاد - چه کیقباد و کیکاؤس
بجانب نشاپور میل کردند - و تختگاه ایشان در آنجا، که ایرانشهر
می نامیدند، استقرار یافت - پس از ایشان کیخسرو همه عمر
به خون خواهی پدر در لشکر کشی و سفر بود - و بعد از
و گذاشتن سلطنت ایران بهرام سپ، مرکز سلطنت را بلخ
کرد، چندان بکار شهر ری نپرداختند - تا غلبه عرب بر عجم
و آن ویرانی های که تمام ایران رسید - تا نواری اقتدار و
جهان گیری خلفاء عباسی سر به مهر و ماه کشید مهدی عباسی
در احیاء عمارت آن شهر کوشید - تا زمان هجوم لشکر تاتار

به امر چنگیز خان به قتل عام خراب شد. و دیگر صورت آبادی
نگرفت تا به عهد سلاطین مغول باز کمال آبادی یافت و
معمور شد.

شیخ نجم الدین رازی صاحب مرصاد العباد نوشته
ری که مسقط الرأس من است در فتنه چنگیز خانی مقصد
هزار نفر از مردمان مقبر و معروف به قتل رسید. و گنبدی
که در ری کهنه بود هنوز برپا است. بعضی مقبره طغرل
سلجوقی دانسته اند، خطاست. بدلیل اینکه وی را که کشتند.
سر او را به بغداد بردند. و تن او را بر شتری بسته بزد
یکش خوارزم شاه آوردند. و آخرین سلسله سلجوقیان بود.
و این بنا قبر فخر الدوله دیلمی است. که شب در قلعه تبرک
ری که بر فراز کوه بود و اطرافش قلعه ها و بروج محکم
پشت بند سخت بوده است، و به چشمه آب و باغات و اشجار
فراوان از هر جهت آراسته و مستغنی بود، به استراحت پرداخت.
شی شراب زیاد و گوشت بسیاری خورده خفه گردید. ولی
این کهنه رباطی است، که از هر طرفش راهی به بیابان عدم خواهد
بود. لهذا اولاد و کسانش نقش او را دفن کرده، این بناء
محکم را بر سر قبرش ساختند. که هنوز بر جا است. شاه
اسماعیل صفوی و شاه طهماسب چون قزوین را پای تخت

و دار الملک کرده بودند. غالباً شاه طهماسب به زیارت مزار
قائض الانوار حضرت سید جلیل نبیل شاهزاده عبدالعظیم
ابن عبداللہ الحسینی قریب طهران مشرف می شدند. و در
طهران قدری توقف می فرمودند. اندک اندک صورت آبادی
یافت. و به امر او سور، و شهری و حصاری برگرد او کشیدند.
و برج و بارو برافراختند. و حاکم تعیین فرمودند. خاصه در
زمان شاه عباس که به مازندران آمد و شد می فرمودند.
از اینجا عبور زیاد می شد، تهران آبادی گرفت و معمور شد.
و از اطراف و اکناف بحکم علیکم بنواد الاعظم و از اینجا
جمعیت شد.

و در اوایل دولت ابد مدت قاجاریه بملاحظه قرب و
جوار استر آباد و مازندران، طهران پای تخت و مرکز سلطنت
شد. و روز بروز روی به ترقی نهاد. و عمارات عالیه و مساجد
و حمام خوب و بازار و سراهای مرغوب افراخته و ساخته.
و مسقط الرأس فقیر نیز در این شهر است. در سنه ۱۲۰۰ که
مشغول جمع نفائس این موزه نفیس هستم. و خارج شهر
به یمن همت و میمنت تحت سلطنت بلند تخت حضرت
شاهنشاه ناصرالدین اللہ (ناصرالدین) چندان صورت آبادی
و وسعت و نعمت و جمعیت یافته، که کمتر شهری از شهرهای

ممالک ایران بهشت نشان بدان خوبی و وسعت و فراوانی
و انواع نعمت و جمعیت انسانی می باشد، خاصه دور
آبادی و عمارات و باغات اطراف شهر قدیم را هم که خندق
و حصار جدیدی کشیده تمام یک پارچه شهر گردید که چندین
مقابل وسیع تر و بزرگتر گردیده از فرط صفای هوا
باغات و سبزه و اشجار خانها و استخرهای متعدد بر نقاط
و زیادهای قنوات از تعریف و توصیف بیرون است و
خیابانهای وسیع طولانی و کارخانجات و صنایع و جرقش
از حد و حصر افزون است بطوری عالی و مصفا شده
که رشک نگار خانه چین، و برتر از سپهر برین است.
نوشته اند که سابق بر این تمام خانه ها و منازل شان
در زیر زمین بوده که غریبا ابداً بدان جایی نمی بردند،
و از علامات چنین هم می نماید ✓

انتخاب از تو زک بابری

(مدت تصنیف ۸۹۹ هـ تا ۹۳۴ هـ)

۱- از هرات بکابل در سرمای سخت

سلطان حسین میرزا والی خراسان بجهت دفع
محمد شیبانی خان عزم حزم کرده تمام پسران خود
را طلبیده بود و بابر را هم از کابل طلب کرده در
اوایل ۹۱۲ هـ (اواسط ۹۰۷ هـ) بابر را که در راه
خراسان بود خبر فوت سلطان حسین مرزا رسیده
با وجود این خبر ناموس خانواده تیموری را ملاحظه نموده
بجانب خراسان متوجه شد و به هرات رسید
میرزایان خراسان قرار دادند که آن زمستان هر
کدام در جای مناسبی قشلاق کند و در تابستان
جمعیت نموده بدفع غنیم متوجه شوند بابر را هم تکلیف

قیشلاق کردن در نواحی خراسان کردند، اما او با وجود سختی سرما از هرات به کابل روانه شد. ^{۱۰۷۰}
 "قیشلاق اینجا باید کرد" گفته محمد برندوق و ذوالنون بیگ بحدسی می کردند، و اسباب قیشلاق و جای آنرا خوب سامان نمی دادند زمستان شد در کوپستانی، که در میان بوده، برف با بارید. از طرف کابل هنوز دغدغه بیشتر شد. اینانی جای را بجهت قیشلاق سامان می دهند، فی درجای بسامانی قیشلاق میفرمایند، آخر ضرورت شد، صریح گفته نتوانستم، به بهانه قیشلاق از هراتی در هفتم شعبان (۱۲۹۲ هـ = ۲۴ دسامبر ۱۹۰۶ م) برآمده در نواحی باوغیس در هر یورت یک یک روز دو روز توقف کرده، کوچ می کردیم، تا مردمی که بجهت تحصیل و کار و مهم بولایات رفته اند، آمده همراه شوند، آن مقدار مکث و درنگ شد که بعد از گذشتن از لنگر میرغیاث در کوچ دوم یا سیوم ماه رمضان دیده شد، تا از آن جماعت که بجهت کار و مهم رفته بودند، بعضی از ایشان آمده همراه شدند بعضی با بعد از بیست روز یک ماه در کابل آمدند، و بعضی با مانده، نوکر میرزایان شدند، ازین جمله سیدیم علی دربان بود، آنجا مانده

له از امراء سلطان حسین میرزا مرحوم

له یعنی پسران سلطان حسین میرزا

نوکر بدیع میرزا شده، از نوکران خسرو شاه هیچ کس را مثل او رعایت نه کرده بودم، در وقتی که جهانگیر میرزا غزنی را پرتافتند برآمد، غزنی بسیدیم علی داده شده بود و برادر زن خود دوست انگوشیخ را در غزنی مانده، خود به لشکر آمده بود، فی الواقع در میان دو نوکران خسرو شاه ازین دو کس، که سیدیم علی دربان و محبت علی قورچی باشند بهتر کسی نبود، سیدیم اخلاق و اطوار خوب داشت، در شمشیر خود بسیار مردانه مرومی بود، و خانه خود بی مجلسی و صحبتی نبود، سخاوت بسیاری داشت، عجب بکفایت و بسامان کسی بود، ظرافت و لطافت او رنگین و اختلاط و حکایت او شیرین بود، خوش خلق و حرّات و بهزال مروی بود، عیبش این بود که ... فاسق ... بود، در مذہبش هم انحرافی بوده یک چیزی منافق شیوه طور کسی بود، بعضی نفاق او را بهزل حمل می کنند، اما بی چیزی هم نبوده، بدیع الزمان میرزا در وقتی که هراتی را بدست غنیم داده پیش شاه بیگ می آمده است، بجهت گفتن سخن منافقان در میان شاه بیگ میرزا و میرزا سیدیم علی را کشته در آب هیرمند انداخته است، حکایت محبت علی در ذیل وقایع خواهد آمد، که

له پسر سلطان حسین میرزا که به شرکت برادر خود مظفر حسین میرزا

جانشین پدر خود شده در هرات

از لنگر میرغیاث گذشت مواضع کنار غر جستان را زیر کرده
 پیچچران آمدیم، در وقت از لنگر گذشته بنواحی پیچچران رسیدیم.
 پیوسته برف بود، هر چند که می رفتیم برف بلندی تری می شد،
 در نواحی پیچچران خود برف از ران اسب بلند تر بود،
 پیچچران به ذوالنون بیگ تعلق داشت، میرک جان ابروی
 نام نوکر او آنجا بود، جمع غلهای ذوالنون بیگ را بهاداده
 گرفته شد. چون از پیچچران گذشتیم بعد از دو سه روز
 برف بسیار بسیار شد. از رکاب اسب بلند تر بود، در اکثر
 جاها پای اسب به زمین نمی رسید، دیگر برف همیشه می بارید
 چون از چراغ دان گذشتیم، هم برف بلند بود هم راه
 نامعلوم شد، در نواحی لنگر میرغیاث به کابل به کدام راه
 رفتن خود را کنکاش نموده شد، من و اکثری برین بودم که
 زمستان است، براه قندهار، اگر چه اندکی دور تر است،
 آسانی تر بود و غذای رفتن می شود. راه کوه دغده و ترده است،
 قاسم بیگ آن راه را دور و این راه را نزدیک گفته بسیار
 جمل کرد، آخر به همین راه شدیم.

سلطان نامی پشائی راهبر بود، نمی دانم از پیریش بود،
 یا از دل پای دادن، یا از بسیاری برف بود، باری راه گم

له در وادی هری رود بالا به

پیچچران

اوژنگوی

شوره

نمود

کرد و سر نتوانست کرد، چون به سعی قاسم بیگ باین راه شده
 بودیم، قاسم بیگ به ناموس افتاده خود و پسرانش فرود آمده، و
 برف را زیر کرده، و راه پیدا کرده پیش می رفتند. و یک
 روز که هم برف بسیار بود و هم راه نامشخص، هر چند سعی کردیم
 نتوانستیم راه رفت، چاره نیافته و برگشته به جای که همزم
 بسیار بود فرود آمده، شصت هفتاد جوان خوب را تعیین کردیم
 که بهمین راهی که آمدیم، بهمین بینی را زیر کرده و برگشته در پایان
 قولها از هزاره، و مردم دیگر که قیشلاق نموده باشند، راهبری
 از برای راه سر نمودن پیدا کرده بیارند، تا آمدن آنها که
 به اردو رفته بودند، سه چهار روز ازین منزل کوچ نمودیم،
 رفتما هم راهبر خوبی نتوانستند آورد، توکل کرده، سلطان پشائی
 را پیش انداخته، به همین راهی که راه نیافته برگشته بودیم،
 روان شدیم، در آن چند روز تشویش ها و مشقتهای بسیار
 کشیده شد، چنانچه در مدت العمر این قدر مشقت کم کشیده
 شده بود.

نزدیک یک هفته برف زیر کرده از یک کرده و نیم کرده
 زیاده کوچ نمی توانستیم کرد، برف زیر کننده من بودم یا ده
 پانزده نزدیکی، و قاسم بیگ بود و دو پسرش تنگری بروی او

لغول A broad open valley between mountains.

سه پنجاب یونیورسٹی کے قلمی نسخے میں آورده ہے

قنبر علی باد و سه نوکش - اینها، که مذکور شدند، پیاده گشته برف
زیری کردیم، و هر قدم نهادن تا که و تا سینه فرود رفت برف زیر
میکردیم، بعد از رفتن چند قدم عمل شخصی که پیشتر بود، سوخته
می ایستاد، و بیکر پیش می گذشت، این ده پانزده کسی که برف
را زیر میکردند، آن قدر می شد که اسب خالی را کشیده می شد
و این اسب خالی که کشیده می شد و تا خوی گیر فرود رفته تا ده
پانزده قدم راه رفته مانده می شد، این اسب را بگوشه کشیده
یک اسب خالی دیگری را پیش کشیده می شد، به همین دستور
همین ده پانزده بیست کس برف زیر کردیم - اسبان همین ده
پانزده کس پیش کشیده میشد، دیگر تمام جوانان خوب و جماعت
که امر نام داشتند، از اسب خود فرود نیامده در راه طیار کوفته
زیر کرده در آمده، سر پای خود را پایین انداخته می آمدند - محل
آن نبود که به کسی تکلیف و زوری توان کرد، هر کسی را بهمتنی
و جرأتی باشد، این طور کارها را خود طلبیده می کند، به همین
طریق برف زیر کرده و راه ساخته از و بجوکان نام جای در
پنج چهار روز در پایان کوتل زرین بخوال یا قوتی نام خوالی
آمدیم، همین روز غریب چایقونی بود برف می بارید، چنانکه
همه و همه مرون غالب شد، (مردم آن کوستان غار با د

له یعنی غار مبارک، له چایقون یعنی باد و باران است

کادا که را خوال میگویند، در وقت رسیدن این خوال چایقون
بنایت تیز شد، در کنار همین خوال فرود آمده شد، برف بلند
وراه بیکر به، راه کوفته و زیر کرده هم اسب بجایه می رفت، روزها
بغایت در کوتاهی، مردم پیش در روشنی روز در پیش این
خوال آمدند - تا نماز شام و نماز خفتن مردم از آمدن ماندند،
بعد از آن هر کس هر جا که ایستاده بود، در همان جا فرود آمده -
مردم بسیاری بر بالای اسب صبح کردند، خوال تنگ نمود،
من در دهن خوال پاروی گرفته برف را رواقته از برای خود
برابر نمودم، جای ساختم، برف را تا سینه کا فتم هنوز بر زمین
نمی رسید، اندکی از باد پناه شد، همان جا نشستم - چندی
بگفتند که در میان خوال بروید، ز فتم، در خاطر گذشت که همه
مردم در برف و چایقون و من در خانه گرم و در استراحت -
همه اوس در تشویش و مشقت اینجا من در خواب بفرغت،
از مروت دور و از هم جفا بر کنار کاریست، هر تشویش و
مشقت باشد به بینیم، هر طور مردم طاقت آوروند بایستند،
ما هم بایستیم، یک مثل فارسی ست که "مرگ به یاران عید
است" در آن طور چایقون در چوقوری که گفته و ساخته

له پارو = shovel : spade

له غار خرد = dugout : pit

بودم، نشستم، تا نماز خفتن برف آن چنان زور آورده ببارید
که من بر سر پا نشسته ماندم، بر سر من و پشت من و
بر گوشهای من چهار انگشت برف نشسته بود، همان شب
در گوش من سرما تاثیر کرد، نماز خفتن جماعت که فار را خوب
ملاحظه نمودند، فریاد کردند که خوال بسیار فراخ است، تمام
این مردم را جایی نشود. این را که شنیدم، برف را، که بر سر و
روی من بود، افشاندند در خوال آدم، جوانانی را که در نواحی
خوال بودند هم طلبیدم از برای پنجاه شصت کس بفرارغت جا
پیدا شد، آذوق و یخنی و قاقور داغ و هر چیز که حاضر بود
از هر که بود، آوردند، درین طور سرد و برف و چاقون در عجب
جای گرم و امن بفرارغتی آمدم.

صبح آن برف و چاقون ایستاد، پگاه کوچ کرده بهمان
دستور سابق برف زیر کرده و راه ساخته الای دابان
بر آمدم، راه خود در نهایت تنگی بالای برآمده - کوتل بن
می گفته اند تا بالا نه برآمده به پایان دره روان شدیم - پیش
از آنکه به پایان دابان برسیم، روز به آخر رسید دروهنه دره
منزل کردیم - آن شب سرمای عظیم بود به مشقت و صعوبت
بسیار آن شب را گذرانیده شد، دست و پای کس بسیار را

له توشه به Vlands roasted in-grease به معنی کوه به

سرما برد، پای کیپ را دست بیوندوک ترکمان را و پای انجی
را همین شب سرما برد، صبح پگاه به پایان دره روان شدیم -
با وجود این که می دانستیم که این راه نیست، دیده و دانسته
توکل کرده پایان دره روان شدیم - از جاهای بدو اوچمه ها
فرود آمدم - و نماز شام بود که از دوهنه دره بر آمدم به
یئنج پیر کمن و کلان سال یاد میدارد که ازین کوتل در
وقتی که برف این قدر کلان باشد کسی گذشته باشد، بلکه درین فصل
معلوم نیست که عبور نمودن ازین کوتل در دل کسی گذشته باشد -
اگر چه از بلندی برف چند روزی خیلی تشویش دیدیم، اما آخر
بسبب همین برف بلند خود را به منزل رسانیده شد - چرا که
اگر این مقدار برف بلند نمی بود از آن چنان بی راهه و اوچمه
که می توانست گذشت - بلکه اگر برف بلند نمی بود در اوچمه
اول اسپ و شتر و مردم تمام می ماند -

هر نیک و بدی که در شمار است تا در تنگری صلاح کار است
نماز خفتن بود که در یک اولانگ فرود آمدم، مردم یک اولانگ
در وقت فرود آمدن از ما خبر یافتند و ما را بخانه های گرم برده
گوسفند های قرب از برای ما آوردند و از برای اسبان گاه و جو

Steen mountain Sides : here apparently the
the Bakkakpass is referred to

نی نهایت جمع شد و بیزم و سرگین را نهایتی نی، از آن چنان
سرمه و برف خلاص شده این چنین ده و خانه های گرم یافتن،
از آن چنان مشقت و بلا بارانی یافته آن چنان تان بسیار
وگوسفند های قریه یافتن حضور نیست که این چنین مشقت
کشیدگان می دانند، فراغتی است که این چنین بلا گذرانندگان
می شناسند - خاطر جمع و دل آسوده یک روز در یک اولانگ
توقف کردیم - و از یک اولانگ کوچ نموده دو فرسنگ راه
آمده فرود آمدیم، صبح آن عید رمضان شد، از میان
بامیان گذشته و از کوتل شبر تو فرود آمده به جنگلیک رسیده
فرود آمده شد -

هزاره ترکمان با کوچ با و مالهای خود بر سر راه قشلاق
کرده بودند و از ما اصلاً خبر نداشتند، صبح آن کوچ نموده
در میان آغیل ایشان و الاچوق های ایشان در آمدیم، دو
سه آغیل بتاراج رفت، دیگران خانه ها و روزگار خود را
بر تاقته فرزندان خود را بکوه کشیدند ..... [مردم]
هزار بار را دنبال کرده بر کوه بر آمدند و مثل آهوی شکاری
پیش انداخته شکار کردند ..... پیشترک گذشتیم، از بلند نیماو

سایه یکم شوال ۱۲۹۱ - ۱۲ - فروری ۱۳۰۱، سه آغل یعنی آغال و
آن های باشد که در کوه به محرابجت خوابیدن گوسفندان سازند،
هه huts = کانه ها

پستی های کوهستان گذشته، اسپ و گوسفند هزار ها را پیش انداخته
به لنگر تیمور بیگ آمده فرود آمدیم .....
از لنگر سوار شده در برابر اشتر شهر فرود آمده شد، از آن جا
پگاه سوار شده، نزدیک بشب از تنگی غور بند بر آمده بر سر پل
فرود آمدیم، اسپان را خنک کرده و آسوده ساخته، نماز پیشین
از سر پل سوار شدیم و تا تو قاول رسیدن برف نبود، چون
ازین مقام گذشتیم، هر چند رفتیم، برف بلند تر شد، در میان
دسته یخشی و منار سرما آن چنان بود که مدت العمر آنچنان
سرما کم دیده شده بود ..... از کوه منار گذشته در دامنه
فرود آمده از سرما بی طاقت شده آتش با روشن ساخته،
خود ها را گرم ساختیم ..... صبح نزدیک بود که از دامنه کوه
منار سوار شدیم، در میان کابل و منار برف تاران اسپ
بود، همه جا برف گرفته بود، کسی را که از راه می بر آمد، به
تشویش می گشت، این میان را تمام در برف فرو رفته
آمدیم، ازین جهت در وقت فرض به کابل به حیل تمام
رسیدیم - ✓

[۲- جنگ پانی پت]

از آنجا کوچ کرده بر آنغار جوا آنغار غول یسال راست ساخته
 "دیم" دیده شد [دیم، رسمی است که مردم لشکر را سوار کرده
 کمائی یا چاقی بدست گرفته بدستوری که در میان ایشان مقرر
 است، لشکر را تخمین نموده، از روی آن حکم می کنند که این مقدار لشکر
 خواهد بود [آن مقدار که قیاس می کردیم، آن مقدار لشکر در نظر نه در آمد،
 در منزل فرمان شد که جمیع مردم لشکر فراخور حال خود را به
 سازند، هفت صد ارا به شد، به استناد علی قلی فرمان شد که
 بدستور روم در میان ارا بهای زنجیر، از خام گاو ارغامچی با
 تافته، بیک دیگر به بند، در میان دو ارا به شش هفت توره
 باشد، تفنگ اندازان در عقب این ارا بها و توره ایستاده
 تفنگ اندازند بجهت ترتیب این اسباب پنج شش روز در
 منزل توقف شد. بعد از طیار و مکمل شدن این اسباب تمام
 امرا و جوانی را هم که سخن می دانستند، بکنگاش طلبیده کنگاش

یعنی از منزلی که بر کنار رود جون [جمنا] بود، در اواخر جمادی الاولی ۹۳۲ هـ
 بابر از شاه آباد (ضلع امباله) حرکت کرده در میان کرده در کنار دریای جون رو بروی سرساده
 (ضلع سهارنپور) فرود آمده بود، ازان منزل کنار دریا را گرفته پایان روی چند منزل
 کرده بود، حالا از آنجا کوچ کرده سوی پانی پت می آمد، the right wing
 the left wing the centre of the ropes : cords of mantlets of

عام کرده، رای ما برین قرار گرفت، که پانی پت شهر بیت محلات
 و خانه های بسیار دارد، یک طرف خانه های می شود، اطراف دیگر را
 هم به ارا به و توره مضبوط کرده تفنگ انداز و پیاده از عقب
 ارا بها و توره ها تعیین می باید کرد. باین قرار کوچ نموده و یک
 منزل در میان کرده روز پنجشنبه شلخ جمادی الآخر [۹۳۲ هـ]
 به پانی پت آمدیم،

دست راست محلات و شهر شد، پیش ما ارا بها و توره ها
 که ترتیب داده بودیم، شد، در دست چپ و بعضی جاها خندق و شاخ
 شد، و هر یک تیر انداز جا آن مقدار که صد، صد و پنجاه کس بر آید،
 جا گذاشته شد. بعضی از مردم لشکر خیلی متردد و متوهم بودند، توهم و
 تردد بی تقریب است. آنچه الله تعالی در ازل تقدیر کرده است،
 دیگر نمی شود. اگر چه آنها را هم عیب کرده نمی شود، حق بطرف ایشان
 بود. چرا که از وطن و دوسه ماهه راه آمده شده بود، به غریب قومی کار
 مردم افتاده بود، فی ما زبان آنها را می دانستیم، فی آنها زبان ما را سه
 پریشان جمعی و جمعی پریشان گرفتار قومی و قومی عجائب
 لشکر حاضر غنیمت را یک لک تخمین می کردند. فیل اورا و امرای
 اورا نزدیک هزار فیل می گفتند که هست، از دو پیکرش مانده

۷۱-۱۲-۱۳-۱۴-۱۵-۱۶-۱۷-۱۸-۱۹-۲۰-۲۱-۲۲-۲۳-۲۴-۲۵-۲۶-۲۷-۲۸-۲۹-۳۰-۳۱-۳۲-۳۳-۳۴-۳۵-۳۶-۳۷-۳۸-۳۹-۴۰-۴۱-۴۲-۴۳-۴۴-۴۵-۴۶-۴۷-۴۸-۴۹-۵۰-۵۱-۵۲-۵۳-۵۴-۵۵-۵۶-۵۷-۵۸-۵۹-۶۰-۶۱-۶۲-۶۳-۶۴-۶۵-۶۶-۶۷-۶۸-۶۹-۷۰-۷۱-۷۲-۷۳-۷۴-۷۵-۷۶-۷۷-۷۸-۷۹-۸۰-۸۱-۸۲-۸۳-۸۴-۸۵-۸۶-۸۷-۸۸-۸۹-۹۰-۹۱-۹۲-۹۳-۹۴-۹۵-۹۶-۹۷-۹۸-۹۹-۱۰۰-۱۰۱-۱۰۲-۱۰۳-۱۰۴-۱۰۵-۱۰۶-۱۰۷-۱۰۸-۱۰۹-۱۱۰-۱۱۱-۱۱۲-۱۱۳-۱۱۴-۱۱۵-۱۱۶-۱۱۷-۱۱۸-۱۱۹-۱۲۰-۱۲۱-۱۲۲-۱۲۳-۱۲۴-۱۲۵-۱۲۶-۱۲۷-۱۲۸-۱۲۹-۱۳۰-۱۳۱-۱۳۲-۱۳۳-۱۳۴-۱۳۵-۱۳۶-۱۳۷-۱۳۸-۱۳۹-۱۴۰-۱۴۱-۱۴۲-۱۴۳-۱۴۴-۱۴۵-۱۴۶-۱۴۷-۱۴۸-۱۴۹-۱۵۰-۱۵۱-۱۵۲-۱۵۳-۱۵۴-۱۵۵-۱۵۶-۱۵۷-۱۵۸-۱۵۹-۱۶۰-۱۶۱-۱۶۲-۱۶۳-۱۶۴-۱۶۵-۱۶۶-۱۶۷-۱۶۸-۱۶۹-۱۷۰-۱۷۱-۱۷۲-۱۷۳-۱۷۴-۱۷۵-۱۷۶-۱۷۷-۱۷۸-۱۷۹-۱۸۰-۱۸۱-۱۸۲-۱۸۳-۱۸۴-۱۸۵-۱۸۶-۱۸۷-۱۸۸-۱۸۹-۱۹۰-۱۹۱-۱۹۲-۱۹۳-۱۹۴-۱۹۵-۱۹۶-۱۹۷-۱۹۸-۱۹۹-۲۰۰-۲۰۱-۲۰۲-۲۰۳-۲۰۴-۲۰۵-۲۰۶-۲۰۷-۲۰۸-۲۰۹-۲۱۰-۲۱۱-۲۱۲-۲۱۳-۲۱۴-۲۱۵-۲۱۶-۲۱۷-۲۱۸-۲۱۹-۲۲۰-۲۲۱-۲۲۲-۲۲۳-۲۲۴-۲۲۵-۲۲۶-۲۲۷-۲۲۸-۲۲۹-۲۳۰-۲۳۱-۲۳۲-۲۳۳-۲۳۴-۲۳۵-۲۳۶-۲۳۷-۲۳۸-۲۳۹-۲۴۰-۲۴۱-۲۴۲-۲۴۳-۲۴۴-۲۴۵-۲۴۶-۲۴۷-۲۴۸-۲۴۹-۲۵۰-۲۵۱-۲۵۲-۲۵۳-۲۵۴-۲۵۵-۲۵۶-۲۵۷-۲۵۸-۲۵۹-۲۶۰-۲۶۱-۲۶۲-۲۶۳-۲۶۴-۲۶۵-۲۶۶-۲۶۷-۲۶۸-۲۶۹-۲۷۰-۲۷۱-۲۷۲-۲۷۳-۲۷۴-۲۷۵-۲۷۶-۲۷۷-۲۷۸-۲۷۹-۲۸۰-۲۸۱-۲۸۲-۲۸۳-۲۸۴-۲۸۵-۲۸۶-۲۸۷-۲۸۸-۲۸۹-۲۹۰-۲۹۱-۲۹۲-۲۹۳-۲۹۴-۲۹۵-۲۹۶-۲۹۷-۲۹۸-۲۹۹-۳۰۰-۳۰۱-۳۰۲-۳۰۳-۳۰۴-۳۰۵-۳۰۶-۳۰۷-۳۰۸-۳۰۹-۳۱۰-۳۱۱-۳۱۲-۳۱۳-۳۱۴-۳۱۵-۳۱۶-۳۱۷-۳۱۸-۳۱۹-۳۲۰-۳۲۱-۳۲۲-۳۲۳-۳۲۴-۳۲۵-۳۲۶-۳۲۷-۳۲۸-۳۲۹-۳۳۰-۳۳۱-۳۳۲-۳۳۳-۳۳۴-۳۳۵-۳۳۶-۳۳۷-۳۳۸-۳۳۹-۳۴۰-۳۴۱-۳۴۲-۳۴۳-۳۴۴-۳۴۵-۳۴۶-۳۴۷-۳۴۸-۳۴۹-۳۵۰-۳۵۱-۳۵۲-۳۵۳-۳۵۴-۳۵۵-۳۵۶-۳۵۷-۳۵۸-۳۵۹-۳۶۰-۳۶۱-۳۶۲-۳۶۳-۳۶۴-۳۶۵-۳۶۶-۳۶۷-۳۶۸-۳۶۹-۳۷۰-۳۷۱-۳۷۲-۳۷۳-۳۷۴-۳۷۵-۳۷۶-۳۷۷-۳۷۸-۳۷۹-۳۸۰-۳۸۱-۳۸۲-۳۸۳-۳۸۴-۳۸۵-۳۸۶-۳۸۷-۳۸۸-۳۸۹-۳۹۰-۳۹۱-۳۹۲-۳۹۳-۳۹۴-۳۹۵-۳۹۶-۳۹۷-۳۹۸-۳۹۹-۴۰۰-۴۰۱-۴۰۲-۴۰۳-۴۰۴-۴۰۵-۴۰۶-۴۰۷-۴۰۸-۴۰۹-۴۱۰-۴۱۱-۴۱۲-۴۱۳-۴۱۴-۴۱۵-۴۱۶-۴۱۷-۴۱۸-۴۱۹-۴۲۰-۴۲۱-۴۲۲-۴۲۳-۴۲۴-۴۲۵-۴۲۶-۴۲۷-۴۲۸-۴۲۹-۴۳۰-۴۳۱-۴۳۲-۴۳۳-۴۳۴-۴۳۵-۴۳۶-۴۳۷-۴۳۸-۴۳۹-۴۴۰-۴۴۱-۴۴۲-۴۴۳-۴۴۴-۴۴۵-۴۴۶-۴۴۷-۴۴۸-۴۴۹-۴۵۰-۴۵۱-۴۵۲-۴۵۳-۴۵۴-۴۵۵-۴۵۶-۴۵۷-۴۵۸-۴۵۹-۴۶۰-۴۶۱-۴۶۲-۴۶۳-۴۶۴-۴۶۵-۴۶۶-۴۶۷-۴۶۸-۴۶۹-۴۷۰-۴۷۱-۴۷۲-۴۷۳-۴۷۴-۴۷۵-۴۷۶-۴۷۷-۴۷۸-۴۷۹-۴۸۰-۴۸۱-۴۸۲-۴۸۳-۴۸۴-۴۸۵-۴۸۶-۴۸۷-۴۸۸-۴۸۹-۴۹۰-۴۹۱-۴۹۲-۴۹۳-۴۹۴-۴۹۵-۴۹۶-۴۹۷-۴۹۸-۴۹۹-۵۰۰-۵۰۱-۵۰۲-۵۰۳-۵۰۴-۵۰۵-۵۰۶-۵۰۷-۵۰۸-۵۰۹-۵۱۰-۵۱۱-۵۱۲-۵۱۳-۵۱۴-۵۱۵-۵۱۶-۵۱۷-۵۱۸-۵۱۹-۵۲۰-۵۲۱-۵۲۲-۵۲۳-۵۲۴-۵۲۵-۵۲۶-۵۲۷-۵۲۸-۵۲۹-۵۳۰-۵۳۱-۵۳۲-۵۳۳-۵۳۴-۵۳۵-۵۳۶-۵۳۷-۵۳۸-۵۳۹-۵۴۰-۵۴۱-۵۴۲-۵۴۳-۵۴۴-۵۴۵-۵۴۶-۵۴۷-۵۴۸-۵۴۹-۵۵۰-۵۵۱-۵۵۲-۵۵۳-۵۵۴-۵۵۵-۵۵۶-۵۵۷-۵۵۸-۵۵۹-۵۶۰-۵۶۱-۵۶۲-۵۶۳-۵۶۴-۵۶۵-۵۶۶-۵۶۷-۵۶۸-۵۶۹-۵۷۰-۵۷۱-۵۷۲-۵۷۳-۵۷۴-۵۷۵-۵۷۶-۵۷۷-۵۷۸-۵۷۹-۵۸۰-۵۸۱-۵۸۲-۵۸۳-۵۸۴-۵۸۵-۵۸۶-۵۸۷-۵۸۸-۵۸۹-۵۹۰-۵۹۱-۵۹۲-۵۹۳-۵۹۴-۵۹۵-۵۹۶-۵۹۷-۵۹۸-۵۹۹-۶۰۰-۶۰۱-۶۰۲-۶۰۳-۶۰۴-۶۰۵-۶۰۶-۶۰۷-۶۰۸-۶۰۹-۶۱۰-۶۱۱-۶۱۲-۶۱۳-۶۱۴-۶۱۵-۶۱۶-۶۱۷-۶۱۸-۶۱۹-۶۲۰-۶۲۱-۶۲۲-۶۲۳-۶۲۴-۶۲۵-۶۲۶-۶۲۷-۶۲۸-۶۲۹-۶۳۰-۶۳۱-۶۳۲-۶۳۳-۶۳۴-۶۳۵-۶۳۶-۶۳۷-۶۳۸-۶۳۹-۶۴۰-۶۴۱-۶۴۲-۶۴۳-۶۴۴-۶۴۵-۶۴۶-۶۴۷-۶۴۸-۶۴۹-۶۵۰-۶۵۱-۶۵۲-۶۵۳-۶۵۴-۶۵۵-۶۵۶-۶۵۷-۶۵۸-۶۵۹-۶۶۰-۶۶۱-۶۶۲-۶۶۳-۶۶۴-۶۶۵-۶۶۶-۶۶۷-۶۶۸-۶۶۹-۶۷۰-۶۷۱-۶۷۲-۶۷۳-۶۷۴-۶۷۵-۶۷۶-۶۷۷-۶۷۸-۶۷۹-۶۸۰-۶۸۱-۶۸۲-۶۸۳-۶۸۴-۶۸۵-۶۸۶-۶۸۷-۶۸۸-۶۸۹-۶۹۰-۶۹۱-۶۹۲-۶۹۳-۶۹۴-۶۹۵-۶۹۶-۶۹۷-۶۹۸-۶۹۹-۷۰۰-۷۰۱-۷۰۲-۷۰۳-۷۰۴-۷۰۵-۷۰۶-۷۰۷-۷۰۸-۷۰۹-۷۱۰-۷۱۱-۷۱۲-۷۱۳-۷۱۴-۷۱۵-۷۱۶-۷۱۷-۷۱۸-۷۱۹-۷۲۰-۷۲۱-۷۲۲-۷۲۳-۷۲۴-۷۲۵-۷۲۶-۷۲۷-۷۲۸-۷۲۹-۷۳۰-۷۳۱-۷۳۲-۷۳۳-۷۳۴-۷۳۵-۷۳۶-۷۳۷-۷۳۸-۷۳۹-۷۴۰-۷۴۱-۷۴۲-۷۴۳-۷۴۴-۷۴۵-۷۴۶-۷۴۷-۷۴۸-۷۴۹-۷۵۰-۷۵۱-۷۵۲-۷۵۳-۷۵۴-۷۵۵-۷۵۶-۷۵۷-۷۵۸-۷۵۹-۷۶۰-۷۶۱-۷۶۲-۷۶۳-۷۶۴-۷۶۵-۷۶۶-۷۶۷-۷۶۸-۷۶۹-۷۷۰-۷۷۱-۷۷۲-۷۷۳-۷۷۴-۷۷۵-۷۷۶-۷۷۷-۷۷۸-۷۷۹-۷۸۰-۷۸۱-۷۸۲-۷۸۳-۷۸۴-۷۸۵-۷۸۶-۷۸۷-۷۸۸-۷۸۹-۷۹۰-۷۹۱-۷۹۲-۷۹۳-۷۹۴-۷۹۵-۷۹۶-۷۹۷-۷۹۸-۷۹۹-۸۰۰-۸۰۱-۸۰۲-۸۰۳-۸۰۴-۸۰۵-۸۰۶-۸۰۷-۸۰۸-۸۰۹-۸۱۰-۸۱۱-۸۱۲-۸۱۳-۸۱۴-۸۱۵-۸۱۶-۸۱۷-۸۱۸-۸۱۹-۸۲۰-۸۲۱-۸۲۲-۸۲۳-۸۲۴-۸۲۵-۸۲۶-۸۲۷-۸۲۸-۸۲۹-۸۳۰-۸۳۱-۸۳۲-۸۳۳-۸۳۴-۸۳۵-۸۳۶-۸۳۷-۸۳۸-۸۳۹-۸۴۰-۸۴۱-۸۴۲-۸۴۳-۸۴۴-۸۴۵-۸۴۶-۸۴۷-۸۴۸-۸۴۹-۸۵۰-۸۵۱-۸۵۲-۸۵۳-۸۵۴-۸۵۵-۸۵۶-۸۵۷-۸۵۸-۸۵۹-۸۶۰-۸۶۱-۸۶۲-۸۶۳-۸۶۴-۸۶۵-۸۶۶-۸۶۷-۸۶۸-۸۶۹-۸۷۰-۸۷۱-۸۷۲-۸۷۳-۸۷۴-۸۷۵-۸۷۶-۸۷۷-۸۷۸-۸۷۹-۸۸۰-۸۸۱-۸۸۲-۸۸۳-۸۸۴-۸۸۵-۸۸۶-۸۸۷-۸۸۸-۸۸۹-۸۹۰-۸۹۱-۸۹۲-۸۹۳-۸۹۴-۸۹۵-۸۹۶-۸۹۷-۸۹۸-۸۹۹-۹۰۰-۹۰۱-۹۰۲-۹۰۳-۹۰۴-۹۰۵-۹۰۶-۹۰۷-۹۰۸-۹۰۹-۹۱۰-۹۱۱-۹۱۲-۹۱۳-۹۱۴-۹۱۵-۹۱۶-۹۱۷-۹۱۸-۹۱۹-۹۲۰-۹۲۱-۹۲۲-۹۲۳-۹۲۴-۹۲۵-۹۲۶-۹۲۷-۹۲۸-۹۲۹-۹۳۰-۹۳۱-۹۳۲-۹۳۳-۹۳۴-۹۳۵-۹۳۶-۹۳۷-۹۳۸-۹۳۹-۹۴۰-۹۴۱-۹۴۲-۹۴۳-۹۴۴-۹۴۵-۹۴۶-۹۴۷-۹۴۸-۹۴۹-۹۵۰-۹۵۱-۹۵۲-۹۵۳-۹۵۴-۹۵۵-۹۵۶-۹۵۷-۹۵۸-۹۵۹-۹۶۰-۹۶۱-۹۶۲-۹۶۳-۹۶۴-۹۶۵-۹۶۶-۹۶۷-۹۶۸-۹۶۹-۹۷۰-۹۷۱-۹۷۲-۹۷۳-۹۷۴-۹۷۵-۹۷۶-۹۷۷-۹۷۸-۹۷۹-۹۸۰-۹۸۱-۹۸۲-۹۸۳-۹۸۴-۹۸۵-۹۸۶-۹۸۷-۹۸۸-۹۸۹-۹۹۰-۹۹۱-۹۹۲-۹۹۳-۹۹۴-۹۹۵-۹۹۶-۹۹۷-۹۹۸-۹۹۹-۱۰۰۰-۱۰۰۱-۱۰۰۲-۱۰۰۳-۱۰۰۴-۱۰۰۵-۱۰۰۶-۱۰۰۷-۱۰۰۸-۱۰۰۹-۱۰۱۰-۱۰۱۱-۱۰۱۲-۱۰۱۳-۱۰۱۴-۱۰۱۵-۱۰۱۶-۱۰۱۷-۱۰۱۸-۱۰۱۹-۱۰۲۰-۱۰۲۱-۱۰۲۲-۱۰۲۳-۱۰۲۴-۱۰۲۵-۱۰۲۶-۱۰۲۷-۱۰۲۸-۱۰۲۹-۱۰۳۰-۱۰۳۱-۱۰۳۲-۱۰۳۳-۱۰۳۴-۱۰۳۵-۱۰۳۶-۱۰۳۷-۱۰۳۸-۱۰۳۹-۱۰۴۰-۱۰۴۱-۱۰۴۲-۱۰۴۳-۱۰۴۴-۱۰۴۵-۱۰۴۶-۱۰۴۷-۱۰۴۸-۱۰۴۹-۱۰۵۰-۱۰۵۱-۱۰۵۲-۱۰۵۳-۱۰۵۴-۱۰۵۵-۱۰۵۶-۱۰۵۷-۱۰۵۸-۱۰۵۹-۱۰۶۰-۱۰۶۱-۱۰۶۲-۱۰۶۳-۱۰۶۴-۱۰۶۵-۱۰۶۶-۱۰۶۷-۱۰۶۸-۱۰۶۹-۱۰۷۰-۱۰۷۱-۱۰۷۲-۱۰۷۳-۱۰۷۴-۱۰۷۵-۱۰۷۶-۱۰۷۷-۱۰۷۸-۱۰۷۹-۱۰۸۰-۱۰۸۱-۱۰۸۲-۱۰۸۳-۱۰۸۴-۱۰۸۵-۱۰۸۶-۱۰۸۷-۱۰۸۸-۱۰۸۹-۱۰۹۰-۱۰۹۱-۱۰۹۲-۱۰۹۳-۱۰۹۴-۱۰۹۵-۱۰۹۶-۱۰۹۷-۱۰۹۸-۱۰۹۹-۱۱۰۰-۱۱۰۱-۱۱۰۲-۱۱۰۳-۱۱۰۴-۱۱۰۵-۱۱۰۶-۱۱۰۷-۱۱۰۸-۱۱۰۹-۱۱۱۰-۱۱۱۱-۱۱۱۲-۱۱۱۳-۱۱۱۴-۱۱۱۵-۱۱۱۶-۱۱۱۷-۱۱۱۸-۱۱۱۹-۱۱۲۰-۱۱۲۱-۱۱۲۲-۱۱۲۳-۱۱۲۴-۱۱۲۵-۱۱۲۶-۱۱۲۷-۱۱۲۸-۱۱۲۹-۱۱۳۰-۱۱۳۱-۱۱۳۲-۱۱۳۳-۱۱۳۴-۱۱۳۵-۱۱۳۶-۱۱۳۷-۱۱۳۸-۱۱۳۹-۱۱۴۰-۱۱۴۱-۱۱۴۲-۱۱۴۳-۱۱۴۴-۱۱۴۵-۱۱۴۶-۱۱۴۷-۱۱۴۸-۱۱۴۹-۱۱۵۰-۱۱۵۱-۱۱۵۲-۱۱۵۳-۱۱۵۴-۱۱۵۵-۱۱۵۶-۱۱۵۷-۱۱۵۸-۱۱۵۹-۱۱۶۰-۱۱۶۱-۱۱۶۲-۱۱۶۳-۱۱۶۴-۱۱۶۵-۱۱۶۶-۱۱۶۷-۱۱۶۸-۱۱۶۹-۱۱۷۰-۱۱۷۱-۱۱۷۲-۱۱۷۳-۱۱۷۴-۱۱۷۵-۱۱۷۶-۱۱۷۷-۱۱۷۸-۱۱۷۹-۱۱۸۰-۱۱۸۱-۱۱۸۲-۱۱۸۳-۱۱۸۴-۱۱۸۵-۱۱۸۶-۱۱۸۷-۱۱۸۸-۱۱۸۹-۱۱۹۰-۱۱۹۱-۱۱۹۲-۱۱۹۳-۱۱۹۴-۱۱۹۵-۱۱۹۶-۱۱۹۷-۱۱۹۸-۱۱۹۹-۱۲۰۰-۱۲۰۱-۱۲۰۲-۱۲۰۳-۱۲۰۴-۱۲۰۵-۱۲۰۶-۱۲۰۷-۱۲۰۸-۱۲۰۹-۱۲۱۰-۱۲۱۱-۱۲۱۲-۱۲۱۳-۱۲۱۴-۱۲۱۵-۱۲۱۶-۱۲۱۷-۱۲۱۸-۱۲۱۹-۱۲۲۰-۱۲۲۱-۱۲۲۲-۱۲۲۳-۱۲۲۴-۱۲۲۵-۱۲۲۶-۱۲۲۷-۱۲۲۸-۱۲۲۹-۱۲۳۰-۱۲۳۱-۱۲۳۲-۱۲۳۳-۱۲۳۴-۱۲۳۵-۱۲۳۶-۱۲۳۷-۱۲۳۸-۱۲۳۹-۱۲۴۰-۱۲۴۱-۱۲۴۲-۱۲۴۳-۱۲۴۴-۱۲۴۵-۱۲۴۶-۱۲۴۷-۱۲۴۸-۱۲۴۹-۱۲۵۰-۱۲۵۱-۱۲۵۲-۱۲۵۳-۱۲۵۴-۱۲۵۵-۱۲۵۶-۱۲۵۷-۱۲۵۸-۱۲۵۹-۱۲۶۰-۱۲۶۱-۱۲۶۲-۱۲۶۳-۱۲۶۴-۱۲۶۵-۱۲۶۶-۱۲۶۷-۱۲۶۸-۱۲۶۹-۱۲۷۰-۱۲۷۱-۱۲۷۲-۱۲۷۳-۱۲۷۴-۱۲۷۵-۱۲۷۶-۱۲۷۷-۱۲۷۸-۱۲۷۹-۱۲۸۰-۱۲۸۱-۱۲۸۲-۱۲۸۳-۱۲۸۴-۱۲۸۵-۱۲۸۶-۱۲۸۷-۱۲۸۸-۱۲۸۹-۱۲۹۰-۱۲۹۱-۱۲۹۲-۱۲۹۳-۱۲۹۴-۱۲۹۵-۱۲۹۶-۱۲۹۷-۱۲۹۸-۱۲۹۹-۱۳۰۰-۱۳۰۱-۱۳۰۲-۱۳۰۳-۱۳۰۴-۱۳۰۵-۱۳۰۶-۱۳۰۷-۱۳۰۸-۱۳۰۹-۱۳۱۰-۱۳۱۱-۱۳۱۲-۱۳۱۳-۱۳۱۴-۱۳۱۵-۱۳۱۶-۱۳۱۷-۱۳۱۸-۱۳۱۹-۱۳۲۰-۱۳۲۱-۱۳۲۲-۱۳۲۳-۱۳۲۴-۱۳۲۵-۱۳۲۶-۱۳۲۷-۱۳۲۸-۱۳۲۹-۱۳۳۰-۱۳۳۱-۱۳۳۲-۱۳۳۳-۱۳۳۴-۱۳۳۵-۱۳۳۶-۱۳۳۷-۱۳۳۸-۱۳۳۹-۱۳۴۰-۱۳۴۱-۱۳۴۲-۱۳۴۳-۱۳۴۴-۱۳۴۵-۱۳۴۶-۱۳۴۷-۱۳۴۸-۱۳۴۹-۱۳۵۰-۱۳۵۱-۱۳۵۲-۱۳۵۳-۱۳۵۴-۱۳۵۵-۱۳۵۶-۱۳۵۷-۱۳۵۸-۱۳۵۹-۱۳۶۰-۱۳۶۱-۱۳۶۲-۱۳۶۳-۱۳۶۴-۱۳۶۵-۱۳۶۶-۱۳۶۷-۱۳۶۸-۱۳۶۹-۱۳۷۰-۱۳۷۱-۱۳۷۲-۱۳۷۳-۱۳۷۴-۱۳۷۵-۱۳۷۶-۱۳۷۷-۱۳۷۸-۱۳۷۹-۱۳۸۰-۱۳۸۱-۱۳۸۲-۱۳۸۳-۱۳۸۴-۱۳۸۵-۱۳۸۶-۱۳۸۷-۱۳۸۸-۱۳۸۹-۱۳۹۰-۱۳۹۱-۱۳۹۲-۱۳۹۳-۱۳۹۴-۱۳۹۵-۱۳۹۶-۱۳۹۷-۱۳۹۸-۱۳۹۹-۱۴۰۰-۱۴۰۱-۱۴۰۲-۱۴۰۳-۱۴۰۴-۱۴۰۵-۱۴۰۶-۱۴۰۷-۱۴۰۸-۱۴۰۹-۱۴۱۰-۱۴۱۱-۱۴۱۲-۱۴۱۳-۱۴۱۴-۱۴۱۵-۱۴۱۶-۱۴۱۷-۱۴۱۸-۱۴۱۹-۱۴۲۰-۱۴۲۱-۱۴۲۲-۱۴۲۳-۱۴۲۴-۱۴۲۵-۱۴۲۶-۱۴۲۷-۱۴۲۸-۱۴۲۹-۱۴۳۰-۱۴۳۱-۱۴۳۲-۱۴۳۳-۱۴۳۴-۱۴۳۵-۱۴۳۶-۱۴۳۷-۱۴۳۸-۱۴۳۹-۱۴۴۰-۱۴۴۱-۱۴۴۲-۱۴۴۳-۱۴۴۴-۱۴۴۵-۱۴۴۶-۱۴۴۷-۱۴۴۸-۱۴۴۹-۱۴۵۰-۱۴۵۱-۱۴۵۲-۱۴۵۳-۱۴۵۴-۱۴۵۵-۱۴۵۶-۱۴۵۷-۱۴۵۸-۱۴۵۹-۱۴۶۰-۱۴۶۱-۱۴۶۲-۱۴۶۳-۱۴۶۴-۱۴۶۵-۱۴۶۶-۱۴۶۷-۱۴۶۸-۱۴۶۹-۱۴۷۰-۱۴۷۱-۱۴۷۲-۱۴۷۳-۱۴۷۴-۱۴۷۵-۱۴۷۶-۱۴۷۷-۱۴۷۸-۱۴۷۹-۱۴۸۰-۱۴۸۱-۱۴۸۲-۱۴۸۳-۱۴۸۴-۱۴۸۵-۱۴۸۶-۱۴۸۷-۱۴۸۸-۱۴۸۹-۱۴۹۰-۱۴۹۱-۱۴۹۲-۱۴۹۳-۱۴۹۴-۱۴۹۵-۱۴۹۶-۱۴۹۷-۱۴۹۸-۱۴۹۹-۱

خرزینه خود در دستش بود.

در هندوستان یک رسمی است در وقت این چنین کار افتادن با زرداده بمیعاد نوکر می گرفته اند، این مردم را سهند می گویند. اگر این چنین خیال میکرد یک دولک هم نوکر می توانست گرفت، الله تعالی راست آورد، فی جوانان خود را راضی توانست کرد، فی خزینه خود را توانست قسمت کرد. جوانان خود را چگونه راضی توانست کرد که امساک بر طبیعتش بسیار غالب بود و خود به جمع نمودن زر بی حد طالب. بی تجربه جوانی بود، فی آمدن او به سرانجام بود فی رفتن او، فی ایستادن او با اهتمام، بی جنگ کردن.

در آن فرصت، که در پانی پت اطراف و جوانب مردم لشکر به ارابه و شمشیر و خندق مضبوط و مرتب کرده می شد، درویش محمد سالیان به عرض رسانید که این مقدار احتیاط که شد او چه امکان داشته باشد که اینجا بیاید، گفتم که تو اینها را به خانان و سلطانان اوزبک قیاس می کنی؟ آن سال که از سمرقند برآمده به حصار آریم، جمیع خانان و سلطانان اوزبک اتفاق کرده به غزیت آمدن بر سر ما، که از دربند گذشتند، ما کوچ و مال و جمیع مغول و سپاهی را در محلات آورده، محلات کوچ بند کرده مضبوط ساختیم، چون آن خانان و سلطانان حساب و یراغ ایستادن

له اصل، بدهند و له در سهند = سهند

ورفتن را می دانستند دیدند که مرده و زنده را در حصار دیده حصار را مضبوط کرده ایم. حساب آمدن بر سر ما را نیافتند از نو بندگان برگشتند، اینها را با آنها تشبیه کن، حساب کار را و یراغ رفتن را کجای می دانند. خدا راست آورد، همان طور که من گفته بودم، شد. هفت هشت روزی که در پانی پت بودیم، کم کم کس با رفته برداشته او و مردم بسیار او، تیر می باریدند، آنها هیچ حرکتی و جنبشی نمی کردند، آخر به رای بعضی امرای دولت خواه هندوستانی عمل کرده مهدی خواجه و محمد سلطان میرزا و عادل سلطان و خسرو شاه و میر حسین و سلطان جنید برلاس و عبدالعزیز میر آخور و محمد علی جنگ جنگ و قتل قدم و ولی خازن و محب علی خلیفه و محمد بخشی و جان بیگ و قراگوزی امیر سرداران را با چهار پنج هزار کس به ششجون فرستادیم، اتفاق خوبی نتوانستند کرد، و پریشان رفته، کار رسیده نه کردند، صبح کرده تا وقت روشن شدن نزدیک بداشه غنیم بودند، مردم غنیم هم نقاره های خود را نواخته فیلهای خود راست کرده برآمدند. اگر چه کاری نتوانستند کرد، اما بان مقدار کس بسیاری در آویخته میچکس را بگیرانده سالم و سلامت برآمدند، در پای محمد علی جنگ جنگ تیر رسیده، اگر چه مهلک نبود اما روز جنگ بکار نیامد.

له نواح چغانیان

این خبر را یافته، همایون را با لشکرش یک کرده، یک دینم کرده پیش و از ایشان فرستاده، خود هم با لشکر مانده راست کرده بر آمد، شبیخون رفتگان با همایون همراه شده آمدند چون کس غنیم پیشتر نیامد ما هم برگشته فرود آمدیم، درین شب در اردو غوغای غلطی افتاده تا نزدیک گزی سوران بود و غوغا بود به مردمی که اینچنین غوغا مانند بود و خبیلی تردد و توهم شد، بعد از یک زمانی غوغا بر طرف شد.

(روز جمعه هشتم ماه رجب) وقت فرض از قراول خبر آمد که غنیم راست کرده می آید، ما هم جعبه پوشیده و برانغ بسته سوار شدیم. برانزار [و جوانان و دست راست غول و دست چپ غول و ایراول فلان فلان بود] عبدالعزیز میراخور را طرح تعین کرده بودیم، در اوچ برانغار ولی قیوم و ... را با متولانش بتولعه مقرر کردیم، در اوچ جوانان قراقرزی و [فلان و فلان] را بتولعه راست ساختیم که بمجد نزدیک رسیدن غنیم از عقب او بگردند.

در وقت نمودار شدن سیاهی غنیم بطرف برانغار میل او

the reserve at the advance at the turning of the point of the right wing of party, Troops posted in ambuscade, for turning the enemy, action of turning the flank of the enemy — ... — the point of the left wing

بسیار بود ازین جهت عبدالعزیز را که در طرح معین بود، به برانغار کمک فرستاده شد، سیاهی سلطان ابراهیم، که از دور نمودار شد، هیچ جا درنگ ننموده تیزی آمد. پیشه که آمد سیاهی ما که به آنها نمودار شد این ترتیب و یسال را که ملاحظه کردند حصر شده، بایستم بایستم بیایم نیایم طور کرده، فی توانست ایستاد، فی مثل پیش بی درنگ توانست آمد.

فرمان شد که مردمی که در تولعه تعین شده بودند از دست راست و دست چپ از عقب غنیم برگشته، تیر گذاشته، بجنگ مشغول شوند. برانغار و جوانان هم رفته غنیم برسد، مردم تولعه از عقب غنیم گشته تیر گذاشتن گرفتند، از جوانان مهدی خواجه پیشتر رسید، از روبروی مهدی خواجه یک فوج با یک فیل آمد، اینها هم تیر بسیاری گذاشت آن فوج را گردانند، به کمک جوانان از غول احمدی پرواچی [و فلان و فلان] را فرستاده شد، در برانغار هم جنگ قائم شد. به محمدی کوکلدش [و فلان و فلان] فرمان شد که در پیش غول از روبرو رفته بجنگ مشغول شدند، استاد علی قلی هم پیش غول چند مرتبه خوب فرنگها انداخت، مصطفی توپچی از دست چپ غول ضرب رنه انداخت برانغار جوانان و غول و تولعه گرداگرد غنیم را گرفته شلیک گذاشته

Shower of arrows = تیرباران field-cannon =

بجهد جنگ مشغول شدند، یک دو مرتبه بطرف برانغار و جوانغار
کوتاه حملها کردند. مردم ماتیر گذاشته به ضرب شمشیر باز
در غول انداختند، دست راست و دست چپ غول همه در
یک جا جمع شده، آنگنان غلوشده که فی پیش توانستند آمد
فی راه گریختن توانستند یافت.

آفتاب یک قد نیزه برآمده بود که انگیز جنگ شد. تا
نیم روز شدن ضرب جنگ بود نیم روز شده بود که اعدا مغلوب
و مقهور و اجتاب متج و مسرور شدند بفضل خود و کرم الله تعالی
این چنین کار دشواری را بهما آسان کرد و آنگنان لشکر بسیاری
را در نیم روز بنجاک یکسان کرد پنج شش هزار کس نزدیک
ابراهیم در یک جا به قتل رسیده بودند، دیگر هر جا مردها را درین
معرکه پانزده شانزده هزار کس تخمین می کردیم. در وقت آمدن
آگره، از تقریر مردم هندوستان معلوم شد که چهل پنجاه هزار
کس درین معرکه مرده بوده اند.

یاغی را زیر کرده فرود آورده، روان شدیم، از پیش رو
امرا فرود آورده را و اوغانان را آوردن گرفتند، خیل خیل
فیلان را با فیلبانهای آورده پیشکش کردند.

از عقب غنیمت رفته از تا بین خاصه قسمت های مرزا و
بابا بهمه و بویکه را با بهما تاش ابراهیم را برآمده خیال

کرده قاقو غونجی تعین کردیم که تا آگره رسیدن به تعجیل رفته
خود را با نجار رسانند، از میان اردوی ابراهیم گذشته سراچا و
خانهای او را سیر کرده در کنار سیاه آبی فرود آمدیم.
نماز دیگر بود که ظاهر تبری ..... مرده ابراهیم را در میان
مرده بسیاری یافته سر او را بریده آورد.

همین روز بهایون میرزا و خواجه کلان (و فلان و فلان)
را تعین کردیم که جریده تیز گشته آگره را بدست آورده
خزان را ضبط بکنند، همدی خواجه [و فلان و فلان] را مقرر
کردیم که از پرنیال جدا شده بلغار نموده در قلعه و بلی درآمده
خزانها را احتیاط بکنند.

صبح آن کوچ نموده یک کرده راه آمده بجهت مصلحت
اسپان در کنار جون فرود آمدیم.

دو منزل در میان کرده روز سه شنبه [۱۲ - رجب]
مزار شیخ نظام اولیا را طواف کرده در برابر دهلی در کنار
جون فرود آمده شد، همین شب چهارشنبه قلعه دهلی را سیر
کرده شش آنجا بوده صبح آن روز چهارشنبه از قلعه دهلی
مزار پُر انوار خواجه قطب الدین را طواف کرده مقبره و

له فوجیکه برای تعاقب غنیمت مقرر شود (قادر غون = تعاقب)
lit. a horse laden with personal necessaries; hence, luggage

عمارات سلطان غیاث الدین بلبن و سلطان علاء الدین خلجی
و منار او را و حوض نشی و حوض خاص را و مقابر و باغات
سلطان بهلول و سلطان سکندر را سیر کرده در اردو فرود
آمده در کشتی فرود آمده عرق خوردن شد.

شقداری دہلی را بہ ولی قزیل عنایت کرده دوست
را دیوان دہلی ساخته خزانہای کہ بود مہر کرده، در عہدہ اینہا
کردیم،

روز پنجشنبہ از آنجا کوچ کردہ در برابر تغلق آباد در کنار
جون فرود آمدہ شد،

روز جمعہ [۱۵ - رجب] در آن منزل توقف کردیم،
مولانا محمود و شیخ زین و بعضی دیگر رفتہ در دہلی نماز جمعہ
کردہ بنام من خطبہ خواندند، بفقر و مساکین پارہ زربخش
کردہ بہ اردو آمدند،

روز شنبہ از آن منزل کوچ نمودہ کوچ بر کوچ عزیمت
آگرہ کردہ شد، من رفتہ تغلق آباد را سیر کردہ در اردو
فرود آمدیم،

روز جمعہ بیست و دوم رجب در محلات آگرہ در منزل
فرقی فرود آمدہ شد.

انتخاب

از

کلید و دمنہ بہرامشاہی

باب السُّنُور والجر

رائے گفت برہمن را کہ شنودم داستان آن کس کہ
بے رویت و فکر، خود را در دریای حیرت و ندامت
انداختہ، و بستہ دام پشیمانی و غرامت گردانید - اکنون
باز گوی داستان آن کس کہ دشمنان بسیار از چپ و
راست و پس و پیش او در آیند، چنانکہ در چنگال ہلاک
و قبضہ تلف افتد - پس مخرج خویش در ملاطفت و موالات
یکی از ایشان ببند ..... و بسلامت بہ جہد ..... و اگر
ازین باب میسر نتواند شد، گرد ملاطفت چگونہ بر آید، و صلح
بچہ طریق التماس نماید؟
برہمن گفت: "اغلب دوستی و دشمنی ثابت و قائم

لے گریہ، لے قسی از موش +

نباشد، و هر آینه بعضی به حوادث زمانه استیالت پذیرد...
و بسیار دوستی است که بکمال لطف رسیده باشد، و نما
و طراوت آن بر امتداد روزگار باقی مانده، ناگاه چشم
زخمی افتد، و به عداوت و استزادت کشد، و باز عصبیت های
موروث و دشمنی های قدیم به یک محالیت نا چیز گردد، و بنا بر
مودت مستحکم - و خردمند روشن رای در هر دو باب...
نه تألف دشمن فرو گذارد، و نه طمع از دوستی او منقطع
گرداند، و نه بر هر دوستی اعتماد کلی جایز شود. و دانای
عاقبت اندیش التماس صلح و مقاربت دشمن را غنیمت
پندارد، چون متضمن دفع مضرتی و جلب منفعتی باشد،
برای این اغراض که یاد کرده شد. و هر که درین معانی
وجه تدارک پیش چشم داشت، و طریق مصلحت بوقت
بدید، به حصول غرض و نفع مراد برسد. و از قرائن و اخوات
این حکایت موش و گربه است: چگونه است آن؟
رای گفت: چگونه است آن؟

گفت: آورده اند که به فلان شهر درختی بود، و در
زیر آن سوراخ موشی بود. نزدیک آن گریه خانه داشت، و
صیادان آنجا بسیار آمدندی. روزی صیادی دام بنهاد،
گربه در دام افتاد. و موش به طلب طعم از سوراخ بیرون

رفت، ناگاه نظر بر گربه انداخت. چون او را بسته دید، شاد
گشت. درین میان دید، که راستی از جهت او کمین کرده
است. سوی درخت التفات نمود، بوی قصد او داشت.
بترسید و اندیشید، که اگر باز گردد، راستی در من آویزد،
و اگر پیشتر روم، گربه به راه است. متحیر شد، و با خود گفت:
"در بنام باز است و انواع آفت به من محیط. با این همه
دل از خود نشاید برد. و هیچ پناهی مرا بهتر از سایه
عقل نیست، و هیچ کسی مرادستگیر تر از سالار خردمندی،
و قوی رای به هیچ حال دهشت بخود راه ندهد، و خوف و
حیرت را در حواشی دل محال نگذارد. و مرا هیچ تدبیری از
صلح گربه نیست، که در عین بلا عاقلانه است و بی معاونت
من از آنجا خلاص نتواند یافت. و شاید بود، که سخن من
بگویش خرد استماع نماید، و بر صدق گفتار من وقوف
یابد، و از نفاق پیرمیزد، و به طمع معاونت مصالحت من
پذیرد، و هر دو را به برکات راستی نجاتی حاصل آید.
پس نزدیک گربه رفتم، و پرسید: که حال چیست؟
گفت: "مقرون به ابواب بلا و مشقت" موش گفت: "هر گره
شونده از من جز راست نشنوده است، و من همیشه به
غم تو شاد بودی، و ناگامی تو عین شادی خود شمردم،

لیکن امروز در بلا شریک توام، و خلاص خویش در آن
پندارم که بر خلاص تو مشتعل است - و در این خیانت و
بد سگالی ندارم، نیز راسو را بر اثر من، و بوم را بالای
درخت، می توان دید، و هر دو قصد من دارند، و دشمنان
تو و من اند - هرگاه که بتو نزدیک شوم، قصد ایشان از من
بریده گردد -

لقاء تو سبب راحت است در ارواح

بقاء تو سبب صحت است در ابدان

اگر مرا این گردانی، ... با تو پیوندم، و غرض من ب حصول
رسد، و بندهای تو همه را ببرم ... گربه این سخن باور
داشت، و دانست که چون صلاح هر دو جانب بدان
مقرون است، آن را تقدیم باید کرد ... پس گفت:
"واثق باش، و اعتماد کن، که هیچ کس از یافتن حسنت و
ادراک سعادات از دوتن محروم تر نماند: اول آنکه بر
کسی اعتماد نکند، و بگفتار خردمندان ثقت او مستحکم نگردد
دوم آنکه دیگران را از قبول روایت و تصدیق شهادت
او امتناع افتد، و در آنچه نماید و گوید، خردمندان آن را
خوار دارند و من از عهده وفا و صدق سخن خود بی ایم و
می گویم: -

ترکی حذقات

سرمایه

لغز

روایت

اگر یگانه شوی، با تو دل یگانه کنم
ز عشق و مهر دگر دلبران کرانه کنم
و گرجفا کنی، و بگذری ز راه وفا
و دیده تیر جفاء ترا نشانه کنم
این ملاطفت بپذیر، و درین کار تاخیر نهی، چه رشتگاری
ما ببقاء یک دیگر متعلق است ...
چون گربه سخن موش بشنید، شاد گشت و گفت: "سخن
تو بحق می ماند و من این مصالحت و مناصحت می پذیرم"
موش گفت: "چون من بتو پیوستم، باید که ترجیحی تمام
و اجلالی بسزا رود، تا قاصدان تو مید شوند و باز گردند، و
من بفراموشی و مسترت بندهای تو ببرم" گربه گفت:
"چنین کنم"

موش پیشتر آمد، گربه او را گرم پرسید، راسو و بوم
رفتند، و موش به آهستگی بندهای او را بریدن گرفت - گربه
گفت: "زود طول شدی، و اعتقاد بکرم عهد تو به خلاف
این بود، چون بر حاجت خویش پیروز آمی، مگر نیت
بذل کردی، و در انجامز وعده مدافعت می اندیشی؟ ...
موش گفت: -

له مرحبا گفتن

هر کس که در وفاء تو سوگند بشکند

پشت و دلش بزخم حوادث شکسته باد

و بدان که دوستان دو نوع اند: اول آنکه بصدق و رغبت و آرزای موالات گرایند، دوم آنکه از روی اضطرار صحبتی پیوند و هر دو جنس از التماس منافع و احتمال مضار غافل نتواند بود،

اما آنکه بی محافت به دواعی صفا و عقیدت افتتاجی کند و در همه احوال با اعتماد باشد، و آنکه به ضرورت در پیاه دوستی آید، حالات میان ایشان متفاوت رود. گاه آنکه به دوستی و مساعدت، و گاه دامن در چیدن و مجانبت و من بد آنچه قبول کرده ام، قیام می نمایم، و در صیانت نفس مبالغت لازم می شمرم، چه محافت من از تو، زیادت از آن طائفه است، که به اهتمام جانب تو از قصد ایشان امین گشتم، و قبول صلح تو برای رد حمله ایشان فرض شناختم. و محاملتی، که از جهت تو در میان آمد، هم برای مصلحت وقت و دفع مضرت بود، که هر کاری را حیل می است. و هر که صلاح آن ساعت را فرو گذاشت، چگونه توان گفتن که او را در عواقب کارها نظری هست؟ و من تمامی بندهای ترای برم، و هنگام فرصت آن

نگاه دارم، و یک عقده را برای گرد جان خود برقرار میگذارم، تا بوقتی بپرسم که ترا از قصد من فریفته تر کاری پیش آید، و بدان نپردازی که به من رنجی برسانی؟

و هم بر این حملت که تقریر افتاد، موش عقده ببرید، و یک عقده بگذاشت. و آن شب بودند، چندانکه سیمرخ سحرگاهی در آفاق مشرق پردازی کرد، و بال نور گستر خویش را بر اطراف پویشانید، صیاد از دوز پیدای آمد. موش گفت: وقت آن است، که باقی صمان خویش با و رسانم. و آن عقده ببرید.

گرچه به هلاک خود متیقن شده بود، و بدگمانی و درشت چنان بروی مستولی شده که از موش وی را یاد نیامد، پای کشان بر سر درخت رفت و موش در سوراخ خزید. صیاد و ام گسته و باطل شده برداشت و خائب و خاسر و نومید باز گشت.

دیگر روز موش از سوراخ بیرون آمد، گربه را از دور بیدار کرد، و بهیت داشت که نزدیک او رود و گربه آواز داد: که "تحریر چرامی نمائی... پیشتر آئی تا مکافات شفقت و پاداش مروت خویش، هر چه بسزا ترا مشاهده کنی؟" موش از روی طبیعت احتراز نموده - گربه گفت: "دیدار

از من دریغ مدار، و دوستی و برادری را ضایع مکن،
چه هر که دوستی را به جهد بسیار در دایره محبت کشد، و بی
موجبی بیرون گذارد، از ثمرات موالات محروم ماند. و دیگر
دوستان از وی نومید شوند.

بد کسی دان که دوست کم دارد. زو بهتر چون گرفت، بگذارد
گرچه باز از تو باز گردد یار. سوی او باز گردد چون طومار
ترا بر من نعمت جان و منت زندگانی است، و ما دام
که عمر من باقی است، حقوق ترا فراموش نکنم. و از طلب
فرصت مجازات .... فرومایسم. سوگندان یاد کرد ....
البتة مفیدتر بود.

موش جواب داد: ... بدان که خلقت ما بر معادلات
بوده است، اکنون بر دوستی، که برای حاجت حادث
شده است، چندان تکیه نتوان کرد. که چون موجب از
میان خاست، لاشک بقرار عداوت باز گردد. و هیچ
دشمن موش را چون گربه نیست، و سر دوتن را اضطرار
حال و دواعی حاجت بدین مصالحت کشید، امروز، که
موجب از میان برخاست، بی شبهت و شمنانگی تازه شود.
و ترا با خوشتن آشنائی نمی شناسم، جز آنکه میخوای بخوردن
من تا بار بشکنی و به هیچ تاویل در عقل خود روا نمی دارم،

که به ذریق تو مغرور شوم. ع
گربه را با موش کی بوده است، مهر مادری؟
و به سلامت آن نزدیک تر که ناتوان از مصاحبت توانا،
و عاجز از مقاومت قادر، پرمیز نماید، و هیچ چیز به حرم و
سلامت از آن لائق تر نیست، که من از تو بگذر باشم،
و تو از صیاد محترز. بر این اختصار باید نمود، که اجتماع
ممکن نگردد.

گربه اضطرابی و جزعی و قلقی ظاهر گردانید، و گفت:

دل من همی داد گوئی گوانی
که باشد مرا روزی از تو جدائی
جدائی گمان برده بودم، و لیکن
نه چو نان، که یک سونهی آشنائی
نگارایا من از آزمایش به آیم
مرا باش، تا بیش ازین آزمائی
ملی هر چه خواهد رسیدن به مردم
بر آن دل دهد هر زمانی گوانی
زمانی یک دیگر را برین کلمه وداع کردند و پراگفتند.

انتخاب از لطائف الطوائف

مولانا علی بن صفی بن ملا حسین واعظ کاشفی
(م. ۹۳۹ هجری)

باب پنجم

فصل دوم - در لطائف شعر نسبت به توانگران و بخیلان

شاعری از برای بزرگی، که به بخل منسوب بود، قصیده گفت و در آنجا او را ستایش بسیار کرد. بعد از آن بر او خواند او نمی خواست که شاعر را صلح دهد، بلکه میخواست که به تندی برگذارد، و از سر باز کند. گفت: "ای فلان! نیک شعری گفته، احسن الله ائلیک" (یعنی نیکی کند خدای تعالی با تو، مرادش آنکه نیکی از خدا چشم بردار و بمن طمع مکن). شاعر مرادش دریافت، و گفت: "احسن الله الی من مظهرک" (نیکی کند

خدا بمن لیکن از مظهر تو یعنی واسطه روزی من بسیارم، آن بزرگ را جواب او بغایت خوش آمد، و او را رعایت کلی نمود. شاعری در مدح خواجه بخیل قصیده گفت، و بر او خواند، هیچ صلح نداد، یک هفته صبر کرد، اثری ظاهر نشد، و قطعه تقاضای گفت و بگذرانید، خواجه التفات نمود، بعد از هفته بهجو کرد، خود را به آن نیاورد. و شاعر بیامد، و بر در خانه او مربع نشست. خواجه بیرون آمد، او را بدید که بفرغت نشسته است گفت: "ای مبرم بیجا، قصیده بگفتی، هیچ ندادم، قطعه تقاضای آوردی، پروا نکردم، بهجو کردی، خود را بآن نیاوردی، دیگر بچه امید اینجا نشسته؟" گفت: "بدان امید، که میری و مریات نیز بگیریم، و بر مروم خوانم و بروم." خواجه بخندید و او را صلح نیکو بخشید.

خواجه بیمار شد و بر بستر مرض افتاد، و آن بیماری امتداد یافت، و شاعری که آشنا و دوست او بود، در آن مدت بعبادت او نیامد. چون خواجه صحت یافت، با او ملاقات کرد، از روی ملامت گفت: "این همه بیماری صعب کشیدم، و تو یک بار مرا عیادت نکردی." گفت: "معذور دارم که بمرثیه گفتن تو مشغول بودم." شاعری را دیدند که از کوچه بخیلی بیرون آمد، خلعتی کتو پوشیده گفتند: "خواجه این خلعت تو به تو داده باشد و این

کرم از غریب و عجیب بوده است : شاعر گفت : لا والله
 بخل او بمرتب است که اگر او را سرای باشد مشتمل بر چند صنف بزرگ
 و خانه های بسیار و تمام آن مالا مال بود از سوزن، و یعقوب
 پیغمبر جمیع انبیاء و مرسلین و ملائکه مقررین را، علیهم الصلوات
 والسلام، بشفاعت آورد و همه را ضامن خود گردانید و از خواب
 یک سوزن بعاریت خواهد که به آن پیرانین دریده یوسف
 صدیق علیه السلام را بدوزد، خواب قبول نکند یا چنین کسی چگونه
 مرا خلعت دهد؟ همان شاعر این مضمون را نظم کرده بدینوجه سه
 لواق دامرك انبت لك واحنثت ابرایضیق بها قضاء المنزل
 واتاك يوسف واستعارك ابرة لیحیط قد تبیصه لم تفعل
 (معنی بیت اول آن است که) اگر چنانچه در سرای بروید
 برای تو، و ملو شود سرای تو از سوزنها، بشاید که تنگ شود بسبب
 آن فضای منزل تو.

(معنی بیت دوم آنکه) : بیاید نزدیک تو یوسف علیه السلام
 و طلب کند بعاریت از تو یک سوزن تا بدوزد پیرانین دریده
 خود را، تو آن کار نکنی و به عاریت یک سوزن ندهی.

مجموع سوم - لطائف شعرا و ظرافتهای ایشان بایک دیگر
 سلمان ساوجی در جواب عبید زاکانی که بگوید گوی بی حیا و بخل

سلمان الدین محمد سلمان متوفی ۸۸۸ هجری : که نظام الدین عبید الله متوفی ۸۸۸ هجری :

بی محابا بوده است، این قطعه بگفت که سه
 جنتی، بها گو عبید زاکانی مقرر است بر بی دولتی و بی دینی
 اگر چه نیت ز قزوین و روستا زاده است و یک می شود اندر کلام قزوینی
 و در خراسان مشهور است که "فلان قزوینی شد" یعنی "در
 قهر شد و غلیظ گشت" چون این قطعه به عبید زاکانی رسید،
 برای تعرض سلمان از قزوین بغداد رفت. اتفاقاً سلمان را
 بر کنار دجله یافت که به حشمت تمام با جمعی از اعیان بغداد و
 گروهی از شعرا و ظرافت نشسته بود پیش رفت و سلام کرد -
 سلمان گفت : "چه کسی و از کجائی؟" گفت : "مرد مستکینم،
 و از ولایت قزوینم" گفت : "بیچ شعر سلمان یاد داری؟"
 گفت : "دارم" و این دو بیت بخواند -

من خراباتیم و باده پرست در خرابات مغان عاشق و مست
 می کشدم چو سبزه دوش بدوش می برندم چو قرح دست بدست
 پس گفت : "سلمان مرویست از اهل فضل و بلاغت، مرا
 گمان نیست که این شعرا و گفته باشد، بلکه غالباً ظن من آنست
 که این شعرا زن او حسب حال خود گفته."

سلمان در حضور ظرافت و اعیان عظیم بهم برآمد و بغایت
 خجل شد و منفعل گشت، چنانچه عرق تشویر از جبین او روان
 گشت، و به فراست دریافت که او عبید زاکانی است، سوگند

بروداد: "که تو فلان نیستی؟" گفت: "هستم." پس با سلمان
آغاز عتاب کرد، که "تو خود را مردی فاضل و دانا می گیری،
کسی که هرگز او را ندیده و حقیقت حال او ندانسته و میان تو و
او کلفتی که موجب مذمت باشد واقع نشده، همچو کردن چه معنی
دارد؟ و من عزیمت بغداد خاص از برای گوشمال تو کرده
بودم، و میخواستم که در مجلس پادشاه ترا سزاوهم، لیکن طالع
تو قوی بود که بر کنار دجله بچنگ من افتادی، تا آنکه بتو
پرداختم." سلمان برخاست و عذرخواهی کرد و با وی معافه
نمود و بخانه برد و بر دی او صحبت ها برآورد.

روزی حکیم انوری در بازار بلخ می گذشت حلقه دید که
مردم بسیار جمع آمده بودند. پیش رفت، و سر در میان آن
حلقه کرد. مردی دید که در آن ایستاده و قصاید انوری بنام
خود میخواند، و مردم او را تحسین می کردند. انوری پیش رفت
و گفت: "ای مرد! این اشعار کبیت که می خوانی؟" گفت: "اشعار
انوری." گفت: "تو انوری را می شناسی؟" گفت: "چه میگوئی؟ انوری
منم." انوری بخندید [و] گفت: "اشعر دزد شنیده بودم، اما
شاعر دزد ندیده بودم."

طوس را به گاو نسبت کنند، روزی در مجلس میرزا بابر
لطفی شاعر پهلوی طوسی شاعر اُفتاده بود، طوسی بر سبیل

ظرافت از لطفی پرسید: که کجائی؟ گفت: "پهلوی گداو."
میران شاه فرزند امیر تیمور چون بحکومت تبریز
رفت بملازمت مولانا محمد شیرین مغربی رسید که از عرفا و شغرا
است و آنجا مرید شد، و هر هفته یک بار بخانه او می رفت،
بعد از چند وقت که بصحبت خواجه کمال رسید و لطافت صحبت
او دید از مریدی مولانا محمد خود را باز چید و بر ملازمت خواجه
پیچید، هر هفته دو بار بخد مت خواجه میرفت، و مولانا محمد از آن
صورت بغایت برنجید. و داب خواجه آن بود، که هر صبح
سفره می نهاد و تمام اکابر و اعیان نیز بر سفره او حاضر میشدند
و هر روز خواجه را از آن جهت خرج کلی می افتاد. روزی
میرزا میران شاه کمرزین مرصع بجای هر قیمتی بطریق نذر گویان
پیش خواجه فرستاد، که این را خرج سفره کنند. خواجه بفرمود
تا آن را بفر و خفتند، و بهای آن را که زر بسیار بود به تمام
خرج یک سفره کردند. تمام خواص و عام تبریز را به آن
سفره حاضر گردانید، و هیچکس نماند که نیامد، الا مولانا محمد شیرین
و اتباع او، که از آن سفره تخلف نمودند. در آن مجلس میرزا
میران شاه از بزرگی پرسید که سبب چیست که مولانا محمد

له شاعر و صوفی مشهور متوفی ۸۹۰ هجری

له یعنی کمال نجدی متوفی ۸۳۵ هجری

نیامده اند؟ گفت: غالباً درو مندی دارند. میرزا از خواجه پرسید که: مولانا! چه درو دارد؟ خواجه گفت که: درو کمر دارد.

فصل چهارم - در لطائف عارف جام نسبت به طوائف امام و شعرای ایام

وقتی که ایشان در سفر حجاز به بغداد رسیدند، پیر جمال عراقی با جمعی از مریدان بدیدن ایشان آمد، و وی شیخ معظم بود که معتقد فیه اکثر خواص و عوام بود، و پوشش او و مریدان او از سرتاپای همه پشم شتر می بود، چون چشم پیر بر ایشان افتاد، گفت: جمال الهی دیدیم! ایشان نیز گفتند: «ما تیر جمال الهی دیدیم» (یعنی شتران خدا). مولانا شیخ حسین در زمان میرزا سلطان ابوسعید محتسب با استقلال بود، چنانچه میرزا گفته بود که مولانا شریک ملک من است. روزی گبری را مسلمان ساخته بود و دستار خود بر سرش نهاده، و از خزانه میرزا جامه برای او گرفته بود، و سوار کرده با دُهل و نقاره و برنای و کرنای، گرد بازارها میگروانید. پیش ایشان گفته شد که مولانا امروز گبری را مسلمان ساخته و دستار خود بر سرش نهاده، ایشان گفتند: «مولانا شخصت سال است که دستار پیر میر گبر می نهد».

روزی شیخ صدرالدین روایتی که از جمله خلفاء شیخ

شاه مولانا نورالدین جامی ۲۰

زین الدین خوانی بود، پسر میرزا آمده بود، پیش ایشان در رنگ کرامات می گفت: «در نیمه ماه رمضان این سال امکان دارد که ویا شود». یکی از اهل مجلس گفت: «امکان دارد که نشود». شیخ گفت: «امکان عقلی ندارد». حضرت مخدوم فرمودند: «امکان بی عقلی دارد». روزی حافظ غیاث الدین محدث که از مشاهیر علماء زمان بود، بیمار شد و ایشان بعیادت وی آمدند، حافظ از حقایق و معارف صوفیه سخن در میان آورد، و چون تتبع آن علم کم کرده بود و اصطلاحات ایشان کم ورزیده، بعضی مسائل ایشان مخالف اصطلاح گفت. ایشان در مقابلۀ آن گفت و گوی سکوت کردند، چون از پیش حافظ رفتند، حافظ با جمعی از علماء و فضلا، که بعد از آن بعیادت او آمده بودند گفت: «مولانا عبدالرحمن جامی امروز اینجا حاضر بود، چند از مسائل فاضله صوفیه گفتیم که گوش گرفت. این خبر ایشان رسید، فرمودند: از آن سخنان که او گفت، گوش می باید گرفت».

شیخ الاسلام هرات، مولانا سیف الدین احمد شنید، که ایشان بخانه بعضی از مقرّبان سلطان حسین میرزا به عیادت رفتند و از طعام او خورده. گفت: «تا مولانا عبدالرحمن جامی از طعام فلان تناول کرده ما دست از طعام اسلام شسته ایم».

له برای تذکره احوالش رجوع کنید به نفحات الانس (طبع کلکتہ صفر

۵۶۹، وفات شیخ در ۱۳۳۵ هـ واقع شد.

این خبر با ایشان رسید، فرمودند: که "تا مولانا سیف الدین احمد
شیخ الاسلام شده است، نادم است از اسلام شستایدیم."
شیخی پیش ایشان می گفت، که علماء و فقهاء عراق از
سماع منع می کنند، حال آنکه من از طرف مادر شافعی مذہبم،
و در مذہب شافعی سماع رواست - ایشان گفتند: تو از
طرف مادر سماع می کنی؟

یکی از شعراء سمرقند پیش ایشان نشسته بود، یکی از اہل
مجلس از او پرسید: که در شهر شما شاعر بسیار هست یا فی؟
گفت: "در شهر ما شاعر از سنگ بیشتر است." ایشان فرمودند:
که "در شهر ما باری از سنگ کمتر است."

شاعری مہل گوی پیش ایشان گفت: که "دوش خواجه خضر
را علیہ السلام، بخواب دیدم، کہ آب دہان مبارک در دہن من
انداخت." ایشان گفتند: کہ "لفظ دیدہ، خضر میخواست کہ تفت
بر روی دریش تو افکند، تو دہن باز کردہ، در دہان تو افتادہ."
یکی از شعراء پیش ایشان گفت: "دیوان کمال و دیوان
حافظ و صد کلمہ حضرت امیر را، رضی اللہ عنہ، جواب گفتہ ام."
ایشان فرمودند: کہ "خدا را چه جواب خواہی گفت؟"

شاعری پیش ایشان غزلی بخواند، گفت: "می خواہم کہ
این غزل را در دروازہ ملک بیاویزم تا شہرت کند." ایشان

فرمودند: چه دانند کہ این شعر تست، مگر آنکہ ترا نیز پہلوی
شعر بیاویزند؟

شاعری مہل گوی پیش ایشان می گفت: "چون بخانہ کعبہ
رسیدم، دیوان شعر خود را، از برای تیتن و تبرک، در حجر الاسود
مالیدم." ایشان فرمودند: کہ اگر در آب زمزم می مالیدی بہتر بودی.
یکی از شیخ زادہای شہر کہ خالی از بلا دقتی نہ بود، و دعوی
شاعری و شعر می کرد، این غزل ایشان را قتیق کردہ بود، و
پیش ایشان آورد کہ بیت

بس کہ در جان فگار و چشم بیدارم توئی

ہر کہ پیدا می شود از دور پندارم توئی

بعد از آنکہ این غزل خود را تمام گذرانید، بر مطلع ایشان
اعتراض کرد، کہ شما فرمودید:

ہر کہ پیدا می شود از دور پندارم توئی

شاید خرمی و یا گاموی پیدا شود، ایشان گفتند: "پندارم توئی."
آن شیخ زادہ سادہ این قدر نہ دانستہ بود، کہ ہمچنانکہ در کلام
عرب لفظ "مَن" در قالیب احوال از برای ذوی العقول بیاید شد
و لفظ "مَا" برای غیر ذوی العقول، در کلام فارسیان نیز لفظ "کہ"
برای ذوی العقول است و لفظ "چہ" برای غیر ذوی العقول است،
پس ہر کہ پیدا می شود این معنی داشتہ باشد کہ "ہر کہ از

جنس آدمیان پیدا شود.
مولانا ساغری، شاعری بود که بایشان بازگشت تمام داشت
و ایشان گاه گاه با وی مطایبه می کردند. و مولانا ساغری
به بخل متهم بود، و غزوة رمضان پیش ایشان نشسته، و در آن
روز شکی افتاده بود در ریویت بلال، و حاکم شرع منادی فرمود
که مردم باید که تا وقت زوال چیزی نخورند. ایشان فرمودند:
"مولانا ساغری باری علی الصباح چیزی خورده" یکی از اصحاب
گفت: به فراموشی خورده باشد. ایشان گفتند: اگر در
حجره خود خورده بفراموشی خورده.

ایشان در شان مولانا ساغری این قطعه فرموده اند:

ساغری میگفت: دزدان معانی برده اند
هر کجا در شعر من معنی رنگین دیده اند
دیدم اکثر شعرهایش را، یکی معنی نداشت
راست میگفت آنکه معنیهایش را زده اند

این قطعه شهرت کرد، چون بر مولانا ساغری خواندند پیش ایشان
آمد، گله آغاز کرد و گفت: "خادم ویرینه این آستانم، و شما
قطعه فرموده اید، که در تمام شهر شهرت کرده، و مردم یاد گرفته
اند، و هر جا میرسم، بر من میخوانند و میخندند، و این قطعه مرا
رسوای عالم ساخته. ایشان فرموده اند که ما گفته ایم: شاعری

میگفت: کار تبار و ظریفان شهر آن را به تصحیف شاعری ساختند.
روزی مولانا ولی نام کسی، نزد ایشان آمده بود، و او قوی
نادان و ساده لوح بود که الفاظ ناموزون بر یکدیگر می بست و
آزای نظم خیال میکرد، و بقید کتابت در می آورد، و همه جای خواند
و مردم میخندیدند. پس از ایشان مشهور نامه طلبید و ابرام و
مبالغه از حد گذرانید و بروج عزیزان سوگند داد، که البته
برای من چیزی نویسد، که بآن در میان شاعران و ظریفان
مفاخرت و مباهاات کنم، ایشان دوات و قلم و کاغذ طلبیدند.
برای مراعات خاطر او این رقع در مجلس نوشتند: که خدمت مولانا
ولی فقیران را بحضور خود مشرف ساخت و بخواندن اشعار و آویز
دلپذیر خود بخواخت، پایت شعرش از آن بلند تر است که در
تنگنای دین گنجد، یا کسی تواند که آن را بمیزان طبع سنجد.

فصل ششم در بدیهه گفتن و زرا و بدیهه شعرا پیش ایشان

بزرگان گفته اند هرگز وزیری با استحقاق نظام الملک ماضی
که وکیل سلطان جلال الدین ملک شاه سلجوق است بر مسند
وزارت ننشسته. و در آخر کار اهل سعایت مزاج سلطان را برزو
متغیر ساختند. و ترکان خاتون که حرم بزرگ سلطان بود،

تربیت ابو الغنائم تاج الملک فارسی مشغول شد، و سلطان او
را برای استرضای خاطر ترکان خاتون بجای نظام الملک نصب
کرد، و منصب ^{خبر} خطیر وزارت و نقابت بوی ارزانی داشت.
یک سال و چهار ماه ابو الغنائم بنی استحقاق، وزارت و نقابت کرده
خواجہ نظام الملک در آن مدت ^{چهار ماه} مصداقاً داد. در یورش بغداد، جمعی
از ملاحده در حدود نهادند خواجہ را کارد زدند، و به آن زخم بدرجه
شهادت رسید، و در وقت نقل از عالم قطعہ بر بدیهہ بگفت،
و نزد سلطان فرستاد و در دل سلطان اثر عظیم کرد، و بسیار
بگریست، و بر کرده خود اظهار ندامت کرد، و آن قطعہ اینست: قطعہ
چهل سال باقبال تو ای شاه جوان نخت زنگ تم از چہرہ آفاق سزوم
طغرای نکونامی و تو قیوع سعادت نزد ملک العرش بالطاف تو بروم
چون شد رضامت عمرم نود و شش ورعد نهادند بیک زخم بمروم
بگذاشتم آن خدمت دیرینہ بفرزند اورا بخدا و بخداوند سپروم
خواجہ شمس الدین محمد صاحب دیوان کہ بعد از نظام الملک،

۱۷ نجم الدین علی اکبرؒ نے یہ رسالہ خواجہ شمس الدین محمدؒ کی فرمائش پر لکھا تھا۔
سیرنگ نے اُسے شائع کیا ہے۔

او گفته بود، و آن این است: رباعی
 دریا چو محیط است، کف خواجه نقطه پیوسته بگرد نقطه میگرد و خط
 پرورده تو که دره و دون و وسط دولت نهد خدا کسی را به غلط
 خواجه قلم برداشت، و بی تأمل در جواب او این رباعی نوشت،
 و بر ظهر رقعہ شاعر نوشت، و مهر کرده بدست وی داد: رباعی
 سیف برده سفید چون بیضه بط کاز از سیاهی نبود، هیچ نقطه
 از گله خاص مانده از جای غلط چو پان بدید بدست وارنده خط
 خواجه شمس الدین محمد را در قرا باغ تبریز چهارم ماه شعبان
 سنه ثلث و شمانین و ستایه بحکم ارغون خان بقتل رسانیدند و
 محمد مهرگر که فاضل و دانشمند و بی نظیر وقت خود بود، و ملک الشعراء
 عراق و فارس و معاصر شیخ مصباح الدین سعدی، و ندیم مجلس سعدی
 زنگی، که شیخ کتاب گلستان را بنام او نوشته، در مرثیه خواجه
 شمس الدین محمد رباعی بر بدیهه گفته شیخ سعدی آنرا شنیده،
 و بسیار گریسته، و مجد مهرگر را بر آن شعر تحسین و تعریف کرده،

در ماتم شمس از شفق خون بکشد
 شب جامه سیاه کرد در ماتم صبح
 و شعرا و متاخرین اتفاق دارند که هیچ شاعری از مقتدا ^{بیخ} بین
 و متاخرین در مرثیه اکابر مثل این را رباعی نگفته است، الا

11

امیرشاهی سبزواری، که در فوت میرزا باسنغر این رباعی گفته،
والحق گوهری قیمتی شفته و آن این است: رباعی

در ماتم تو ویرایی شبنون کرد لاله همه خون دیده و درامن کرد
گل خجسته قبا ی ارغوانی بدرید قمری نهد سیاه در گردن کرد
شاه بهفور نیشاپوری شاعر فاضل بود، شاگرد و تلمیذ فاریابی است،

و تربیت یافته خواجه نورالدین منشی که وزیر با استقلال سلطان
جلال الدین محمد خوارزم شاه است. و خواجه بنایت فاضل و
دانا بوده، اما به امان شرب مبتلا بود، چون فوت اول شاه بهفور
بدرخانه او آمد، بار نیافت، همچنین پنج بار پیانی آمد، و ملاقات
میسر نشد. آخر خواجه را خبر کردند که شاه بهفور نیشاپوری مردی
فاضل و شاعر و مشهور عراق و خراسان است، و پنج بار شد
که بدرخانه تومی آید، و بار نمی یابد، مناسب آن است که انتقام
فرموده، او را بخوانی، و در مجلس خود بنشانی. خواجه کسی بوی
فرستاد که اول مناسب حال مابده به گوی، تا قوت طبع تو از
شعر معلوم کنم، پس با تو صحبت داریم. شاه بهفور بر بدیهه این
رباعی گفت و نوشته پیش خواجه فرستاد: رباعی

فضل تو و این باده پرستی با هم مانند بلندی است و پستی با هم
حال تو بچشم ماه رویان ماند کاج باست مدام نوروستی با هم
خواجه نورالدین را این رباعی بسیار خوش آمد، و او را پیش

یہ نام بہر

دقیقت

تو

اگر خوارزمی

بہر

۵۵

دانی

دانی

دانی

دانی

دانی

دانی

دانی

دانی

دانی

دانی

دانی

دانی

دانی

دانی

دانی

دانی

دانی

دانی

دانی

خود خواند و به تربیت او متوجه شد. جلال الدین عصدا از افاضل شعراست و از سادات یزد
است، و پدرش در زمان دولت محمد بن مظفر مقدم سادات ولایت
خود بود. روزی محمد بن مظفر بمکتب خانہ درآمد، سید زاده را
دید با روی چون ماه و دو گیسوی سیاه، که خط می نوشت. از
معلم پرسید که: "این جوان چه کس است؟" گفت: "پسر سید
عصدا یزدی است، و جلال الدین محمد نام دارد، درین سن بسی
فضائل کسب کرده، و انواع شعر را بغایت نیک می داند، و
اصناف خط را بسیار خوب می نویسد." محمد بن مظفر گفت: چیزی
بر بدیهه بگوی و بنویس، تا شعر و خط ترا ملاحظه و مشاهده کنم.
او بر بدیهه این قطعه گفت و نوشت و بدتش داد: قطعه
چار چیز است که در سنگ اگر جمع شود لعل و یاقوت شود سنگ بدان خارا
پاک طینت و اصل گهر و استعداد تربیت کردن میر از فلک بینائی
با من این هر صفت هست چه بسیار؟ تربیت از تو، که خورشید جهان آرائی
محمد بن مظفر از لطف شعر و حسن خط او متحیر شد، و پدرش
سید عصدا را طلبید و گفت: "می خواهم که فرزند تو پیش من باشد،
تا به تربیت او، چنانکه شاید و باید، قیام نمایم، که عجب قابلیت دارد،
و اگر تربیت یابد نادره زمان و اعجوبه دوران می شود، و بعد چندی
او را نزد من آر." پس ده هزار دینار صلہ بوی داد، و او تحصیل

۴۴۴

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

پشور - سرور

علوم اشتغال نمود، و مداوالات بورزیده و کسب فضائل بسیار کرد،
و در فنون شعر ما هر شد، برای آل منظر قصاید غزل گفت، و
رغایتهای کلی یافت.

سید شرف الدین رضاء سبزوار از سادات عریضی بوده،
که بصحت نسب مقررند، و در شعر طبع بلند داشت، و پدران او
در عهد سربداران سبزوار وزارت کرده اند. و در زمان میرزا شاه رخ
پیشوائی و کلان تری مردم سبزوار تعلق بوی داشت، و از و پیش
خواجه امیر احمد خوانی، که چهل سال وزیر یا استقلال میرزا شاه رخ
بود جمعی سعایتی کرده. خواجه کسی فرستاد تا سید را بند گران بر
پای نهاده، از سبزوار به هرات آوردند. و کسی پروای او نکرد،
و مدتی آن بند گران بر پای او ماند. و در آن وقت در هرات
پیری بود، هفتاد ساله، در کمال بروقت و خنکی، که او را میر ولیس
میگفتند. و عادت او آن بود، که هنوز آفتاب در حوت بودی
که کلاه نوری از تمد سفید بر سر می نهاد، و در آن سن بآن
برودت که او داشت، آن کلاه نوری بر سر او عظیم خنک
می نمود. و آن کلاه نوری او در بروقت و خنکی در هرات
ضرب المثل بود. روزی خواجه پیر احمد فرمود، که تا سید را بآن بند
گران بر سر دیوان آوردند. اتفاقاً در آن مجمع میر ولیس صدر
کلاه نوری بر سر نهاده حاضر بود. خواجه رو به سید کرد و

گفت: شنیده ام که تو شعر را نیک می گوئی، و بدیده روان
داری، بگوی در حسب حال میر ولیس و کلاه نوری او رسید
فی الحال این رباعی را بگفت: رباعی

ای آصف جم مرتبه کیوان قدر مانند بلال، حلقه در گوش تو بدر
بسیار خنک شد است در شهر هرات زنجیر من و کلاه نوری صدر
خواجه را آن رباعی بسیار خوش آمد، و فرمود تا بند گران از

پای او برداشتنند، و او را خلعت خاص و صله کلی دادند،
و نشان امضا کرده به آبروی تمام بسبزوار باز فرستادند.

فصل هفتم - در بدیه گفتن شعرا بایک دیگر

فردوسی طوسی بن نظیر زمان خود بوده، و شاهنامه بر فضل
و کمال او دلیلی واضح است و لایح نام وی حسن بن اسحق
بن شرف شاه است، و از دهقان زادای طوس بوده، و در
میادی حال بامر زراعت شغل گرفته. و گویند عمید و الی طوس
چار باغی در غایت خوبی ساخته بود، آنرا فردوس نام نهاده،
و پدر او اسحق بن شرف شاه بترتیب آن باغ مقرر بود، و
وی باین نسبت و مناسبت فردوسی تخلص کرده. و عامل طوس برو
نظمی کرده، وی بغزنی رفته از برای داوخواهی، و آنجا بوسیله
عنصری مجلس سلطان محمود غازی رسید، و شعر گذرانید، و

خواجه علوم

سید شرف الدین

شعور

کلام

خواجه

پیری

میگفتند

ضرب المثل

خواجه

مستاد زحل

مستاد زحل

مستاد زحل

مستاد زحل

مستاد زحل

مستاد زحل

مستاد زحل

مستاد زحل

مستاد زحل

مستاد زحل

مستاد زحل

مستاد زحل

مستاد زحل

مستاد زحل

مستاد زحل

سلطان او را بنواخت، و بنظم شاهنامه مشغول گشت. روزی که بغزنی رسید، بر درگاه سلطان سیر میکرد، و وسیله می جست که خود را بنظر سلطان رساند. ناگاه مجسمی دید و از کسی پرسید: که اینها چه مردم اند، که این جامع مشرفه اند؟ گفت: شعرا پای تخت سلطان اند، و این مرد عنصری ملک الشعراست، با دوست اگر خود فزنی و عسجدی، که هر دو فاضل و قادر بر سخن اند. پیش رفت و سلام کرد. عنصری گفت: چه کسی که غریب می نمائی؟ گفت: "مردی شاعرم، و از جانب طوس آمده ام." گفت: "بیا بنشین، که تا با هم بدیه گوئیم و طبع آزمائی کنیم." فردوسی بیامد، و پهلوی عسجدی بنشست. عنصری گفت: ما چهار شاعریم. رباعی بشارکت گوئیم، که هر کس یک مصرع بگوید. پس عنصری آغاز کرد، مصرع اول را چنین گفت: **ع**
چون طلعت تو ماه نباشد روشن

مصرع دوم را فزنی گفت: **ع**

چون قامت تو سر و نخیزد ز چمن

مصرع سوم را عسجدی گفت: **ع**

مزگانت همی گذر کند از جوشن

مصرع چهارم را فردوسی گفت: **ع**

ماند سنان گیو در جنگ پیش

ماند رخت گل نبود در گلشن.

چون عنصری از فردوسی این مصرع شنید، بر سبیل تعجب در یاران نگریت. بعد از آن فردوسی را گفت: ازین مصرع چنان معلوم می شود، که ترا بر تاریخ ملوک عجم اطلاعی تمام است. و این بدیه را بسمع سلطان رسانید، و فردوسی را بحاجت او برد. چون سلطان بر فضائل و کمالات او وقوف یافت. و وقت طبع او را بر سخن معلوم کرد، بنظم شاهنامه حکم فرمود. و او در آن نظم داد سخن داد.

شمس الدین طبعی ماضی، عالم و فاضل و خوش طبع بوده است، و چون آوازه علم و فضل و شعر و طبع صدر الشریعه شنید، از خراسان بعزم صحبت او به بخارا رفت، و از گردها بدرست او در آمد، سلام کرد، و در حوزه درس بنشست. وقتی که او بشاگردان قصیده میخواند که آنرا شب تمام کرده بود، و هر یکی از شاگردان بقوت طبع خود در آن سخن می گفتند، و خطی میکردند، و از آن قصیده است این [سر] بیت: **ع**
برخیز که صبح است ثریا است من تو و آواز خرویش سحری خاست زهر سو
برخیز که برخاست پیاله به یکی پا بنشین که نشسته است صراحی بدوزانو
از شیشه مینائی رنگین خورده بگلن سنگی تو برین شیشه گردنده مینو
درین اثنا صدر الشریعه در او نگریت، و او را نیک متوجه یافت، و گفت: ای مرد غریب! در شعر هیچ وقوفی نداری؟ گفت:

«موزونی از ناموزون فرق می توانم کرد» گفت: این شعر چون
 شعر نیست؟ گفت: «کلام موزون است» طلبیه درس در او
 افتادند که چرا به ازین صفت نکرده؟ گفت: اگر من بدیده
 به ازین بگویم، شما چه میگویید؟ گفتند: «ترا در شعر مستم داریم»
 و الا ترا بیا زاریم. او کاغذ و قلم و دوات را طلبید، و بی تاقل
 آن قصیده را پنجاه بیت جواب داد و در مدت یک دو ساعت
 نحوی، و از آن قصیده چهار بیت این است:

از روی تو چون بر دصبا طره بیک سو فریاد بر آورد شب غالیه گیسو
 از شرم خط غالیه بوی تو قفا دست در وادی غم با جگر سوخته آمو
 آن زلف شب آسا، و رخ روزنایت چون عنبر و کافور بهم ساخته هر دو
 جانان دل مجنون مرا چند براری زنجیر کشان تا بسر طاق دو ابرو
 چون صدر الشریعه قوت طبع او دید او را بر همه شاگردان مقدم
 نشانید. بعد از آن او را بشناخت، و بخانه برد، و کماینبی بحال او
 پرداخت. و او چندگاه در حوزه درس استاد بود و استفاده علوم نمود.
 امامی هر وی مالی بوده است بعلوم نقلی و عقلی، و از اقران
 شیخ مصلح الدین سعدی است، و مجد همگر شعر او را در برابر شعر
 شیخ سعدی ترجیح کرده، چنانچه درین رباعی گفته: رباعی
 ما گرچه بنطق طوطی خوش نفیسم بر شکر گفتهای سعدی گیسیم
 در شیوه شاعری به اجماع اعم هرگز من و سعدی بامای نرسیم

روزی فخر الملک که از اکابر افاضل زمان بود، قطعه گفته و
 بدست قاصدی داده، بطریق استفتاء نزد امامی فرستاد. قاصد را
 وصیت کرد، که از پانزشتینی تا جواب نگیری قطعه این است:

سرافاضل دوران امام ملت و دین پناه اهل شریعت، درین چه فرماید
 که گریه سروده قمری و کبوتر را به شب زتن تبعیدی و ظلم، بر باید
 خدایگان کبوتر حکم شرع و قصاص به خون گریه اگر شیخ بر کشد، شاید؟
 قاصد فخر الملک چون این قطعه گذرانید و جواب را فی الفور
 طلبید، امامی قلم برداشت و بدیده جواب او را بر ظهر رقع این
 قطعه نوشت و فی الحال باز فرستاد:

ای لطیف سوالی که در مشام خرد ز بوی نکبت خلقت نسیم جان آید
 بگریه غیبت قصاصی که صاحب ملت چنین قصاص بشرع متین نه فرماید
 نه کم ز گریه بیدست گریه صیبا و که مرغ بیند بر شلخ و پنجه نکشاید
 اگر بسا عد و بازوی خود سری دارد بخون گریه همان به که دست نالایه
 بقاء قمری و عمر کبوتر ار خواهد قرار گاه قفس را بلند فرماید
 سلمان سادجی و سراج قمری قزوینی در مجلس بعضی حکام
 که جمعی اکابر و افاضل حاضر بودند، بایک و گز منظره او
 مشاعره کردند. میر مجلس حکم کرد که هر دو برین مصرع مشهور که
 «ای باد صبا این همه آورده تست»
 طبع آزمائی کنند و دو رباعی بگویند. اول سلمان بدیده گفت: رباعی

ای آب روان سر آورده تست ای سر و چنان چین سر آورده تست
ای غنچه عروس باغ پرورده تست ای باد صبا این همه آورده تست
بعد از او سراج قمری بی تا بل گفت: رباعی

ای ابر بهار خار بدورده تست ای خار درون غنچه خون کرده تست
گل سرخوش و لاله مست ز گیس مجبور ای باد صبا این همه آورده تست
ناصر بخاری شاعری فاضل درویش مشرب بود و عمری
در سیاحت گذرانیده، و این بیت مشهور از دست: س

درویش را که کنج قناعت مسلم است

درویش نام دارد و سلطان عالم است

و این مطلع قصیده ایست که در او ابیات نیکو درج کرده گویند
وقتی بسفر حج می رفت، بغداد رسید، و برکنار دجله سلمان
را با جمعی از فضلا و شعرا نشسته دید، پیش ایشان رفت
و سلام کرد. اتفاقاً فضل بهار بود، و آب دجله طغیان
عظیم داشت، سلمان گفت: "چه کسی؟" گفت: "مرد
شاعرم." گفت: "بدیه می توانی گفت؟" ناصر فرموده:
"تواند بود" سلمان بر بدیه این مصراع گفت: ع

دجله را امسال رفتاری عجیب مستانه بود

ناصر علی الفور گفت:

پای در زنجیر و کف بر لب مگر دیوانه بود

سلمان را و سایر حصار را حیران ساخت سلمان گفت: "از کجائی؟"
گفت: "از بخارا" گفت: "ناصر بخاری نباشی؟" گفت: "بلی
ناصرم" سلمان برخاست، او را در بر گرفت و پهلوی خود
بنشاند، پس او را بخانه برد تا ناصر در همان جا بود، سلمان
بخدمت وی قیام نمود. *

خواجه علی بن شهاب ترشیزی شاعر فاضل بوده و میان
وی و شیخ آذری که حمزه نام اوست، مناظره و مشاعره واقع
شد. روزی در مجلسی که بسی از فضلا و شعرا بودند، شیخ
آذری او را مخاطب ساخته این رباعی بر بدیه گفت: رباعی
سر دفتر اباب هنر خواجه علی است ای آنکه ترا لطف طبیعت از کیست
خرابی تو مرا پسند و خوابی پسند و اندیشه کس که حمزه است او علی است
و خواجه علی بن شهاب، از روی بدیه، بی توقف جواب او
گفت: رباعی

ای حمزه بدان که غش حق جای علی است بردوش رسول از شرف پای علی است
استاد علی است حمزه در جنگ ولی صد حمزه بفضل علم لای علی است
مولانا حسن شاه بدیه گو درین فن بی نظیر زمان بود، روزی
از خیابان هرات بشهر می آمد، و میرزا منوچهر جوانی صاحب جمال
و خوش طبع از او ملا و امیر تیمور، از شهر بخایان می رفت. بر روی
پل روان دروازه ملک بهم رسیدند، میرزا، که مولانا حسن شاه

را دید، فی الحال چشم پوشید، و گفت: چشم نخواهم کشاد الا وقتی
که بر بدیه بیتی گفته باشی: مولانا حسن شاه فی الفور گفت: سه
از آن چشم پوشیده شاه از گدا که پوشید فی چشم و اریم ما
مرزا بخندید، و چشم بکشاد و خلعتی گران مایه داد و

فصل هشتم - در بدیه که عرفا و شعرا در وقت وفات گفته اند

چون او کتای خان در شهر اصفهان قتل عام کرد، و خواجه
کمال الدین اسماعیل آنجا بدرجه شهادت رسید. و وی عالم
و فاضل و قادر بر سخن و ماهر در فنون شعر بوده است،
چنانکه بزرگان وی را "خلاق المعانی" گفته اند. و گویند که در آن
وقت که یکی از لشکریان وی را زخمی کاری زده بود، این
رباعی بر بدیه گفت، و بخون خود بر دیوار خانه نوشت رباعی
دل خون شد و شرط جانگدازی این است در حضرت او کینه بازی این است
با این همه خود هیچ نمی یارم گفت شاید که مگر بنده نوازی این است
راقم این رساله و قائل این مقاله از والد خود، علیه الرحمة،
چنین شنیده، که این رباعی از حضرت فرید الدین عطار است،
قدس سره، که در وقت قتل عام نیشاپور یکی از لشکریان پلاکو
شیخ را شهید کرد، و در آن وقت شیخ برین وجه خواند: رباعی

در راه تو رسم سرفرازی این است عشاق ترا کینه بازی این است
یا این همه از لطفت تو نومید نیم شاید که ترا بنده نوازی این است
چون پلاکو خان در نیشاپور قتل عام کرد، یکی از مفلان تاتار
دست شیخ عطار گرفته بود، و می برد که او را در قتل عام سر
از تن بردارد. شیخ را در آن حال وقت خوش گشته بود، و
توحید غلبه کرده، روی در قاتل کرد و گفت: "باین که تاج
نمدی به سر نهی، و تیغ بندی بر کمر بندی، و از جانب ترکستان
به مکر و دستان بر آئی، پنداری که ترانمی شناسم" و پس در آن
محل که آن لشکری تیغ از نیام برکشید و شیخ را بر سر پا
نشانید، شیخ قدس سره، بدیه این رباعی گفته: رباعی
دل در تیغ برد دست ای دل بین بر بند میان و بر سر پا بنشین
وانگه بزبان حال میگو که بنوش جام از کف یار و شربت باز پسین
چه پهلوان محمود پوریا از مجروران و مغروران روزگار بود،
چون بدر مرگ رسید و بر بستر مرض بعلطید و اصحاب گرداو
در آمدند، و قتی که مختضر شده بود، بو الفصولی گفت: "ای
مخدوم! وقت رفتن است دلت را چه ی بر باید، و خاطرت
بچه میکشاید؟ تا بخدمت جان فشانیم و بایست ترا بتو برسانیم"
پهلوان در آن حالت بر بدیه این قطعه گفت: قطعه
چه پرسی چه می بایدت وقت مرگ بجز وصل جانان چه می بایدم

جَدائی مبادا مرا از خدا دگر هر چه پیش آیدم، شایدیم
مولانا لطف الله نیشاپوری از شعراء خوش گوشت،
 و قصاید او مشهور - گویند وی را ضعف طبعی بوده است،
 و در آن باب ازو حکایات غریبه آرند - از آن جمله این است:
 که روزی با جمعی از یاران و شاگردان به لب آبی رفته بود،
 که جامها بشوید - بعد ازان که یاران از جامه شویی فارغ
 شدند، در صحرا جامها را بر آفتاب انداختند، و مولانا دستاری
 نیکو داشت، که اول بار بود که آن را شسته بود، بر صحرا تنگ
 ساخته - ناگاه گرد بادی پیدا شد و به هیچ جامه تعرض نه کرد،
 و دستار مولانا را در هم پیچید، و به هوا بالا برد بمشابه که از نظر
 یاران غایب شد، و هر چند در حوالی و نواحی بگشتند،
 از آن دستار نشانی نیافتند - و در آن محل مولانا این رباعی
 را بر بدیه گفت، در شکایت روزگار و گردش فلک و دوار:
رباعی

فریاد دوست فلک بی سروین کاند بر من نه تو گذارد نه کهن
 با این همراهی بر نیارم گفتن گر زین بزم کند که گوید که کهن
 مولانا در آخر عمر در قریه اسفهرین از اعمال نیشاپور منزوی
 شد و از آمیزش خلق کناره کرد - بعد از چندگاه جمعی یاران
 عزیمت زیارت او کرده از شهر و بان دیه کردند و بدر باغ

او آمدند - در بسته بود، هر چند در زدند و فریاد کردند کسی جواب
 نه داد - یکی به دیوار بالا رفت و از درون باغ در را کشاد - یاران
 در باغ درآمدند و بدر خانه او رفتند و دیدند که آنرا نیز فرد بسته -
 در بسیار زدند و فریادها کردند، کسی جواب نه داد و در نکشاد -
 و یکی بچپله بسیار بالای بام برآمد، و از راه دینی بام بخانه
 او درآمد - دید، که مولانا بر سجاده خود سجد کرده - زمانی ایستاد -
 مولانا سر بر نه داشت - دوید، و برای یاران در بکشاد و قصه
 بگفت - یاران بر سر او آمدند و ملاحظه کردند، دیدند که مولانا
 سر بسجده نهاده و جان به حق داده - بسیار گریستند و کس به
 شهر روانیدند تا مردم را ازان حال خبردار گردانیدند - و خلق
 شهر تمام بان ده آمدند تا برو نماز گذارند - یاران چون خواستند
 که او را بخوابانند در کف دست راست او کاغذ پاره دیدند که در
 وقت جان دادن این رباعی گفته بوده است: **رباعی**

دی شب زمر صدق صفای دل من در سیکه آن روح فزای دل من
 جای بمن آورد که بستان و بخش گفتم: نخورم گفت: برای دل من
 مردم بر آن رباعی گریها کردند و فغانها بر آوردند و بعد
 از غسل و تکفین و تهیز برو نماز گذاردند و او را هم در آن
 باغ دفن کردند - در شهر سنه ست عشر و ثمانمائه (۱۸۰۰) به

انتخاب از نگارستان

مستفاد
مولانا احمد غفاری

(م ۹۴۵ هـ)

(۱)

در حسنی که شیخ ابوعلی سینا در اصفهان بود، علاء الدوله
ابو جعفر بن کاکویه دیلمی، والی آنجا، نسبت بدو در مقام تعظیم و
تجلیل بوده اصناف را فت و کرمات بتقدیم رسانیدی، تا آنکه
روزی مکر نقره زر نشان با کار و آویزهای مریض بدو عنایت نمود.
پس از چند روز همان را در میان یکی از خواص غلامان
خود دید، علاء الدوله حقیقت سوال کرده، وی گفت: «حکیم
این را به من بخشیده»

علاء الدوله ازین معنی بغایت برآشفته، غلام را آزار
بلوغ نموده حکم جزم بقتل شیخ فرمود. یکی هم از اصحاب وی
شیخ را خبیر گردانیده، وی هم آن ساعت در زمینی صوفیه
در آمده بصوب ری فرار نمود. چون بدان حوالی رسید، بنا بر
تحصیل قوت با بازار آنجا در آمده هر طرف می نگریست. ناگاه

نظرش بر جوانی موزون افتاده، ملاحظه نمود که جمعی نزد او مجتمع
گشته به استعلاج اشتغال داشتند، تا آنکه عورتی قاروره در
دست پیش آمده. جوان پرسید: «این قاروره یهودی است؟»
عورت تصدیق کرد، بعد از آن گفت: «او امروز ماست خورده؟»
زن گفت: «چنین است» بعد از آن فرمود: که «خانهای شما
درین شهر در مقام پستی است؟» عورت گفت: «آری!» شیخ
از آن متعجب شده، ناگاه جوان را نظر بروی افتاد، پس
روی بدو آورده گفت: «تو ابوعلی سینا نیستی که از علاء الدوله
گریخته؟» شیخ را حیرت زیاده شد، جوان چون از کار و بار
خود فراغت یافت، دست شیخ را گرفته بصوب منزل شتافت.
بعد از شرایط میزبانی و طی تکلفات، شیخ از وی پرسید: «که از
چه دانستی که آن زن یهودی است؟» جوان گفت: «در دست آن
عورت پیرامنی دیدم و در آن پیرامن و صله یهود، لاجرم بخاطر
تافت، که دور نیست که این از آن یهود بوده باشد» پس گفت:
«از کجا دانستی که ماست خورده است؟» وی جواب داد: که آن
را هم آورده ماست دیدم، بنا برین گفتم که ماست خورده» پس
از پستی خانه سوال کرد و گفت: «چون درین شهر محله یهودان
در مقام پستی است، لهذا گفتم که منازل شما این حال دارد»

سکه پارچه زر که یهودان بر جامه نزدیک دوش می دوزند تا معلوم شود که از قوم یهود است.

حسینی

کن

عید

شیخ دیگر باره پرسید که از چه دانستی که من ابوعلی ام و از علماء الدوله گریخته ام؟ جوان گفت: چون بیت شمال و آوازه اصناف فضایل و کمال حدس و فراست تو شنیده بودم، در ناصیه تو نشسته، ازین اوصاف مشاهده نمودم، بنابراین بخاطرم گذشت که شاید تو شیخ باشی، علماء الدوله با اختیار از تو تجویز جدائی نمی کرد، و دور نباشد که از وی فرار کرده باشی صاحب موانع الحکمته گوید که: شیخ بوی گفت که: رسول تو از من چیست تا مبدول افتد؟ وی فرمود: که علماء الدوله دست از تو بر نخواهد داشت، التماس من آن است که چون نزد وی روی ما جرای که منظور تو شد، به عرض وی رسانی و مرا در سلک نمایش منتظم گردانی. بعد از چند روز علماء الدوله کسان به عذرخواهی نزد شیخ فرستاد، وی جوان را همراه برده در صحبت علماء الدوله چندان تعریف او کرد، که در جرگه ندما منسلک گردید.

(۲)

در مقامات حریری مذکور است که ایاس بن معاویه مَرُنی، قاضی بصره که بکمال ذکاوت و فراست و سیاه عرب، انگشت نما بود، یک مرتبه بدین طبعه رفته در مسجد رسول الله صلی الله علیه و سلم بنیاد نماز کرد - جمعی در آنجا حاضر بود و بر حقیقت حال وی واقف نه - بعضی از روی فراست گفتند: که

«وی قاضی است» و بعضی فرمودند: که «معلم است» پس شخصی را جهت استکشاف حال نزد وی فرستادند - آن شخص وی را از گفت و شنید آن جماعت: خیر ساخت - او گفت: آن فرقه که مرا قاضی گفته اند درست گفته اند، اما بیا، تا حقیقت هر یک را از ایشان بیان کنم - و دور ایستاده، یگان یگان را، به صنعتی که موصوف بودند، بیان کرد - تا آنکه یکی از آن جماعت را گفت: «نخار است» آن شخص گفت: «دورینجا غلط کردی، چه او مردی بزرگ است از قریش» گفت: «هر که هست، البته نخار است» آن کس نزد قوم آمده خبر داد، که این مرد از اعا جیب دهر است، زیرا که کیفیت حال شمارا، چنانچه باید، بیان کرد، اما نسبت به فلانی غلط کرده - وی را گفت: «نخار است» او گفت: «غلط نه کرده، من سابقاً نخاری میکردم، و خود تراشیده ام» پس همگنان را حیرت زیاده شده، بکمال حدس او تصدیق نمودند.

(۳)

گویند، سلطان محمود غزنوی در اوان کودکی در باغستان غزنین طوف نموده، بر کنار چشمه نزول نموده - احمد حسن بمبندی که از اقران و ملازمان بود، همراه او می بود، تا نگاه نظر سلطان بر شخصی که در آن حوالی می گشت، افتاد - سلطان از خواجه احمد سؤال کرد، که آیا این شخص چه کس است؟ گفت: «نخار است»

باز پرسید: که "چه نام دارد؟" گفت: "احمد" سلطان پرسید: که او را
مگر می شناسی؟ گفت: "هرگز او را ندیده ام" سلطان گفت:
"از چه میگوئی که نام او احمد است، و تجاری میدانند؟" وی گفت:
که "چون سلطان مرا آواز داد، او می خواست که جواب دهد،
پس معلوم شد که احمد نام دارد. و چون همواره بگرد این درخت
خشک میگردید، و نظاره آن میکرد و با خود تخیلی می نمود، با
خود گفتم، که دور نیست که تجار باشد" سلطان گفت: اگر بگوئی
که چه خورده است کمال حدس باشد؟ احمد گفت: "عسل یا
دو شاب خورده" پس سلطان آن شخص را طلب داشته، اولاً
استفسار نمود، که "تو این کودک را می شناسی؟" گفت: "هرگز او را
ندیده ام" پرسید: که "چه نام داری، چه کاره، و چه خورده؟" گفت:
"احمد نام دارم و تجارم، و امروز عسل خورده ام" سلطان را
حیرت افزوده، از خواجه احمد پرسید: که "از چه دانی که عسل خورده
است؟" وی عرض کرد: که "همواره دهن را پاک می کرد، و گلس را
از حوالی خود میراند، بنابراین دانستم که عسل خورده است"

(۴)

در کتاب او کتای قان آن مذکور است که شخص پیری به درگاه
قان آمده التماس دولیت بالش زر نمود که برسم مساعد بدو
دهند، تا بدان تجارت کند. ثواب او در آن باب مضایقه نمودند.

قان بر تسلیم آن وجه اشارت کرده گفت: این پیر سالها در
آرزوی این فرصتی بوده، اکنون که او را دریافته، او را محروم
ساختن از مکرمات و مروت دور است، و لایق بشان سلطنتی
که خدای جاوید بپادشاهانی داشته، نیست. چون وجه را تسلیم
وی کردند، اگر فتن همان بود و مردن همان
(۵)

ابن جوزی در منطق ذکر کرده که بغداد در زمان ابو جعفر
بشاه معمور بود که در و شصت هزار حمام داشت. و چون
شهر روی بخرابی نهاد، بعضی اوقات به بیست هزار و شش هزار
رسید، و بعضی ایام به هفتاد هزار رسید. اما در ایام رشید، سواد بغداد
به چهار فرسنگ طول و یک فرسنگ عرض رسید. صاحب
ترتیب القلوب آورده است که هرات، در عصر سلاطین غور
بمرتبه معمور بود که دوازده هزار دکان، و شش هزار حمام، و کاروانسرا
و طاقخانه درو داشت. و شصت و پنج دهنه مدرسه و خانقاه
و آستانه داشت. و در و چهار صد و چهل هزار خانه مردم نشین
بود، و در زمان پادشاه سعادت المتین سلطان حسین میرزا بایقرا
آن جمعیت و معموری بسره کمال رسیده. از جمله در اندرون
شهر یک حرفت تجاری بمرتبه بود که بقول روایت ثقات، هر روز
موازی بیت و یک خروار تخم بر دیوان می کردند. و دوازده

از هم گذشتن

هزار طالب علم موقوف بودند، گویا در آن زمان گفته اند: سه
گر کسی پرسد ز تو، گز شهر با بهتر کدام؟ اگر جواب است خواهی گفت او را گوهری
این چهار ایچو دریا دان خراسان صد و میان آن صد شهر هری، چون گوهری

(۶۱)

وَمِنْ مَا شَرَاكَرَم

آورده اند که جعفر در استیصال مروانیه کوشید، اکثر را
به تیغ انتقام از هم بگذرانید. اما از جمله ایشان معن بن زائده
شیبانی که در پهلوانی چون رستم بی بدل و در کرم همچون
حاتم ضرب المثل بوده، چنانکه گفته اند: سه

ای چو حاتم بجو گشته سمر پیش تو صد چو معن بسته کمر
چسبیت خود کف تو در عالم طعن معن ست و ماتم حاتم
نزد تو یاد معن بی معنی است هر گدای ز جود تو معنی ست
متواری شده عمر با در زاویه خمبول، بخون خوردن مشغول بودی و

از وی منقول است که در او این از و خواستم که از شهر
روی لاجرا آرم - هیئات خود را بالقوة تغییر داده، از درب حرب
بغداد روی ببادیه نهادم - چون از پیش راه داران گذشتم، شخصی
سبز قام، دست در زمام شتر من زده، گفت: "تو آن کس نیستی،
که جعفر به پیدا کردن تو زری بی و مر وعده کرده" گفت: "من

له در هژ این حکایت جعفر بجای ابو جعفر (یعنی منصور عباسی) نوشته است.

کیستم؟" گفت: "تو معن بن زائده نیستی؟" چون اصرار بانکار موجب
اضرار بود، عقد جواهری که داشتم، بدو دادم و گفتم: "این را بگیر، و
دست از من باز دار، و به پر هیز از آنکه بوسیله تو خون من بریزد،
دی چون آن را گرفت، و بر قیمت آن مطلع شد، گفت: "بشرطی
دست از تو باز دارم، که جواب آنچه از تو بپرسم راست بگویی" گفتم:
"سمعنا و اطعنا" گفت: "تو بصفت جود موصوفی و به شیوه سخا
معروف، بیا بگو، که هرگز تمامی اموال خود را بکسی بخشیده؟" گفتم:
"نی" گفت: "نصفی؟" گفتم: "خیر" همچنین سؤال کرد تا به غش
رسید، شرم آمد، که قبول نکنم - گفتم: "می تواند بود که بدین وجه
رسیده باشد؟" گفت: "این خود سهل است، چه من پیاده ام،
جعفر هر ماه بیت درم می دهد، و من این عقد که بمن داده،
چندین هزار هزار درم میشود، اکنون من این را بتو بخشیدم،
تا بدانی که از تو کریم تر هست" پس مرا در دل داد
این گفت و آن عقد را در کنار من انداخته، روان شد
من او را فریاد کردم، که "والله! پیش من کشته شدن بخواری،
بهتر از این شرمساریست، باز گزوا، و این را رد کن، که این بتو
اولست - ازین سخن متبسم گشته گفت: "میخواهی که دعوی ما را
فاسد کنی؟ این التماس از تو نپذیرم، و مدت العمر جزا نیکی
از تو باز نگیرم" القصه بعد از آن که جعفر از تفصیر است من گذشته،

مرا از حقیقت حقارت باو بج امارت رسانید، هر چند او را طلب داشتیم که تلافی و عذر خواهی نمایم، پیدانه شد.

(ک)

مِنْ مَّا أَثَرُ الْبُخْلِ

گویند، از بهر بن سعد با بلی که از ارباب حدیث است، و روقی که ابو جعفر رتبه نداشت، همواره با او شیوه موالات مرعی میداشت و چون ابو جعفر ب حکومت رسید، از بهر بنا بر سابقه مقرر خواست، که خود را به مجلس او رساند و مرتبه یابد. در مرتبه اول راه نیافت. در روزی که بار عام بود، از بهر به صحبت ابو جعفر رسیده از وی سؤال کرد: که "بچه کار آمده؟" گفت: "به تهنیت آمده ام" ابو جعفر هزار دینار بدو داده گفت: "دیگر خود را کلفت و زحمت ده" و از بهر سال دیگر، همچنان خود را به مجلس او رسانیده. ابو جعفر را از دیدن او کدورت بیشتر از پیشتر دست داده. پرسید: که باز سبب قصدین چیست؟ گفت: شنیدیم، که تو مریضی، بعیادت آمده ام. ابو جعفر باز هزار دینار بدو داده گفت: "دیگر باره مارا بقدم خود میازاری" و او سالی دیگر، بدستور به مجلس ابو جعفر حاضر شد، درین توبت، که چشم ابو جعفر بدو افتاده، در تاب شده پرسید: که باز باعث این قصدین چیست؟ گفت: یکباری من از تو دعای شنیده بودم، اکنون التماس تعلیم آن

دارم. ابو جعفر گفت: ای از بهر! این دعا را اصلاً اثری نیست، چرا که من بواسطه ندیدن تو مواظبت نمودم، مطلقاً اثری بران مترتب نه شد.

(ح)

مِنْ بَدَائِعِ الْوَقَائِعِ

آورده اند، که در زمان مهدی بن جعفر، شخصی حکم بن هاشم نام که سابقاً در دیوان ابوسلم بامر کتابت مشغول بودی، خروج کرد. چون کراهیت دیدار داشت، و مع هذا در یکی از حروب زخمی تبیح بر روی او آمده بود. بنا برین برزقی فرو میگذاشت و به برزقی معروف شده بود.

آن روی را بهر کس منمای الله الله

یا برقی بر انگن یا پرده فرو بل (جایی)

اما اعتقاد آن سر حلقه ارباب فساد آن بود که حضرت حق سبحانه تعالی در جسم آدم حلول نموده، لاجرم بسجود ملائکه گشته و ابلیس بنا بر مخالفت مردود شده، و همچنین بصورت انبیاء و حکما مشتمل گردیده، تا توبت به ابوسلم و حالا آن کیفیت یمن منتقل شده. القصة آن ضال مضل خلق را اضلال نموده، به پرستاری خود دعوت میکرد (تعالی شان دعماً یقولون) و آن مردود در مرد آغاز

له موالبش باشم بن حکیم است که به حکیم برقی یا المقنع اشتباه دارد.

دعوت کرده - چون در سحر و سیمیا بی قرینه و همتا بود، مائمه را بدان
فریب داده، جمعی کثیر در ظلال شقاوت تال آن ملعون ضال
مجمع شدند. و از آنجا به ماوراء النهر شتافتند، از چاه نخب
بشکل ماه صورت منوری که در ده فرنگ بر تو انداختی، بیرون
می آورده - حکیم سوزنی بدین معنی ایما می نموده -

سودا فتاوه خیره سری را هم از خری

تاما آفتاب و ماه بر آرد از چاه کش

دعوی کند خدائی و مریح خلق را

نتوان که دست گیرد از جوع و از عطش

و آن صورت موجب از دیوانه فساد اعتقاد آن گمرازان شده،
روز بروز کار آن نابکار بالایی گرفت، تا چند حصن حصین آنجا
بدست آورده ندای "افاد لا غیرای" در میداد، تا آن که همدی
عباسی، منشیب بن زهیر را بدفع او فرستاد، و منشیب کار برد
تنگ گرفته - برقی چون دانست که از آن ورطه نخواهد جست،
و از آن ملکه نمی تواند رست، بنا برین در شهر سست رست
و ستین و مایه اتباع خود را در شراب زهر داده خود در خیم
تیزابی نشست و اجزاء اعضاء ناباکش تجلیل رفته بغیر از
موی سر هیچ اثری نماند، و الله اکبر

بس رنگ بوالعجب که درین نیلگون خم است

(۹)

مِنَ الْمُصْحَكات

آورده اند که همدی روزی در شکار، از اعوان و انصار
باز مانده، تشنه و گرسنه بخانه اعرابی رسید، و از کمال بیتابی از
عرب نان و آب طلبیده - دی قدری گاورس و ظرفی شیر
پیش همدی آورده نهاد، آنرا بکار برده، پرسید: که دیگر چه داری؟
اعرابی کوزه شرابی که داشت، حاضر کرد - همدی جرعه از آن
آشامیده گفت: "بیج می دانی که من چه کنم؟"

گفت: "لا والله" فرمود: که من یکی از نزد یکان خلیفه ام
اعرابی گفت: "مرحباً یاک اهلاً و سهلاً" چون جرعه دیگر در کشید،
گفت: "مرا می شناسی؟" گفت: "شما فرمودید که یکی از مقربان
خلیفه ام" گفت: "خیر! یکی از امراء خلیفه ام" باز اعرابی شرط
تحتیت بجای آورده - چون پیاله سیتم خورد، گفت: "بیج پی برده
که من کیستم؟" اعرابی گفت: "شما فرمودید، که من از امراء خلیفه
ام" همدی گفت: "من اینها نیستم، بلکه پادشاه روی زمینم"
عرب فی الفور شراب را از پیش برداشته - دی پرسید: که چرا
چنین کردی؟ گفت: "می ترسم که اگر قدح دیگر بیاشامی،
دعوی نبوت بلکه بالا تر فرمائی" همدی در خنده شد و

مقارن آن حال، جوق جوق، ملازماش از اطراف و

جوانب جمع آمدند. اعرابی از آن جرأت ترسیده - و مهدی او را به
عواطف خود اطمینان داد، و بخلعت و بخرجی خوشحال گردانید.
اعرابی از آن انعام و اکرام مسترت تمام یافته گفت: «أَشْهَدُ
أَنَّكَ صَادِقٌ وَتَوَادَّ عَذِيَّتِ الرَّابِعَةِ وَالْخَامِسَةَ» (یعنی گواهی
میدهم که تو راست میگوئی اگرچه دعوی مرتبه چهارم را که
نبوت است و پنجم را که الوهیت است، نیز میکروی) +

(۱۰)

مِنْ مَّا ثَرَاكَ

در فرج بعد از شدت از یحیی نقل کرده اند که در عهد مهدی
احوال بغایت پریشان بود، چنانچه کار به جای رسید که پیران
از تن بدر کرده بفروختن، و صرف معاش کردند، ششم از حال
مختل به ابی خالد احوال که در آن حین کاتب ابو عبد الله اشعری
وزیر مهدی بود، در میان نهادم - وی اصلاً التفاتی نکرد - من
خود را ملامت کرده بغایت اندوهناک گشتم - اما وی در اندیشه
من بود، اعم در آن چند روز، در یک معامله، من سی هزار
درم رسانید، و عذر بسیار خواست +

گویند که آن مدد معاش موجب انتعاش یحیی شده، در
ایام حکومت پسروی احمد را، مکافات آن تربیت تمام
کرده، در اواخر حال او را به شغل از وی فرستاد +

از احمد منقول است که چون از آنجا معاودت کردم با
من شش هزار دینار منافع آنجا بود - به لطافت الحیل خود را به
زندان رسانیده یحیی را بدان موضع دیدم، گریان گردیده، در
برابر حقوق او وجه مذکور را بدو تکلیف نمودم - وی سه هزار دینار
قبول نمود، و گفت: «ای فرزند! چنان می بینم که رشید رخت
زندگانی بسر منزل جاودانی خواهد کشید، و میانه فرزندان من
بوخت آنجا میدهم کار بر مامون قرار خواهد گرفت و فضل بن
سهل در سرکار او اقتدار خواهد یافت پس رقعہ نوشت و دوپاره کرده
نصفی بمن داد و نیمه دیگر در زیر مصلی نهاده گفت: «در آن حین اگر
این را بدو رسانی دور نیست که من از آنجا بیرون آمده بجهت سه هزار
دینار عداوت داشتم و آن را بی فائده می انگاشتم، تا آن که
روزگاری بر آن گذشت و میانه فرزندان رشید رسید بد آنجا
که رسید - و طاهر بغداد آمده والی گردید +

من در آن اوان از غایت افلاس و بیکاری در خانه خود
نشسته و در خروج و دخول برخود بسته بودم - در آن اثناء
کسی حلقه در من زد - آن قدر کسی نداشتم که در باز کند - عورت
خود را گفتم: «بنگر تا چه کس است؟» وی باز آمده گفت: «سرینگی
چند می نمایند» مرا توهم تمام روی داده، بالفقره بیرون رفتم -
چنان ظاهر شد که طاهر مرا طلبیده، و مرا خود الاغی بود که سوار

شوم، ایشان مرکبی دادند، بر شستم، چون چشم ظاهر بر من افتاد، تعظیم
فراخور نموده مثالی که فضل در طلب من ارسال داشته بود، نمود.
خلاصه آن: که احمد را پنجاه هزار درم و بیت مرکب داده
بصوب خراسان روانه کن. من بخاطر خوش بمنزل آمده، بپراق
گروه، متوجه خراسان شدم. بعد از وصول بمقصد، چون به صحبت
فضل رسیدم، مرا نزد مامون برده تعریف بیش از پیش نمود.
دهم در آن مجلس هم دیوان توفیق را جهت من قرار داد.
فضل که شب بمنزل آمد، مرا طلبیده، در اثناء سخن از من
پرسید: که هیچ میانه تو و استاد من، یکی، آشنائی بود؟ مرا وصیت
یکجایی بخاطر رسیده، نصف رفته که نوشته بود از بغل بدر آورده
به دستش دادم. فضل دست در زیر مصتی کرد و نصف دیگر را
بدر آورده بر پهلوی هم نهاده، نگریست. مضمون آن، که عمر و دولت
ما با آخر رسید، اکنون زمان ظهور دولت تست، چون احمد و
پدرش ابی خالد را بر ذمت ما حقوق ثابت است و توفیق
مذرخواهی از ما فایست، اگر آن فرزند مذر بخوابد دور نیست؟

(۱۱)

مِنْ مَّا كَثَرَ الصَّدَاقَةُ

از واقعی صاحب سیر و اخبار که در ایام مامون، در سنه
سبع و مائتین رحلت نموده، منقول است که گفت: من دو

دوست داشتم که یکی از انجمله باشی بود، و هر سه خود را کنفیس
واحدی تصور میکردیم. حکمت:
حکیمی را پرسیدند: که اصدقاء کیستند؟ گفت: فنی واحد
در ابدان متفرقه. ۵

بسی دوستان را بود جان یکی جو باران که باشد در اجزاء میخ
و ناظر باین معنی مضمون شعر مولانا جامی: ۵
من کیم؟ لیلی، و لیلی کیست؟ من سادو و روچیم، آمده در یک بدن
تکته - مردم بدوست در همه حال محتاج اند در رفاه بیت
بنابر استلزام بحضور ایشان و موافقت، و در هنگام شدت
بنابر امداد و معاونت، ۵ محبت

مرد را دوستان صاحب دل زیور دین و زینت دنیا است
اللقمه در جینی که افلاس من درجه کمال داشت و در آن
عیدی که نزدیک ما آمده بود مادر فرزندان با من گفت: مادر
شدت فقری توانم سبر کرد، ولیکن دل من تحمل بینوایی اطفال
ندارد، چه ابنای جنس ایشان درین عید ثواب ملون خواهند
پوشید و این بی چارگان با جامهای دریده خواهند بود،
اگر می توانی تدبیری کن تا محقری بدست آوری، و در وجه
مصلح جگر گوشگان مصروف داری. وی گوید که سخن او
در من تاثیر کرد و دو کلمه بدوست باشی نوشتم و ایماء احتیاج

نوعی کمالی در بار

کردم - ع میواییم و عید می آید
 چون رقعہ بدو رسید، کیسه سر بهر نزد من فرستاد و آورنده
 گفت: "درین جا هزار درم است"
 اتفاقاً هنوز سر او را نمکشوده بودیم که از دوست دیگر
 بهمان مضمون رقعہ رسید: ع
 شدت تنگی که خسته تیغ تحیرم ^{او} گریه می مکنست، مرا مرهمی فرست
 من آن کیسه را بهچنان سر بهر نزد او فرستادم و از
 شرمندگی فرزندان بخانه زرفته آن شب در مسجد بسر بردم، و روز
 دیگر دوست هاشمی، کیسه را بهچنان سر بهر پیش من آورده، گفت:
 که بگوی که و بهی را که دیروز برای تو فرستادم چه کردی؟
 من صورت واقعه را با او در میان نهادم، وی گفت: "چون
 نوشته تو بمن رسید، با آنکه غیر ازین هیچ نداشتم، مروت تقاضای
 آن نمی کرد که آن وجه را بالتام نزد تو نفرستم، و چون مرا نیز
 اخراجات ضروری واقع بود، تدبیری جز این نداشتم که نزد فلان،
 که دوست من و تو است، فرستم، و چیزی ازو التماس کنم. چون
 نزد او ارسال داشتم، او همین کیسه را سر بهر نزد من فرستاد، ع
 بسیار بوده است که مرد از ره وفا پا بر سر محافطت سیم و زر نهاد
 لاجرم در تعجب افتاده پیش تو آمدم که حقیقت استکشاف
 نمایم، ع

مشرق و مغرب، همه پرمیدم است. لیک از آن گونه که باید، کم است
 دیده بدو را از آن ارجمند کوشود اندر سر یاران سپند
 و اتقدی گوید: "بعد از آن آن دوست دیگر را طلب داشته
 بعد اخراج یک صد درم که در وجه اطفال مقرر شد، آن مبلغ
 را با ثلاث تقسیم کردیم"

(۱۲)

مِنْ مَّا ثَرَّ التَّهَوُّرُ

چون در تهوور و شجاعت شاه منصور بن قرینه بود، فصلی
 درین باب گفته می شود که

چون سنه خمس و تسعین و سبعه و اربعه (۵۹۵) بادشاه
 جهان، امیر تیمور گورگان، از او شوستر به حوالی شیراز رسید،
 همگنان را گمان آن بود که چون شاه منصور بن شاه مظفر
 بن مبارک الدین محمد خبر موکب صاحبقران را دریابد، عنان سلامت
 را بصوب هنریت تابد، تا آنکه در روز جمعه، چهاردهم جمادی الاول
 سنه مذکوره، صاحبقران باسی هزار جوان که در آن وقت ملازم
 رکاب ظفر انتساب او بودند، به حوالی شهر رسیدند. ناگاه شاه
 منصور که به شجاعت و تهوور مشهور بود، با پنج هزار جوان که هر
 یک را از اقلیمی گزیده بود: ع
 هر یک بجای جامه دیبا و جام می، در بر قلعه جوشن و بر کف گرفته تیغ

وقت نماز جمعه در کوه پاتیل ^{مکتوب} بر قول مغول حمله آورده صفوف
را برهم زد و از پس پشت صاحب قرآن در آمده خود را چون
شیر ثریان بدو رسانید و شمشیر حواله سپر آن سرور کرده عادل
اختلاجی و خماری یساول سپر بر سر او کشیده آن حمله را رد
کردند و بغیر ازین دو کس، باقی مقربان، بهزیمت رفته بودند
چنانچه نواب امیر میخواست که به نیزه دفع صدمه آن جهان
پهلوان کند. فلاد چهره که از نیزه داران آن کامگار بود،
فرار کرده حاضر نبود.

القصة آن ننگ دریای وفاء و آن شیر میشه بیجا،
چون به صاحب قرآن آشنا نبود، او را نشناخت بطرفی دیگر
تاخت، و قشون قشون بهادران گاتهم حمم مسنقفة
فترت من قسوة از حمله مضرام انتقام او روگردان شده،
خال مار بر رخسار روزگار خود می گذاشتند و اقتدار به مضمون
این بیت می کردند:

گریزی بهنگام و سر بر بجای به از پهلوانی سر زیر پای
حاصل که در آن معرکه کارزاری نمود که داستان هفت خوان
پلوردستان بر طاق نسبان ماند.

چون که سعادت نبود، کوشش بی حد چه شود؟
آخر الامر او را تیری بر گردن و شمشیری بر رخسار آمد.

و در اثناء گیر و دار یکی از ملازمان شاه رخ میرزا اورا از
اسپ فرود آورده سرش را از تن جدا کرد. ^س
بدخواه تو قصد سر خود داشت، ولیکن
تیغ تو ز یک دیگرشان نیک جدا کرد (سلطان)
و سر پر تهویر او را بملازمت حضرت صاحب قرآن آورده
^س سری که گردن از امرت کشید، گردنش
بر آستان تو اینک کشان کشان آورد
و امیر علماء الدین ایناق در تاریخ آن تهمتن آفاق گوید: ^س
شهریار عصر منصور آن که او در زمین ملک تخم داد کشت
ملک هشت از دار دنیا چون برفت لاجرم تا پنج او شد "ملک هشت"

(۱۳) حکایت

در روضه القفا مذکور است که شاه یحیی بن شاه مظفر بن
مبارز الدین محمد روزی در شکارگاه از ملازمان خود دور افتاده
بدیقانی رسید، پرسید: که "آیا عمل دیوان، بخلاف حساب خود
در نیولا چیزی از تو نمی گیرند؟" چون دهقان فقیر آن مکار پر
تزویر را نمی شناخت، شکایت بی نهایتی از نواب وی اظهار
کرده. شاه یحیی گفت: "پادشاه در فلان جایگاه نزول کرده، من
ستادم که چون بدیوان آئی در باب رفع تعدی و تخفیف

خراجات از برای تو حکمی حاصل کنم، البتہ بیائی وی گفت،
 "البتہ نخواهم آمد" او سبب نیامدن پرسید گفت: بنا بر آن که تو
 جوانی نیک می نمائی و آن بیش چشم سر در پیش انگنده چشم
 بر زمین خواهد انداخت، و گوش به سخن تو نکرده شرمندۀ من
 خواهد ساخت "شاه یحیی گفت: مرا در مزاج پادشاه بقدر تصرفی
 هست، تو بیا که البتہ هم ترا می سازم "القصه آن درویش به
 امید و عدۀ آن وفا کیش بدرگاه شتافت. و چون او را بارگاه
 در آوردند، نظرش بر چهرۀ حریف افتاد، او را بشناخت، و از
 کمال و هشت و بیم لرزه بر روی افتاده به شاه یحیی را بر حال
 آن عزیمت ترجم آمده، نشان معافی و مبلغی گران مند بوی
 کمرمت فرمود و گفت: "الحمد لله! که بیش چشم سر در پیش و
 چشم بر زمین نینداخت و مدعا ترا بر حسب دلخواه ساخت"

خواهی که خدا در دو جهان پایش تو دارد
 ز نهار که در پایش دل خسته دلان کوش (جای)
 مشهور است، که چون خبر ولادتش بجشدش مبارز الدین محمد
 رسید، به صحفی که در دست داشت، تفأؤل نمود، این آیه بر آید:
 "إِنَّا نُنشِئُكَ بِخُلْدٍ اسْمُهُ يَحْيَى" لاجرم بدان مستبشر و
 مسرور گشته وی را مستی بشاه یحیی گردانید

شاه هم تمیز یک لڑکے کی بشارت دیتے ہیں جس کا نام یحیی ہوگا

میرزا نیرنگ
 میرزا نیرنگ

(۱۴)

من نوادر الاثار

صاحب قرآن در شوال خمس و تسعین و سبعمایه (۹۵۵)
 بعزم تنجیر عراق عرب توجہ نموده، صبح شنبہ بیست و یکم ماه مذکور
 به بغداد رسید سلطان احمد، والی آنجا از آن معنی واقف شده از
 وجہ بگذشت و جہرا بریدہ چون اثر لشکر بیگانه دید، پشت
 واوہ بطرف یلہ بدر رفت. امیر فوجی از امرار از عقب او فرستاد
 و ایشان ایلغار نموده از فرات بگذشتند. و در دشت کربلا
 بسطان احمد رسیدند. چون در آن وقت به تعجیل رانده بودند،
 چهل و پنج نفر امیر و نوہین بودند. و با سلطان احمد و ہزار
 سوار ہزار ہمراہ. از آنجملہ دو سیت جوان برگشته، حملہ بر ایشان
 آوردند. و امراء بزر و ویدہ مخالفان را بزخم سهام حوادث انجام
 یک تیر بہر تاب بازداشتند. و چون ایشان پشت دادند،
 بہادران سوار گشتہ تعاقب نمودند. ایشان باز گردیدہ حملہ
 آوردند و لشکر مضور بدستور پیادہ شدہ معاندان دیونشان
 را بتدبیر صایب و سهام نصر عواقب فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ ثاقِب
 روگردان ساختند.

خندنگ از سپہ جان می کرد غارت کمان می گردش از ابرو اشارت
 فی ناوک نوادر زار می کرد نوادر او بدل با کار می کرد

فتح

نویشان

نویسان همچنان سوار گردیده به دنبال ایشان شتافتند و آن گروه بسته آمده دین نوبت بروهی عطفه عنان عزیمت کردند که امر را مجال فرود آمدن نشده بالضرورة درهم آویختند و طرفین داد مروی دادند اما چون همیشه نصرت و اصطبار شعار لشکر جرار امیر نامدار بود، مقتضای مؤدای: ^{وَرَأَى يَكُنْ مِّنْكُمْ} ^{عِشْرُونَ صَبَّارُونَ يَفْعَلُونَ مَا ابْتَنَاهُ} ^{بِهِمْ ظَفَرٌ بِرُجْمٍ رَّامَاتٍ} نصرت آیات نویسان وزیده، حریفان عنان به دادی ^{مُعْطَوْنَ} داشتند و ایشان سالماً ^{فَانْهَارُوا} مراجعت نمودند.

لیکن در آن دشت بی آب از غایت شدت حرارت آفتاب بی تاب گشته

ز بس کافق از هوا یافت تاب ^{وَلِ سَنَكِ مِ سُوخَتِ بَرِ آفَتَابِ} از کمال تشنگی بی طاقت شدند

وروشتم لم آه چنان شد که ز گرمی ^{مَرغانِ خدنگ} تو کشودند و آن ها ^{بِجُورٍ بِالضَّرُورَةِ} هر یک بشتاب از پی آب روان شدند ایباج او غلان و امیر جلال حمید که از اعظم جوجی نژادان و معارف نویسان بودند، جمعی را به تفحص آب فرستادند و آن جماعه بعد از سعی تمام دو شربت یافتند بدیشان رسانیدند ایباج او غلان حصه

سلف در محنت این اشتباه است و در ظفر نامه مطبوعه ایباج نوشته است و در نگارستان (فلسفه مطبوعه) ایباج و در یک نسخه خطی از آن ایباج و ایباج

خبر او

بیت زید

مستباه

تیسر

غلامان

کافق

خود آشامیده تشنگی او بدان تسکین نیافته، جلال حمید را گفت: حسب الله از تشنگی بخوابم مرد اگر حصه خود را بمن تفقد فرمائی، هر آینه نام تو در جریده از باب ^{طُوبَى لِّقَوْمٍ} ^{حَسَنٌ مَا بَیْ} حُسن مآب، مرقوم گردد امیر جلال گفت: ^{وَرَأَى يَكُنْ مِّنْكُمْ} ^{عِشْرُونَ صَبَّارُونَ} درین باب از صاحب قرآن حکایتی شنیده ام:

گفت: یک نوبتی عزیزی با عجمی رفیق شد، در بادیه بدین گونه نایبه فرو ماندند، اتفاقاً عرب را قدری آب مانده بود، عجمی بدو گفت: جوالمردی و مکرمت عرب شهرتی تمام دارد، چه شود؟ اگر بیشتر بی آب مرا از ورطه بائیل ممات نجات دهی و رقبه اهل عجم را به رقبه منّت خود آوری، عرب بعد از تامل گفت: اگر چه یقین میدانم که این مکرمت مستلزم عدم من است، اما به هیچ وجه روا نمی دارم که ... این فضیلت موروث از ما ساقط گردد. پس افتاء ذات در ابقاء صفات اختیار کرده آب بدو داد و دل بر هلاک نهاد.

بهر رفیق ترک سر خویش گو، بگو هر کس که در طریق محبت زند قدم باشد حرام دوستی و هر بروی که دور و فاء دوست کند فکر از عدم غرض که من نیز مثل آن عرب عمل نموده حق بر دو دمان جوجی و چنگیز خان ثابت میگردد انم بشرط آنکه چون به مجلس صاحب قرآن

له در ظفر نامه افزوده است: تا این نیک نامی اوس چغتائی را باقی ماند

دفتر

مستباه

مستباه

مستباه

مستباه

مستباه

مستباه

مستباه

مستباه

مستباه

مستباه

مستباه

مستباه

مستباه

رسی، از جانبازی مایاد آری، و این حکایت را بر صحیفه تاریخ
نگاری ایباج اوغلان قبول کرد، و امیر جلال دل بر استیصال
نهاده آب را بدو داده او را که بسرحد هلاک رسیده بود،
خلاص ساخته، و خود نیز به یمن آن مکرمت از آن لجه بائیل
به ساحل رسید، ^{که} جان بدت تیر بلایت کند
میل کسی کن که وفایت کند دوستی جان زگرانی بود

(۱۵)

من البدائع

چون امیر بی نظیر و بهمال [یعنی تیمور] در یک سال صبح
اقبال فرمان و مصر و شام را بشام زوال رسانیده، آن بلاد
را لکه کوب عساکر بیدار گردانیده، بغداد را بر سر پنجه قهر و غلبه سخر
و مفتوح ساخته، قتل عام بفرمودیم رسانید - چنانچه در آن دیار از
دیار اثر نه گذاشته، زمستانش در قرا باغ قشلاق کرد - در آن
اشاء اراده تسخیر روم از خاطرش سر زده - امراء و ارکان
دولت این معنی را کاره بودند - توسط ایچکیان و مستر بان
معروض داشتند، که اکنون سه سال شد که هموار چرک در
رحمت یورش و تشویش جنگ و جدل اند - و عرصه روم مملکتی

جلد ۱۵ رگ به طغیانه بزدی ج ۲ ص ۳۹۶ بعد +

است عریض، و پادشاه آنجا را نسبتی بدیگر سلاطین نیست، چه از
کمال اهت و کثرت عدت و حشر از سایر قیصره و جباریه
ممتاز است، و نیز منطقه اهل نجوم آن است که لشکر چقائی
را از یورش روم بیم ضرر است - صاحب قران چون آن یورش
را با خود معتم داشته بود، از آن سخنان اعتبار نگرفته، بنا بر رفع
غائله امراء و نوینیان مولانا عبداللہ لسان را طلب داشته
حقیقت سوال کرد، مولانا مذکور که در شهر و سین چون او
شبابی از افاق اختر شناسی طالع نگشته بود - ^{آن} ^{مندی}
همه زیچ فلک جدول به جدول باصطراب حکمت کرده محمول
معروض داشت، که دین و لا ذو ذوابه در برج حمل ظاهر میشود -
چنانچه در آخر روز تا اندک شب شفق می ماند - و حکم آن در سائل
استادان این فن، تخصیص مولانا محی الدین مغربی مسطور است -
و آن نسخه را به مجلس آورده - در آنجا مرقوم بود که ذوذوابه در
برج حمل دال است بر آن که لشکری از جانب مشرق بر روم
مستولی گردد، و والی آنجا اسیر شود - لاجرم آن معنی صاحب قران
را خوش افتاده، به استصواب راجی صواب نما آن نیت را به
امضای رسانید - و روز یکشنبه هفتم شعبان سنه اربع، ثمانیایه
موافق روز نوزدهم سلطانی ایت میل از حوالی یورت قشلاق

له کذا و طغیانه و نگارستان (مطبوعه) اما در یک نسخه نقلی نگارستان لبنان نوشته است،

کمال
نقد

آن
مندی

سین

شکوه

لرخان

پادشاه

دست کار

مصر

اشکال در قتل

ایچکیان

پیرامور

طغیانه بزدی

قرا باغ که عزم تسخیر ولایات روم توجه نمود.

شاه انجم چو مشترف کند ایوان جل

عامل نامیده را باز فرستد به عمل (سلطان)

اول افتتاح از قلعه کماخ که کند تسخیر خواقین صاحب تدبیر

به شرفات کاخش رسیده است، کرد آن قلعه را که از اقامت

قلاع آن ولایت و بر ذروه کوهی منبع واقع است که و بهم

تیزنگ و ارتقاء معارج آن چند نوبت به سنگ تفرقه

بر آید، و نفس طائر خیال سبک بال از خروج بر بروج

فلک مثلش به تنگ آید،

از چهار ارکان و از سبع سموات طباق

سزا مزد بانی گر کند ترتیب عقل دور بین

ناید از دستش که پا بر گوشه با مش نهد

گر شود آن سبعة اش سبعین و آن چارربعین

اللقمة حصن حصین چنین را که قاضی شنبان گوید: ^{حفظ}

سپهر منقش پلنگی درو چو البرز هر پاره سنگی درو

و نعم ما قال: ^{حفظ}

بخود فرو شده صد بار دهم دور اندیش

که تا کند نظر چون توان بران افکند

علیه کنگره آن به غایتی برسد،

که آسمان را از چشم اختران افکند

زمره از مبارزان امیر کبیر قلعه را بسر پنجه قهر و غلبه

تسخیر کردند و بموجب: ع

سالی که نکوست از بهارش پیداست،

بیکر ظفر و عرصه ولما جلوه گر گشت +

صاحب ظفر نامه گوید: از غریب آن سرزمین است که هر

سال در فصل بهار سه روز متوالی صغار طیور مثل بچه عصفور

که از نو پر بر آورده باشند از هوا فرود می آیند، و اهالی آنجا

آنها جمع نموده نمک سود میکنند، و در اوانی و ظروف ذخیره

می سازند. و هر چه در آن سه روز گرفته نمی شود، پرشش

بزرگ شده می پرد +

بالجمله هر روز جمعه، نوزدهم شهری الحجه سده مذکور،

آفتاب در ششم درجه اسد، در حوالی انگوریه با ایلدرم با یزید

مضاف داده غالب آمد. و او را وقت خفتن شب شنبه

دست بسته نزد صاحبقران آوردند. مضمون ^{حفظ} اَصْبَحْتُ اَمِيْرًا

اَمْسَيْتُ اَسِيْرًا در باب او به ظهور رسید: ^{حفظ}

تاب تو صد هزار سلاطین داشتند

قیصر چه گونه دارد و فغفور تاب تو؟ (انوری)

در ظفر نامه مسطور است: که چون مصاف میان این دو

لشکر عظیم واقع شد، اول کسی که با قشون خود حمله کرده خصم برابر
خود را متفرق ساخت، قرا عثمان پایندی بود. قیصر پسری داشت
موسوم به کرشچی که در جلادت بر برادران تفوق داشت، از
دست راست قیصر و سپر لاس افرنجی از دست چپ او با
ده هزار فرنگی که جیب های ایشان از فرق تا قدم آنچنان
به یک دیگر مربوط و مضبوط می شود که بغیر از تفتلی که قریب به
ساق پای ایشان است، از جای دیگر نمیتوان کشاد، کوششهای
بمادرانه کردند. آخر کرشچی به مردم خود گفت: که "مردم روم
حریف این سپاه نیستند، و هزیمت کرده بدر رفت. و سپر لاس
افرنجی نیز تا قریب شام کوشش نموده او نیز مغلوب شد. دین
حالت قیصر بر بلندی بر آمده، نظاره بر چپ و راست لشکر خود
کرد، دید که اکثر کشته و بسته گشته اند، و کار از دست رفته.
چندان کوشش نمود، که شام نزدیک شده راه گریز پیش گرفته
بدر رفت. اما روز دیگر اسیر شده بنظر صاحب قرائش آوردند.

له کذا در نگارستان (مطبوعه)، اما در قفرنامه کرشچی نوشته است،
که کذا در نگارستان و در قفرنامه و "سپر لاس" است، بقول صاحب قفرنامه
(۲۴: ۲۱) این "سپر لاس افرنجی" برادر زن ایلدرم بود، غالباً صوابش سپر لاس
(Stephen Lazarevic) است که شاه سربیا و برادر
(Despina or Roxana) زن ایلدرم بود.
که نقل عبارت قفرنامه (۲۴: ۲۱) سطر آخر: از ستر تا قدم به فولاد و آهن می
پوشند که بغیر از چشم عضوی دیگر پیدا نیست و بند های آن را بر پشت پای بهم پیوسته
فصل می زنند و تا آن فصل باز نمی کنند جیبا و خود از ایشان جدا نمی شود.

حکایت - در رساله دیدم نوشته بود: که در وقتی که ایلدرم
بایزید را دست بسته پیش محمود خان که امیر کبیر او را از نسل
او کتائی خان به خانی برداشته بود، آوردند. امیر کبیر بدو به
نظر محبت نگرانته گفت: هر چه کردی بخود کردی، انداخته به
هر که با فولاد بازو پیچید کرد. ساعد سیمین خود را رنج کرد
حالا دغدغه بخاطر خود راه مده، که بشکرانه فتی، که واهیب
متان به من کرامت کرده هیچ بدی بتو نمی رسانم. و قیصر
روی تضرع بخاک نهاده، بگناه خود معترف شده، بعضی رسانید
که "سه پسر من، موسی و عیسی و مصطفی، درین جنگ بوده اند،
از مرده و زنده ایشان خبری ندارم." امیر کبیر جمعی را تعیین
نمود، که تحقیق کنند. موسی را که گرفته بودند پیش ایلدرم آوردند.
عیسی و مصطفی جان به تنگ پا بدر برده بودند.

من البکایع

میرزا شاه رخ از غایت صفائی نیت و خلوص طوئیت،
هر جمعه بواسطه اداء نماز جمعه بسجده جامع رفتی، تا در روز جمعه،
بیت و سیم ربیع الثانی سنه ثلاثین و ثمانماید، وقتی که از نماز
فارغ شده، متوجه بیرون بود، و اکثر اماراء بیرون شتافته اسواره
ایستاده بودند، و نقاره چیان بقاعده معمول و مقرر، بنیاد

نقاره زدن کردند. ناگاه شخصی مند پوش، احمد کر نام، از میدان
مولانا فضل الله استرآبادی، بطریق داد خواهان بر سر راه آمده.
پادشاه بر یکی از مقربان گفت: که مدعای وی را معلوم کن.
لرک جرات نموده پیش دویده کاروی بر شکم میرزا رسانید.
اعضاء مضطرب گشته بعد از رخصت او را پار پاره کردند. بیکبار
خونغا و رشتخیز عظیم برخاست و خلایق سر اسیمه گشتند، و نقاره چیان
را دست از کار باز ماند. و غریو مردم بیرون و اندرون بگردون
رسیده. پادشاه امیر فیروز شاه را طلب داشته. او از غایت
دوشت سواره به اندرون راند. میرزائی خواست که در محقه
نشیند. دولت خواهان نظر بر رفع مظنه بدانند ایشان نگذاشتند.
و آن زخم را بسته باز بطریق سابق پادشاه را سوار کردند.
و نقاره چیان بهمان طریق پیش پیش نقاره می نواختند،
تا بباغ زافان شتافته آن جراحت را معالجه کردند تا
در اندک فرصتی آن جراحت به راحت مبدل شد، و یکی
از شعرا در آن واقعه گفته: هـ

سال تاریخ هشتصد و سی بود روز جمعه پس از اداء صلوات
قصه لبس عجیب واقع شد در خراسان ولی بشهر هرات

کجروی در بساط چون سر دین

خواست تاشه رنجی زند، شد مات

گردون

انتخاب از مجله مهر (طهران)

جشن مهرگان

پس از آن که تاریخ اوستائی بقول "وست" مستشرق
آلمانی (۱۹۰۵) در حدود سال ۵۰۵ ق. م (زمان داریوش بزرگ
یا بقول "گوت شمید" آلمانی در حدود سال ۴۲۸ ق. م (زمان
داریوش دوم) مقبول در بارشاهان پخانشی گردید، ماه های
پارس به شور اوستائی مبدل شد. اسامی ماه های اوستائی
یعنی شهری که فعلا معمول ایرانیان است مأخوذ از اسامی
امشاسپندان و ایرزدان مذهب زروشتی است.

در تقویم اوستائی هر ماه راسی روز بوده است، و از آنجا
که سال در نزد ایرانیان شمسی تقریبی یعنی ۳۶۵ روز و کسری
بود، چارتنج روز را باسم "اندرگاه" یا پنجمه دزدیده بر ایام سالی
می افزودند، و درین امر پیرو آئین خاصی بودند که ذکر آن

له Mest له بر منی کا مشهور مستشرق است.

له فرشتگان و ملائکه، بتازی خمه مسترقه گویند.

از موضوع بحث ما خارج است. درین تقویم بجای این که ایام
سی گانه ماه به هفت با تقسیم شود، هر یک نامی مخصوص دارد،
این المانی نیز ما خود را از اسامی خداوندان و امشاسپندان و
فرشتگان است، و بدین ترتیب می باشد:-

هور مزو، بهمن، اردوی بهشت، شهر گور، اسفندار مذ،
خرداد، مرداد، ویاد، آذر، آبان، خور، ماه، تیر،
گوش، دی، مهر، تتر، سروش، رشن، فروردین، بهرام،
رام، باد، دیدین، دین، ارد، اشناد، آسمان، رامیاد،
ماروسفند، انیران.

بنابرین می بینیم که در هر یک از شهر اسامی یکی از
ایام با اسم ماه مطابقت می کرد. و بنا بر توصیه زردشت
در اقسام این ایام، زروشتیان ناگزیر از برپا داشتن
جشنی بودند، و ایرانیان نیز معمولاً باین گوید از اعیاد نام
همان روز را داده و به آخر آن اوست "گان" را اضافه می کرده
اند، تا نشانه عید باشد. چنانچه در باره "اردوی بهشتگان"
و "خردادگان" و "تیرگان" و غیره کرده اند.

هرگان نیز در جزو همین اعیاد هست، زیرا در
شانزد، همین روز ماه مهر که بنام "مهر" موسوم است، می باشد و
چنانکه می دانیم در اثر توافق اسم این روز با نام ماه مهر پیدا

شد. ولی این عید را نباید از جنبه مذهبی نگاه کرد، چه بعضی
از حوادث خارجی اهمیت خاصی به آن داده است، و از آنجا
که شناختن مقام و مرتبه عظیم فرشته "مهر" در اوستا و
تخصیص اهمیت مذهبی عید هرگان کاملاً مؤثر است، ما بدو
بشرح آن می پردازیم.

مهر از ایزدان بسیار همتی است که در اوستا بنام وی
بر می خوریم. دو ایزد در اوستا از تمام ایزدان مهم تر دانسته
شده اند، یکی از آن دو "سروش" و دیگری "مهر" است. این
دو در مذهب بهمنیان از حیث مرتبت بلا فاصله بعد از
امشاسپندان قرار دارند.

اسم مهر در سانسکریت "میترا" آمده، و بعد از "وارونا"
(آسمان) از سایر فرشتگان مهم تر دانسته شده است، و معنی
آن دوستی و پیمان، و او خود طرفدار جدی و راستی، دوستی
و عقیده پاک، دشمن قادر دروغ و نفاق معرفی گردیده.
و در اوستا مهر بنام "میشتر" و در پهلوی بنام "میترا" یاد
شده است، معنی آن را یوستی "واسطه و رابطه" باین فروغ

له برین - دین خوب، و پارسیان آیین کیش خود را برین میگویند، بلکه

محدث و فروغ ازلی" می داند، ولی وندیداد آن را به معنی
 "عهد و پیمان" و کر می کند.

بقول دارالمستشرقین فرشته بنام "میترا" و "مترمه" و
 "مترم" نیز خوانده شده و معنی آن "محبت و دوستی" است.

در ودا نیز مانند اوستا برای هر اهمیت و مقام مخصوصی
 فرض شده است، و علاوه برین وظائف اودر ودا اندکی شبیه
 به وظائف در اوستا می باشند، و در اثر وجود همین شباهت
 می توان گفت که هر دو یک عهدی خدا، یا فرشته مشترک
 نژاد های ایرانی و هندی بوده است - قدمت هر از این جا
 در میان قوم ایرانی معلوم و هویدا است.

یکی از جمله اشتباهاتی که در میان فرنگ نودیان و ادباء
 بعد از اسلام ایرانی پشت ریشه دو انیده است، یکی دانستن
 مهر با خورشید است، و این اشتباه به حدی قدمت دارد،
 که گاه شخص را به تردید می اندازد، مثلاً استرابون یکی از
 مؤرخین محقق قدیم یونان در میان مهر و خورشید فرقی نگذاشته است
 ولی در اثر قدمت این عقیده نباید به صحت آن حکم کرد، چه
 شد رجات و مسطورات اوستا خلاف این عقیده را کاملاً
 آشکار می سازد، و فی المثل مودر مهریشیت می خوانیم:

له مستشرق مشهور فرانسوی به له وید کتاب مقدس هندیان به له یکی از اجزاء اوستا به

"مهر را می ستایم..... اولین ایزدی که پیش از خورشید
 فنا پذیر تیزاسب در بالای کوه پرا بر می آید و از آنجا آن
 مهر بسیار توانا به تمام منزل گاه های آریائی می نگرد."
 آئین مهر به تدریج در اثر غلبه ایرانیان بر بابل به بابل
 و از آن جا به آسیای صغیر، و بالاخر از بهمان راه به اروپا
 رفت و در قرون اولیه میلادی اهمیت فراوان یافت، و
 امروز وجود مجسمه مهر در قصر و بتیگان روم درجه اهمیت
 و مقام مهر را در میان پرستندگان مهر برای ما بیان
 می کند.

به عقیده مهر پرستان مهر از تخته سنگی به وجود آمده و
 برای رفاه بشر با بدی ها از بی جنگ برخاست. و معتقد بودند
 که عاقبت الامر فتح و ظفر او را خواهد بود. و از آن جا که از
 اطاله کلام بیم داریم، در باب آئین مهر که در جای خود
 دارای اهمیت فراوانی است، سخن نمی رانیم، و ناگفته
 از مهر آن می گذریم.

صفات مهر در اوستا بسیار است و ما اگر بخواهیم

له نام کوپی است که آن را به اختلاف کوه البرز یا یکی از جبال شرقی
 غلات ایران دانسته اند. و بطن قوی این کوه باید در قسمت شرقی غلات ایران
 قرار داشته باشد.

له Vatican قصر پای روم به له Rock به

به ذکر تمامی آنها به پردازیم، این مقاله مفصل خواهد شد، ولی بجا است که مختصری از آنچه را که از مهریشت برمی آید، در این جا بنگاریم. القاب و صفات همتی که در مهریشت برای هریاد شده است، بدین ترتیب می باشد:-

دارنده دشت های فراخ - قوی ترین موجودات - آگاه از گام راستین - زبان آور - هزار گوش - خوش اندام - دارنده هزار چشم - زورمند - پاسبان بیدار - بسیار توانا - ایزدینوی فرخنده - سرکوبی کننده دیوان - نیرو و قوت دهنده مملکت بی رونق کننده مملکت خشم - توانا - از همه چیز آگاه - حافظ ستون های کاخ های مرتفع - توانا تر - توانا ترین - فریفته شدنی - آراینده سپاه - دارنده هزار چستی - شهریار توانا و دانا - پاسبان بیدار دل تر - بسیار خوشمنده - بخشنده زندگی و سعادت و نعمت و راستی - سرادار ستایش - سروردار باشکوه - دارنده دو هزار چشم - بزرگ جسمانی و روحانی - قوی ترین و دلیر ترین و چالاک ترین و تند ترین و فیروزمند ترین ایزدان - پاسبان و نگهبان سعادت کلیه نوع بشر - دارنده دست های بسیار دراز - تیز گوش - آراسته بد هزار مهارت - دربردارنده زه ترین - صاحب سپر سپین - سرور نیرومند - دلیر رزم آزما - حامی فرزیندای - نیک - نخستین دلیر بسیار رحم - ایزد بزرگ

نیک منش - و غیره ....

این ایزد را به نام "سرور محبت" و "تمام داننده کار عدل" نیز یاد کرده اند:

بنابر آن چه از مسطورات اوستا و مخصوصاً مهریشت برمی آید، خداوند مهر را در شائستگی ستایش مانند خویش آفریده است و او را طرفدار دوستی معرفی کرده می گوید: "که اگر کسی به مهر دروغ بگوید، هر به او اسب های تیز رقتار، خوش خرام می بخشد او ایزد آذر راه راست را بدو نشان می دهد، و فرد هرهای مقدس وی را صاحب فرزندان کاری و نیک فطرت می کنند، و احتیاجات وی از هر حیث بر رفع می شود."

هشت تن از یاران مهر از جانب او بر فراز کوه ها و برج ها برآمده در آن اماکن می نشینند و مراتب پیمان شکنان و مخصوصاً دروغ گویان به مهرند - اهور مزدا مهر را هزار چستی و چالاک و ده هزار چشم بخشید - تا به نیروی آنها نگهبان احوال اشخاص پیمان شکن و دروغ گو شود و او را هزار دید بانی است، و ازین ردی میچ کس بدو دروغ نتوان گفت، حتی بزرگان و رؤسای خانواده و ده کده ها و نواحی و ایالات.

له. وهرمند عرض:

و اگر حیائانی کی از آنان به وی دروغ بگوید، مهر غضب ناک
می شود و خانه و ده و ناحیه و ایالات و رؤساء آنها را تباه
می کند. و اسبان آن مردم نسبت به ایشان نافرمانی میکنند،
و پای از رفتار می کشند، و نیزه آنها در حال پرتاب شدن
بسوی دشمن به عقب بازمی گردد، و اگر نیز به بدن خصم رسد
بدان آسیبی نخواهد رساند.

مهر حامی ممالک آریائی و سر و سامان دهنده آنها
است. و نخستین ایزدی است که پیش از خورشید جاودان
تیزاسب از فراز "کوه هرا" سر بر آورده از آن جا به تمام
منزل گاه های آریائی می نگرد. و امور مزد انهرای مهر در
بالای کوهی بلند و رخشان (که در آن نه تاریکی و نه شب و
نه گرما و نه مرض، و نه پلیدی و یو، هیچ کدام وجود ندارد، و نه
و بخار از آن متصاعد نشود) آرام گاه بی قرار داد. این
آرام گاه را امشاسپندان - یاری خورشید به طیب خاطر
بر فراز کوه مزبور بر پای کردند، تا مهر از آن جا بر سر اسر
دنایای مادی بنگرد.

مهر را گردونه ای است که چهار اسب سفید یک رنگ
آن را در فضاء به حرکت در می آرند. و راننده آن ارور

له فرشته ثروت +

می باشد. و چنانچه از مهریشت برمی آید تمام آلات و ادوات
جنگ در آن وجود دارد. و در همان جا راجع به این گردونه
و تشریفات مهر به تفصیل سخن گفته شده است.

مهر به انگیزاننده جنگ و دوام دهنده آن می باشد،
و در جنگ پایداری کرده، صفوف اعدا را از هم می شکافد. و
در دشمنان وحشت و اضطرابی عظیم تولید می کند.

این ایزد بزرگ همیشه بیدار است، و بر فراز برجی
بزرگ ایستاده پاسبانی جهان می کند. و یکی از کارهای او
این است که آب باران را فروان می کند و باران را از آسمان
می باراند، و گیاه را می رویاند. و او را از عقل طبیعی چندان
بهره است که کسی را در جهان به پایه وی نتوان یافت، و
گوش او در ششوائی نظیر ندارد.

باری، چنانکه بطور کلی از نتیجه آن چه گفتیم، بر می آید -
ایزد مهر، فرشته راستی و درستی و عهد و پیمان و فروغ و
جنگ و شجاعت و مهر و محبت و نگهبان خان و مان و قبیل
و جنگ جو یان راست گفتار و طرفدار راستان و درستان
و دلیران قوم ایرانی و پاسبان ممالک آریائی ایران می باشد.

چون وظایف مهر بسیار زیاد است، برای او هزار گوش
وده هزار چشم تصور شده، و مقصود از این خیال این است،

که هزار ایزد هر آنچه را که می شنوند، به او می گویند، و ده هزار ایزد هر آنچه را که می بینند بدون نشان می دهند. علاوه برین چون در اجراء بعضی از مقاصد دیگر خود محتاج به همدستانی ایزدانی "دامونیشن اویمین" نماینده اندیشه نفرین و لعن از طرف دانا، و فرشتگان آب و گیاه ها، چیتا (فرشته علم)، آذر (فرشته آتش)، فرکیانی (فرشته شکوه و جلال سلطنت ایران)، سروش (منظر فرمانرواری و نماینده صفت رضا و تسلیم، و موکل بر حساب و ثواب گناه خلق در روز رستاخیز)، آشن (فرشته عدالت)، بهرام (فرشته پیروزی)، آرد (فرشته ثروت)، باد (همکار ماسپند)، خرداد (نگهبان آب)، و بعضی دیگر از ایزدان در گرد مهربوده، او را در اجراء نیات کمک و مساعدت می کنند. اسامی ایزدان مزبور در هریشبت بتکرار ذکر شده است.

اهمیت جشن مهرگان از حیث جنبه مذهبی، از نتیجه مقالات فوق بر ما کاملاً هویدا می شود، زیرا جشنی که مربوط به چنین فرشته بزرگی باشد، پیدا است، که در یزم مزدیسنا چه مقامی خواهد داشت، و در نتیجه همین اهمیت است، که پارسیان را در باب روز مهرگان پندارهای مخصوص بود، و

له خدایان.

علماء زردشتی روز مهرگان را فصلی مخصوص قائل بودند، و می گفتند که در قله کوه شاپین با آنکه در تمام ایام تالستان سیاهی دیده می شود، در بامداد روز مهرگان سفیدی مشاهده می گردد که در تمام احوال، چه در تاریکی و چه در روشنائی، و چه در ابر بودن هوا، پیدا و آشکارا است.

دارمسترمی گوید که اهمیت این روز از آن جهت است که ابتداء ایام زمستان بزرگ ("زین") می باشد، و از حیث موقعیت در نقطه مقابل نوروز قرار دارد. اما از اتفاقات تاریخی آنچه که بنا بر عقیده پارسیان سبب اهمیت جشن مهرگان شده است ظفر یافتن فریدون بر ضحاک و قیام نمودن کاهه بر پیوراسب (ضحاک) و پیدایش "مشیه و مشیانه" (آدم و حواء) درین روز است، چنان که بعد بیاید.

باری اهمیت مهرگان به حدی است که آن را تالی جشن نوروز می دانند و جهتش این است که بین دو عید دو حد

له هم (Hamad) و زین (Zayandeh) بنا بر آنچه در بوند جشن آمده است دو فصل می باشد که اولی یعنی هم تابستان و شکل از هفت ماه یعنی ۲۱۰ روز و دومی زمستان مرکب از ۵ ماه و پنج روز یعنی ۵۵ - روز بوده است، و همین دو فصل است که در عصر ساسانیان چهار فصل، "دبار" و "بامین" و "پائیز" و "زمستان" تبدیل یافته است.

فاصل از سال می باشد - نوروز بر آمدن فصل گرما یعنی بهار
و تابستان (نهم) و مهرگان دلیل بر دخول فصل سرما یعنی
پائیز و زمستان (زین) می باشد :

و از نویسندگان عمرو بن حجر جاحظ بصری در یک جا
برین امر اشاره می کند - اما جای تعجب است که برخی مهرگان
را بر نوروز برتری داده اند - هم چنانی که پائیز را به مرتبت
از بهار برتر شمرده اند ، و اعتماد آنان در احتجاج برای
اثبات این عقیده قول ارسطو است در جواب اسکندر را وقتی
که از او در باب بهار و پائیز سوال کرد ، ارسطو در جواب
اسکندر گفت : که ای بادشاه ! بهار ابتداء نشو و پیاگان است
و پائیز اول نابود گشتن آنان ، پس به همین جهت پائیز
از بهار برتر است :

ولی بنا بر قول دیگر پارسیان ، چنان که سلمان پارسی
از صحابه بزرگ محمد بن عبد الله گفته است ، نوروز و مهرگان
را در مقام یکی فرض کرده می گفتند : که خداوند در نوروز یا قوت
را برای زمینیت بتدکاتش ظاهر کرده و در مهرگان زبرد را ،
پس فصل این دو روز بر سایر ایام مثل برتری یا قوت و
زبرد است بر سایر گوهرها :

سبب پیدایش جشن مهرگان

بهترین سببی که می توان برای پیدایش جشن مهرگان
بیان کرد ، وقوع روز مهر است در ماه مهر ، چنان که قبلاً گفته
شده است - ولی بعضی گویند که جهت پیدایش مهرگان غلبه
فریدون است بر ضحاک و حبس کردن او در کوه و مادند -
و نیز برخی گویند که درین روز فریدون قبل از دفع ضحاک
بر تخت جلوس کرد و ازین روی مردم آن را جشن گرفتند -
دوسته ای سبب آن را استبشار مردم به خروج فریدون
بر ضحاک بعد از قیام کاوه دانسته اند - و پارسیان گویند که
در این روز خداوند زمین را بگسترانید و اجساد را خلق کرد ،
تا این که قرارگاه ارواح باشند ، و درین روز ملایکه یاری
و بدوکاری کاوه آهنگران کردند - و چنان چه از مندرجات
بندیشن برمی آید " مشیه و مشیانه " درین روز بوجود آمده اند -
استاد ابوالقاسم فردوسی جشن مهرگان را منسوب به زمان
فریدون دانسته می گوید :

به رسم کیان تاج و تخت می بیار است با کاخ شاهنشاهی
زمانه بی اندوه گشت از بدی گرفتند هر کس ره بخردی
به روز خجسته سر مهر ماه به سر نهاد آن کیانی کلاه

می روشن و چهره شاه تو همان نور داد از سر ماه نو
 نشستند فرزندانگان شاد کام گرفتند هر یک ز یاقوت جام
 دل از داوری با پروا خفتند به آئین یکی جشن نو ساختند
 به فرمود تا آتش افروختند همه غنبر و زعفران سوختند
 پرستیدن مهرگان دین اوست تن آسانی و خوردن آئین اوست
 و گویند که درین روز خداوند ماه را روشنی داد و حال
 آن که پیش ازین کره تاریک بود و ایران شهری گفته است
 که خداوند میثاق نور و ظلمت در روز های نوروز و مهرگان
 گرفته است *

وجه تسمیه مهرگان

در وجه تسمیه مهرگان که این که این کلمه چگونه پدید آمده
 است، اغلب در فرهنگ ها و بعضی از کتب قدیمه عقایدی
 اظهار شده است که چندان به حقیقت نزدیک نمی نماید و
 بهترین وجه تسمیه مهرگان همان است که قبلاً ذکر کرده ایم *
 فقط چیزی که هست، اهمیت و مقام شایخ مهرگان در
 نزد پارسیان باعث ایجاد افسانه های راجع به این جشن
 گردید، و قلم را به دست افسانه سرایان داد. به هر حال
 اقوال دیگری که در وجه تسمیه مهرگان و معنی آن آمده است،

و بعضی از آن با تاملی به صواب نزدیک و اغلب از حقیقت
 دور است، به قرار ذیل است: *
 گویند که چون فریدون پس از دفع ضحاک بر تخت
 سلطنت نشست، مردم به شکرانه این اتفاق جشن گرفتند
 و بعد از آن حکام نسبت به رعایا مهربان شدند، و چون
 مهرگان بمعنی محبت و پیوستن است و بنا بر این جشن
 جلوس فریدون بدین نام خوانده شد. و برخی گویند که پارسیان
 را پادشاهی بود که هر نام داشت و او که مردی ظالم و
 ستم پیشه بود، در نیمه ماه مهر رخت از جهان بر بست و
 مردم شادمان شدند. و چون مهر بمعنی مرگ و گمان مترادف
 "پادشاه" یا "پادشاه ظالم" است این روز به "مهرگان" یعنی
 "مرگ پادشاه ظالم" موسوم شد *

ابوریحان مهرگان را محبت روح می داند و در باب
 نامیدن این روز به مهرگان می گوید: "گویند که مهر اسم
 آفتاب است و آفتاب درین روز برای عالم ظهور کرد
 و ازین جهت این روز موسوم به مهرگان گردید."
 و کسروی گفته است که موبد متوکل را شنیدم که

اسم یعنی حمزه بن حسن اصفهانی، بعضی نام کسروی را موسی بن عیسی
 ضبط کرده اند (تاریخ سنی ملوک الارض و الانبیاء) *

می گفت: چون روز مهرگان فرارسد، آفتاب در دایره ای که
در میان نور و ظلمت فاصله است، طلوع کرده ارواح را در
اجساد تپاه می کند و ازین روی پارسایش "میرگان" نامیده اند.

زمان پیدایش جشن مهرگان

درین باب چنان که باید، نمی توان عقیده ثابتی اظهار کرد
زیرا که درین موضوع نه سندی درست است و نه تشریحی
قوی. ولی باز به استناد یکی دو قرینه می توان زمان آن را
از تقریب و حدس معلوم ساخت. اگر مهرگان را، چنان چه
مشهور است از جشن های مذهبی دین زردشت بدانیم، ناچاریم
که زمانش را از اواسط قرن ششم قبل از میلاد فروتر
نیاوریم.

اما چنان که می دانیم، تمام مؤرخین سلف مهرگان را به
فریدون پادشاه داستان ایران نسبت داده اند، و ما از آنجا
که نمی توانیم قلم سبور جمله عقاید آنان درین باب بکشیم،
مجبوریم که بدو فریدون را، چنان که باید، بشناسیم، و آنگاه

له "میر" چنانکه امروزه در مازندران و سمنان و شاید در بعضی از
ولایات دیگر امروم است اسم مصدر "مردن" و به معنی "فنا و زوال" است.
همه چرا که زمان زردشت را از شش تا هشت هزار سال قبل از میلاد گرفته
سائیر قرن ششم قبل از میلاد با اختلاف نگاشته اند.

برای یافتن زمان پیدایش جشن مهرگان به جستجی عهد سلطنت
فریدون بهمت بکاریم.

بنابر این مقدمه باید دانست که:

این شخص را (که اغلب از نویسندگان و مؤرخین قدیم،
صاحب سلطنت پانصد ساله اش می دانند)، می توان مؤسس
سلسله ای شمرد که پانصد سال دوام کرده باشد. راجع
به فریدون سخنان اغلب نویسندگان قدیم یک نواخت، و
از آن جا که تکرار اقوال آنان را نتیجه ای نیست، ما در این
جا فقط به ذکر آن چه که از آثار ایرانی ما قبل از اسلام راجع
به فریدون می آید اکتفا می کنیم.

قضیه ضحاک و فریدون از داستان های بسیار قدیمی
آرین های هند و ایرانی می باشد، و از آن جا که در زبان
سنسکرت و اوستا هر دو ذکر شده است، باید آن را راجع
به ایای می دانست که هنوز هندوان و ایرانیان از یک دیگر
جدانه شده بودند.

چون ضحاک بر جمشید پسر دیوانهات تسلط یافت، و

له + Indo-Iranians

له + Yima

له + Vivanthat.

دستیاری "پیتی تی یور" برادر جمشید او را با آله دو نیم کرده،
دست به ظلم و جور کشود، تا اینکه اهورامزده فریدون را از پیتی
قلع و قمع ضحاک برانگیخت، اسم این مردور اوستا "تری تنون"
و اسم پدرش "اتویه" آمده است. و بنا بر آنچه از هوم بشت برمی آید، عقیده مذهبی
زردشتیان بر این است که "اتویه" دومین کسی است که عصاره
گیاه "هوم" را در تشریفات مذهبی بکار برود و در پاداش این
کار فرزندی به وی عطا شد موسوم به "تری تنون" که "ازی واک"
نه پوزنه و نه سر و شش چشم را بکشت.

اسم فریدون در حماسه ملی "هندوان" "تری تنه" و نام
پدرش در "ودا" "اپ تیه" آمده است و همین کلمه اخیر می باشد
که در پهلوی به "آسپیان" مبدل شده.

له *Epityura* برادر جمشید است که برای خاطر ضحاک برادر خود
را امان بر آن چه از اساطیر ایرانی برمی آید، باره دو نیم کرد و معنی این لفظ
"مرد سپید سید" می باشد. له *Athwya* و *Thraetana*
له *Haoma* عصاره این گیاه، فقط اختصاص به یک ایزد یا
یکی از عبادات مذهبی نداشته و در جملة تشریفات مذهبی بکار می رود.
له اساطیر ایرانی که مطابق "ازی واک" (ضحاک) که تین منده،
تین سر اور چه آنکس تینس.

له یعنی مایه حارت + له وید، کتاب مقدس هندوان.

محل تولد فریدون شهر "ورن" است، و تفسیرهای پهلوی
این شهر را در جنوب دریای خزر قرار می دهند، و معنی آن ذکر
می کنند که بنا بر بعضی تأخذ، ورن، نام قدیمی "کرمان" می باشد.

اما در باب زمان حکمرانی فریدون عقیده صریحی نمی توان
اظهار کرد و فقط به حدس می شود گفت که این شخص در بین
قرون ۱۴ و ۲۰ ق. م می زیسته است. و این حدس در اثر
بدست آوردن زمان های تقریبی سلطنت جمشید و ایام تسلط
منوچهر پیدامی شود (زمان منوچهر را که باید پس از انقراض
سلطنت فریدونیان به سلطنت رسیده باشد قرن نهم قبل از
میلاد تصور کرده اند)، و چون نمی توان سخن را در این باب
میش ازین به دراز کشانید، دیگر راجع به این موضوع بحثی
نکرده و خوانندگان را به قرائت کتاب داستانهای قدیم
که در امثال این مواضع بحث های مفصل و مفیدی می کند،
هدایت می نمایم.

در نتیجه دانستن زمان تقریبی فریدون چنین معلوم می شود
که جشن مهرگان با دو جشن سده و همنجه، اگر واقعاً از محدثات
زمان فریدون باشد، تقریباً در سنین مابین قرون

له *Yarena*

۲۰ و ۱۴ قبل از میلاد مسیح به وجود آمده است. و نیز اگر در پید
آمدن جشن مهرگان معتقد به وجود اعقاب فریدون باشیم،
می توانیم زمان تداول آن را در بین قرون نهم و چهاردهم
ق. م قرار دهیم.

باری به هیچ وجه نمی توان زمان پیدایش جشن مهرگان
را از اوایل عهد پیا منشی فروتر آورد، زیرا که آثار موزین یونانی
چنانکه بعد خواهیم دید، به ما اجازه این تفریط و سهل انگاری را
نمی دهند.

دارمستری گوید: که این عید طبیعی همان قدر قدیم است،
که قلت ایران، ولی باید مدعی بود که قدمت این عید متناسب
است با قدمت نیایش مهر.

سیر جشن مهرگان از شرق تا غرب

پس از آن گاه آئین مهر در اروپا ریشه دو انید، و گروهی
از مردم به نیایش مهر پرداختند. به عنوان روز ولادت خدای
خویش در هر سال جشنی برپا کردند، و در حقیقت به متداول
ساختن جشن مهرگان در اروپا مبادرت جستند. و جشن روز
ولادت خورشید مغلوب نه شدنی در روم که مصادف با
میت و پیتر و پنجم و شامبری باشد، و بعد از نفوذ دین عیسی در

اروپا به جشن "روز ولادت مسیح" مبدل شده است، همین
جشن مهرگان است.

عدد ایام مهرگان بزرگ و کوچک

عدد ایام مهرگان را به اختلاف ذکر کرده اند، و درین مورد
دو عقیده مختلف می توان تشخیص داد. عده ای (از علماء) - مدت
جشن مهرگان را شش روز دانسته و گفته اند که ابتداء این
عید از روز شانزدهم مهر است، و آن را "مهرگان عامه"
(مهرگان کوچک)، و انتهایش روز ۲۱، و آن را "مهرگان خاصه"
(مهرگان بزرگ) می نامند، درین صورت ..... جشن
مهرگان جشنی شش روز بوده است.

در مقابل این دسته ای علمای دیگر - معتقد اند
که مهرگان جشنی سی روز بوده است که پنج روز اول مهرگان
عامه یا مهرگان کوچک نام داشت و بقیه ایام به ترتیبی که
بعد خواهد آمد، به پنج قسمت شده، و هر یک به صنفی مخصوص
از طبقات مردم اختصاص داشت و مهرگان خاصه یا مهرگان
بزرگ نامیده می شد.

مراسم جشن مهرگان

از اختصاصات مهرگان در میان سایر اعیاد ایرانیان این است که اغلب مراسمش را با نوروز شباهتی کامل می باشد. چنانچه جاحظ در کتاب نامی "التاج فی اخلاق الملوك" و المحاسن والافساد "رسوم مهرگان و نوروز را با هم و در تحت یک عنوان ذکر کرده است. ولی البته بر اثر اختلاف زمان نوروز و مهرگان و بواسطه دیگر اختلافی کوچک در میان این دو عید پدیدار شده بود، و ما در جای خود بذكر این رسوم زائد و شرح رسوم مشترکه نوروز و مهرگان مبادرت می کنیم. و اینک برای آن که از قدیم ترین عهدی که تاریخ به ما اطلاعاتی درین باب می دهد، شروع کرده باشیم، به شرح آئین مهرگان در عهد سلاطین بنخامشی می پردازیم.

مهرگان در دربار بنخامشیان

رسوم جشن مهرگان در دربار سلاطین بنخامشی، مانند این عید در دوره ساسانیان کاملاً معلوم نیست، چه اولاً در کتب و تواریخی که به وسیله دوره اسلامی تدوین شده است، به هیچ وجه اثری از آن دیده نمی شود، و این خود در اثر عدم

اطلاعی است که ایرانیان این زمان نسبت به سلاطین بنخامشی داشتند. و ثانیاً مؤرخین خارجی که در قرون سابقه بذكر این مراسم پرداخته اند، چون به جزئیات امور متوجه نبودند، و خود نیز فی الحقیقه از عظمت این جشن اطلاعی کافی نداشتند، در ذکر آن به اختصار کوشیده اند. بهر حال ما را، چنان که باید، از رسوم این عید در عهد سلاطین مزبور اطلاعی کاملی در دست نیست. ولی برخی از مراسم آن درین دوره به قرینه، و بعضی را از روی استناد تاریخی می توان بیان کرد. قبیل از بیان مراسم مهرگان در دربار شاهی بنخامشی باید متذکر بود که سلاطین مذکور فرشته مهر را چنان مقدس شمرده، و چندان اهمیتش می داده اند، که حتی بنام وی قسم یاد می کرده اند. و این مطلب از آن چه که گزنفون مؤرخ یونانی (سده ۴ ق. م) در کتاب "تربیت کوروش" و پلو تارکس مؤرخ یونانی (سده ۲ میلادی) نگاشته اند، بخوبی برمی آید، و چنانکه می دانیم، در دوره های بعد از بنخامشی و حتی در عهد ساسانیان نیز درباره تعظیم و تکریم مهر کسی تا بدین حد علاقه کرده است. بنا بر این مقدمه تصور این امر بسیار طبیعی

است که عیدی را که منسوب به چنین فرشته بلند مقامی باشد،
شاهان هخامنشی بسیار اهمیت می داده، و در اجراء مراسم آن
بسیار وجه کوتاهی نمی کرده اند.

یکی از مراسم مهم اعیاد تو روز و مهرگان در عهد سلاطین
ساسانی، دادن بارعام بوده است که جز درین دو جشن
نامی از آن در میان نمی آید. و چون شاهان ساسانی در اغلب
از مراسم درباری تقریباً از احباده پارس خویشتن تقلید
می کرده اند، اشکالی ندارد که رسوم مزبور را در عهد سلاطین
هخامنشی نیز از خصایص درباری شماریم. زیرا اولا شاهان
هخامنشی که به شهادت مؤرخین یونانی جشن مهرگان را با
شکوهای تمام برپا می کردند، ناچار از دادن بارعام نیز در این
جشن خودداری نمی توانستند کرد. بخصوص که بدایع و الیان
و حکام ایالات و ولایات در این اوقات به دربار می رسیدند
(چنان که خواهیم دید) و لازم بود که از نظر شاهنشاه بگذرد.
ثانیاً، چنان که از گفتار آقای وکتور ارنتس برتسفلد برمی آید،
شاهان هخامنشی، که برای بارعام عمارتی خاص داشتند، در
جشن نوروز به بارشسته و نمایندگان پادشاهان و شهرداران
را که با هدایا به دربار حاضر می شدند، بخدمت می پذیرفته اند.

برین ترتیب چگونه می توان گفت که در مهرگان، که از حیث عظمت
و موقعیت طبیعی، تالی جشن نوروز می باشد، بارعام مرسوم
نبوده است. بنابراین مقدمات باید مدعی بود که پادشاهان هخامنشی
در جشن مهرگان به بارعام می نشستند.

از جمله مؤرخین قدیم اروپا که راجع به رسوم مهرگان در
دربار هخامنشی چیزی نگاشته اند، یکی «کتزیاس» یونانی طبیب
اردشیر دوم است که خود مدتی در دربار پادشاه هخامنشی
می زیست. او می گوید: که شاهان هخامنشی نمی بایدست شوند.
مگر در روزی که ستایش و نیایش هر را جشنی برپا می کنند، و
به ترتیبی که آقای بلور داود از «کتزیاس» نقل کرده است،
شاه در این روز لباس ارغوانی می پوشید.

در جشن مهرگان شهرداران (والیان ایالات و ولایات
که به یونانی ساتراپ شده، و در فارسی هخامنشی «خستریاوان»
بوده است) و پادشاهان دست نشانده و مطیع هر یک به نوبت
خود هدایای را که لایق خدمت پادشاهان بلند مرتبه هخامنشی
باشد، بوسیله نمایندگان خود بخدمت می فرستادند. و شاید به
همان ترتیبی که در نوروز مرسوم بود، صاحب بار، هر یک از
نمایندگان مذکور را، به نوبت بجنور شاهنشاه می برد، تا بدایع

خود را از نظر وی بگذرانند.
باری استرابون، جغرافیادان مشهور یونانی در کتاب
یازدهم از جغرافیای خویش می گوید که ساتراپ ارمنستان
هر ساله برای شاهنشاه هزار گاو اسب می فرستاده تا آن که
در جشن مهرگان از نظروى بگذرد.

"آئینه" از "دوریش" که در قرن چهارم میلادی می زیسته
است، شرح مفصلی راجع به مهرگان نقل می کند و مخصوصاً می نویسد
که بادشاه بخانشی در جشن مهرگان بنفسه می رقصید.

و روز مهرگان در جزء اشیای که به حضور شاه می آوردند
یکی گیاهی بود که شاید سینسبر باشد، چه در "یونندیش" آورده اند
که این گیاه مقدس مخصوص بهرام ایزد است.

اما پس از تسلط یونانیان، چنان که مشهور است تاریخ
اوستائی در دربار متروک گردید، و تاریخی بمیان آمد که در نزد
ما به تاریخ اسکندر می معروف است. و مبدأ آن شاید سال
۳۱۲ ق. م، یعنی سال تأسیس سلسله سلوکی باشد.

ماه های این تاریخ مقدونی بوده است. بدین ترتیب
دید می شود که ماه های اوستائی، و به تبع آنها اعیاد ملی و
مذهبی ایرانیان، در دربار سلاطین از نام و نشان بیفتاد.

شاید درین اوقات فقط ملت ایران را بتوان پشتیبان و ضامن
بقا آنها دانست. از این جهت نمی توانیم در باب اعیاد ایرانی،
و مخصوصاً مهرگان که موضوع بحث ما است، به تحقیق چیزی بگوئیم
و مراحم آن را در این هنگام معلوم سازیم.

در عهد اشکانیان پارسی، باز مهرگان سران بالش احتقار
برداشت و دوباره پای در دربارشان نهاد. و این معنی،
از حکایتی که ثعالبی در کتاب "غرر اخبار ملوک الفرس و سیرهم"
در باب موبدان موبد وقت و خسرو پسر فیروز اشکانی می نویسد،
بخوبی بر می آید، و برای اطلاع از آن، باید به صفحات ۴۱
و ۴۲ از کتاب مزبور رجوع کرد. مطلب مهمی که ازین
حکایت بر می آید این است که شاه در روز مهرگان بار
می داد، و بزرگان مملکت به تقدیم هدایا میادرت می کردند،
و موبدان موبد نیز در این کار از دیگران پیروی می نمود،
و شاید هدایا و زودتر از سایر پیش کشی ها، بخدمت شاه
فرستاده می شد.

بهر حال وجود جشن های تاریخ اوستائی در دربار اشکانی،
از وجود اسامی، شهر تاریخ مزبور بر روی سکه ها و اسناد
دولتی، و نیز از اقدامی، که در کتاب "دین کرت" به "وکلش"
بادشاه اشکانی (۱۵۰ - ۱۵۵ میلادی) در باب

جمع آوری اوستا نسبت داده شده است، بر ما ثابت میشود.
و ازین روی می توان قول ثعالبی را قبول کرد، و حکایت
فوق را اقلأ، دلیل مرسوم بودن جشن مهرگان در اوربار
شاهان اشکانی دانست.

مهرگان در عهد ساسانیان

در بار شاهان ساسانی برای مهرگان مراسم مخصوصی قایل
می شدند و اساساً از آن جا که سلاطین ساسانی پایه قدرت
شان بر اصل مذهب استوار بود و در احیاء مراسم قدیم
ایران، و قوانین مذهب زرتشت سعی مینمودند، تشریفات
جشن های ایران و مخصوصاً نوروز و مهرگان را به اقصای
افراط رسانیده بودند. بجز در موقع نوروز و مهرگان که یکی
در هنگام بهار، و دیگری به فصل خزان است، به عام معمول
نبود، و شاید شاهان ساسانی، در این امر، پیروی از
سلاطین ساسانی کرده باشند.

از یکی از خصایص درباری ساسانیان این است که
هر روز از ایام سال را شعری جدید و نواختنی تازه در
خدمت شهنشاه مرسوم بود و بنا بر این در هر یک از ایام
اعیاد آوازها و آهنگهای وجود داشت که به همان روز

اختصاص داده می شد، چنان که در ایام نوروز، آهنگ های
"نوروز بزرگ" و "نوروز کیتباد" و "نوروز خردک" و "ساز
نوروز" و "بادروز" و اقسام این الحان نواخته می شد، و نیز
چنان که جاحظ می گوید:

در این ایام مغنیان به آوازهای از قبیل "غنا و مخاطبه"
و "آوازهای بهاری" و آوازهای که اخلاف زردشتیان از آنها
یاد کرده اند و به آغانی "آفرین" و "خسروانی" و "مادرستانی"
و "مادرانی" مترنم می شدند.

در ایام مهرگان نیز ناگزیر از اقسام این آهنگهای
به میان می آید که امروزه از آن جمله جزاسامی الحان "مهرگانی"
و "مهرگان بزرگ" و "مهرگان خردک" برای ما چیزی نمانده است.
در روزهای مهرگان و نوروز معمولاً پارسیان مشک و
عنبر و عود هندی به یک دیگر هدیه می دادند و ملوک و عظم
بان را تبرکات بر خود می مالیدند و گاه عوام الناس نیز بدین
کار میبادرت می نمودند.

رسم بادشاهان ساسانی در مهرگان بر سر نهادن تاجی
بود که صورت آفتاب بر خود داشت و سبیش اعتقاد
ایرانیان است به این که در روز مهرگان خورشید در جهان
آشکار شد، و به قولی اولین کس که درین روز بنزد شاه

می آمد، موبدان موبد بود، و او طبقی با خود می آورد که در آن
ترنج و قطعه شکر و کنار و بهی و عناب و سیب و خوشه
انگور سفید و هفت دسته مورد که بر آن زمزمه خوانده باشد،
وجود داشت و .....
درین روز شاهان ساسانی جامهای از بر و پیمانی و خوشی

می پوشیدند - و ..... درین روز (و نیز در روز جشن
نوروز) چون پادشاه زینت خود را می پوشید و به مجلس حاضر
می شد، مردی خجسته نام و مبارک قدم و کشاده صورت و
نیکو بیان که از هنگام شب تا صبح گاهان، بر در خانه شاه
توقف می کرد، با مدادان، بدون اجازه، بر شاه داخل می شد،
و چندان بر پای می ایستاد، تا شاه وی را به بید - پس شاه
از او می پرسید که: "کیستی؟ و از کجا آمده ای؟ و اراده کجا
داری؟ و نامت چیست؟ و که ترا آورد؟ و با کدامی کس
آمده ای؟ و یا تو چیست؟" آن مرد در جواب می گفت:

"من نیروی فتح و ظفرم و از جانب خدای آیم، و اراده
پادشاه نیک بخت کرده ام، اسمم خجسته، و آورنده من
نصرت و ظفر می باشد و سال جدید به همراه من است،
و سلامت و بشارت و گوارائی ره آوردم، پس پادشاه
می گفت: "اجازه ورودش دهید" و سپس خود به وی می گفت:

که: "درون آی" - آن مرد درون رفته می نشست و بعد
از او مردی داخل می شد که با وی طبقی سیمین بود که در
اطرافش نان بای گردی که از انواع خوب، مانند گندم و
جو و ارزن و زرت و نخود و عدس و برنج و کنبه و باقلی
و لوبیا پخته می گردید، جمع بود و از خوب مزبور نیز، هر یک
هفت دانه، و هفت خوشه، و قطعه ای از شکر، و دینار و درهم
جدید، و شاخه ای از اسپند برین طبق گذاشته می شد. در میان طبق
هفت شاخه از درخت های که بدانها و به اسم آنها تقاؤل کنند،
و نظر کردن بدانها نیکو است، مثل بید و زیتون و بهی و انار
گذاشته می شد. بعضی ازین شاخها بر یک گروه، و بعضی بر دو
گروه، و برخی بر سه گروه بریده می شده و هر یک را به نام
شهری از شهرهای تامیده و بر روی آنها "پرزود" و "پزاید" و
"پزون" و "پردار" و "فراخی" و "فراهیته" می نوشته اند، که معنی
آنها عبارت است از "بیمفزود" و "بیمفزاید" و "افزون" و "رزق"
و "فرح" و "سعة" و .....
آن مرد تمام این چیزها را به دست گرفته، خلود و دوام

ملک، و سعادت و عزت شاه را می خواست. و پادشاه درین
روز در باب هیچ کاری به مشورت نمی پرداخت، از ترس این
که مبادا از آن چیزی پدید آید که ناپسند باشد و در تمام

سال جاری شود و اولین چیزی که درین روز برای شاه آورده می شد سینی زرین یا سیمینی بود که بر آن شکر سفید و جوز هندی، منقش تازه و جامهای سیمین یا زرین قرار داشت. با شاه از شیر تازه ای ابتداء می کرد که در بعضی آن خرمای تازه خیسانیده بود و نارگیل و خرمای چند بر می داشت و به کسی که در نزدش از همه عزیزتر بود می داد و از شیرینی آنچه را که می خواست می خورد پس ازین مقدمات هدایا به عرض شاه می رسید.

اما در باب هدایا ای که درین عهد به خدمت شاه فرستاده می شد، باید دانست که این هدایا را یا پادشاهان ممالک مجاور و متعاهد و والیان ایالات و ولایات و احرار ورت نشاند و شاهان ساسانی به دربار می فرستادند یا خواص و اطرافیان و اقرباء پادشاه و سایر مردم به وی تقدیم می کردند.

نوع هدایا درسته اول عبارت بود از ظرافت هر زمین چنان که از هند فیل و شمیرای هندی و مشک و پوست حیوانات و از سنده طاووس و طوطی، و از روم دیبا و فرش های قیمتی می فرستادند. توادشاه و مرزبانان اتیر و شمیرهای مصمت از سیم و زر تقدیم می کردند و اگر از عمال کسی بود که بقایای مالیات سال گذشته در نزد وی باشد آنها را جمع کرده و در بدنه های

حریر چینی بسته و بخدمت می فرستاده است و همچنین می کرد از عمال هر کس که می خواست که به زیادی اموال و فرونی عمل یا ادای امانت خویش تزیین کند.

اما در باب نوع هدایا دسته دوم باید گفت که معمولاً مردم مملکت اعم از خواص و عوام آنچه را که خود بدانها تعلق می داشتند و یا حرفه آنان بدان منحصر بود، به شاه تقدیم می کردند و ما در این جا مخلوطی از آنچه را که جا حظ در کتابهای "المحاسن و الاضداد" (در تحت عنوان "الهدایا") و در کتاب "التاج فی اخلاق الملوک" نوشته است نقل می کنیم:

معمولاً وزراء و دبیران و خواص اقرباء شاهنشاه جامهای طلا و نقره مرصع به گوهر و جامهای سیمین مطلا و بزرگان و اشراف لباس ها و عقابها و شاپین ها و یوزها و زرین ها و آلات آنها را به شاه هدیه می دادند و گاه نیز ممکن بود که بعضی از مردم بزرگ تازیان ای به شاه تقدیم کند حکماء به شاه حکمت هدیه می دادند (یعنی شاه را به پند و حکمت متنبه و آگاه می ساختند و شعراء شعر و خطباء خطبه و ندما تحفه و چیز نو و خوش آیند و نوبر و پرورندگان نتاج چارپایان اسپان نیز رفقا خوش خرام و دراز گوش مصری و استر و اسپان غیر تازی، ظرفها و مشکهای پوشیده از حریر چینی ملو از گلاب،

و جنگ جوانان کمان و نیزه و تیر و آهن گران و زره گران شمشیرها
و جوشن ها و سنان ها تقدیم می نمودند و صاحبان کسوت و ثیاب
لباس های بلند از خز و جامه های رنگین و دیبا و غیره و گوهریان
گوهر و صیرفیان آلات فقره و طلا و جامه های سبک مملو از
دینار، اواسط الناس دینارها و درهم های همان سال و یا ترنج،
یا بهی، یا سیب، به پادشاه اهداء می کردند از اعیان مملکت،
آنکه مشک را دوست می داشت، مشک به هدیه می فرستاد،
و آن که به عنبر خوش دل بود، عنبر، و اگر از سواران و شجاعان
بود، اسب، یا نیزه، یا شمشیر، به رسم هدیه به خدمت شاه
می فرستاد، و اگر تیر انداز بود، بنا به سنت زمان، تیری تبار
خدمت شاه می کرد. و مرد ثروت مندیم و زرهدیه می نمود.
و بر زنان خواص و جوارئ او بود که هر آن چه را که
بهتری دانستند، و بیشتر می پسندیدند، تقدیم خدمت وی کنند.
چنان که در ذکر رجال گذشت، مگر اینکه بر زنان پادشاه واجب
بود که اگر نزد بعضی از آنان کینزکی فیکو منظر باشد، و آن
زن بداند که پادشاه را به وی تعلقی و میلی است، و به دیدنش
دل خوشنود می باشد، او را به اکل حالات و بهترین زینت ها
و نیکوترین هیئت ها به پادشاه به رسم هدیه دهد. و چون چنین
می کرد، حق او بر پادشاه این بود که شاه وی را بر زنان

خود مقدم دارد و منزلتی مخصوص دهد، و بر اکرامش بیافزاید.
چه پادشاه می دانست که آن زن بر نفس خود سخت گرفته او
چیزی به وی بخشیده است که بر دلش گران می آید، و کسی
را بدو تخصیص داده که جود به آن در وسع زنان نیست مگر
برخی از آنان - به هر حال زنی که به اهداء یکی از جوارئ خود
مبادت نمی کرد، ناچار دُرّی نفیس، و گوهری گران بها، و
انگشتری و آن چه سبک وزن و لطیف باشد، تقدیم حضرت
شاهنشاه می کرد.

جشن مهرگان در قرون اسلامی

بعد از غلبه مسلمین بر ایرانیان و بر افتادن اغلب از
مراسم و عادات قبی و مذهبی پارسیان، بعضی از اعیان ایران
همچنان با رونق اولیه خویش باقی ماندند. و حتی از میان اقوام
ایرانی نیز تجاوز کرده، اعراب غالب را با احترام خود داشته
اند. و از آن جمله اند نوز و مهرگان و سده، که در نزد اعراب
"نیروز" و "مهرجان" و "سده" خوانده می شوند.

ایرانیان از بهمان اوّل عهد اسلام بنا بر عادت موروث
به تقدیم هدایا به خلفاء و اُمراء در ایام اعیاد مبادرت کرده اند.
چنان که فی المثل در عهد علی بن ابی طالب عده ای از دهگانان

در نوروز هدایای بخدمت می بردند. معاویه بن ابی سفیان
برای تکثیر عبادات خویش در نوروز هدایای بر عهده مردم گذاشت
که در سال به ده دیون در هم می رسید. و کسی که اولین مرتبه
هدایای نوروز و هرگان در اسلام (همان تریبی که در عهد ساسانی
مرسوم بود) متداول ساخت، حجاج بن یوسف ثقفی است.
ولی عمرو بن عبدالعزیز این رسم را منسوخ ساخت. و حال
به همین منوال بود تا اینکه احمد بن یوسف کاتب در عهد
مامون عباسی هدایای بخدمت او فرستاد. ...
در هرگان سال ۱۲۰ هجری، موقعی که اسد بن عبدالله
در بلخ بود، دهگانان و اُمراء علی الرسم به تقدیم هدایا مبادرت
جستند، و دهقان هرات شخصاً هدیه ای قیمتی بخدمت برد.
چنان که از آثار نویسندگان سلف بر می آید دربار خلفاء
عباسی به نوروز و هرگان اهمیت بسیار می داد. و در این عهد
نیز اُمراء به تقدیم هدایا مبادرت می جستند، چنانکه خالد المہدی
به متوکل (۲۳۲-۲۳۳ هجری) جامه ای رنگین منسوج از طلا
و بعضی از اشیاء قیمتی دیگر به رسم هدیه نوروز تقدیم کرد. و
حسن بن وهب در هرگان جامی زرین به متوکل فرستاد که در آن
هزار شقال عتیر بود.

علاوه بر این در این ایام نگاه به نگاشتن تبریک نامه ای

نیز مبادرت می کردند. چنان که همین حسن بن وهب در نوروز
چیزی به عنوان تبریک نوشت به خدمت متوکل فرستاد، و نیز
ماذنی شعری به عنوان تبریک نوروز فرستاد. ...
جشن هرگان را در نزد تمام سلاطینی که در قرون اسلامی
بر ایرانیان حکومت می کردند، اهمیت و اعتباری مخصوص بود.
از دوره ساسانیان گرفته تا هنگام هجوم مغول، شعراء هر
یک به نوید خویش تصانیف در تهنیت هرگان به اُمراء قیوم
خود ساخته اند. و نقل آن مجمل در این مختصر نتیجه ای جز
تفصیل و تطویل نخواهد داشت.
شاید هرگان را در قرون اسلامی نگاه بنام "جشن خزان"
نیز می خوانده اند چه فرخی در یکی از تصانیف خویش میگوید: ۵
زین جشن خزان خرمی و شادوی بیند
چندان که در ایام بهاری برباید
ولی باید دانست که در قرون قبل از اسلام جشن خزان یکی
از اعیان مخصوص پارس و نام دو جشن بوده است که یکی در
هشتم شهریور ماه و دیگری در اول مهر ماه برپای می شد. و
ازین جشن در دیاربای اسلامی ایران رسمی نیست.
اگرچه ما را از هدیه دادن پادشاهان ایران در قرون اسلامی
به اُمراء و دیاریان اطلاع درستی در دست نیست، ولی در

یکی از قصاید منوچهری که در مدح منوچهر بن شمس المعالی قابوس بن وشمگیر بن زیار ویلی سروده شده است، به یکی از نظائر این امور بر میخوریم. منوچهری در قصیده ای که بدین مطلع شروع می شود:

بینی آن ترکی که چون او بر زند بر چنگ چنگ
از دل ابدال بگیرد بعد فرسنگ سنگ
می گوید:

ای رئیس هربان این مهرگان خرم گذار
فر و فرمان فریدون را تو کن فرمگ سنگ
خزیده اکنون به رزمه می شان اکنون به رطل
مشک ریز اکنون به خرمن عود سوز اکنون به تنگ

اما درین نکته جای هیچ تاویل نیست که پادشاهان به سپاهیان در روز جشن مهرگان لباس های فصلی را که مهرگان در آن بود می داده اند.

و ابوریحان می گوید که چون در زمان او مهرگان بادل پاییز افتاد سلاطین خراسان لباس پاییز و زمستان هر دو را در میان لشکریان متفرق میکردند.

بهترین کتابی که ما را از رسوم درباری عید مهرگان در قرون اسلامی آگاه می کند کتاب مقامات مسعودی تالیف ابوالفضل

محمد بن حسین بیهقی (متوفی بسال ۴۷۰ هجری) است. درین کتاب اگرچه فقط بر رسوم مهرگان در دربار سلاطین غزنوی بر میخوریم. ولی می توانیم که این مشت را نمونه ای از خردوار دانسته بگیریم که مهرگان با همین رسوم یا مراسمی نظیر آن ها، در دربارهای سلاطین ایران در قرون اسلامی برپای می شده است. این رسوم را با مراسم قدیم مهرگان شباهتی کامل، و فقط یکی از وجوه تراز آن ها با آئین سابقه اینست که شاه در این دوره بیش از یکی دو روز به جشن نمی نشست و این معنی از مطالعه دو کتاب سابق الذکر بخوبی بر می آید.

خاتمه

درین روزها هدایا ای حکام و اُمراء و پادشاهان حاکم اطراف و دیاریان و تدبیر به عرض شاه می رسید. و سفراء و رسولان اُمراء و شاهان بخدمت می آمدند، و شاعران قصاید غراء در تمجید سلطان و وصف مهرگان می سرودند و خلعت های گران می یافتند. و قانع نگاران زنان، قصاید تبریکیه و مرثیور را در سالنامه ها تقدیم ضبط می کردند، به مطریان و رامشگران به رامشگری می پرداختند و صلت می یافتند. و اگر پادشاه به شراب خوری عادت می داشت، نشاط شراب می کرد. و

معمولاً در ایوان پذیرائی شاه خوانی بزرگ با تکلفات فراوان می
نهادند این نکته را نیز باید در نظر داشت که احترام ایام مذهبی
سلام، و اعیاد، یا روزهای مقدس، گاه باعث می شد که در جشن های
که مصارف به این نوع از ایام می گشت، سرور و نشاط شراب و
سماع در کار نبوده بلکه به عوض هدایا اکتفا می شد، و این مطلب
از مسطورات صفحه ۵۱۶ تاریخ بهیعی بخوبی بر می آید.....
در روز چهارشنبه، نهم ذوالحجه امیر به جشن مهرگان نشست
(امیر مسعود غزنوی)، و هدیه ها بسیار آوردند، و روز عرفه بود،
امیر روزه داشت، کسی را زهره نه بودی که پنهان و آشکارا
نشاط کردی؟

اینک قطعه ذیل را فقط برای بیان مراسم درباری جشن
مهرگان در عهد غزنویان، از تاریخ بهیعی نقل می کنیم:
"در روز دوشنبه، سه روز مانده از ماه رمضان، امیر به جشن
مهرگان می نشست، و چندان تشراف و هدیه ها و ظروف دستور
آورده بودند که از حد و اندازه بگذشت. سوری، صاحب دیوان،
بی نهایت چیز فرستاده بود، نزدیک وکیل درش، تا پیش آورده
همچنان و کلماء بزرگان اطراف چون خوارزم شاه، و امیر چغانیان،
و امیر گرگان و ماژندران، و دلاة قصدار و مکران، و دیگران
بسیار چیز آوردند، و روزی با نام بگذشت به

روز چهارشنبه عید کردند، و تعبیه فرموده بود سلطان رضی الله
عنه چنانکه به روزگار سلطان ماضی، پدرش رحمته الله علیه،
بیده بودم. وقتی که اتفاق افتادی که رسولان اعیان و بزرگان
عراق و ترکستان به حضرت حاضر بودند. و چون عید کرده
بود، سلطان از میدان به صفت بزرگ آمد، خوانی نهاده بودند سخت
با تکلف، آنجا نشست، و اولیاء و حشم و بزرگان را بنشانند
و شعراء پیش آمدند، و شعر خوانند، و به اثر ایشان مطربان
زودن و گفتن گرفتند. و شراب روان شد. هم بر این
خوان. و دیگر خوان که سرهنگان و خیل تماشان و اصناف
شکر بودند مشرب های بزرگ چنان که از خوانستان بازگشته
بودند. امیر قدیمی چند خورده بود که مانند آن کسی یادداشت. و
وزیر و عارض و صاحب دیوان رسالت و ندما حاضر آمدند، و
مطربان سرائی و بیرونی دست به کار بودند. و نشاطی برپا شد،
که گفتی، درین بوقت غم نماید که همه هنریت شد. و امیر شاعرانی
را که بریگانه تر بودند، بیت هزار درم فرمود، و علوی زینتی را
پنجاه هزار درم برپای بخانه وی بردند. و عنصری را هزار دینار
دادند. و مطربان و سخنران را سی هزار درم، و آن شعرها که
خوانند، همه در دوادین ثبت است. اگر این بنشستی، و راز شدی.
که استادان در وصف مجلس و صفت و تهنیت عید، و مدح

بادشاهان سخن بسیار گفته بودند ...

در تاریخ بیستی به امثال این موارد بسیار بر می خوریم و از آن جمله است توضیحاتی که راجع به مهرگان هائی سال ۴۳۰ (۵۳۹) و سال ۴۴۱ (۵۵۰) می دهد و مخصوصاً در ضمن توصیف مهرگان سال ۴۳۰ می گوید:

"... و آن قصاید که در تهنیت امیر مسعود به مناسبت جشن مهرگان گفته بودند بنشینیم، و اگر طاعتی گوید که چرا از آن امیر محمود رضی الله عنه بپاورده است، و از آن امیر مسعود بپاورده؟ جواب آن است که این روزگار به ما نزدیک تر است و اگر آن همه قصاید آورده شدی، سخت دراز گشتی، و معلوم است که در جشن ما بر چه نظم گویند ..."

خلاصه کلام این که جشن مهرگان را در آن ایام اهمیت بسیاری بود و حتی سلاطین ترک نژاد ایران و اعرابی که بر برخی از ولایات این مملکت تسلط می یافتند، به اهمیت آن معترف بودند و چنانکه از قصاید شعراء پیش از مغول بر می آید تا زمان هجوم وحشیان مغولستان، این عید با برخی از اعیان و دیگر هنوز از سرزمین ایران رخت بپوشیده بود و ولی چون دوره ادبانه تیره بختی فرار سید، و چنگیز خون ریز پای در رکاب بیدادگری و خون آشامی نهاد، ابرهای مظلوم اندوه فضاء صاف تعیش ایرانیان را فرا گرفت و اعیان و موروث آنان مانند مهرگان و جشن های دیگر بغیر از نوروز ره سپار دیار عدم شدند.

انتخاب از منتخب التواریخ

بدایونی

شیرخان بن حسن سور

که نام او فرید و خطاب شیرخان بود بر تخت پادشاهی نشست و خود را مخاطب به این خطاب ساخت - و خرابی ملک دلی تاریخ آن سال شد - او چون به مساعدت زمانه و تدبیر و شجاعت از بلگی به درجه سلطنت رسید، مجلسی از احوال او نوشتن ضروری بود. پدر حسن سور ابراهیم نامی، که در زمان سلطان بهلول از روه که عبارت از افغانستان است، به هندوستان رسیده نوکری سلطان بهلول می کرد - و در حدود حصار فیروزه و نارنول می بود - و بعد از فوت او حسن ملازم جمال خان تام امیری از امرای سلطان سکندر شده، پرگنه سهرام و خواص پور، از توابع قلعه رهناس شرقی، جایگیر یافت - و پانصد سوار تابعین او بودند جدا شده و ترک نوکری جمال خان نموده، چندگاه در جون پور به تحصیل علوم و کسب کمالات می گذرانید تا آنکه کتاب کافی را با حاشی و دیگر مختصرات می خواند، و از کتب سواد گلستان و

بوستان و سکندر نامه و غیر آن نیز استحضر گرفت. و پیرامون
خواق و مدارس گشته، در صحبت علما و مشایخ کبار آن دیار به
تمذیب اخلاق مشغول بود. و بعد از چند گاه با پدر آشتی کرده
از جانب او به پرداختن جایگیر رخصت یافت. و آن جا کار به
سویت و عدالت میکرد. و متمردان را به لطایف حیل تنبیه
داوه ضبط نموده، باز تقریبات روی داد تا فرید از پدر قطع
نظر کرده، در آگره برابر اغیانی خویش رفته، خدمت دولت خان
تمام سرداری از امراء کبار سلطان ابراهیم اختیار نمود و
شکایت از پدر و برادران دیگر بسلطان برد. سلطان این
معنی را نه پسندید و گفت: «بد مردیست اینکه پدر را از و نارضی
است و او از پدر شاکی». و چون حسن فوت شد، دولت خان
به عرض رسانیده آن پرگنات را حسب خاطر خواه برای شیرخان
گرفت، و چند گاهی بسر برده، عاقبت از جهت مخالفت برادران
در زمانی که سلطان ابراهیم در میدان پانی پت سر نهاد، و
با بر باد شاه فتح هند نموده بای سلطنت برافراختند، بملازمت
بهار خان ولد دریا خان لوهانی که در ولایت بهار خطبه و سکه
بنام خود خوانده، به خطاب سلطان محمد مخاطب شده بود، رفت
و نوازش یافت. و روزی که در شکار شیری را به حضور سلطان
محمد کشت، خطاب شیرخانی به او ارزانی داشت، او را تا بلوغ

پسر خود جلال خان نامی ساخت. و بعد از ایامی چند محمد خان
سور حاکم ولایت چون بجهت حمایت برادران شیرخان خاطر سلمان
محمد را از منصرف ساخت و حکم شرکت برادران در حکومت
پرگنات از سلطان محمد گرفته، سلیمان بن حسن سور را، با شادی
نام غلام خود بجانب خواص پور فرستاد. و بهنگام غلام شیرخان
که پدر خواص خان مشهور بود، با سلیمان جنگ کرده کشته شد.
و باقی مردم فرار نموده به سسران نزد شیرخان رسیدند و شیرخان
را چون طاقت مقاومت با محمد خان، و روی ملازمت سلطان
محمد نمانده بود، آن جای و جایگیر را گذاشته، به ضرورت نزد
سلطان جنید برلاس که از جانب بابر پادشاه حکومت کرده و
تا آنکه پور داشت، رسیده در خدمت او قیام می نمود، و تحف
و هدایا بسیار گذرانیده، و فوجی آراسته از سلطان جنید به
کرمک برده، با محمد خان جنگ کرده، پرگنه چوند و غیر آن
را نیز از دست او گرفته، متصرف شد. و محمد خان فرار نموده
پناه به قلعه ربهتاس برد و شیرخان انتقام از برادران کشیده
و با محمد خان در مقام عذر خواهی در آمده، او را عزم گفته،
و بمنون ساخته، پرگنات جایگیر را به دستور سابق باز به وی
گذاشته، نظام برادر حقیقی خود را در جایگیر گذاشته، بار دیگر
پیش سلطان جنید رفت. و سلطان جنید، چون در آن هنگام

متوجه ملازمت بابر پادشاه بود، او را همراه برده داخل ملازمان
و دولت خوانان درگاه پادشاهی ساخت - و در سفر چندیری
همرکاب بوده از طرح و طرز مغول، دینی پروائی پادشاه در
وادی انتظام مهام ملکی، و رشوت گرفتن ارباب دخل و برهم
زدن نهات خلایق، چنان قرار گرفت، که اگر صاحب داعیه باشد
زودکاری می تواند پیش برده - روزی بابر پادشاه از وی در
مجلس طعام ادائی دیدند که موجب غیرت پادشاهی و سیاست
شیرخان شده بود - و حضار مجلس کیفیت خود سری و داعیه
بعضی تردوهای او را به عرض رسانیدند - و این معنی باعث
توهم شیرخان شده و از اردوی پادشاهی فرار نموده، به
پرگنات رفت - و از آن جا خط معذرت آمیز نوشته بساطان
جنید فرستاد و تخلف خود را بهانه این کرد که چون محمدخان
از روی ستیزه که به من داشت، سلطان محمد را برین آورده
بود که به تقریب نوکری مغول، افواج بر سر پرگنات من می باید
فرستاد و رخصت من از پادشاه گرفتن میسر نمی شد، بنا بر آن
این گستاخی کردم، و به همه حال داخل زمره دولت خوانان
و از آن جا نزد سلطان محمد رفتم، و به مزید تقرب و انعامات
لائق اختصاص یافته، باز به وکالت جلال خان، پسر خروش،
منسوب گشت - و جمیع نهات او از پیش خود گرفت و بعد

از وفات سلطان محمد راتی و فاتی تمامی سرکار بهار و توابع آن
شد - با مخدوم عالم حاکم حاجی پور که از امراء والی بنگاله بود،
عقد مصادقت بست - و والی بنگاله قطب خان نام امیری را
به قصد استیصال مخدوم عالم فرستاد - و شیرخان به کومک
مخدوم عالم رفت جنگ عظیم کرده قطب خان را بقتل رسانید -
و قیل و خیزانه وحشم بسیار به غنیمت گرفت - و جلال خان
و قبیله او که لاجنیان باشند برغم شیرخان ولایت بهار را
به حاکم بنگاله گذاشته خدمت او اختیار نمودند - و شیرخان را
به بلا سپرده، خود رخت از میدان سلامت بردند - و بنگالیان
اولا ابراهیم خان ولد قطب خان مذکور را به عزم انتقام بر
سر شیرخان فرستادند - و شیرخان هر روز با ایشان جنگ
قلعه می کرد - و چون مددی عظیم به بنگالیان رسیده و راه
گریز نماند، بضرورت جنگ صف با ایشان کرده فتح یافت -
و ابراهیم خان نیز در آن عالم رفته به پدر ملحق گشت - و
شیرخان تمامی حشم و قیل خانه و توپ خانه بنگالیان را گرفته،
و شوکت غریب بهم رسانید، ولایت بهار را بطریق استقلال و
انفراد به قبضه اختیار در آورده استعداد سلطنت پیدا کرد -
و قلعه چنار را با وفایین و خزاین آن، از پسران جمال خان
سازنگ خانی تاج خان نام امیری از امراء سلطان ابراهیم

لودی که از سالها باز متصرف بود، در قبض آورد و زن صاحب مال و جمال او را که خزاین و وقاین بی حد داشت نکاح کرده و این معنی نیز موجب مزید شوکت و مکنات او گشت و داعیه سلطنت در باطن او روز بروز استحکام می یافت، تا آنکه امراء کبار از افغانان لودی سلطان محمود بن سلطان سکندر لودی را که حسن خان میواتی و رانا سانگا به پادشاهی برداشته به جنگ بابر پادشاه آورده بودند و بعد از آن شکست در قلعه چتور لبر می برد، از آن جا طلبیده در ولایت پنه بر مسند حکومت اجلاس دادند او با جمعی انبوه در ولایت بهار در آمده و آن را از شیر خان گرفته متصرف شد و شیر خان به حسب ضرورت اقتیاد نموده ملازمت او اختیار کرد و رخصت گرفته به سهرام آمد و سلطان محمود از راه سهرام گذشته و عهدنامه ولایت بهار شیر خان را نوشته داده و امیدوار ساخته به عزم تسخیر جون پور و قصد جنگ با امراء جت آشپانی، همایون پادشاه روان گردیده، تمامی آن صوبه را تا لکنو به حوزه تصرف خود در آورد و امراء همایون پادشاه تاب مقاومت نیاورده، به لواحق کالنج رفت به ملازمت پیوستند و همایون پادشاه به دفع و رفع سلطان محمود و پین بایزید که همراه او بود، متوجه او گشتند چون التقاء صفین روی نمود - شیر خان که از

همراهی سلطان محمود روزی چند تهاجد نموده باز به لشکر او ملحق گشته بود و پیغام به میر هندو بیگ قوچین، امیر الامراء پیش منول، فرستاد که من در روز جنگ طرح داده به گوشه خواهم رفت، شما دانید و افغانان، که از سرداری سلطان محمود و باین بایزید استنکاف و استکبار تمام دارم - ع گر گناهی کرده بودم پاک کردم راه را آخر همچنین کرد - و سلطان محمود شکست یافته باز به ولایت پنه رفت - و دیگر کمر نه بست تا در سه تسع و اربعین و تسهائیه (۹۴۹) در ولایت اولیه به سرحد صحرای عدم خیمه زد و به میعادگاه مقرری رفته قرار گرفت - و همایون پادشاه بعد ازین فتح هندو بیگ را به تقریب طلب قلعه چنار به طریق وکالت نزد شیر خان فرستادند - او عذر لنگ آورد - و پادشاه چند امراء تامی را به جهت محاصره آن قلعه بیشتر از خود نامزد ساخته از عقب استعداد رفتن می نمودند - درین اثنا شیر خان عریضه مشتمل بر اظهار اخلاص و ذکر رعایت بابر پادشاه جانب او را، و تعداد حقوق خدمات سابق و لاحق خویش، خصوصاً مخالفت باین بایزید نوشته به مصوب قطب خان پسر بزرگ خود با فوجی عظیم در خدمت همایون پادشاه روان گردانید - و عیسی خان حجاب را که وکیل و وزیر طور بود، نیز

با قطب خان فرستاد. اواز گجرات گریخته در بنگاله با پدر ملحق شد.
 و چون همایون پادشاه عنان عزیمت بجانب گجرات یافتند.
 شیرخان خود قوت و شوکت عظیم گرفته استعداد تمام یافته
 بود، تا آنکه با پادشاه در مرتبه جنگ صف گرد و غالب شد.
 چنانکه گذشت. و شیرشاه در اوایل سال جلوس شهر قنوج
 قدیم را از جای خود ویران کرده بکنار آب گنگ آبادان
 ساخت، و جالابه شیرگره مشهور است. و هم چنین قلعه
 شمس آباد را خراب کرده بجای دیگر برد و رسول پور نام
 گذاشت. و الحال درین تاریخ بجای قدیم آبادان است.
 و چون به دهلی کهنه معموره سلطان علاء الدین رسید، آن را
 نیز تخریب نموده، مابین قلعه دین پناه که محمد همایون پادشاه
 ساخته اند، فیروز آباد شهری طولانی آبادان کرد. و دروازه
 آن قلعه را از سنگ و گچ بر آورد، بطول سه کرده. و چون
 به سلطان پور به کوچه ای متواتر رسید و برادران همایون پادشاه
 و امراء چغتیه با یک دیگر مخالفت ورزیده، و هر کدام دایمی پیش
 گرفتند، چنانچه گذشت. و شیرشاه فرصت اجتماع ایشان
 نداده از عقب رانده آمد. و درین سال حکم عام کرد که از
 ولایت بنگاله راحت تارهای غزلی که چهار ماهه راه است و
 از آگره تا ماندو در هر کروی سرائی و مسجدی و چاهی از

خشت پخته آبادان ساخته، مؤذنی و امامی و مسلمانی و هندوئی
 برای تهیه سقاویهای آب نامزد کرده، لنگر طعامی برای غریبا و فقراء
 بگذری مهیای داشتند. و در رویه راه درختان بلند سر کشیده
 خیابانها بهم رسید، تا همه مسافران در سایه آن می رفته باشند.
 و اثر آن تا اکنون که پنجاه و دو سال از آن زمان گذشته،
 در اکثر جاها باقی است. و عدل و عددا و چنان شایع شده
 بود که اگر مثلاً پیر زالی طبق زرین بدست گرفته هر جا که میخواست،
 خواب میکرد، هیچ وزدی و مقصدی را یاری بر داشت، آن نبود.
 و محمد ابدی که در زمان این چنین ملکی کهما قال الذی علی السلام
 "انا ولدت فی زمان المملک العادل" تولد صاحب این منتخب
 در هفدهم شهر ربیع الثانی در سنه سبع و اربعون و تسعمائة (۹۴۶)
 واقع شد. و با وجود آن کاشکی نام آن ساعت و آن روز را
 از جریده تاریخ سنین و شهور محو کردند، تا در خلوت خانه مردم یا
 ساکنان عالم خیال و مثال هم خانه بوده قدم در تپستی موهوم
 نیالستی نهاد، و چندین داغ بلای گوناگون که همه بسمت خیر
 الدنیا و الاخیره موسوم است و باقی معلوم نبایستی کشید فقط
 بر قلعه خلعت حسن فاخره خیر الدنیا و الاخیره
 گر باقی
 وی آدمم و نیاید از من کاری امروزم زمین گرم نشد بازاری

فرود بروم بی خبر از امراری نآمده به بود ازین بسیاری

و بعد از آن که شیر شاه به کوه بالذات رسید، آن جا قلعه
رهتاس بنا فرموده، و پناهی از لشکر مغول برای لشکر هند خیال
کرده و خواص خان را بجهت تعاقب نامزد ساخته بازگشت. و
در راه شنید که خضر خان مرک نام سرداری در بنگاله داعیه فاسد
در سرداشته سلوک به روش سلاطین می نماید که شیر خان حرکت
عنائی بدان جانب نمود. و خضر خان به استقبال او مشتاقه
محبوس گشت. و شیر شاه صبط آن ولایت نموده به چندی از
امراء معتبر جایگز ساخت و قاضی فضیلت قاضی لشکر را که
اسم بامسی به قاضی فضیلت در میان عوام مشهور بود، ناظم مهتم
قلعه رهتاس شرعی گردانید.

و در سنه شان و اربعین و تسعمائة (۹۴۸) به آگره، و در
سنه تسع و اربعین و تسعمائة (۹۴۹) به عزم تسخیر قلعه مالوه و
گوالیار رفت. و ابوالقاسم بیگ از امرای همایون پادشاه که
در آن قلعه متحصن بود، آمده دید و کلید قلعه سپرد. و ملو خان
حاکم مالوه از جمله مالیک سلاطین خلع بوده و اقتدار تمام و
تسلط کلی در آن دیار داشت شیر شاه را ملازمت نموده بانعامات
وافر ممتاز گشت. و شیر شاه سراپرده های برای او، نزد یک

سراپرده خود برپا فرموده صد و یک اسپ و دیگر اسباب تجمل و
شوکت برای او مهیا ساخت. و درین اثنا و همی بخاطر ملو خان راه
یافت. شبی خیمه را پاره کرده تنها به روش معهود غلامان راه
فرار پیش گرفت. و شیر خان این بیت گفت: بیت
با ما چه کرد دیدی ملو غلام گیدی
قولی است مصطفی را: "لَا خَيْرَ فِي الْعَبِيدِ"

و شیر خان حاجی خان سلطانی را به صبط ولایت مالوه و
سزاوول خان را به پرداخت مهمات سرکار ستواس نامزد
ساخت. و ملو خان با حاجی خان و سزاوول خان جنگ کرده
چنان شکست یافت که باز بحال نیامد. بیت
هر آن کمتر که با مهتر ستیزد چنان افتد که هرگز بر نخیزد
و خانخانان سردانی که در قلعه رتختنصور حاکم مستقل بود
آن قلعه را به شیر شاه سپرده با اهل و عیال خود در قصبه بساوه
آمد، و میگویند که کسی چیزی در کاسه او کرد، و قبر او در سواد آن
قصبه در جای نزد واقع شده و حالا مشهور است. رباعی
ای مرگ هزار خانه ویران کردی در ملک وجود غارت جان کردی
هر گوهر قیمتی که آمد به جهان بروی و بزیر خاک پنهان کردی
و درین سال شیر خان بتقریب اینکه پورن مل ابن سلهمدی،
مقدم رای سین شهر چندی را که از معظم بلاد هندوستان

است تاخته و اهل آن جا را به قتل رسانیده، مقدار دو هزار
غورت هندی و مسلم در حرم خود نگاه داشته بود، لشکر بر سر
قلعه رای سین برده آن را محاصره نمود، و تاریخ محاصره این
مصرع یافتند: مصرع

قیام بارگه باشد مبارک

و بعد از امتداد ایام قبل شیر شاه عهد و قول داده پورنمل
را از آن جا به وسیله شاهزاده عادل خان و قطب خان نائب
فرود آورده در لشکرگاه خویش جای داد و صد اسب
خلعت و زر تقدیم او بخشید. و بالاخره بفتوی میر سید رفیع الدین
صفوی ایچی، که از حضرت سکندر لوی حضرت مقدسه خطاب
یافته بود نقض عهد کرده، پورنمل را با اهل و عیال و اطفال
فیل مال گردانیده، متنقسی از آن هندوان مفرد و متمرد
که قریب به ده هزار کس بودند، در آن معرکه خلاص نیافت
و زن و مرد ایشان لقمه جوهر تیغ یا طعمه "جوهر" آتش که
به زبان هندی مشهور است، گشتند، و این کارنامه از آن روز
باز بر جریده روزگار به یادگار ماند. و این واقعه در سنه
نهمین و تسعمائه (۹۵۰) روی نمود. بعد از چند گاه از آن گره
به نیت جهاد بر استیصال سرکشان ولایت ماروار بسته بر
سر رای مالدیو، عمده رایان هند که حکومت ولایت ناگور و

و بودپور، و بر اهل اسلام استیلاء تمام داشت، لشکری بیشتر
از مور و بلخ کشید. و چون یکی از ضوابط شیر شاه بی که اصلا
تخلف نمی کرد در ساختن قلعه و خندق بر گرد لشکر خود بود،
هر چند غنیمت اندک هم باشد، زمانی که مالدیو و نواحی آمجیر با
پنجاه هزار سوار پیاده و کارزار آزموده، و بر کشتن و مردن
دل نهاده، در مقابل شیر شاه آمد، و از ریگ قلعه و خندق
ساختن ممکن نبود، شیر شاه با امرای صاحب تجربه کار دیده
دین باب کنگاش کرد، و بچکیدام راهی به آن مقصد نیافتند.
به یک ناگاه محمود خان بن عالم خان که بهیر شیر شاه باشد
با وجود خرد سالی گفت که شاه عالم! بنجارهای لشکر را باید فرمود
تا خروارها از ریگ بپسازند و گرد لشکر بچینند. شیر شاه را
این رای ازو بسیار مستحسن افتاد، و همان ساعت دستار خود
بر سر او نهاده ولایت عهدی بنام او مقرر ساخت. عاقبت
فلک یاری نکرد، و سلیم شاه بعد از رسیدن به سلطنت، از جمله
خویشان وارث ملک، اول تخته هستی از نام آن طفل بیچاره
پاک گردانید. و آنچه او با ایشان کرد، روزگار کینه گذار با
اولاد او نیز همان بجای آورد. **بیت**

چو بد کردی مباش ایمن از آفات
که واجب شد طبیعت را مکافات

الغرض شیر شاه چون یک سر سپاهی خویش را به ملکی میداد،
و افغانان نزد او از هر چه توان گفت عزیز تر بودند، نخواست،
که لشکر خود را حواله بدای هندوان جابل سازد. بنابر آن حیل
انگیخته کتابها از جانب سرداران مالديو به تعمیه و تبلییس، بنام
خود نوشت، به این مضمون که وقت آراستگی معرکه هیچ حاجت
نیست که پادشاه خود مباشر قتال و جدال شود، ما خود مالديو
را زنده گرفته می سپاریم، بشرط آنکه فلان و فلان جا را بما انعام
فرمایند، و چنان ساخت که آن خطوط بدست مالديو افتاد و
مالديو به یک قلم از تمامی امراء خود بدگمان شده، شب تنها
راه فرار گرفته باز پس ندیده و هر چند سرداران لشکر او
سوگند با برخلاف این معنی خورده می گفتند که از ما هرگز مثل
این امر واقع نشده و به وقوع نخواهد آمد، و این جمله از
مدبیر شیر شاه است که به این فریب سنگ تفرقه در میان
انداخته، قائده نکرد، و خاطر نشان مالديو نشد، و کنیا که وزیر
و وکیل او بود، بدرستی تمام دشنام به مالديو داده با چهار
هزار نفر از سرو جان گذشته بلکه زیاده نیز به قصد شب خون
بر لشکر شیر شاه دلیر رانده آمد و تمام شب راه غلط کرده
وقت صبح آگاه شدند که لشکر فور ترک مانده، و چون کشتش
قرار داده امید زندگانی از خود منقطع ساخته بودند، در آن

هنگام که افواج شیر شاهی طلوع کرد، بنابر بی عتلی خویش،
با قوت طالع شیر شاهی هندوان همه از اسپان فرود آمده
از سر نو به تجدید عهد بر یک جتی و یک روی نموده و دست
به دست گرفته، به نیرای سر دستی (که آن را "برجه" گویند)
و تیغ جلد بر فوج افغانان آوردند و شیر شاه حکم کرده بود
که وای بر آن که به این جماعه به شمشیر جنگ کند، که خون
وی در گردش خواهد بود، و افواج فیضان را فرمود تا پیش
در آمده پایمال شان کنند، و از عقب فیضان توپ بکیان و
تیر اندازان، باقی ماندگان را به چاشنی زه کمان نود اجل
داده همان دم آباد گردانیدند.

و در سنه اشنی و خمین و تسعمائة (۹۵۲) شیر شاه قلعه
کالنجرا که از قلاع مستحکم مشهور، هندوستان است محاصره کرد
و به جد و اهتمام تمام ساباطها در اندک فرصت متیا ساخت و
هر روز در مورچها جنگ می انداخت، و در زمانی که ساباط مشرت
بر دیوار قلعه گشت و نقب با آماده شد، از هر چهار طرف
حمله آورده کار بر درونیان دشوار ساختند و شیر شاه از جانی
که خود ایستاده بود، فرمود، تا حقه های پر از دود و تفنگ
اندرون قلعه می انداختند، از قضا حقه از آن حقه بر دیوار

قلعه خورد و برزور بازگشته شکست و برین ای آن در حقیق
دیگر افتاد و آتش در گرفت و سرپای شیر شاه بسوخت و
چون بپایه شد و شیخ خلیل پیرزاده او و مولانا نظام الدین
و انشمن نیز درین سوزش با شیر شاه بودند و شیر شاه
در آن حالت هر دو دست پیش و پس گرفته دویده خود را
به خیمه که در مورچل برای او برپا کرده بودند رسانید و در آن
بی شعوری هرگاه که اندکی به حال می آمد فریاد بر مردم زده
ترغیب بر گرفتن قلعه می نمود و هر کس را که بر دیدن او
می آمد اشارت به جنگ می کرد تا در غیبت او امر مورچل
را اتمام بیشتر از حضور نموده او جانبازی تا کرده و با اهل
قلعه دست و گریبان گشته و کار به کار و خنجر رسانیده و او
ترد و مردانگی دادند و یکی از ثقات به فقیر حکایت کرد
که در آن روز جمله که کار هر یکی از اهل مورچل تا نمایان
و علامات و صورت با از یک دیگر ممتاز بود می دیدیم که سپاهی
سلج، مکتل که نه هرگز پیش از آن و نه بعد از آن در نظر آمد
سر تا پا شطاب سپاه پوشیده بلبوس و عمامه به همان رنگ بر
سرماده و ما را تحریرین و ترغیب بر جنگ نموده از بالای
سلباط خود را درون قلعه رسانید و هر چند بعد از فتح نشان
او بستم نیافتم و اهل مورچل همی دیگر همچون طور نشان میدادند

که سواری چند به این لباس دیدیم که پیش پیش ما می رفتند
تا به درون قلعه درآمدند و غائب شدند و شهرت چنان یافت
که در آن جنگ مردان نجیب به مدد اهل اسلام آمده بودند
و شیر شاه در همان قلق و اضطراب زمان زمان خبر فتح
می گرفت و هوا بغایت گرم بود و هر چند بر روی صندل و
گللاب می پاشیدند فایده از التهاب اجل نداشت و پاپاکش
ساعت به ساعت می افزود و در این وقت
سینه که خرق می نمود و هیچ سودی نه واردش صندل
و همین که نوید فتح شنید در ساعت و دلیت حیات عاریتی
به داور جان آفرین جان ستان سپرد و این قطعه در تاریخ او
گفته:

شیر شاه آن که از بهاست او شیر و بخت را بهم می خورد
از جان رفت و گفت پیر خرد سال تاریخ او از آتش مرد
و نعش او را به سهرام که گورخانه پدر این او بوده برده
مدفن ساختند و گفت حکومت او پانزده سال و سلطنت
پنج سال بود و می گویند که وقتی که در آئینه نظر می کرد میگفت
در پنج که در وقت نماز شام پادشاهی یافتم

پاپاک به پلیدن و اضطراب به قرار می رسید و شستن به

اتخاب از سفر نامه ناصر خسرو علوی

چنین گوید ابو معین الدین ناصر خسرو علوی القبادیانی مروزی
تاب الله عنه که من مروی دبیر پیشه بودم و از جمله متصرفان در
اموال و اعمال سلطانی و بکارهای دیوانی مشغول بودم، و مدتی در
آن شغل مبادرت نموده در میان اقران شهرتی یافته بودم. در
ربیع الآخر سنه سبع و ثلاثین و اربعه که امیر خراسان ابو سلیمان
جعفری بیگ داد بن مکابیل بن سلجوق بود، از مرو برقم به شغل
دیوانی و به پنج دبه مروالزود فرود آمدم، که در آن روز قران رأس
و مشتری بود. گویند هر حاجت که در آن روز خواهند باری تعالی
و تقدس روا کند. بگوشه ای رفتم و دو رکعت نماز بکردم و
حاجت خواستم تا خدای تعالی و تبارک مرا توانگری دهد. چون
بزدیک یاران و اصحاب آمدم، یکی از ایشان شعری فارسی میخواند
مرا شعری در خاطر آمد که از وی درخواست روایت کند. بر
کافذی نوشتم تا به وی دهم که این شعر بر خوان - هنوز بدو
نداده بودم که همان شعر بعینه آغاز کرد. آن حال بفال نیک
گرفتم و با خود گفتم خدای تبارک و تعالی حاجت مرا روا کرد پس

از آن جا به جوزجانان شدم، و قرب یک ماه بودم، و شراب پیوسته
خوردی پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم می فرماید که قُولُوا الْحَقَّ
وَلَوْ عَلَيَّ أَنْفُسُكُمْ شَبَّی در خواب دیدم که یکی مرا گفت: چند خواهی
خوردن از این شراب که خرد از مردم زائل کند، گر بهوش باشی
بتر من جواب گفتم که حکما جز این چیزی نتوانستند ساخت که
اندوه دنیا کم کند، جواب داد که: "بیخودی و بهوشی راحتی نباشد
حکیم نتوان گفت کسی را که مردم را به بهوشی رهنمون باشد،
بلکه چیزی باید طلبید که خرد و هوش را به افزایش گفتم که من
این را از کجا آرم، گفت: "جوینده یا بنده باشد." پس سوی
رقبه اشارت کرد و دیگر سخن نگفت. چون از خواب بیدار شدم
آن حال تمام بر یادم بود، بر من کار کرد و با خود گفتم که از
خواب ووشین بیدار شدم، باید که از خواب چهل ساله نیز بیدار
گردم. اندیشیدم که تا همه افعال و اعمال خود بدل نکنم فرح
نیابم. روز پنجشنبه ششم جمادی الآخر سنه سبع و ثلاثین و اربعه
نیمه ای دی ماوراسیان سال بر چهار صد و ده یزد جردی، سر
و تن بستم و به مسجد جامع شدم، و نماز کردم، و یاری خواستم
از باری تبارک و تعالی به گذاردن آنچه بر من واجب است
و دست باز داشتن از منتهیات و تاشاییت، چنانکه حق سبحانه
و تعالی فرموده است.

پس از آن جابه ششورغان رفتم شب به دیه باریاب بودم و
 از آن جابه راه سنگدان و طالقان به مرو رود شدم پس به
 مرو رفتم و از آن شغل که به عهده من بود، معاف خواستم و
 گفتم که مرا عزم سفر قبل است پس حسابی که بود، جواب گفتم
 و از دنیائی آن چه بود، ترک کردم الا اندک ضروری و بهیت
 و سیوم شعبان به عزم نیشاپور بیرون آمدم و از مرو به سرخس
 شدم که سی فرسنگ باشد و از آن جابه نیشاپور چهل فرسنگ است
 روز شنبه یازدهم شوال در نیشاپور شدم به چهارشنبه آخر این
 ماه کسوف بود و حاکم زمان طغرل بیگ محمد بود برادر جغری بیگ
 و مدرسه ای فرموده بود به نزدیک بازار سراجان، و آن را عمارت
 می کردند و او به ولایت گیری به اصفهان رفته بود بار اول
 و دوم ذوی القعدة از نیشاپور بیرون رفتم و در صحبت خواجه
 موفق که خواجه سلطان بود، براه کوان به قومس رسیدیم و زیارت
 شیخ بایزید بسطامی بکردم، قدس الله روحه روز آدینه، هجدهم
 ذی القعدة به دامغان رفتم غره ذی الحجة سنه سیج و ثلاثین و
 اربعه براه آنجوری و چاشت خواران به سمنان آمدم و آنجا
 مدتی مقام کردم و طالب اهل علم گردیدم مردی نشان دادند
 که او را استاد علی نسائی می گفتند نزدیک وی شدم، مردی
 جوان بود سخن به زبان فارسی می گفت به زبان اهل دیلم،

و موی گشوده جمعی پیش وی حاضر گردید اقلیدس می خواندند
 و گروهی طب و گروهی حساب در اثنای سخن می گفت که به
 استاد ابوعلی سینا رحمة الله علیه چنین خواندم و از وی چنین
 شنیدم بهمانا عرض وی آن بود تا من بدانم که او شاگرد ابوعلی
 سینا است چون با ایشان در بحث شدم او گفت من چیزی
 سپا به دانم و هوس دارم که چیزی از حساب بخوانم عجب داشتم
 و بیرون آمدم، گفتم چون چیزی نمی داند چه به دیگری آموزد و
 از بلخ تا به ری سه صد و پنجاه فرسنگ حساب کردم و گویند
 از ری تا سواد سی فرسنگ است و از سواد به همدان سی
 فرسنگ و از ری به سپاهان پنجاه فرسنگ و به آمل سی فرسنگ
 و میان ری و آمل کوه دماوند است مانند گندی که آن را
 لواسان گویند و گویند بر سر آن چاهی است که نوشادراز
 آن جا حاصل می شود و گویند که کبریت نیز مردم به دست
 گاو ببرند و پر نوشادرا کنند و از سر کوه بغلطانند که براه
 نتوان فرود آوردن به
 پنجم محرم سنه ثمان و ثلاثین و اربعه دهیم مرداد ماه سنه خمس

سنه در صفحه سوم گفت که سال ۳۳ هجری مطابق بود با سال ۱۰۴۰
 یزدجردی پس چگونه سال ۳۴ هجری مطابق می شود با سال ۱۰۵۰
 یزدجردی مدتی از این دو موضع لابد تاریخ یزدجردی غلط است

عشر و اربعه از تاراج فرس بجای قزوین روانه شدند و پدید
 قوه رسیدم تخط بود و آن جایک من نماند و در هم میادند.
 از آن جا بر فتم هم محترم به قزوین رسیدم. باغستان بسیار داشت
 بی دیوار و خار و هیچ چیزی که مانع شود در رفتن راه نبود و قزوین
 را شهری نیکو دیدم با روی حصین و کنگره بر آن نهاده و بازارها
 خوب، الا آن که آب در وی اندک بود و کاریز به زیر زمین.
 در رئیس آن شهر مردی علوی بود و از همه صنایع که در آن
 شهر بود گفتگر بیشتر بود.

دوازدهم محرم سنه ثمان و ثلاثین و اربعه از قزوین بر فتم به
 رامپیل و قبان که روستای قزوین است و از آن جا به دیهی که
 خرزویل خوانند من و برادرم و غلامی هندو که با ما بود از وی
 اندک دانستیم. برادرم به دیه در رفت تا چیزی از بقال بخرد.
 یکی گفت که "چه می خواهی بقال کنم؟" گفتم: "هر چه باشد ما را
 شاید که غریبیم و برگذر" گفتم: "بیچ چیزی ندارم" بعد از آن
 هر کجا کسی از این نوع سخن گفتی گفتمی بقال خرزویل است.
 چون از آن جا بر فتم، نشیبی قوی بود. چون سه فرسنگ بر فتم،
 دیهی از حساب طارم بود برز انجیری گفتند: گرم سیر و درختان
 بسیار از انار و انجیر بود و بیشتر خود روی بود. و از آن جا

له مقصود از خار بلا شک پر چین است.

بر فتم روی آب بود که آن را شاه رود می گفتند. بر کنار رود
 دیهی بود که خندان می گفتند و باج می شانند. از بهت امیر
 امیران و او از ملوک دیلمیان بود و چون آن رود از این
 دیه گذرد به رودی دیگر پیوند که آن را سپید رود گویند و
 چون هر دو رود بهم پیوندید دره ای فرو رود که سوی مشرق
 است از کوه گیلان و آن آب به گیلان می گذرد و به دریای
 آب سکون می رود و گویند که هزار و چهار صد رودخانه در
 دریای آب سکون می ریزد و گفتند یک هزار و دویست
 فرسنگ دور اوست و در میان دریا جزا است و مردم
 بسیار و من این حکایت از بسیار شنیدم اکنون با سر
 حکایت و کار خود شوم. از خندان تا شمیران سه فرسنگ
 بیابانگیت همه سنگلاخ و آن قصبه ولایت طارم است و
 به کنار شهر قلعه ای بلند بنیادش بر سنگ خاره نهاده است،
 سه دیوار در گرد او کشیده و کاریزی به میان قلعه فرو بریده.
 تا کنار رودخانه که از آنجا آب بر آورند و بر قلعه برند و هزار
 مرد از منتر زادگان ولایت در آن قلعه هستند تا کسی بیراه می و
 سرکشی نتواند کرد. و گفتند آن امیر را قلعه های بسیار در ولایت
 ولیم باشد و عدل و ایمنی تمام باشد چنان که در ولایت او
 کسی نتواند که از کسی چیزی ستاند و مردمان که در ولایت وی

به مسجد آویخته روند همه کفش ها را بیرون مسجد بگذارند و هیچ کس
کفش آن کسان را نبرد. و این امیر نام خود را بر کاغذ چنین
نویسد که "مرزبان الدیلم خیل جیلان ابو صالح مولی امیر المومنین"
و نامش جستان ابراهیم است. در شمیران مردی نیک دیدم، از
دربند بود نامش ابو الفضل خلیفه بن علی الفلوف، مردی
اهل بود و با ما کرامتها کرد و کرم ما نمود، و با هم بحث ها کردیم،
و دوستی افتاد میان ما، مرا گفت: "چه عزم داری" گفتم: "سفر قبله
رانیت کرده ام" گفت: "حاجت من آن است که بوقت مراجعت
گذر بر این جا کنی تا احترام باز بینم" بیت و ششم محرم از شمیران
می رفتم چهاردهم صفر را به شهر سراب رسیدم. و شانزدهم صفر از
شهر سراب رفتم و از سعید آباد گذشتم. بیستم صفر سنه ثمان
و ثلاثین و اربعمائه به شهر تبریز رسیدم، و آن پنجم شهر یوز ماه
قدیم بود. و آن شهر قصبه آذر بایجان است، شهری آبادان،
طول و عرضش به گام پیمودم هر یک هزار و چهار صد بود.
و پادشاه ولایت آذر بایجان را چنین ذکر می کردند در خطبه الامیر
الاجل سیف الدوله و شرف الملة ابو منصور و مسودان بن محمد
مولی امیر المومنین: "مرا حکایت کردند که بدین شهر زلزله افتاد،
شب پنجشنبه هفدهم ربیع الاول سنه اربع و ثلاثین و اربعمائه،
و در ایام مسترقه بود پس از نماز خفتن، بعضی از شهر خراب

شده بود و بعضی دیگر را آسیبی نرسیده بود. و گفتند چهل هزار
آدمی هلاک شده بودند. و در تبریز قطران نام شاعری را دیدم،
شعری نیک می گفت اما زبان فارسی نیکو نمی دانست. پیش
من آمد دیوان منجیک و دیوان دقیقی بیاورد و پیش من
بخواند و هر معنی که او را مشکل بود از من پرسید، با او بگفتم،
و شرح آن نوشت، و اشعار خود بر من خواند.
چهاردهم ربیع الاول از تبریز روانه شدیم به راه مرند، و
بالشکری از آن امیر و مسودان تا نوحی بشدیم. و از آن جا با
رسولی برفتم تا برکری. و از خوی تا برکری سی فرسنگ است و
در روز دوازدهم جمادی الاول آن جا رسیدیم، و از آن جا
به وان و وسطان رسیدیم. در بازار آن جا گوشت خوک، همچنانکه
گوشت گوسفندی فروختند، و زنان و مردان ایشان بر دکانها
نشسته شراب می خوردند بی تخاصی. و از آن جا به شهر اخلاط
رسیدیم، هیزدهم جمادی الاول، و این شهر سرحد مسلمان و
ارمنیان است. و آن جا امیری بود او را نصر الدوله گفتندی،
عمرش زیادت از صد سال بود، پسران بسیار داشت، هر یکی
را ولایتی داده بود. و درین شهر اخلاط به سه زبان سخن گویند:
تازی و پارسی و ارمنی. و وطن من آن بود، که اخلاط بدین سبب
نام آن شهر نهاده اند. و معالای آنجا به پول باشد و رطل

ایشان سی صد درم باشد بیستم جمادی الاول از آن جا برقم
به باطنی رسیدم، برف و سرمای عظیم بود و در صحرائی در بیش
شهر مقداری راه، چوبی بر زمین فرو بردند بودند تا مردم روز برف و
درد بر چهار آن چوب می روند از آن جا به شهر بعلیس رسیدم
بدره ای در تهاده بود آن جا غسل خریدیم صد من بیک دینار
برآمده بود به آن حساب که به ما بفروختند و گفتند در این شهر
کس باشد که او را در یک سال سی صد چهار صد خیک غسل حاصل
شود و از آن جا برقیم، قلعه ای دیدیم که آن را "قت النظر" می گفتند
یعنی "بایست نگاه"، از آن جا یکدشتم بجائی رسیدیم که آن جا
مسجدی بود می گفتند که اوین قرنی قدس الله روحه ساخته است
و در آن حدود مردم را دیدم که در کوه می گردیدند و چوبی چون
درخت سرو می بریدند پرسیدم که "از این چه می کنید؟" گفتند
"این چوب را یک سر در آتش می کنیم و از دیگر سر آن
قطران بیرون می آید همه در چاه جمع می کنیم، و از آن چاه در
ظروف می کنیم و به اطراف می بریم" و این ولایت ما که بعد از
اصطط ذکر کرده شد و این جا مختصر کردیم، از حساب میا فارقین
باشد از آن جا به شهر اردن شدیم، شهری آبادان و نیکو بود
با آب روان و لبائین و انجار و بازارهای نیک و در آن جا
در آذر ماه پارسیان دولست من انگور بیک دینار می فروختند

که آن را در زمانوش می گفتند از آن جا به میا فارقین رسیدیم
از شهر اصطط تا میا فارقین بیست و هشت فرسنگ بود و از
بلخ تا میا فارقین، از این راه که ما آمدیم پانصد و پنجاه و دو
فرسنگ بود و روز آدینه بیست و ششم جمادی الاول سنه ثمان
و ثلثین و اربعه ای بود و در این وقت برگ درختها هنوز سبز
بود باره ای عظیم بود از سنگ سفید برشته، هر سنگی مقدار
پانصد من و به هر پنجاه گزی برجی عظیم ساخته هم از این
سنگ سفید که گفته شد و هر باره همه سنگها بر نهاده چنان که
گوئی امروز استاد دست ازش باز داشته است و این شهر
را یک در است از سوی مغرب و درگای عظیم بر کشیده است
به حاتی سنگین و دری آسین بی چوب بر آن جا ترکیب
کرده و مسجد آدینه ای دارد که اگر صفت آن کرده می شود
به تعویل انجامد هر چند صاحب کتاب شرمی هر چه تمام تر
نوشته است و گفته که متوضی که در آن مسجد ساخته اند چهل
حجره در بیش است و در وجوی آب بزرگ می گردد در همه
خانههای کی ظاهر استعمال را و دیگر تحت الارض پنهان که نقل
می رود و چاهها پاک می گرداند و بیرون از این شهرستان
در ربض کاهوان سراها و بازارهاست و گرمابه ها و مسجد جامع
دیگر است که روز آدینه آن جا هم نماز کنند و از سوی شمال

سوری دیگر است که آن را محدث گویند هم شهریت با بازار و مسجد جامع و حمامات همه ترتیبی. و سلطان ولایت را خطبه چنین کنند الامیر الاعظم عز الاسلام سعد الدین نصر الدوله و شرف الملة ابو نصر احمد مردی صد ساله و گفتند که هست. و رطل آن جا چهار صد و هشتاد ورم سنگ باشد و این امیر شهری ساخته است بر چهار فرسنگی میافارقین، و آن را نصریه نام کرده اند. و از آمد تا میافارقین نه فرسنگ است.

ششم روز از دی ماه قدیم به شهر آمد رسیدیم. بنیاد شهر بر سنگی یک لخت نهاده. و طول شهر به مساحت دو هزار گام باشد و عرض هم چندین. و گرد او سوری کشیده است از سنگ سیاه که خشتها بریده است از صد منی تا یک هزار منی، و بیشتر این سنگها چنان به یک دیگر پیوسته است که هیچ گل و گچ در میان آن نیست. بالای دیوار بیست ارش ارتفاع دارد، و پهنای دیوار ده ارش. به هر صد گز برجی ساخته که نیمه دایره آن هشتاد گز باشد و کنگره او هم از این سنگ. و از اندرون شهر در بسیار جای نزدبان های سنگین بسته است که بر سر بارو تواند شد. و بر سر هر برجی جنگ گاهی ساخته. و چهار دروازه بر این شهرستان است همه آهن بی چوب، هر یکی روی به جیتی از جهات عالم، شرقی را باب الدجبله گویند، غربی را باب الروم،

شمالی را باب الارمن، جنوبی را باب النخل. و بیرون این سور سوری دیگر است هم از این سنگ، بالای آن ده گز. و همه سرهای دیوار کنگره و از اندرون کنگره محری ساخته چنان که با سلاح تمام مرد بگذرد و بایستد و جنگ کند به آسانی. و این سور بیرون را نیز دروازه های آهنین برنشانده اند مخالفت دروازه های اندرونی، چنان که چون از دروازه های سور اول در روند، مبلغی در قفیل بیاید رفت تا دروازه ای سور دوم رسند. و فراخی قفیل پانزده گز باشد. و اندر میان شهر چشمه ایست که از سنگ خاره بیرون می آید مقدار پنج آسیا گردانی بغایت خوش و هیچ کس نداند از کجای آید، و در آن شهر اشجار و نباتین است که از آن آب ساخته اند. و امیر و حاکم آن شهر پسر آن نصر الدوله است که ذکر رفت. و من فراوان شهر را و قلعه را دیدم در اطراف عالم در بلاد عرب و عجم و هند و ترک مثل شهر آمد هیچ جا ندیدم که بر روی زمین چنان باشد و نه نیز از کسی شنیدم که گفت چنان جای دیگر دیده ام، و مسجد جامع هم از این سنگ سیاه است چنانکه از آن راست تر و محکم تر نتواند بود. و در میان جامع دو بیست و اند ستون سنگین برداشته است، هر ستونی یک پاره سنگ و بر ستونها طاقها زده است همه از سنگ، و بر سر طاقها باز ستونها زده است

کوتاه تر از آن و صفی دیگر طاق زده بر سر آن طاقهای بزرگ،
و همه باهای این مسجد به خرشته پوشیده همه تجارت و نقابت
و منقوش و مدهون کرده و اندر ساحت مسجد سنگی بزرگ
نهاده است و حوضی سنگین مدور عظیم بزرگ بر سر آن سنگ
نهاده و ارتفاعش قامت مردی، و دور و آره ای آن دو گز
و نایزه ای برنجین از میان حوض برآمده که آبی صافی به قواره
از آن بیرون می آید چنان که مدخل و مخرج آن آب پیدانیت
و متوکلای عظیم بزرگ و چنان نیکو ساخته که به از آن نباشد
الا که سنگ آمد که عمارت کرده اند همه سیاه است و از آن
میا فارقین سپید و نزدیک مسجد کلیسیا نیست عظیم به تکلف
هم از سنگ ساخته و زمین کلیسیا مرخم کرده به نقشها و درین
کلیسیا بر طارم آن که جای عبادت ترسایان است دری آهین
مشک دیدم که هیچ جای مثل آن دری ندیده بودم و از شهر
آمد تا حران دوراه است یکی رایج آبادانی نیست و آن چهل
فرسنگ است و بر راهی دیگر آبادانی و دیهای بسیار است
بیشتر اهل آن نصاری باشد و آن شصت فرسنگ باشد اما با
کاروان براه آبادانی شدیم صحرائی بغایت هموار بود الا آنکه
چندان سنگ بود که ستور البتة هیچ گام بی سنگ نهادی
از روز آدینه بیست و پنجم جمادی الاخر سنه ثمان و ثلاثین و

اربعایه به حران رسیدیم دوّم آذر ماه قدیم، هوا و آن جادر آن
وقت چنان بود که هوا و خراسان در نوروز
از آن جا برقتیم به شهری رسیدیم که قریب نایم آن بود
و از روی ما را بخانه خود همان کرد چون در خانه وی در آمدیم
عربی بدوی درآمد نزدیک من آمد شصت ساله بوده باشد و
گفت "قرآن به من آموز" قل اعوذ برب الناس اورا تلقین میگویم
و او با من می خواند چون من گفتم "من الجنة و الناس" گفت
"ارایت الناس" نیز بگویم من گفتم که آن سوره بیش از این
نیست پس گفت آن سوره نقاله الخطب کلامت و نمیدانست
که اندر سوره بقره "حمالة الخطب" گفته است نه نقاله الخطب
و آن شب چندان که با وی باز گفتم سوره قل اعوذ برب
یا و نتوانست گرفتن، مردی عرب شصت ساله
شنبه دوّم رجب سنه ثمان و ثلاثین و اربعایه به خروج
آمدیم دوّم روز از فرات بگذشتیم و به منبع رسیدیم و آن نخستین
شهریست از شهرهای شام، اول بهمن ماه قدیم بود و هوا و آنجا
عظیم خوش بود، هیچ عمارت از بیرون شهر نبود و از آن شهر
حلب رفتم از میافارقین تا حلب صد فرسنگ باشد حلب را شهر
نیکو دیدم، باره ای عظیم دارد ارتفاعش بیست و پنج ارش قیاس
کردم و قلعه ای عظیم همه بر سنگ نهاده به قیاس چند بلخ باشد

باشد همه آبادان و بناها بر سر هم نهاده و آن شهر با جگه است
 میان بلاد شام و روم و دیار بکر و مصر و عراق و از این همه
 بلاد تجار و بازرگانان آنجا روند چهار دروازه دارد باب الیمود،
 باب الله، باب الجنان، باب انطاکیه و سنگ بازار آن جارتل
 ظاهری چهار صد و هشتاد و دو باشد و از آنجا چون سوی جنوب
 روند ابیت فرنگ حاکم باشد و بعد از آن حصن و تا دمشق و پنجاه
 فرسنگ باشد از حلب و از حلب تا انطاکیه دوازده فرسنگ باشد و بشر
 طرابلس همین قدر و گویند تا قسطنطنیه دویست فرسنگ باشد
 یازدهم رجب از شهر حلب بیرون شدیم، ببه فرسنگ دویی
 بود چند قسری می گفتند و دیگر روز چون شش فرسنگ شدیم
 به شهر سرمن رسیدیم، بار و نداشت شش فرسنگ دیگر شدیم
 معرة النعمان بود باره ای سنگین داشت شهری آبادان و
 بر در شهر اسطوانه ای سنگین دیدیم چیزی در آن نوشته بود
 به خطی دیگر از تازی، از یکی پرسیدم که "این چه چیز است" گفت
 "طلسم کنودی است که هرگز عقرب در این شهر نباشد و نیاید"
 و اگر از بیرون آورند و را کنند بگریزد و در شهر نیاید - بالای
 آن ستون ده ارش قیاس کردم، و بازارهای او بسیار معمور
 دیدم و مسجد آدینای شهر بر بلندی نهاده است در میان شهر
 که از هر جانب که خواهند به مسجد در شوند، سیزده درجه بر بالا

باید شد و کشاورزی ایشان همه گندم است و بسیار است
 و درخت انجیر و زیتون و پسته و انگور فراوان است و آب شهر
 از باران و چاه باشد و در آن مردی بود که ابو العلاء معری میگفتند
 نابینا بود و رئیس شهر او بود نهی بسیار داشت و بندگان کارگران
 فراوان و خود همه شهر او را چون بندگان بودند و خود طریقی ز به پیش
 گرفته بود گلی می پوشیده و در خانه نشسته نیم من نان جوین راتبه کرده
 که جز آن هیچ نخورد و من این معنی شنیدم که در مسرای باز نهاده
 است و نواب و ملازمان او کار شهری سازند مگر به کلیات که
 رجوعی به او کنند و وی نعمت خویش از هیچ کس دریغ ندارد و
 خود صائم الدبر قائم اللیل باشد و هیچ شغل دنیا مشغول نشود و
 این مرد در شعر و ادب بدرجای است که افاضل شام و مغرب و
 عراق مقترند که در این عصر کسی به پایه ای او نه بوده است و
 نیست و کتابی ساخته آن را الفصول و الغایات نام نهاده و
 سخنها آورده است مرموز و مثلها به الفاظ فصیح و عجیب که مردم
 بر آن واقف نمی شوند مگر بر بعضی اندک و آن کسی نیز که بر
 وی خواند چنان که او را تمت کردند که تو این کتاب را بمعاوضه
 قرآن کرده ای و پیوسته زیادت از دویست کس از اطراف
 آمده باشند و پیش او ادب و شعر خوانند و شنیدم که او
 را زیادت از صد هزار بیت شعر باشد کسی از وی پرسید

که "ایزد تبارک و تعالی این همه مال و نعمت ترا داده است چه سبب است که مردم را می دهی و خویشتن نمی خوری" جواب داد که مرا بیش از این نیت که می خورم و چون من آنجا رسیدم این مرد هنوز در حیات بود.

پانزدهم رجب سنه ثمان و ثلاثین و اربعه از آن جا به کویات شدیم، و از آن جا به شهر حما شدیم شهری خوش آبادان بر لب آب عاصی - و این آب را از آن سبب عاصی گویند که بجان روم می رود، یعنی چون از بلاد اسلام به بلاد کفر می رود عاصی است و بر این آب دولا ب های بسیار ساخته اند پس از آن جا راه دومی شود یکی بجان ساحل و آن غربی است و یکی جنوبی به دمشق می رود. راه ساحل رفتیم - در کوه چشمه ای دیدم که گفتند هر سال چون نیمه ای شعبان بگذرد آب جاری شود از آن جا، و سه روز روان باشد، و بعد از سه روز یک قطره نیاید تا سال دیگر - مردم بسیار آن جا به زیارت روند و تقرب جویند به خداوند سبحان و تعالی، و عمارت و حوضها ساخته اند آن جا، چون از آن جا بگذشتیم به صحرائی رسیدیم که همه ترگس بود شکفته، چنان که تمام آن صحرا سپید می نمود از بسیاری ترگس ها - از آن بر رفتیم به شهری رسیدیم که آن را عرقه می گفتند - چون از عرقه دو

فرسنگ بگذشتیم به لب دریا رسیدیم، و بر ساحل دریا روی از سوی جنوب چون پنج فرسنگ بر رفتیم به شهر طرابلس رسیدیم - و از حلب تا طرابلس چهل فرسنگ بود بدین راه که ما رفتیم - روز شنبه پنجم شعبان آن جا رسیدیم - حوالی شهر همه کشاورزی و بساتین و اشجار بود و نیشکر بسیار بود و درختان نارنج و ترنج و موز و لیمو و خرما و شیرهای نیشکر در آن وقت می گرفتند - شهر طرابلس چنان ساخته اند که سه جانب او با آب دریاست که چون آب دریا موج زند مبلغی بر باروی شهر برود چنان که یک جانب که با خشک دارد، کنده ای عظیم کرده اند و در آن، بنین محکم بر آن نهاده اند - جانب شرقی بار و از سنگ تراشیده است و کنگره های و مقالمات، همچنین، و غرادهای بر سر دیوار نهاده - خوف ایشان از طرف روم باشد که به کشتیها قصد آن جا کنند - و مساحت شهر هزار ارش است در هزار ارش تیمه چهار و پنج طبقه و شش نیز، هم هست، و کوچه ها و بازارها نیکو و پاکیزه که گویی هر یکی تصریت آراسته و هر طعام و میوه و ماکول که در عجم دیده بودم همه آن جا موجود بود بل بصد درجه بیشتر - و در میان شهر مسجدی آدینه عظیم پاکیزه و نیکو آراسته و حصین، و در مساحت مسجد قبه ای بزرگ ساخته و در زیر قبه حوضی است از رخام، و در میانش فواره ای برنجین، و در بازار

مشرع ای ساخته است که به پنج نایزه آب بسیار بیرون می آید
که مردم بر می گیرند و فاضل بر زمین می گذرد و بدینا در میرود
و گفتند که بیت هزار مرد در این شهر است و سواد و روستاهای
بسیار دارد و آن جا کاغذ نیکو سازند مثل کاغذ سمرقندی بل بهتر
و این شهر تعلق به سلطان مصر داشت گفتند سبب آن که وقتی
لشکری از کافر روم آمده بود و این مسلمانان به آن لشکر جنگ
کردند و آن لشکر را قهر کردند سلطان مصر خراج از آن
شهر برداشت و همیشه لشکری از آن سلطان آن جا نشسته
باشد و سالاری بر سر آن لشکر تا شهر را از دشمن نگاه دارند
و با جگای است آن جا که کشتی های که از اطراف روم و فرنگ
و اندلس و مغرب بیاید غنچه سلطان دهند و از ذاق لشکر
از آن باشد و سلطان را آنجا کشتی باشد که به روم و سقلیه
و مغرب روند و تجارت کنند و مردم این شهر همه شیعه باشد
و شیعه به هر بلاد مساجد نیکو ساخته اند در آن با خانه ها ساخته
بر مثال رباطها اما کسی در آن جا مقام نمی کند و آن را مشهد
خوانند و از بیرون شهر طرابلس میج خانه نیست مگر مشهد
دو سه چنان که ذکر رفت

پس از این شهر بر فتم همچنان بر طرف دریا روی سوی
جنوب به یک فرسنگی حصاری دیدم که آن را قلون می گفتند

چشمه ای آب در اندرون آن بود از آن جا بر فتم بشهر طرابلس
و از طرابلس تا آن جا پنج فرسنگ بود و از آن جا به شهر جیبیل
رسیدیم و آن شهر لیت مثلث چنان که یک گوشه ای آن بدینا
است و گردوی دیواری کشیده بسیار بلند و حصین و همه گرد
شهر درختان خرما و دیگر درخت های گرم سیری و کودکی را دیدم گلی
شرخ و یکی سپید تازه در دست داشت و آن روز پنجم اسفندارند
ماه قدیم سال بر چهار صد و پانزده از تاریخ عجم و از آن جا به
شهر بیروت رسیدیم طاقی سنگین دیدم چنانکه راه میان آن
طاق بیرون می رفت بالای آن طاق پنجاه گز تقدیر کردم
و از جوانب او تخته سنگ های سفید بر آورده چنان که هر سنگی
از آن زیادت از هزار من بود و این بنا را از خشت بمقدار
بیت گز بر آورده اند و بر سر آن اسطوانهای رخام بر پا کرده
هر یکی هشت گز و سطرپی چنان که به جمد در آن خوش دوم و
گنجد و بر سر این مستونها طاقها زده است بدو جانب همه
از سنگ همدم چنان که بیج گچ و گل در این میان نیست
و بعد از آن طاقی عظیم بر بالای آن طاقها بمیان راست
ساخته اند به بالای پنجاه ارش و هر تخته سنگی را که در آن
طاق بر نهاده است هر یکی را هشت ارش قیاس کردم
در طول و در عرض چهار ارش که هر یک از آن تخمیناً هفت

هزار من باشد و این همه سنگها را کنده کاری و نقاشی خوب کرده چنان که در چوب بدان نیکویی کم کنند و جز این طاقی بنای دیگر نموده است بدان حوالی، پرسیدیم که این چه جای است؟ گفتند که شنیده ایم که این در باغ فرعون بوده است و پس قدیم است و همه صحرای آن تاجیت استونهای رخام است و سرستونها و تن ستونها همه رخام منقوش مدور و مربع و مستطین و مثلث و سنگ عظیم صلب که آهن بر آن کار نمی کنند و بدان حوالی پنج جایی کوهی نه که گمان افتد که از آن جدا بریده اند و سنگی دیگر که همچو مجوفی می نمود آن چنان که سنگ های دیگر مسخر آهن بود و اندر نواحی شام یا قصد هزار ستون یا سرستون و تن بیش افتاده است که هیچ آفریده نداند که آن چه بوده است یا از کجا آورده اند.

پس از آن به شهر صیدا رسیدیم هم بر لب دریا نیشکر بسیار کشته بودند و باره ای سنگین محکم دارد و سه دروازه و مسجد آیینهای خوب باروجی تمام، همه مسجد حصیرهای منقش انداخته و بازاری نیکو آراسته چنان که چون آن بدیدم گمان بروم که شهر را بیاراسته اند قدوم سلطان را یا بشارتی رسیده است، چون پرسیدیم گفتند رسم این شهر همیشه چنین باشد و باغستان و اشجار آن چنان بود که گوئی پادشاهی ساخته

است به هوس و کوشکی در آن بر آورده و بیشتر درختها پُر بار بود و چون از آن جا پنج فرسنگ بشدیم، بشهر صور رسیدیم شهری بود در کنار دریا بنجی بوده بود و آن جا آن شهر ساخته بود و چنان بود که باره ای شهرستان صد گز بیش بر زمین خشک نبود، باقی اندر آب دریا بود و باره ای سنگین تراشیده و در زلای آن را به قیر گرفته تا آب در نیاید و مساحت شهر هزار در هزار قیاس کردم و تیمه پنج شش طبقه بر سر یک دیگر و قواره بسیار ساخته و بازارهای نیکو و نعمت فراوان و این شهر صور معروف است به مال و توانگری در میان شهرهای ساحل شام و مردانش بیشتر شیعه اند و قاضی بود آن جا مردی سنی مذهب، پسر ابو عقیل می گفتند، مردی نیک و توانگر و بر در شهر مشهدی راست کرده اند و آن جا بسیار فرش و طرح و قنادیل و چراغدانهای زرین و نقره گین نهاده و شهر بر بلندی است و آب شهر از کوه می آید و بر در شهر طاقهای سنگین ساخته اند و آب بر پشت آن طاقها به شهر اندر آورده و در آن کوه دره ایست مقابل شهر که چون روی به مشرق بردند به هجده فرسنگ بشهر دمشق رسند.

و چون ما از آن جا هفت فرسنگ بر تقسیم به شهرستان عک رسیدیم و آنجا مدینه عکا نویسند شهر بر بلندی نهاده و زمینی کج

و باقی هموار، و در همه ساحل که بلندی نباشد شهر نسازند از بیم
غلبه ای آب دریا و خوف امواج که بر کرانه می زند. و مسجد
آدینه در میان شهر است و از همه شهر بلند تر است، و
اسطواناتها همه رخام است. در دست راست قبله از بیرون قبر
صالح پیغمبر علیه السلام، و ساحت مسجد بعضی فرش سنگ
انداخته اند و بعضی دیگر سبزی کشته، و گویند که آدم علیه السلام
آن جا زراعت کرده بود. و شهر را مساحت کردم، و رازی دو
هزار ارش بود و پهنای آن صد ارش، پاره بغایت محکم، و جانب
غربی و جنوبی آن با دریا است، و بر جانب جنوب پهنای است
و بیشتر شهرهای ساحل را مینا است، و آن چیزی است که
جهت محافظت کشتیها ساخته اند مانند اصطبل، که پشت بر
شهرستان دارد، و دیوارها بر لب آب دریا درآمده، و درگاهی
پنجاه گز بگذاشته بی دیوار الا آنکه زنجیرها از این دیوار بدان
دیوار کشیده اند که چون خواهند که کشتی در مینا آید زنجیرها
سست کنند تا به زیر آب فرو روند و کشتی بر سر آن زنجیر
از آب بگذرد و باز زنجیرها بکشد تا کسی بیگانه قصد این کشتیها
نمواند کرد. و به دروازه ای شرقی بر دست چپ چشمه ایست که
بسیست و شش پایه فرو باید شد تا به آب رسند، و آن را
عین البقر گویند و می گویند که آن چشمه را آدم علیه السلام

پیدا کرده است، و گاو خود را از آن جا آب داده، و از آن سبب
آن چشمه را عین البقر می گویند. و چون از این شهرستان
عکس سوی مشرق روند کوهیست که اندر آن مشاهد انبیا
ست علیهم السلام. و این موضع از راه پرکناره است کسی
را که به رمله رود. مرا قصد افتاد که آن مزارهای متبرک را بینم،
و برکات از حضرت ایزد تبارک و تعالی بجویم. مردمان عک
گفتند آن جا قومی مفید در راه باشند که هر کرا غریب بینند
تعرض رسانند، و اگر چیزی داشته باشند بستانند. من نفقه که
داشتم در مسجد عک نهادم و از شهر بیرون شدم از دروازه
شرقی، روز شنبه بیست و سیوم شعبان سنه ثمان و شلالتین
و اربعمائه. اول روز زیارت قبر عک کردم که بانی شهرستان
او بوده است، و او یکی از صالحان و بزرگان بوده، و چون با
من ویلی نبود که آن راه داند متحیر می بودم، ناگاه از فضل
باری تبارک و تعالی همان روز مردی عجمی با من پیوست که
اواز آذر باستان بود، و یک بار دیگر آن مزارات متبرکه را
دریافته بود، دوم کثرت بدان عزیمت روی به آن جانب
آورده بود. بدان موهبت شکر باری را تبارک و تعالی را
رکعت نماز بگذاردم، و سجده ای شکر کردم که مرا توفیق میداد
تا بر عزمی که کرده بودم وفا می کردم. به وی رسیدم که آن

را پروه می گفتند. آن جا قبر عیش و شمعون علیهما السلام را زیارت
کردم. و از آن جا به مغارک رسیدم که آن را دامون می گفتند
آن جا نیز زیارت کردم. گفتند - قبر ذوالکفل است علیه السلام
و از آن جا به دیهی دیگر رسیدم که آن را اعبلین می گفتند، و قبر
موسا علیه السلام آن جا بود. زیارت آن دریا فتم، اندر حطیره ای
او درختی خرتوت بود، و قبر عزیر النبی علیه السلام آن جا بود،
زیارت آن کردم. و روی سوی جنوب بر فتم. به دیهی دیگر رسیدم
که آن را حطیره می گفتند. و بر جانب مغربی این دیه دره ای
بود و در آن دره چشمه ای آب بود پاکیزه که از سنگ بیرون
می آمد. و برابر چشمه بر سر سنگ مسجدی کرده اند و در آن مسجد
دو خانه است از سنگ ساخته و سقف سنگین در زده و دری
کوچک بر آن جا نهاده چنان که مردم به دشواری در تواند رفتن.
و دو قبر نزدیک یک دیگر آن جا نهاده، یکی از آن شعیب علیه السلام
و دیگری از آن دخترش که زن موسی علیه السلام بود. مردم
آن دیه آن مسجد و مزار را تهنه نیکو کنند از پاک داشتن
و چراغ نهادن و غیره. و از آن جا به دیهی شدم که آن را اربل
می گفتند، و بر جانب قبله آن دیه کوهی بود و اندر میان
آن کوه حطیره ای، و اندر آن حطیره چهار گور نهاده بود از آن
فرزند ان یعقوب علیه السلام که برادران یوسف علیه السلام

بودند. و از آن جا بر فتم، مکی دیدم، زیر آن تل غاری بود که قبر
مادر موسی علیه السلام در آن غار بود، زیارت آن جا دریا فتم. و
از آنجا بر فتم دره ای پیدا آمد، به آخر آن دره دریائی پدید آمد کوچک
و شهر طبری بر کنار آن دریا است. طول آن دریا به قیاس
شش فرسنگ، و عرض آن سه فرسنگ باشد، و آب آن دریا
خوش با مزه. و شهر بر غربی دریا است، و همه آبهای گرباهای
شهر و نقد ای آبها بدان دریای رود. و مردم آن شهر و
ولایت که بر کنار آن دریا است همه آب از این دریا خورند.
و شنیدم که وقتی امیری بدین شهر آمده بود فرمود که راه آن
پلیدی ها و آب های پلید از آن دریا باز بندند، آب دریا گنده
شد چنان که نمی بایست خوردن، باز فرمود تا همه راه آب های
چرکین که در آن جا بود بکشوند، باز آب دریا خوش شد. و این
شهر را دیواری حصین است چنان که از لب دریا گرفته اند.
و گرد شهر گروانیده، و از آن طرف که دریا است دیوار ندارد.
و بناهای بسیار در میان آب است و زمین دریا سنگ است و
منظرها ساخته اند بر سر اسطواناتی رخام که اسطواناتها در آب
است، و در آن دریا های بسیار است، و در میان شهر مسجد
آدینه است و بر در مسجد چشمه ایست و بر سر آن چشمه
گرمایه ای ساخته اند، و آب چنان گرم است که تا به آب سرد

نیامیزند بر خود نتوان ریخت. و گویند آن گرابه سلیمان بن داؤد
 علیهما السلام ساخته است. و من در آن گرابه رسیدیم. و اندر
 این شهر طبریه مسجدیست که آن را مسجد یاسمن گویند با جانب
 غربی، مسجدی پاکیزه در میان مسجد دکانی بزرگ است و بر
 دی محراب با ساخته و گرد بر گرد آن دکان درخت یاسمن
 نشانده که مسجد رایه آن باز خوانند. و رواتی است بر جانب
 مشرق، قبر لوشع بن نون در آن جاست، و در زیر آن
 دکان قبر هفتاد پیغمبر است علیهم السلام که بنی اسرائیل
 ایشان را کشته اند. و سوی جنوب شهر دریای لوط است و
 آن آب تلخ دارد، یعنی دریای لوط که از جانب جنوب طبریه
 است و آب دریای طبریه به آن جایی رود، و شهرستان
 بود بر کنار آن دریای لوط است اما هیچ اثری نمانده است.
 از شخصی شنیدم که گفت در دریای تلخ که دریای لوط است.
 چیزی می باشد گاوی از کف دریا فرا هم آمده سیاه که صورت
 گاو دارد و به سنگ می ماند اما سخت نیست. و مردم آن را
 برگیرند و پاره کنند و به شهرها و ولایت ها برند، هر پاره که
 از آن در زیر درختی کنند هرگز رگرم در زیر آن درخت نیفتد،
 و در آن موضع هیچ درخت را زیان نرساند و بستان از کرم
 و حشرات زیر زمین نمی نیامد. و العمدة علی الراوی. و گفت

عطاران نیز بخزند، و می گویند کرمی در داروهای آنهاست و آن را
 نقره گویند دفع آن کند. و در شهر طبریه حصیر سازند که مصلی
 نمازی از آن است، همان جایی پنج دینار مغزی بخزند. و آن
 جا در جانب غربی کوهی است و بر آن کوه پاره ای سنگ خارا
 است به خط عبری بر آن جا نوشته اند که به وقت آن کتابت
 خدایا بسر حمل بود، و گویانی هر یک ده آن جاست بیرون شهر
 در جانب قبله، اما کسی آن جا به زیارت نتواند رفتن که مردمان
 آن جا شیعه باشند، و چون کسی آن جا به زیارت رود کو دکان
 غوغا و غلبه به سر آن کس برند و زحمت دهند و سنگ
 اندازند، از این سبب من نتوانستم زیارت آن کردن.
 چون از زیارت آن موضع باز گشتم به دیه رسیدم که آن را
 کفرکنه می گفتند. و جانب جنوب این دیه پشته ای است و بر
 سر آن پشته صومعه ای ساخته اند نیکو، و دری استوار بر
 آن جا نهاده، و گوی یونس النبی علیه السلام در آن جاست.
 و بر در صومعه چاهی است و آبی خوش دارد، چون آن زیارت
 دریا فتم از آن جا با عک آدم، و از آن جا تا عک چهار فرسنگ
 بود. و یک روز در عک بودیم. بعد از آن از آن جا بر فتم
 دیه دیه رسیدیم که آن را میفای گفتند، و تا رسیدن
 بدین دیه در راه ریگ فراوان بود از آن که زرگران در عجم

بکار دارند و ریگ کئی گویند. و این دیه حیفایه لب دریا است
و آن جا نخلستان و اشجار بسیار دارند آن جا کشتی سازان
بودند و آن کشتی های دریائی را آن جا جودی می گفتند. از آنجا
به ویی دیگر رفتیم به یک فرسنگی که آن را کنیسه می گفتند. از
آن جا راه از دریا میگردید، و به کوه در شد سوی مشرق، و صحرا
و سنگستانها بود که وادی تمایح می گفتند، چون فرسنگی دو
برفتم، دیگر بار راه بکنار دریا افتاد و آن جا استخوان حیوانات
بحری بسیار دیدیم که در میان خاک و گل معجون شده بود و
بچو سنگ شده از یس موج که بر آن کوفته بود.

و از آن جا به شهری رسیدیم، و آن را قیساریه خوانند و
از آنجا تا آن جا هفت فرسنگ بود. شهری نیکو با آب روان
و نخلستان و درختان تارنج و ترنج و باروی حصین و دری
آهنین و چشمهای آب روان در شهر، و مسجد آدینه ای نیکو
چنان که چون در ساحت مسجد نشسته باشند تماشا و تفریح
دریا کنند، و نمی رُخایند آنجا بود که همچون سفال چینی آن را
تنگ کرده بودند چنان که صد من آب در آن گنجد. روز شنبه
سلخ شعبان از آن جا رفتیم همه بر سر ریگ کئی به رفتیم مقدار
یک فرسنگ، و دیگر باره درختان انجیر و زیتون بسیار دیدیم
همه راه به کوه و صحرا، چون چند فرسنگ به رفتیم شهری رسیدیم

که آن شهر را کفرسابا و کفرسلام می گفتند. از این شهر تا
رمله تا سه فرسنگ بود، و همه راه درختان بود چنان که خاک کرده
شد.

روز یکشنبه غره رمضان به رمله رسیدیم، و از قیساریه تا رمله
هشت فرسنگ بود. و آن شهرستانی بزرگ است و باروی حصین
از سنگ و گچ دارد بلند و قوی، و دروازه های آهنین بر نهاده.
و از شهر تا لب دریا سه فرسنگ است، و آب ایشان از باران
باشد، و از هر سرای حوض ها باشد که آب باران بگیرند، و
همیشه از آب ذخیره باشد، در میان مسجد آدینه حوضهای بزرگ
است که چون پر آب باشد هر که خواهد برگردد، و تیره در مسجد
آن جا را سی صد گام اندر دولیت گام مساحت است، و
پیشتر صفه نوشته بودند که پانزدهم محرم سنه خمس و عشرين
و اربعه ای این جا زلزله ای بود قوی، و بسیار عمارات خراب کردی
اما کس را از مردم خلی نرسید، و این شهر و خام بسیار است،
و بیشتر سرای و خانه های مردم مرخم است به تکلف و نقش
ترکیب کرده. و رخم را به آله می بزند که دندان ندارد، و
ریگ کئی در آن جا می کنند و آله می کشند بر طول غمودانه
بر عرض چنان که چوب از سنگ الواح می سازند، و انواع و
الوان رُخاها آن جا دیدم از کلمت و سبز و سحر و سیاه و سفید

و همه لونی، و آن جا نوعی انجیر است که به از آن هیچ چایستند
و از آن جا به همه اطراف بلاد می برند و این شهر رمله را به
ولایت شام و مغرب فلسطین می گویند.

سیوم رمضان از رمله بر فقیم، به دیهی رسیدیم که خاتون
می گفتند، و از آن جا به دیهی دیگر رفتیم که آن را قریه العنب
می گفتند، در راه سداب فراوان دیدیم که خود روی بر کوه و
صحرا رسته بود.

در این دیهی چشمه ای آب نیکو خوش دیدیم که از سنگ بیرون
می آمد، و آن جا آخر بنا ساخته بودند و عمارت کرده، و از آن جا
بر فقیم روی بر بالا کرده، تصور بود که بر کوهی می رویم که چون
بر دیگر جانب فرو رویم شهر باشد، چون مقداری بالا رفتیم
صحرای عظیم در پیش آمد بعضی سنگلاخ و بعضی خاکستری که بر
بر سر کوه شهر بیت المقدس نهاده است و از طرابلس که ساحل
است تا بیت المقدس پنجاه و شش فرسنگ، و از بلخ تا
بیت المقدس هشت صد و هفتاد و شش فرسنگ است.

مدینه رسول الله علیه السلام

مدینه رسول الله علیه السلام شهری است بر کناره ای
صحرای نهاده، و زمین نمناک و شوره دارد، و آب روان است

اما اندک، و خرمایستان است، و آن جا قبله سوی جنوب افتاده است.
و مسجد رسول الله علیه الصلوة و السلام چندان است که مسجد الحرام
و خطبه ای رسول الله علیه السلام در پهلوی منبر مسجد است.
چون رو به قبله نمایند جانب چپ، چنان که چون خطیب از منبر
ذکر پیغمبر علیه السلام کند و صلوات دهد، روی به جانب راست
کند، و اشاره به مقبره کند، و آن خانه مخمس است و دیوارها از
میان ستونهای مسجد بر آورده است و پنج ستون در گرفته است
و بر سر این خانه همچو خطبه کرده به دار فزین، تا کسی به اینجا نرود
و دام در گشادی آن کشیده تا مرغ بر آن جا نرود. و میان
مقبره و منبر هم خطره ایست از سنگهای رُخام کرده چون پستگاهی
و آن را رفته گویند. و گویند آن بستان از بستانهای بهشت
است، چه رسول علیه السلام فرموده است، بین قبری و منبری دو
من ریاض الجنات و شیعہ گویند، آن جا قبر فاطمه زهرا است علیها السلام
و مسجد راوری است، و از شهر بیرون سوی جنوب صحرائی است و
گورستان است، و قبر امیر المؤمنین حمزه بن عبد المطلب رضی الله
عنه آنجا است و آن موضع را قبور الشهداء گویند به پس نادر روز
به مدینه مقام کردیم و چون وقت تنگ بود بر فقیم به راه سوی
مشرق بود، به دو منزل از مدینه کوه بود و تنگهای چون ده
که آن را جحف می گفتند، و آن میقات مغرب و شام و عصر

است، و میقات آن موضع باشد که حج را احرام گیرند. و گویند
یک سال آن جا حجاج فرود آمده بود خلقی بسیار، ناگاه سیل
در آمده و ایشان را هلاک کرد و آن را بدین سبب جمعه نام
کردند، و میان مکه و مدینه صد فرسنگ باشد اما سنگ است
و ما به هشت روز رفتیم.

یکشنبه ششم ذی الحجه به مکه رسیدیم، به باب الصفا فرود آمدیم.
و این سال به مکه قحطی بود، چهار من نان به یک دینار نیشاپوری
بود، و مجاوران از مکه می رفتند و از هیچ طرف حاج نه آمده
بود. روز چهارشنبه به یاری حق سبحانه و تعالی به عرفات حج
بگذاریم، و دو روز به مکه بودیم، و خلق بسیار از گرسنگی و
بیچارگی از مجاز روی بیرون نهادند هر طرف، و در این نوبت
شرح حج و وصف مکه نمی گویم تا دیگر نوبت که بدین جا رسم، و
نوبت دیگر شش ماه مجاور بودم و آن چه دیدم به شرح بگویم.
و من روی به مصر نهادم، چنان که هفتاد و پنجم روز به مصر
رسیدم. و در این سال سی و پنج هزار آدمی از حجاز به مصر
آمدند و سلطان همه را جامه پوشانید و اجری داد تا سال تمام
که همه گرسنه و برهنه بودند تا باز باران با آمد و در زمین
حجاز طعام فراخ شد، و باز این همه خلق با در خورد هر یک
جامه پوشانید و مبلات داد، و سوی حجاز روانه کرده و در رجب

مده اربعین و اربعمیه دیگر بار مثال سلطان بر خلق خواندند
که به حجاز قحطی است و رفتن حجاج مصلحت نیست، بر خویشین
بخشاید و آن چه خدای تعالی فرموده است بکنند، اندر این
سال نیز حاج نه رفتند، و وظیفه ای سلطان را که هر سال بحجاز
فرستادی، البته قصور و احتیاس نمودی، و آن جامه ای کعبه و
از آن خدم و حاشیه و امراي مکه و مدینه، و صله ای امیر مکه و
مشاهیر او هر ماه سه هزار دینار و اسب و خلعت بود بدو
وقت فرستادی. و در این سال شخصی بود که او را قاضی عبداللّه
می گفتند و به شام قاضی بوده، این وظیفه بدست و صحبت او
روان گردید. و من با وی بر فتم به راه قلمزم، و این نوبت کشتی
به چار رسید پنجم ذی القعدة، و حج نزدیک تنگ در آمده اشتری
به پنج دینار بود، به تمهیل بر فتم.

هشتم ذی الحجه به مکه رسیدیم و به یاری سبحانه و تعالی
حج بگذاردم، از مغرب قافله ای عظیم آمده بود، و آن سال به
مدینه شریفه عرب از ایشان خفارت خواست نگاه بازگشتن
از حج و میان ایشان جنگ برخاست و از مغربیان زیادت
از دو هزار آدمی کشته شد و بسی به مغرب نشدند. و به یمن
حج از مردم خراسان قوی به راه شام و مصر رفته بودند و به
کشتی به مدینه رسیدند ششم ذی الحجه، ایشان را صد و چهار فرسنگ

ماذه بود تا به عرفات رسد، گفته بودند هر که ما را در این سه روز
که آمده است به مکه رساند چنان که حج و یا یحیم، هر یک از ما
چهل دینار بدیم. اعراب بیامند و چنان کردند که به دور
و نیم ایشان را به عرفات رسانیدند و زر بستاند. و ایشان
را یک یک بر ستران حمازه بستند و از مدینه برآمدند و به
عرفات آوردند و در آن ستران بسته بودند و
چهار تن زنده بودند اما نیم مرده، نماز دیگر که ما آن جا بودیم
برسیدند، چنان شده بودند که بر پای نمی توانستند ایستادن، و
سخن نیز نمی توانستند گفتن. حکایت کردند که از راه بسی خواهش
بدین اعراب کردیم که زر که داده ایم شما را باشد، ما را بگذارید
که بی طاقت شدیم، از مانشیدند و همچنان برانند بی امله
آن چهار تن حج کردند و براه شام باز گشتند. و من چون حج
بکردم از بجانب مصر رفتم که کتب داشتم آن جا، و نیت باز
آمدن داشتم. و امیر مدینه آن سال به مصر آمد که او را بر
سلطان رومی بود، و هر سال به وی وادی از آن، که خویشاندی
از فرزند ان حسین بن علی صلوات الله علیهما داشت، من با او
در کشتی بودم تا به شهر قلزم، و از آنجا همچنان تا به مصر شدیم.
در سنه ادری و اربعین که به مصر بودم، خبر آمد که ملک حلب
عالمی شده سلطان، و او چاکری از آن سلطان بود که پدر آن

او ملک حلب بوده بودند. سلطان را خادمی بود که او را عمده الدوله
می گفتند، و این خادم امیر مطالبان و عظیم توانگر و مال دار بود.
و مطالبی آنان را گویند که در کوهای مصر طلب گنجا و دقینها کنند،
و از همه مغرب و دیار مصر و شام مردم آیند و هر کس در آن
کوهها و سنگسارهای مصر رنجابرند و الما صرفه کنند. و بسیار آن
بوده باشد که دقین و گنجا یافته باشند و بسیار را اخراجات افتاده
باشد و چیزی نیافته باشند. چه می گویند که در این مواقع اموال
فرعون مدفون بوده است، و چون آنجا کسی چیزی یا به خمس به
سلطان دهد، و باقی او را باشد. غرض آنکه سلطان این خادم
را بدان ولایت فرستاد و او را عظیم بزرگ گردانید، و هر
اسباب که ملک را باشد بدو از دلمیز و سرایر و غیره. و چون
او به حلب شد و جنگ کرد و آنجا کشته شد. اموال او چندان
بود که مدت دو ماه شد که بتدریج از خزانه ای او به خزانه ای
سلطان نقل می کردند، و از جمله سیصد کینرک داشت اکثر ماهری
بعضی از آن بودند که ایشان را در حرم می داشت سلطان
فرمود تا ایشان را محبوس کردند، هر که شوهری می خواست به شوهری
داوند، و آنچه شوهر نمی خواست هر چه خاصه ای او بود هیچ تصرف
ناکرده، بدو می گذاشتند تا در خانه ای خود می باشند. و بر هیچ یک از
ایشان حکمی و جبری نفرمود. و چون او بحلب کشته شد آن ملک

ترسید که سلطان لشکر با فرستد پسری هفت ساله را با زن خود و
بسیار تخت و هدایا، بحضرت سلطان فرستاد و برگزیده عذر را
خواست - چون ایشان بیامدند قریب دو ماه بیرون نشستند و
ایشان را در شهر نمی گذاشتند و تحفه ای ایشان قبول نمی کردند
تا ائمه و قضاة شهر همه بشقاعت بدرگاه سلطان شدند و خواهمش
کردند که ایشان را قبول کردند و با تشریف و خلعت باز گردانیدند
از جمله چیزها، اگر کسی خواهد که به مهر باغی سازد، در هر فصل سال
که باشد بتواند ساخت، چه هر درخت که خواهد مدام حاصل تواند
کرد و بنشانند خواه شمر خواه بی شمر - و کسان باشند که دلال
آن باشند، و از هر چه خواهی در حال حاصل کنند - و آن چنان
است که ایشان درختها در تغارها کشته باشند و بر پشت بامها
نهادند، و بسیار بامهای ایشان باغ باشد و از آن اکثر پربار باشد
از نارنج و ترنج و نار و سیب و به و گل و ریاحین و سایر غمها -
و اگر کسی خواهد حمالان بردند و آن تغارها بر چوب بندند همچنان
با درخت و به هر جا که خواهند نقل کنند، و چنانکه خواهند آن
تغار را در زمین جای کنند و در آن زمین بنهند، و هر وقت
که خواهند تغارها بکنند و بارها بیرون آرند و درخت خود
خبردار نباشد - و این وضع در همه آفاق جایی دیگر نه دیده ام
و نشنیده، و انصاف آن که بس لطیف است

هزست مضامین حصه نظم

بر شماره	مضمون	صفحه	بر شماره	مضمون	صفحه
۱	انتخاب از تنه الجیب مخفی	۲۳۳	(۹) طاقات تهینه بار	۳۱۶	
۲	انتخاب از قصائد سعدی	۲۶۰	(۱۰) نشان دادن رستم تهینه بار	۳۱۶	
۳	قصیده انوری معروف به اشک	۲۶۸	(۱۱) از دادن سهراب در یافتن نژاد خود از	۳۱۶	
	خراسان		(۱۲) خبر یافتن از سیاه از کله سهراب		
۴	قصاید عربی	۲۸۲	فرستادن نامه پیش او و برانگیزش جنگ		
۵	حکیم فرخی سیستانی	۲۸۵	ایرانیان	۳۱۸	
	ترجیع بند و مدح ابوالحسن علی بن فضل	۲۸۵	(۱۳) جنگ در سپید	۳۱۹	
	مردود به حجاج		(۱۴) نامه گزیده و گذارش نمودن به بلوخی		
۶	ترکیب بند ششم کاشی	۲۹۰	سهراب	۳۲۰	
۷	انتخاب از شاهنامه فردوسی	۲۹۶	(۱۵) رسیدن نامه به خسرو و کنگارش و بازگشت		
	هفت خوان رستم	۲۹۶	شکر	۳۲۰	
۸	(۱) خوان اول کشتن رخش شیرا	۲۹۸	(۱۶) نامه کاوس رستم و طلبیدنش جنگ		
۹	(۲) خوان دوم کشتن کاشی رستم	۲۹۹	سهراب	۳۲۱	
۱۰	(۳) خوان سوم کشتن اردا	۳۰۲	(۱۷) رسیدن گیو به زابلستان	۳۲۱	
۱۱	(۴) خوان چهارم کشتن زن چادو	۳۰۳	(۱۸) آمدن رستم و گیو نزد کاوس و خشم گرفتن او		
۱۲	(۵) خوان پنجم جنگ با اولاد	۳۰۳	برایشان	۳۲۲	
۱۳	(۶) خوان ششم کشتن رستم از تنگ را	۳۰۹	(۱۹) برگشتن رستم به ترغیب گودرز و سهراب	۳۲۳	
۱۴	(۷) خوان هفتم کشتن رستم و سپید او را		(۲۰) شکر کشیدن کاوس به جنگ سهراب	۳۲۳	
	یافتن ایرانیان	۳۱۱	(۲۱) رسیدن سهراب به نیشاب و نشان سهراب در آن		
۱۵	داستان رستم و سهراب	۳۱۴	(۲۲) یافتن سهراب بر جبهه کاوس	۳۲۴	

حصه نظم انتخاب از تحفه الجیب فخری

(۱)
۱- شیخ سعدی فرماید

مشتاقی و صبوری از حد گذشت یارا	گر تو شکیب داری طاقت نماند یارا
گاهی بچشم احسان در حال مانگای	کز خوان باد خاهاں نعمت رسد گدایا
من بی تو زندگانی خود را نمی پسندم	کاسایشی نباشد بی دوستان بقارا
سلطان که خشم گیرد بر بندگان حضرت	حکمش رسد و لیکن حدی بود بخارا
بازای و جان شیرین بتان من بخت	دیگر چه برگ باشد و دیش بی تو ارا
یارب تو آشتی را مهلت ده و سلا	چندان که باز بیند دیدار آشتی را
سعدی قلم به سختی رفقت ازین سختی	پس هر چه پیش آید گردن نه قصارا

ب- خواجه حافظ شیرازی فرماید

دل می رود ز دستم صاحبان خدا را	ده داکه راز پنهان خواهد شد آشکارا
کشتی شکستگانیم اسی باد شرط بر خیز	باشد که باز بینیم آن یار آشتی را
دوروزه مهر گزین افسانه ایست فسون	نیکی بجای یاران فرصت شمار یارا
در حلقه گل مل خوش خواند دوش بلبک	هات الصبوح ایوایا ایها السکارا

بر شمار	مضمون	صفحه	بر شمار	مضمون	صفحه
۲۳۴	(۲۳۴) بنور ستم با سهراب	۳۲۴	۱۲	قدوة اشعرا حکیم انوری	۳۲۳
۲۳۵	(۲۳۵) گشتی گرفتن سهراب و رستم	۳۲۸	۱۳	ابن یسین	۲۲۲
۲۳۶	(۲۳۶) در آتش رستم و سهراب	۳۲۹	۱۴	قطعه که سلطان بنجور وقت گفته	۳۲۶
۲۳۷	(۲۳۷) و تشاد و خواستن ستم از کادوس	۳۳۱	۱۵	رباعیات	۳۲۴
۲۳۸	(۲۳۸) زاری کردن رستم بر شمشیر سهراب و برون	۳۳۲	۱۶	از مجله آینه	۳۵۱
۲۳۹	(۲۳۹) تابوتش نزد زل و رودابه	۳۳۲	۱۷	فصل طریقه	۳۵۲
۲۴۰	(۲۴۰) آگاهی یافتن مادر سهراب و گشتنش	۳۳۳	۱۸	از ادبیات ایران جدید (مؤلفه استاد)	۳۵۳
۲۴۱	(۲۴۱) و نوحه او	۳۳۳	۱۹	برادون	۳۵۳
۲۴۲	(۲۴۲) مقطعات و منقعات	۳۳۵	۲۰	از پیام شرق و سرود انجم	۳۵۴
۲۴۳	(۲۴۳) از مجمع انصاف	۳۳۵	۲۱	از دیوان پروین اعتصامی	۳۵۹
۲۴۴	(۲۴۴) در مذهب شعر و شاعری	۳۳۵	۲۲	گویند عارفان هنر و علم کیاست	۳۵۹
۲۴۵	(۲۴۵) در مناظره و تنوع در معنی شهر را	۳۳۶	۲۳	گفتار و کردار	۳۶۱
۲۴۶	(۲۴۶) از مجمع الطوائف مطهر حسین بختی	۳۳۸	۲۴	از کتاب سخنوران ایران	۳۶۵
۲۴۷	(۲۴۷) مناجات	۳۳۸	۲۵	(۱۱) قطعه امیری	۳۶۵
۲۴۸	(۲۴۸) صفت شب	۳۳۹	۲۶	(۱۲) قطعه سعدی	۳۶۵
۲۴۹	(۲۴۹) منازل عمر (شیخ نظامی)	۳۴۰	۲۷	ترتیب ناهل را چون کردگان برگزید	۳۶۵
۲۵۰	(۲۵۰) مرثیه و شاه ادواتون (مسلمان)	۳۴۰	۲۸	از سخنوران دوران سلوی	۳۶۸
۲۵۱	(۲۵۱) مرثیه فرزند (از مولانا عبدالرحمن جامی)	۳۴۰	۲۹	در اقامت و عبرت نایبی	۳۶۸
۲۵۲	(۲۵۲) قطعه فیضی	۳۴۱	۳۰	(۲) مجمع روستائی (از ادب شیرازی)	۳۶۹
۲۵۳	(۲۵۳) از ناست کبراست (سعدی)	۳۴۲	۳۱		
۲۵۴	(۲۵۴) کلام حکیم گرامی و شیخ نظامی	۳۴۳	۳۲		
۲۵۵	(۲۵۵) مصطلح الدین شیخ سعدی	۳۴۳	۳۳		

صورت کتاب از کتابخانه

آینه سکندر جام جم است بنگر
ای صاحب کرامت شکرانه سلاست
آسایش دوگیتی تفسیر این محرق است
هنگام تنگدستی در یاده کوش و مستی
گر مطرب حریفان این پاریسی سراید
در کوی نیک نامی مارا گذر ندادند
حافظ بخود پوشید این خرقد می بود

ج - مولانا عبد الرحمن جامی فرماید

بر طرف رخ نهادی آن جود شکسارا
بویت بهر مشایحی حیف است اگر تو نام
بعد از هجوم بهران بی دولت صالت
دار و رقیب با من و دلدان زنی بکویت
باشد بنای دولت بر تهمت گدایان
با صحبت که گیرم انس این چنین که عشقت
جامی ز سفله طبقات کم شد صفائی حالت

د - سید میر حاج انسی گوید

در گردش آرزوهای جام جهان نما را
تا بر تو روانه پنهان گردانند آشکارا

از بهر نیم جرعه تا کی کنند مستان
در آرزوی آنم کایید به کام جانم
بر قامت چو سرش آن کامل پریشان
در بحر غصه غرقم ای بخت یاری کن
آب و هوای جنت میخانه دارد ای دل
گر جام لاله گوشت برکت بود چو آنی

۱ - حضرت خواجه کمال فرماید

این منزل چه بشت این مقام است اینجا
دولتی که همه برگشت ازین درنگدشت
چون در آئی به طرب خانه ما با غم دل
ما بیام فلکیم از بر ما چون گذری
نیست در مجلس پیشگاه وصف فعال
صفت عود همه سوختن گرم روی است
چند پرسی مقام است کمال اینکه ترا

ب - مولانا عبد الرحمن جامی گوید

طرب باغ و بعی و لب جامت اینجا
ساقیا! خیز که پر بهیز حرامت اینجا

شیخ در صومعه گریست از ذوق طایع
لب نهادی بلب جام و ندانم من مست
بسته حلقه زلف تو نه تنه اول ماست
میگشی تیغ که سبازی دل مارا بدویم
پیش آریاب خرد شرح کن مشکل عشق

جامی از شوق تو شد مست نه می دیدنه جام

بزم عشقت چه جای می فجامست اینجا

ج - لجامع

زلف بکشی که جان بسته داست اینجا
باده صافی و چمن پر گل و دلبر ساقی
پیش این بزم که گوید خبر جنت و علقه
محتسب از سد دم زدن از مجلس ما
لاق بخشش برستان خرابات مزین
هر که در بزم صبوحی زدگان می افتد
ماه من چهره بر افروز که نورشید فلک
پی عشاق تو گوهر یک اجل رنج مشو

کیست فخری که زند لاف غلامی به دت

نام شاه حبش و مصر غلام است اینجا

(۳)
۸ - امیرشاهی علیه الرحمة فرماید

آبرامد و بگریست بر اطراف چمن ما
باد رخ تو رفتند شهیدان تو در بلخ
که ناز و گمی عشوه گمی لطف و گمی جو
از ماسخنی بشنو و یا ماسخنی گوی

در عشق تو صبر و دل و دینم شد و اکنون
ماندست درین واقعه شاهی تن تنها

ب - مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی گوید

ای برده رخت رونق گلبا و سمنها
گر سرو نه باقد تو ماند توان برود
صحرای عدم لالهستان شد شهیدان
گفت است بهر غنچه صبا لطف بانت
مشکل که بود روی خلاصی دل مارا
بالذات اولرگی وادی عشقت

چون خامه بوصف خط تو خشک فروماند
جامی که شد انگشت نهاد در همه فن ها

تغذیه

ناس

تغذیه

تغذیه

تغذیه

تغذیه

تغذیه

تغذیه

تغذیه

تغذیه

تغذیه

تغذیه

تغذیه

تغذیه

تغذیه

تغذیه

تغذیه

ج - خوابه آصفی گوید

تا در چینی بوی تو یابم ز سمن با	چون آب دم نمره زنان سوی چمن با
با ما سخت نیست ولی بهر تسلی	گویم بدل خود ز زبان تو سخن با
آراسته باد از شکن طره مذلت	کز شکاف بر روی گل افتاده شکن با
دارند بد و در شکرستان تو خوبان	چون نیشکر انگشت تحیر بدین با
خاکش از چاه دقن تشنه لبان	زلف سیبست بر سر هم بسته دهن با

ایام گل است آصفی و غنچه تپی دل
پر نیست صراحی چه نشاط از گل تنها

۱ - حضرت شیخ سعدی فرماید

چه فتنه بود که حسن تو در جهان انداخت	که یک دم از تو نظر بر نمی توان انداخت
دلائی غمزه تا مهربان خوشوار است	چه خون که در دل یاران مهربان انداخت
ز عقل عاقبت آن روز بر گران نیام	که روزگار حدیث تو در میان انداخت
نه بلخ ماند و نه بستان که سر قامت تو	بر بست و بولور در بارغ و بوستان انداخت
تو دوستی کن و از دیده مفکنم زینهار	که دشمنم ز برای تو در زبان انداخت
به چشمهای تو کان چشمم کز تو برگزید	بدخ باشد بر ماه آسمان انداخت

همین حکایت روزی بدوستان برسد
که سعدی از پی یاران خویش جان انداخت

ب - شیخ عراقی گوید

به یک گره که دو چشمت برابر دان انداخت	هزار فتنه و آشوب در جهان انداخت
فریب لب تو با عاشقان چه شعله باخت	که هر که جان دلی داشت میان انداخت
دلچسپ بود در سیر زلف تو شد توان که گره	ز آفتاب خست سایه بر آن انداخت
رخ تو در خورشید من است یک چرخ بود	که پرده از رخ تو بر نمی توان انداخت
قبول تو دگران را به صدر وصل نشان	دل شکسته ما را بر آستان انداخت

عراقی از دل و جان آن زمان امید برید
که چشم جادوی تو چین برابر دان انداخت

ج - خوابه حافظ فرماید

غمی که ابروی شمع تو در کمان انداخت	به قصد جان من زار نا توان انداخت
نبود نقش دو عالم که رنگ اُلفت بود	زمانه طرح محبت نه این زمان انداخت
شراب ده و خوی کرده چون می به چمن	فروغ روی تو آتش در ارغوان انداخت
به یک کرشمه که ز گیس به خود فروشی کرد	فریب چشم تو صد فتنه در جهان انداخت
به بزمگاه چمن دوش مست بگذشتم	چو از دهان تو ام غنچه در گمان انداخت
بندش به طره مقتول خود گره می زد	صبا حکایت زلف تو در میان انداخت
ز شرم آنکه بروی تو نسبتش کرد	سمن بدست صبا خاک در دهان انداخت
کنون به آب می لعل خرقه می شویم	نصیب از ل از خود نمی توان انداخت

شمال

سینه

جیب

مخ

پشت

کشتن بطور
میزن جیب

ریش

خوشی

مگر کیش حافظ درین خرابی بود
که بخشش از لش در می میان انداخت

(۵)

۱- حضرت شیخ سعدی علیه الرحمة فرماید

ولی که عاشق و صابر بود مگر سنگ است
برادران طریقت ملائمت مکنید
چه تربیت شنوم یا چه صلاحت باشد
دگر بخیه نمی بایدم شراب سماع
بیادگار کسی دامن نسیم و صبا
به خشم رفته و مار که می برد پیغام
ز عشق تا به صبوری هزار فرسنگ است
که صبر در ره عشق آگینه سنگ است
مرا که چشم به ساقی و گوش بر چنگ است
که نام نیک و دین عاشقی تنگ است
گرفته ایم چه حاصل به باد و چنگ است
بیا که ما سپر انداختیم اگر چنگ است

علامت از دل سعدی فرو نشوید عشق
سیاهی از حبشی کی رود که خود رنگ است

ب- امیر خسرو علیه الرحمة فرماید

شگوفه غالیه بوگشت و باد گل رنگ است
بیا و بند قیامت کن، دمی نبشین
اگر چه غمزه بد آموزیت کند شنو
شمال تو مرا از رکشت و این فتنه
هوای باده صافی و نغمه چنگ است
که عشق همچو قیائی تو بر دم تنگ است
چرا که در سر او صد هزار رنگ است
از آن کلاه کج و تکه شکر رنگ است

ز دست خسرو مسکین پیاله بستان
که او غلام شهنشا هفت اورنگ است

ج- شیخ عراقی فرماید

شیخ نگار مرا هر زمان دگر رنگ است
اگر بشد لم از دست گویشو که مرا
از آن زمان که خرابای بی دلم بود
بدین صفت که نم از شراب عشق خراب
مریز خون عراقی و امشب پیش آر
که زیر سر غم ز فخش هزار رنگ است
بجای دل سوزگفت نگار در چنگ است
مرا هوای خرابات باده و چنگ است
مرا چه جای کرامات تمام یا رنگ است
که آشتی همه حال بهتر از چنگ است

د- مولانا عبدالرحمن جامی فرماید

مقام کوی ترا فصاحت حرم تنگ است
دلم ضعیف و زهر سو ملاستی چه کنم
مکن بحلقه ما ذکر رشته تسبیح
بهر صفت چمن و صحن باغ نمک شاید
ز صلح و چنگ کسانم غم تو فارغ ساخت
بقدر آینه حسن تو می نماید روی
ز کعبه تا سیر کویت هزار فرسنگ است
که شیشه نازک هر جا که میم رنگ است
که گوش مجاسیان بر ریشم چنگ است
دلی که غنچه و ش از بهر گل نمی رنگ است
نه با کسم سر صلح و نه طاقت جنگ است
در رخ کاینه اما نهفته در رنگ است

مبین دورنگی رخسار و اشک جامی را
که در طریق محبت همیشه یک رنگ است

(۶)
۱- خواجه حسن فرماید

آنکه او بر در معشوق سری نهاد است
دوستی آغی که نهاد است نمیدانی چیست
غمزه چون تو که ما بر چوکان زلفت کند
دوش قمری به نفس قصه دردم نخوا
دل بدرد و غم او هیچ شبی شایخفت
باز دوستی به قمار غم او خواهم برد
دل مسکین حسن آتش و یگ است ملی
عشق هر جا که دری هست بر او بکشاد
مهر مریت که بر سینه ما نهاد است
همه اسباب بلا بر دل ما نهاد است
حال افتاده ندانند مگر آن فتاد است
این سیه روز ندانم بچه طالع زاده است
خرقه در باخته ام و او پسین سجاده است
این همه جوش درون بود که بیرون ادا است

ب- شیخ واحدی گوید

نکته از نفس پیرمغانم یاد است
وقت آنست که خود صومعه را بگذاریم
پیرمار از فراست نظری کامل بود
همه دم میل جمال می و مطرب دارم
گرچه جمعی به غلط منکر اهل نظرند
معنی صورت شیرین همه کس بینند
هر که پنهان نظری بر رخ خوبان دارد
باده نوشید که بنیاد جهان بر باد است
جای رندان چو مادی خراب یاد است
که مرا توبه از دیدن خوبان داد است
چکنم خاصیت عشق چنین افتاد است
عاشق صادق ازین تفرقه ما آزاد است
عشق شیرین بحقیقت بهتر فرهاد است
میتوان گفت که در علم نظر استاد است

واحدی تائب زاده شد بودی دوزخ
باز عاشق شده جای مبارکباد است

(۷)
۱- مولانا کاتبی گوید

خرم آنانکه سر زلف نگاری گیرند
چیسیت عیش جهان آنکه پس بجز در
نیو و پاک ز صد زخم که خوبان برزند
دارم امید که در محشرم از شیر لان
سمر راه تو گرفتیم به در یوز و وصل
کاتبی ناله چو بلبل کن از گل رویان
بیقراری بکف آرند و قراری گیرند
یکدگر را ز سر شوق کناری گیرند
به یکی مرهم اگر خاطر یاری گیرند
گر بگیرند سنگ کوی تو یاری گیرند
چون گدایان که سمر راه گذاری گیرند
ز انک ایشان چو تو هر لحظه هزاری گیرند

ب- مولانا عبدالرحمن جامی فرماید

ای خوش آنانکه خم طره یاری گیرند
تا زین بحر رسد زورق امید بلب
تا درین بی سروین صید که آزادینند
همیت بادیه فقر و خنایین که در
بیقرارند چو آتش ز غمت سوختگان
نیز بینان نظر از کحل بصر و خسته اند
جامی وردی بنجاک در تو چون زحرم
یکدم از تیغ و خم دهر کناری گیرند
لب جامی و لب جام و لب یاری گیرند
جا سر کوی و منزل بن غاری گیرند
هر صف مودچه را خیل سواری گیرند
تا تهنید چه امکان که قراری گیرند
در بهت کحل بصیرت ز غباری گیرند
هر یک کعبه روان راه دیاری گیرند

ج - مولانا طوسی گوید

ای خوش آتانه لب لعل نگاری گیرند بر دل خسته گرفتند دوزخش سر راه جم وقتند نگر لاله و نرگس که بدام پیش رویت چو مه و مهر نیایند بجا پیش آینه جام و رخ آن مه طوسی	کامل از لب جان پروری گیرند همچو وزدان که سر راه گذاری گیرند جام بر یاد لب لعل نگاری گیرند به از آن نیست که هر یک پی کاری گیرند کشتی آه میساده که غباری گیرند
--	--

(۸)

۱ - حضرت خواجه حافظ شیرازی گوید

خیز و در کاسه ز آب طربناک انداز چشم آلوده نظر از رخ جانان دور است ملک این مزرعه دانی که شباتی نکند یارب آن زاهد خود بین که بحر عیب ندید عاقبت منزل ماوادی خاموشان است بسر نیز تو ای سرو که چون خاک شوم غسل در اشک دم کاهل طریقت گویند دل مارا که ز مار سر زلف تو بخت چون گل از نکتت او جامه قبا کن حافظ	پیشتر ز آنکه شود کاسه سر خاک انداز بر رخ او نظر از آینه پاک انداز آتش از جگر جام در املاک انداز دود آه پیش در آینه اوراک انداز حالی غلقه در گنبد افلاک انداز ناز از سر به و سایه بر آن خاک انداز پاک شو اول پس دیده بر آن پاک انداز از لب خود به شفا خانه تر پاک انداز وین قبا در رو آن دلیر چالاک انداز
---	--

ب - مولانا عبد الرحمن جامی گوید

یا بهشت شیر جهان در جگر چاک انداز تشنه لب خاک شدم در هوس لعل لب سگ طوق تو ام آندم که کنی عزم شکار رخ فردان تماشای گل لاله خرام بکشالب بحدیثی و خرو مندان را چند صاحب نظران در دغم و در کشند	یا بر صفت نظری بر من غمناک انداز ساعی بکشت چرخ برین خاک انداز طوق در گردنم از حلقه فتراک انداز آتش از رشک بهشت خوش خاک انداز سری از غیب در آینه ادراک انداز ای قضا سنگ به خمانه افلاک انداز
--	--

جامی از عشق چه نالی که ترا گفت که دل
در کف سنگ دل سرکش بیباک انداز

ح - لجامه

نایب بر دل از آن غمزه بیباک انداز سج بر افروخته از می سوی گلزار خرام گل شبنم زده را صبح خجل ساز باغ در دل و دیده اگر فکر خیالت نبود	ریشک خنده نمک در جگر چاک انداز شعله چون برق بهشت خوش خاک انداز نفسی پرده از آن روی عرفناک انداز بدل آتش ز ن در دیده من خاک انداز
--	---

مگر بود کعبه اقبال امیدت فخری
دست اخلاص در آن حلقه فتراک انداز

شکار بند

مغفل

زخمی

پیشینه

(۹)
۱- حضرت خواجہ حافظ فرماید

شاه شهادت قدان خیر شیرین همنان
ست بگذشت نظر برین ویش انداخت
تاکی از سیم و زرت کیسه تهی خواهد بود
کتر از قدره نه پست مشو مهر بود
بر جهان تمکینه کن قدی می داری
وامن دست پرست آروز دشمن بگسل
پیر پیما نه کش ما که روانش خوش باد
یا صبا در چمن از لاله سحر می گفتم
گفت: حافظ! من تو محرم این از نه ایم
که بزرگان شکند قلب همه صف شکنان
گفت ای چشم و چراغ همه شیرین سخنان
بنده من شود بر خور ز همه سیم تنان
تا به خلوت که خورشید ری چرخ زنان
شادی ز هر جبینان خور و تازک همنان
مردیزدان شو و این گذر از اهرمنان
گفت: پر هیز کن صحبت پیمان شکنان
که شهیدان که اند این معنوتین گفتان
از می لعل حکایت کن سیمین دقتان

سرو صبیحه

بین بر تو

محرور شده

نور س

سوی جان

ب- مولانا عبد الرحمن جامی فرماید

ای همه سیم بران سنگ بر سین زنان
به گل و بلبل اگر باد نه بوی تورساند
دلق سالوس مرا پرده ناموس درید
چون ترنجم که درین بزم طرب پسند
بر در پیر خرابات که خمیازه او
تلخ کام از لب میگون شیرین همنان
آن چرا جامه بران آمد این نعره زنان
جلوه تنگ قلیان تنک پیر همنان
یک ترنجم بکف از غیب سیمین دقتان
با دهر و من ز رنگ ستم نم شکنان

می زدم حلقه برآمد ز درون آوازی با
ساکن خاتمه و مدر می باش که نیست
لاف قوت مزنی ای پشته عاجز که شکست
جامی این نظم حسن گریه فرستد سوی فارس
کای ترا خاتم دولت گرو اهرمنان
کنج میخانه ما جز وطن بی وطنان
زیر این بار گران پشت همه پیل تنان
حافظش نام نهد خضر شیرین سخنان

(۱۰)
۱- امیر خسرو فرماید

مهر خراب گشتم ز رخت به یک نظاره
توبه ره روان و خلقی هلاک مانده هر سو
سران دو چشم گرم که چو پندران مزن
چو ری بره بچولان دل عاشقان روان
هوسم بود که دیده ز همه ستانم و پس
چه زنی دم از عیاری بران بلند کیوان
چو اسیر تست خسرو گران کش ز بندش
نظری ز تو عفا الله چه می است مست کاره
چه غم آب تند رو را ز خرابی کناره
همه لایه نوک مژگان زده بر جگر کناره
که ز سیم باد پایت جمد آتش شماره
به هزار دیده تنها به رخت کنم نظاره
که به کنگر جلالت زسد کند چاره
که برشته دوخت توان جگر کی گشت پاره

ب- مولانا طبری گوید

ز غم تو غیر مردن من خسته را چه چاره
تو به حسن پادشاهی همه دلیران سپاهت
بسریره تو آیم که کتی نظر به عالم
که دلی کیاب دارم جگری هزار پاره
تو بدلیری چو ماهی دیگران همه ستاره
نظری بحال من کن چه کنی ز ره کناره

سخت

کود

عاشق

<p>به روی که بگذری تو اگرم زدست آید به غم تو چاره جویم غم خویش با که گویم</p>	<p>بخدا اگر گذارم که کند گشت نظاره که بگشت ناخوری را غم تو هزار باره</p>
<p>تدبیر - علی</p>	<p>ج - لجامه</p>
<p>میهن چرا نباشد جگرم هزار پاره چه تو واضح است یار که چونا گشت بنیم همه لبران پیاده زنی ات بره فتاده ز خدا بود مرادم همه عمر این که یک ره زبانتان چو تو ندیدم به لطافت ای تهرنگ چو شماره سگان سرکوی خود کند یار</p>	<p>که اسیر صد بلایم ز رخت به یک نظاره توانم از خجالت که نظر کنم دوباره تو بهر خویش نازم سو که شتافتی سواره چو مراز دور بینی نه کنی زره کناره بدنی چو آب حیوان دلی چو سنگ خاره چه شود که نام فخری برد اندر آن شماره</p>
<p>د - مولتا ابو ظاهر کاتب گوید</p>	<p>که به هر نظاره رویت نگرم هزار باره که زور و کوه کن شد دل خاره چاره پاره که بود مجال آنم که نظر کنم دوباره به فغان چو داد خوانان بهت هر کناره پس ازین بجز صبوی دل خسته راجه چاره بنهاده دیده بر ره که تو بگذری سواره نه ز جور دور گردون وز گردش ستاره</p>
<p>به هزار دیده خواهم که رخت کنم نظاره نه به تیش بی ستون راز ده کوه کن هر سو نه چنان به یک نظاره ز رخت بر فتاده تو به ره روان چو شاهان چون هزار مسکین چو ز چاره طیبیان دل من خراب تر شد نه نشان ز ستم اسبت بر زمین که عاشق خدا طاهری ز خویت به فغان بهر رویت</p>	<p>که ز راه دیده آید به ره تو پاره پاره ز رود به آب نقشی که نوشته شد به خاره که ز هر شراره داغی برسد به هر تاره که برین جهان نیامد من کسی دوباره گفتش به آب نسبت که می است مسکانه به ره تو مرد اسیری تو دلی حیات بخشی ز رهت چو گرد خیزد گذری اگر سواره</p>

س راسته
جوب
سی - لجامه
جوب
مشق

<p>ه - مولتا نرگسی گوید</p>	
<p>ز خدا هلاک خود را طلبم هزار باره من و درد کاری تو غم کار خود ندارم چه کنم ز نرگس و گل چو تو در نظر نباشی دراشک من آن کو که فتاده است سهر</p>	<p>که هزار درد دارم ز دل هزار پاره نه دوانه چاره جویم چه دو کنم چه چاره بکدام چشمم بنیم به چه رو کنم نظاره به نظر چنان نماید که بر آسمان ستاره</p>
<p>شده نرگسی غلامت چو کند به ره سلامت اگرش جواب ندی نه کنی زره کناره</p>	
<p>و - مولتا اسیری گوید</p>	
<p>ز بلای بگردل را بجز این نماند چاره نتوان به گریستن رقم جفا از آن دل ز تن ضعیف آهم به حواری بر آید تو ز من طول من هم بکشت خلاصیم وه دم تیغ تو به هر کس که رسید بی خبر شد</p>	<p>که ز راه دیده آید به ره تو پاره پاره ز رود به آب نقشی که نوشته شد به خاره که ز هر شراره داغی برسد به هر تاره که برین جهان نیامد من کسی دوباره گفتش به آب نسبت که می است مسکانه</p>
<p>به ره تو مرد اسیری تو دلی حیات بخشی ز رهت چو گرد خیزد گذری اگر سواره</p>	

اتحباب از قصاید سعدی

فی الموعظ

۱	ای که پنجاه رفت دور خوابی	۱	مگر این پنج روز در یابی
۲	تا کی این باد کبر و آتش خشم	۲	شرم بادت که قطره آبی
۳	کنل گشتی و پنهان طفلی	۳	شیخ گشتی و پنهان شبانی
۴	توبه بازی نشسته و زچپاست	۴	می رود تیر چرخ پر تابانی
۵	تا درین گاه گرفتندی هست	۵	نه نشیند اجل ز قصابی
۶	تو چراغی نهاده بر رو باد	۶	خانه در ممر سیلابی
۷	گر به رفعت سپهر کیوانی	۷	در بکس آفتاب و مهتابی
۸	در به مشرق روی به سیاهی	۸	در به مغرب روی به جلای
۹	در به تمکین ابن عقیلی	۹	در به نیروی ابن خطابی
۱۰	در به نعمت شریک قارونی	۱۰	در بقوت عدیل سهرابی
۱۱	در میسر شود که سنگ سیاه	۱۱	در خالص کنی به قلابی
۱۲	در به مردی زیاده بر گذری	۱۲	در به شومی چو برق بشابی
۱۳	ملک الموت را بخیمه دفن	۱۳	نتوانی که پنجه بر تابانی
۱۴	منتبای کمال نقصان است	۱۴	گل بریز و به وقت سیرابی
۱۵	تا که مبداء و مرجع این است	۱۵	نه سزاوار کبر و اعجابی

له حضرت عثمان ر

له حضرت عمر ر

۱۶	خشت بالین گور یاد آور	۱۶	ای که سر بر کن را حبابی
۱۷	خفتنت زیر خاک خواهد بود	۱۷	ای که در خواب گاو سنجابی
۱۸	با ننگ طبابت نمی کند بیدار	۱۸	تو مگر مرده نه در خوابی
۱۹	بس طاعتی فریفت است این سیم	۱۹	که تو لرزان بروی چو سیاهی
۲۰	بس جهان بیده این رخت کن	۲۰	که تو بیچاره بروی چو بلبانی
۲۱	بس بگردید و بس بخوابد گشت	۲۱	بر سر ما سپهر دولابی
۲۲	تو تمیز به عقل اورا کی	۲۲	تو مگر کم به جاه و انسیابی
۲۳	ایلمی صد و بیست و دویا	۲۳	گر به پوشد خری ست عتابی
۲۴	نقش دیوار خانه تو هنوز	۲۴	گر به پس صورتی و اتقابی
۲۵	ای مرید سواهی نفس حریص	۲۵	تشنه بر زمهر همچو جلابی
۲۶	قیمت خوشتن خیسک کن	۲۶	که تو در اصل گوهر تابانی
۲۷	دست پای بزن بچاره و جهد	۲۷	که عجب در میان غرقابی
۲۸	عهد های شکسته را چه طریقی	۲۸	چاره هم توبه است و شتابی
۲۹	به دربی نیاز نتوان رفت	۲۹	جز به مستغفری و اوابی
۳۰	تو در خلق می زنی همه وقت	۳۰	لا جرم بی نصیب ازین بابی
۳۱	کی دعای تو مستجاب شود	۳۱	که به یک روی درد و محرابی
۳۲	یارب از جنس ما چه حیرانید	۳۲	تو کرم کن که رب اربابی
۳۳	غیب ان و لطیف و بیخونی	۳۳	ستر پوش و کریم و توانی
۳۴	معدی راستی ز خلق مجوی	۳۴	چون تو در نفس خود نمی یابی

بر حضرت

بوی

جای گریه است بر مصیبت پیر	۳۰	تو چو کودک هنوز لغابی
با همه عین خشن شب و روز	۳۱	در تنگای پوی عیب اصحابی
گر همه علم عالم است باشد	۳۲	بی عمل مدعی کذبانی
پیش مردان آفتاب صفت	۳۳	به اضافت چو کرم شب تابانی
پیر گشتی و ره ندانستی	۳۴	تو نه پیری که طفل کتابانی

فی التنبیه

چو مرد رهرو اندر راه حق ثابت قدم گردد	۱	وجود غیر حق کور چشم تو حیدش عدم گردد
کر بند قلم کبریا سر در پیش لب بر هم	۲	بهر حرفی که پیش آید بتارک چون قلم گردد
ز چوگان ملامت نادر آنکس بی برتابد	۳	که در راه خدا چون گوی سرتاسر قدم گردد
سیم نکران سلطان درین میدان کسی بیند	۴	که پیشانی کند چون سنج و چون فل تم گردد
تو خواهی نیک خواهی بد کن امر و زامی پسیرنجا	۵	عمل گر بد بود و نیک بر عامل رقم گردد
مبین کز ظلم جبار علی کم آزار می ستم بیند	۶	ستم گر نیز روزی گشته تیغ رستم گردد
درین گرداب بی پایان سینه یار شکم بردل	۷	که گشتی روز طوفان غرق از بار شکم گردد
بسی ای آئین دل مدتی یار چو کش گاهن	۸	بسی آئینه گیتی نما و پیام جم گردد
تنگای پوی حرم تاکی خیال کج پیرون کن	۹	که مجرم گر شوی ذات حقائق را خرم گردد
کیا سبک سبکی است در ره ماند و فرم	۱۰	چنین سنگی بگرداگر بیلاب ندم گردد
غمی خور کوشاید پای بی اندازه اینجا	۱۱	چو بیهودان مرد و تنال آن شادی که غم گردد
خداوندان ملک فتح و کسر دشمنان را گوی	۱۲	برایشان چون بگشت احوال برانرا غم گردد
دلت دید باید و در تاملین یقین گردد	۱۳	تو از غم با بر گیر تا کنز محکم گردد

مانند
تعجب
مهورا
سبح
بشود و انهم
و در پیر و پیر
در پیر و پیر

در وقت حرص نگذار که ز بر دوش پاشی	۱۴	شکم خالی چو ز گرس باش تا دستت هم گردد
خداوند اگر افزائی بدین حکمت که بخشیدی	۱۵	مرا افزون شود بی آنکه از ملک تو کم گردد
فتاد اندر تن خلکی ز آب بخششت قطره	۱۶	مد و فرما بفضل خویش تا این قطره هم گردد
امید رحمتست آری خصوص آنرا که خاطر	۱۷	شنای سید مرسل نبی محترم گردد
محمد کز شنای فضل او بر خاک هر خاطر	۱۸	که بار و قطره در حال دریای نعم گردد
چو دولت بایدیم تحمید ذات مصطفی گویم	۱۹	که در در یوزه صوفی کز اصحاب کم گردد
زبان در کشش می سدی از شرح علم و گفتن	۲۰	تو در علمش چه دانی باش تا فردا علم گردد
اگر تو حکمت آموزی به دیوان محنت زدو	۲۱	که بویهل آن بود کا و خود بدانش بوم گردد
ز فقر جاودانی رست صاحب مال نیاشد	۲۲	هر آن ویش صابیل کزین در محشم گردد

در موعظه و مدح مجدد الدین رومی

جهان بر آب نهد است و زندگی بر باد	۱	غلام هست آنم که دل بر و نهناد
جهان همانند و خرم روان آدمی	۲	که باز ماند از و در جهان به نیکی یا و
سراسی دولت باقی نعیم آخرت است	۳	زمین سخت ننگ کن چو می نمی بنیاد
کدام عیش درین بوستان که با و اعل	۴	همی بر آورد از پنج قامت شمشاد
حیات عاریتی خانه است در سبیل	۵	چراغ عمر نهاده است بر در سبیل باد
بسی بر آید دبی مافرو شود خورشید	۶	بهار گاه خزان باشد و گوی مرداد
بر آنچه می گذرد ذل منه که دجله بسی	۷	پس از خلیفه نخواهد گذشت در بغداد
گرت ز دست بر آید چو نخل باش کریم	۸	وزت ز دست بخیزد چو سر و باش آزاد
بسی بدیده حسرت ز پس نگاه کند	۹	کسی که برگ قیامت ز پیش نفرستاد

حیدر
و در پیر و پیر
در پیر و پیر

وجود خلق بدل می کنند و در نه زمین
 ۱۱ چو طفل بر همه یازید و بر همه خندید
 ۱۲ عروس ملک نکوروی دختر بیست و فی
 ۱۳ نه خود سر بر سیلیمان بباد رفتی و بس
 ۱۴ پس نصیحت من گوش دار و نیکی کن
 ۱۵ نداشت چشم بصیرت که گرد کرد و خورد
 ۱۶ چنانچه صاحب فرخنده رای مجد الدین
 ۱۷ نگویست بحکمت "فلان دولت دین"
 ۱۸ تو آن برادر صا حیدلی که مادر دم
 ۱۹ بر روزگار تو ایام دست فتنه بست
 ۲۰ دلیل آن که ترا از خدای یک آید
 ۲۱ یکی دعا کنست بی رعوت از سر صدق

در مدح انکیانو

۱ بس بگردید و بگرد و روزگار
 ۲ ای که دستت می رسد کار می کن
 ۳ این که در شهنماها آورده اند
 ۴ تا بد اند این خداوندان ملک
 ۵ این همه رفتند و ما می شوخ چشم
 ۶ ای که وقتی نطقه بودی در شکم
 ۷ دل به دنیا در نه بندد هوشیار
 ۸ پیش از آن که تو نیاید هیچ کار
 ۹ رستم در دین تن و اسفند یار
 ۱۰ کز بسی خلق است دنیا یادگار
 ۱۱ هیچ نگر فتم از ایشان اعتبار
 ۱۲ وقت دیگر طغفل بودی در شکم

۴ مدتی بالا گرفتستی تا بلوغ
 ۵ همچنین، تا مرد نام آور شدی
 ۶ آنچه دیدی، بر قرار خود نماند
 ۷ و آنچه بینی، هم نماند بر قرار
 ۸ باد خواهد بود خاکش را غبار
 ۹ در نچیند، خود فرد ریزد ز بار
 ۱۰ تحت و بخت و امر و نهی دیگر و دار
 ۱۱ به، که زو ماند سرای نرنگار
 ۱۲ یا کجا رفت آن، که یاما بود پار
 ۱۳ خفت و در کله سر سو سمار
 ۱۴ ای برادر! سیرت زیبا بیار
 ۱۵ من بگویم، اگر بداری استوار
 ۱۶ در نه جان در کالبد دارد حمار
 ۱۷ گردش گیتی زمام اختیار
 ۱۸ خرمی می یابیدت، تخمی بکار
 ۱۹ خورده از خور و ان مسکین در گذار
 ۲۰ زیر دستان را همیشه نیک دار
 ۲۱ زینهار می را بهمان ده زینهار
 ۲۲ دوست دارد بندگان حق گذار
 ۲۳ فضل او فضل است افزون از شمار

شهریار

یعنی

۲۵

گر به هر موی زبانی باشدت ۳۶
 نام نیک رفیگان ضائع مکن ۳۷
 ملک باتان را شاید روز و شب ۳۸
 کام مسکینان و درویشان برار ۳۹
 با غریبان لطف بی اندازه کن ۴۰
 زور بازو داری و شمشیر تیز ۴۱
 از درون خستگان پر میز کن ۴۲
 منجینق آه منظر لومنان، به صبح ۴۳
 با بدان بد باش و بانیکان نکو ۴۴
 دیو یا مردم نیرا میزد، مترس ۴۵
 هر که رود یا مردم بد پرورد ۴۶
 با بدان چندان که نیکوئی کنی ۴۷
 ای که داری چشم و عقل و گوش و بوش ۴۸
 نشکند عهد من الا سنگ دل ۴۹
 بادشاهان را ثنا گویند و مدح ۵۰
 سعد یا چندان که می دانی بگوی ۵۱
 هر که اخوف و طمع در کار نیست ۵۲
 دولت توین اعظم شهر یار ۵۳
 خرد و عادل، امیر نامود ۵۴
 شکر یک نعمت نگوئی از هزار ۵۵
 تا بماند نام نیکت بر قرار ۵۶
 گاهی اندر نجر، و گاهی در نهار ۵۷
 تا همه کامت بر آرد کردگار ۵۸
 تا ببردست نام نیکت در دیار ۵۹
 گر جهان شکر بگیرد، غم مدار ۶۰
 وز دوعای مردم پر میز کار ۶۱
 سخت گیرد ظالمان را در حصار ۶۲
 جای گل گل باش جای خار، خار ۶۳
 بل ترس از مردمان دیو سار ۶۴
 دیر و زود از جان بر آردش مار ۶۵
 قتل مار افسا، نباشد جز به مار ۶۶
 پند من در گوش کن چون گوشوار ۶۷
 نشود قول من الا بخت یار ۶۸
 من دعائی می کنم در ویش وار ۶۹
 حق شاید گفتن، الا آشکار ۷۰
 از خطا باکش نباشد و ز حیار ۷۱
 باد تا باشد بقای روزگار ۷۲
 انکیانو، سرور عالی تیار ۷۳

شاهان
 درین

منما! سعدی سپاس نعمت ۷۴
 یارب! اندر کار ما کن یک نظر ۷۵
 کی تواند گفت و چون سعدی هزار ۷۶
 پیش از آن، کن مانیا بد هیچ کار ۷۷
 فی صفة الرزق ۷۸
 علم دولت نور و ز به صحرای خواست ۱
 تا باید کلمه قاتم برف، از سر کوه ۲
 بر عروسان چمن بست صبا پر گری ۳
 این چه بوی است که از جانب خلق بد میزد ۴
 چه هوایست که خلدش بتجربشست ۵
 تا رم اخضر از عکس چمن حمر گشت ۶
 موسم نغمه چنگ است که در بزم صبور ۷
 بوی آلودگی از خمر قهوه صوفی آید ۸
 از زمین تاله عشاق به گردون برسد ۹
 بسکه خوابان به فرج سوی صحرای رفتند ۱۰
 عاشق امروز به دق بر شا بدتشست ۱۱
 هر گجا طلعت خورشید رخسایه فکند ۱۲
 هر گجا سر و قدی چهره چو یوسف بنمود ۱۳
 هر کسی را بوس روی گللی در سر شد ۱۴
 یا خورشید لاله اندام بچه رونق بش گفت ۱۵
 سر بیالین علم باز نه، اسی ز گیس مست ۱۶
 شکر ز محبت سرما، ز سر ما برخواست ۱
 بیزک تا بش خورشید به نیما برخواست ۲
 که بغوا صی ابر از دل دریا برخواست ۳
 دین چه بادا است که از جانب صحرای برخواست ۴
 چه زمینی است که خورشید به تو را برخواست ۵
 بسکه از طرف چمن لولو لالا برخواست ۶
 بلبلان از چمن ناله و غوغا برخواست ۷
 شور دیوانگی از سینده و تابا برخواست ۸
 وز شرنی ناله مستان به ثریا برخواست ۹
 الغیث از چمن و گلبن حمر برخواست ۱۰
 که دل زاهد از اندیشه فردا برخواست ۱۱
 بیدلی خسته، کمر بسته چو جوزا، برخواست ۱۲
 عاشقی سوخته خرمین چو زینجا برخواست ۱۳
 نه که این ولوله از بلبل تنها برخواست ۱۴
 با قدش سر و اندام بچه یار برخواست ۱۵
 که ز خواب سحر این ز گیس شهلا برخواست ۱۶

شکر

۱۷	به سخن گفتن او عقل زهر دل بر مید	۱۷	عاشق آن قد سرم که چه زیبا برخاست
۱۸	روز رویش چو بر انداخت نقاب سوزفت	۱۸	گوئی از روز قیامت شب یلدر رخاست
۱۹	ورق خوبی معشوق ز بیم بر گردید	۱۹	قلم عاقبت از عاشق شید برخاست
۲۰	ترک عشقش به صبر چنان عارت کرد	۲۰	که جهان را ز حرم راز معما برخاست
۲۱	سعدیا با نامه سیاه کردن سوا تاکی	۲۱	که قلم را بس از دست تو سوا برخاست

فی الموعظه والتبصیر

۱	درین روز جوانی و عهد بر نانی	۱	نشاط کودکی و عیش خویشتن رانی
۲	سرفروستی انداخت پیری اندر پیش	۲	پس از غرور جوانی دوست بالائی
۳	درین بازوی سربلندی که بر پیچید	۳	ستیز و در فلک ساعد توانائی
۴	زهی زمانه ناپا انداز عهد شکن	۴	چه دوستی است که با دوستان نمی پانی
۵	که اعتماد کند بر نوازش نعمت	۵	که همچو طفل به بخشش و باز بر پانی
۶	به زار تر گسی، هر چه خوب تر بندی	۶	تباہ تر شکستی هر چه خوش تر آرائی
۷	به عمر خویش کسی از تو کام بزرگرفت	۷	که در شکنجه ناکامی اش نه فرسائی
۸	اگر زیادت قدر است در تغیر نفس	۸	نخواستم که به قدر من اندر افزائی
۹	مرا ملامت دیوانگی و سربلندی	۹	ترا سلامت پیری و پای بر جانی
۱۰	شکوه پیری بگذارد و علم و فضل و ادب	۱۰	کجاست جمل جوانی و عشق بر نانی
۱۱	چو با قضا و اجل بر نمی توان آمد	۱۱	تفاوتی نکند گر پزی و دانی
۱۲	نه آن جلوس اندیش کنایه من فته است	۱۲	که بعد از و مقصود رشود شکیبانی

سیاهی

عجب

نوجوانی

۲۳	درین خلعت زیبای حسن تقویم	۲۳	بر آستین تنعم طراز زیبائی
۲۴	غبار خط مغیر نشسته بر گل روی	۲۴	چنان که مشک بمادر و بر شمن سائی
۲۵	اگر زیاده فنا ای پسر بیندیشی	۲۵	چو گل به عمر دو روزه غرور نهائی
۲۶	زمان رفته نخواهد به گریه باز آمد	۲۶	نه آب دیده که گر خون دل بیالائی
۲۷	نه دوخت جبار کانی بقدر کس گردون	۲۷	که عاقبت به صیبت نکر دیکتائی
۲۸	چو خوان یغما عارت کند بنا گاهی	۲۸	زمانه مجلس عیش بتان یغمائی
۲۹	چو تخم خرمای فردات پائمال کنند	۲۹	و گر به سروری امروز نخل خرمائی
۳۰	برادران تو بیچاره و در شری رفتند	۳۰	تو همچنان ز سرب کبر بر شریائی
۳۱	همیشه باز نباشد در دوستی چشم	۳۱	ضرورتست که روزی به گل بر اندائی
۳۲	خیال بسته و بر باد عمر تکیه زده	۳۲	به پنج روز که در عیش در تماشائی
۳۳	دماغ پخته که من شیر مرد و بر نایم	۳۳	برو که با سگ بد نفس هم تو بر نائی
۳۴	اگر بود دل مومن چو موم نرم تمام	۳۴	تو موم نیستی ای دل باک شک رانی
۳۵	هر آن زمان که ز تو مرد می بر آساید	۳۵	درست شد بحقیقت که مردم آسائی
۳۶	و گر به جمل بر نئی به عذر باز پس آیی	۳۶	که چاره نیست برن از شکسته پیرائی
۳۷	سخن در از کن سعدیا و کوته کن	۳۷	چو روزگار به پیرانه سر زرعنائی
۳۸	و گر عنایت توفیق حق نگیرد دست	۳۸	بدست معی تو باد است آمانه پیمائی
۳۹	بخش بار خدا یا بفضل رحمت خویش	۳۹	که در دست تو ازی و جرم بخشائی
۴۰	بضاعتی نه سزاوار حضرت آوردم	۴۰	مگر به عین عنایت قبول فرمائی
۴۱	زور که کرمت روی نا امید نیست	۴۱	کجا رود نگس از کارگاه حلوائی

۱۹

مرز مظهر

در مدح انگلیانو

۱	بسی صورت بگردیده است عالم	۱	ازین صورت بگردود عاقبت بهم
۲	عمارت باسرای دیگر انداز	۲	که دنیا را اساسی نیست محکم
۳	مثال عمر سر بر کرده شمعی است	۳	که کوتاه باز می باشد دما دم
۴	ویا برف گدازان بر سر کوه	۴	کز و هر لحظه جزوی می شود کم
۵	بسا خاک، به زیر پای نادان	۵	که گر بازش کنی دست است معصم
۶	نه چشم طامع از دنیا شود سیر	۶	نه هرگز چاه پر گردد ز شبنم
۷	گل فرزند آدم خشت گردید	۷	نمی جنبد دل فرزند آدم
۸	بسیم وزیر نکو نامی بدست آر	۸	منه بر هم که برگیرندش از هم
۹	فریدون را سر آمد پادشاهی	۹	سیلمان را برفت از دست خاتم
۱۰	نه نیشی میزند دوران گیتی	۱۰	که آن را تا قیامت هست مرهم
۱۱	وقاداری بجوی از دهر خو خوار	۱۱	محال است انگبین در کام از قم
۱۲	بر نقل از اوستادان یاد دارم	۱۲	که شاهان عجم، کینخسرد و جم
۱۳	ز سوز سینه فریاد خوانان	۱۳	چنان پر همیز کردند که از سم
۱۴	که دوران چون بگرد آیند بسیار	۱۴	به تنگ آید روان در خلق ضیغم
۱۵	وَمَا مِنْ ظَالِمٍ إِلَّا وَ يُبْلَى	۱۵	دَوَانُ طَالِ الْمَدَى يَوْمًا بِأَظْلَمُ
۱۶	سخن را روی بر صاحبان است	۱۶	نگویند از حرم الا به محرم
۱۷	حرامش باد ملک و بادشاهی	۱۷	که پیشش می گویند از قفا دم
۱۸	عروس زشت زیبا کی توان کرد	۱۸	وگر بر خود کند دیبای معلم

۱۹	اگر مردم همین بالا وریشند	۱۹	به نیزه نیز بر بسته است پرچم
۲۰	سخن شیرین بود پیر کن را	۲۰	ندام بشنود نوین اعظم
۲۱	جهان سالار عادل، انگلیانو	۲۱	سپه دار عراق و ترک و دیلم
۲۲	که روز بزم بر تخت کیانی	۲۲	فریدون است، و روز رزم رستم
۲۳	چنین پند از پدر نشینده باشی	۲۳	الاگر هوشیاری بشنوا از عجم
۲۴	چو یزدانت مکرم کرد و مخصوص	۲۴	چنان ز می در میان خلق عالم
۲۵	که گر قستی مکان پادشاهیت	۲۵	نباشد، همچنان باشی مکرم
۲۶	نه هر کس حق تواند گفت گستاخ	۲۶	سخن ملکی است سعدی را، مسلم
۲۷	مقامات از دو بیرون نیست فردا	۲۷	بهشت جاودانی، یا جهنم
۲۸	مدامت بخت دولت هم نشین باد	۲۸	به دولت شادمان، از بخت خرم
۲۹	به دست راست، قید باز شهب	۲۹	به دست چپ، عنان خنگ ادهم
۳۰	سر سالت مبارک باد و میمون	۳۰	سعادت همراه و اقبال همدم

فی الموعظة والنصیحة

۱	نوش است عمر دروغا که جاودانی نیست	۱	بس اعتماد برین پنج روز فانی نیست
۲	درخت قد صنوبر خرام انسان را	۲	مدام رونق نو داده جوانی نیست
۳	گهی است خرم خندان و تازه و خوشبو	۳	ولی امید شباش چنانکه دانی نیست
۴	دوام پرورش اندر کنار مادر هر	۴	طمع مکن که در روی بوی مهربانی نیست
۵	مباش غره و غافل چو پیش هر پیش	۵	که در طبیعت این گرگ گد بانی نیست
۶	چه حاجت عیان را به استماع بیان	۶	که بیوفانی دور فلک نهانی نیست

کدام باد بهاری وزید در آفاق، ۷ که باز در عقبش آفت خروانی نیست
 اگر ممالک روی زمین بدست آری ۸ بهائی دولت یکدانه نمیدگانی نیست
 دلای رفیق! درین کار و انسرای بند ۹ که خانه ساختن آئین روانی نیست
 اگر جهان همه کام است دشمن اندر پی ۱۰ بدوستی که جهان جای کامرانی نیست
 چو بیت پرست به صوت شادی چنان شغول ۱۱ که دیگر خبر از لذت معانی نیست
 جهان دست بدو اند دوستان خدای ۱۲ که پای بند عنار از جبین جهانی نیست
 نگار زبان تاب به دوزخست نبرند ۱۳ که از زبان براندر جهان نیانی نیست
 عمل بیار و علم برکش که مردان را ۱۴ رهیمی تر از کوی بی نشانی نیست
 طریق حق روان هر کجا که خواهی باش ۱۵ که کج خلوت صاحبان کانی نیست
 کف نیاز به درگاه بی نیاز بر آرد ۱۶ که کار مرد خدا جز خدای خوانی نیست
 مخور چو بی ادبانه کاه و تخم کایشان را ۱۷ امید خرم اقبال آنهمانی نیست
 مکن که حیف بود دوست بر خود آزر و ن ۱۸ علی الخصوص مر آن دست اگر ثانی نیست
 چه سود بر زرق باران و عطر بر سر خلق ۱۹ که مرد را به ارادت صدق بانی نیست
 زمین به تیغ بلاغت گرفتاری سحر می ۲۰ سپاس دار که جز فیض آسمانی نیست
 بدین صفت که در آفاق کجاست شجرت و ن ۲۱ زرق جل که آتش بدین اتنی نیست
 نه هر که دعوی زور آوردی کند با ما ۲۲ بسر برد که سعادت به بلوانی نیست
 ولی بخواجه عطار گو، ستایش مشک ۲۳ مکن که بوی خوش از شتری نهانی نیست

فی الموعظه و التصحیح

توانگری نه به مال است پیش از بل کمال ۱ که مال تالاب گوار است بعد از ان اعمال

من آنچه شرط بلای است با تومی گویم ۱ تو خواه از سختم پند گیر و خواه ملال
 محل قابل و آنکه نصیحت قایل ۲ چو گوش هوش نباشد چه سود حسن مقال
 نصیحت همه عالم چو باد و قفس است ۳ بگوش مردم نادان و آب در غریبال
 چشم و گوش دهن آدمی نباشد شخص ۴ که هست صورت دیوار را همی مثال
 دل ای حکیم! برین معجز بلاک مبیند ۵ که اعتماد نه کردند بر جهان عقال
 چنان به لطف می پرورد که مروری ۶ دیگر بقر چنان خرد می کند که سفال
 مکن چشم ارادت نگاه در دنیا ۷ که پشت باز نقش است زهر اوقیال
 به عمر عاریتی هیچ اعتماد مکن ۸ که پنج روز دگر می رود به استیجالی
 برفت عمر و نه رفتیم شرط راه ادب ۹ برستی که بیازی برفت چندین سال
 کنون که رغبت خیر است زور طاعت ۱۰ دروغ نقد جوانی که صرف شد به محال
 زبان تو به عذر است وقت بیداری ۱۱ بر آرد دست معانی و روبر خاک بهمال
 وصال حضرت جان آفرین مبارک باد ۱۲ که دیروز و فراق افتد اندرین اصال
 به زیر بار گنه گام بر نمی گیرم ۱۳ که زیر بار به آهستگی رود احوال
 چنان شد است که دیگر امید خیر نماند ۱۴ مگر به عفو خداوند منعم متعال
 نه آفتاب وجود ضعیف انسان را ۱۵ که آفتاب فلک ضرورتست زوال
 کنون هوای امل می پرزد کبوتر نفس ۱۶ که دست جوهر زمانه پر گدازشت بال
 چنان شدم که به انگشت می نمایم ۱۷ نماز شام که بر بام میروم چو ملال
 بزرگوار خدا یا! بحق مردانی ۱۸ که عارفان جمیل اند و عاشقان جمال
 مبارزان طریقت که نفس بشکستند ۱۹ به زور بازوی ثقوی و المحروب رجال

آن راه دور رخ است که ابلیس می سود ۲۷۴ بیدار باش تا پائی آن راه نسپری
 در صحبت رفیق بد آموز، همچنان ۲۷۵ کاندکمند دشمن آهسته خجری
 راهی بسوی عاقبت خیر می رود ۲۷۶ راهی بسوی آذی اکون مخیری
 گوشت حدیث می شود هوش بخیر ۲۷۷ در حلقه بصورت چون حلقه بردی
 و عظمی مکن که برترم از دیگران به علم ۲۷۸ چون کبر کردی از همه دوتان فردتری
 از من بگوی عالم تفسیر گوی را ۲۷۹ اگر در غل نکوشی تا دان مقصری
 یار درخت علم ندانم، مگر عمل ۲۸۰ با علم اگر عمل نه کنی شاخ بی بری
 از صدیکی بجای تیاورده شرط علم ۲۸۱ و زحمت جاه در طلب علم دیگری
 علم آدمیت است حیوانمردی و ادب ۲۸۲ ورنه دوی بصورت انسان مصوری
 هر علم را که کار نه بندی، چه فایده؟ ۲۸۳ چشم از برای آن بود آخر که بنگری
 امر و زغره به فصاحت که در حدیث ۲۸۴ هر نکته را هزار دلائل بیاوری
 فردا قتیق باشی در موقف حساب ۲۸۵ اگر علتی بگویی و عذری تیاوری
 مردان به سعی و رنج بجائی رسیده اند ۲۸۶ تو ای همز کجاری از نفس پروری؟
 ترک هواست وادی دریای معرفت ۲۸۷ عارف به ذات شونده به دلق قلندری
 در کم ز تویشتم به حقارت نظر مکن ۲۸۸ اگر برتری بمال به گوهر برابری
 فواید خدا و نگهبان خلق باش ۲۸۹ این هر دو قرن اگر بگرفتی، سکندر می
 عمری که می رود همه حال جمد کن ۲۹۰ تا در رضای خالق نیچون بسمر بری
 مرگ اینک دای دمان است پیچ پیچ ۲۹۱ لیکن چه غم ترا که به خواب خوش اندی
 فارغ نشسته به فراخی و کام دل ۲۹۲ باری ز تنگ نامی لحد یا و نادری

یاری گرت به گوهر عزیزان گد ر بود ۲۹۳ از سر بنه غرور کیانی و سروری
 کاجا بدست واقع بینی، خلیل وار ۲۹۴ در هم شکسته صورت بهای آذری
 فرق عزیز و پهلوی نازک انداده تن ۲۹۵ مسکین به خشت بالشی و خاک بستری
 تسلیم شوگر اهل تیزی که عارفان ۲۹۶ بردند گنج عافیت از گنج صابری
 فرزند بنده ایست خدا را، غمش مخور ۲۹۷ تو کیستی که به ز خدا بنده پروری
 گر مقبل است گنج سعادت برای او ۲۹۸ و در بدراست رنج زیادت چه می بری
 پیش از من تو بر رنج جانها کشیده اند ۲۹۹ طغرای نیک سختی و نیل بد اختری
 آن را که طوق مقبل اندر ازل خدای ۳۰۰ روزی نکرد، چون نکشد غل بد بری
 ز شمار ایندین پدرا نه است گوش و در ۳۰۱ بیکانگی موز را که در دین برابری
 ننگ از فقیر اشعث اغیر دارد، از آنکه ۳۰۲ در وقت مرگ اشعث او در گور بغیری
 دامن مکش صحبت ایشان که در بهشت ۳۰۳ و امن کشان سندس حضرت و عبقری
 روی زمین بطلعت ایشان منور است ۳۰۴ چون آسمان به هره و خورشید و شتری
 در بارگاه خاطر سعدی خرام! اگر ۳۰۵ خواهی زیاده سخن داد شاعری
 که که خیال در سرم آید که این منم ۳۰۶ ملک عجم گرفت به تیغ سخنوری
 باز نفس فرو رود از مول اهل فضل ۳۰۷ با کف موسوی چه زند سحر سامری

شرم آید از بضاعت بی قیمت، ولیک ۳۰۸
 در شهر آگینه فروش است و جوهری

قصیده آوری

معروف به

اشک های خراسان

۱ بر مرقع اگر بگذری، اے باد سحر
 ۲ نامه مطلع آن که رخ تنم آفت جان
 ۳ نامه بر ریش آه عزیزان پیدا
 ۴ نقش تحریرش از سینه مظلومان خشک
 ۵ ریش گردد و مرقع از و گاه سماع
 ۶ تاکنون حال خراسان رعایا بوده است
 ۷ فی نبود است که پوشیده نباشد بر
 ۸ کار بسته بود بیشک و وقت و کنون
 ۹ خسرو عادل خاقان معظم اگر چند
 ۱۰ و انش فخر آنست که در پیش ملوک
 ۱۱ باز خواهد رخزان کینه که واجب باشد
 ۱۲ چون شد از عدش سرتاسر توران آباد
 ۱۳ اے کیومرث بقا! باد شه کسری عدل
 ۱۴ قصه اهل خراسان بشنوا سر لطف
 ۱۵ این دل فگار جگر سوختگان میگویند

۱ خبرت هست کزین زیر ذر شوم غزان
 ۲ بر بزرگان زمانه شده خرد آن سالار
 ۳ بر در دوستان احرار حزین و حیران
 ۴ مسجد جامع هر شهر استوران شانرا
 ۵ نمکند خطبه به هر شهر بنام عز از آنکه
 ۶ گشته فرزند گرامی، و اگر ناگهان
 ۷ بر مسلمانان آن نوع کنند استخفاف
 ۸ هست در روم و خطا امن مسلمانان را
 ۹ خلق رازین غم فریاد رس لے شاه ترا
 ۱۰ بخدا لے که بیار است بنامت دینار حق
 ۱۱ که کنی فارغ و آسوده دل خلق خدا لے
 ۱۲ وقت آنست که یابند ز رحمت پادشاه
 ۱۳ زن فرزند زرد و جمله بیک جمله چوپا
 ۱۴ آخر ایران که از بودی فردوس بر شک
 ۱۵ شمع آنحضرت کز عدل تو گشته است بهشت
 ۱۶ هر که پانی و خوی داشت بچلت بگر بخت
 ۱۷ رحم کن رحم بر آن قوم که جویند جوین
 ۱۸ رحم کن رحم بر آنها که نیابند نند
 ۱۹ رحم کن رحم بر آن قوم که نبود شب روز
 ۲۰ نیست یک پی ز خراسان که نشد زیر زیر
 ۲۱ بر کریمان جهان گشته لیسمان مبر
 ۲۲ در کف زندان ابرار اسیر و مضطر
 ۲۳ پایگاه هیست که نه سقفش پیدا و نه در
 ۲۴ در خراسان خطیب است کنون لے مبر
 ۲۵ بیند از بیم خورشید نیارد، مادر
 ۲۶ که مسلمان نمکند صد یک آن با کافر
 ۲۷ نیست یک ذره سلامت به مسلمانی در
 ۲۸ ملک زین تم آزاد کن اے پاک گهر
 ۲۹ بخدا لے که برافراخت بفرقت افسر
 ۳۰ زین فردای غم شوم پی و غارت گر
 ۳۱ گاه آنست که گیرند ز تیغ کینفر
 ۳۲ بروی امسال روان شان بدگر جمله بر
 ۳۳ وقف خواهد بد تا حشر برین شوم حشر
 ۳۴ دور ازین جایی که از ظلم غزان شد چو سقر
 ۳۵ چکند مسکین آن که نه پایست و نه خر
 ۳۶ از پس آنکه نخوردندی از نازشکر
 ۳۷ از پس آنکه از اطلس شان بودی بستر
 ۳۸ در محیبت شان جز نو گری کار دیگر

نخستین - هند
 بدست
 از - غفر

مهرت
 دولت

۱۳۱۳

۱۱

چون

ز خورشید
 دولت

مهر

مهر

۳۵ رحم کن رحم بر آن قوم که رسوا گشتند
 ۳۶ گر در آفاق چو اسکندر برگردد از آنکه
 ۳۷ از تو رزم آید شمشیر و از بخت موافق نصرت
 ۳۸ همه پوشند کفن چون تو پوشی خفتان
 ۳۹ آن سراقه از بهانباتی که غایت فضل
 ۴۰ بهره باید از عدل تو نیز ایران را
 ۴۱ نور خورشید و هست خراسان اطلال
 ۴۲ هست ایران مثل شوره و تو ابری و ابر
 ۴۳ بر ضعیف و قوی امروز توئی داور حق
 ۴۴ کشور ایران چون کشور توران چو تر است
 ۴۵ گریه را بد پائی تو بهین عزم رکاب
 ۴۶ کی بودی که ز اقصاء خراسان آید
 ۴۷ باد شاه فضل صدر جهان خواجهر
 ۴۸ شمس اسلام فلک مرتبه بر آن الدین
 ۴۹ یاورش باد حق عزوجل در همه کار
 ۵۰ چون قلم گردوزین کارگران صد بزرگ
 ۵۱ از تو ای سایه حق خلق جگر سوخته را
 ۵۲ خلق را زین حشر شوم اگر بر مانی
 ۵۳ پیش سلطان جهان سحر کو پرورد است

۵۴ دیده خواه آفاق کمال الدین را
 ۵۵ نیک دانی که چه و تا بکجا داشت بر او
 ۵۶ هست ظاهر که بر او هرگز پوشیده نبود
 ۵۷ روشن است این که بر آنگونه چو خورشید گردون
 ۵۸ و اندر آن مملکت سلطنت آن دولت
 ۵۹ با کمال الدین ابناء خراسان گفتند
 ۶۰ چون کن پیش خداوند جهان از سر روز
 ۶۱ از کمال و کرم و نطق تو زبید شاها
 ۶۲ ز روشنو حال خراسان عراق ای شمر شرق
 ۶۳ تا کشد تو چون تیر بر آن قوم کمان
 ۶۴ آنچه او گوید محض شفقت باشد از آنکه
 ۶۵ خسرو امار همه انواع هنر و کسب هست
 ۶۶ که مکر بود ایتا درین قافیه قسم
 ۶۷ هم بر آنکه که استاد سخن معق گفت
 ۶۸ بیگمان خلق جگر سوخته ز دور ریابد
 ۶۹ که نباشد بجهان خواه از آن کامل تر
 ۷۰ اعتماد آل شیه دین پرور نیکو محضر
 ۷۱ هیچ ز اسرار ممالک چه ز خیر و چه ز شر
 ۷۲ بود ایران را رایش همه عمر اندر خور
 ۷۳ چه اثر بود از دهم به سفر نام به حضر
 ۷۴ قصه ما به خداوند جهان خاقان بر
 ۷۵ عرضه این قصه و رنج دل و اندوه جگر
 ۷۶ که کمال الدین داری سخن ما باور
 ۷۷ که مرا و راست همه حال چو الحمد از بر
 ۷۸ خوشتر پیش چنین عاقله کرده است پیر
 ۷۹ بسطت ملک تو میخواست بدنه جاه و خطر
 ۸۰ خاصه و شیوه نظم خوش و اشعار غرر
 ۸۱ چون ضرورت شهاب پاره این نظم مژده
 ۸۲ خاک خون آلوده ای باد با صفا مان بر
 ۸۳ چون زور و دل شان باید ازین حال خبر

تا بهمان را بفروزد خورشید گردون پیاپی
 از جهان داری ای خسرو عادل! بر خور

از قصاید عرفی

از درد دست چگونیم بچه عنوان رفتیم	۱	همه شوق آمده بودم همه حیران رفتیم
بس به دیوار زدیم سر که درین کوچه تنگ	۲	آدم مست و سر اسیمه و حیران رفتیم
رفتیم از کوی تولب تشنه بگلگون شک	۳	نیک رفتیم که افغان نه خیزان رفتیم
دل و دین خرد و هوش و زبان باز مده	۴	تا بگویم ز درد دوست به تمامان رفتیم
آدم نغمه کشا از لب امید و زیاس	۵	در رنگ و ریشه دل و دهنه دندان رفتیم
آدم صبحدم و شام بر رفتیم بشتو	۶	که چه سان آدم این جا بچه عنوان رفتیم
آدم صبح چو بلبل به چمن در نوروز	۷	شام چو نامی از خاک شمشیران رفتیم
دوستان زهر بگریید که رفتیم ناکام	۸	دشمنان نوش بخندید که گریان رفتیم
رفتیم و سوختم از داغ دل دشمن دوست	۹	که جگر سوز تر از اشک یتیمان رفتیم
منم آن قطره که صد سینه دل کردم داغ	۱۰	تا ز نوک مژه غلیظه به دامان رفتیم
منم آن یوسف بدر و زه که نرفته به مهر	۱۱	تا برون آدم از چاه بزدان رفتیم
منم آن غنچه پزمرده که از باد خزان	۱۲	خنده بر لب گره و سر به گریان رفتیم
نور پیشانی صبح طریم یک چه سود	۱۳	که ز غم تیره تر از شام غریبان رفتیم
رفتیم آهسته ولی صاحب دل می داند	۱۴	که دل آشوب تر از زلف عثمان رفتیم
مردم از گریه و کارم تبسم نکشیدند	۱۵	منم آن فوج که هم بر سر طوفان رفتیم
از پریشانی دل سوختم و بهر علاج	۱۶	هم به در کوزه دل ای پریشان رفتیم

باز می بستم آن روز چو قیمت شکست	۱۷	که بتابیدن سر و خیمه مر جان رفتیم
منم آن میوه از زنده به بستان کمال	۱۸	که بدست دین ذائقه از زبان رفتیم
منم آن شیر ختن صید که آهوی گیرم	۱۹	که چو مویشان به شکار تیر انبان رفتیم
گوهر قیمتی گنج ازل بودم لیک	۲۰	ره به بے عزتی جنس فراوان رفتیم
بودم از قدر ترنج زرد پرویز ولی	۲۱	گوی گشتم به ویلی چو گان رفتیم
بوده ام من جللی شیشه لعل شهباز	۲۲	پای کوبان به کجا بر سر سندان رفتیم
چون صیار خست گشت چمنم بود ولی	۲۳	چون تماشای خلایق به خیابان رفتیم
رفتیم اندر پی مقصود ولی به چوپلنگ	۲۴	بسر کوه به قصد تابیان رفتیم
ذوق عریانی تجرید ندانستم حیف	۲۵	کز پی سندس و استیرق در عنوان رفتیم
آخراش با که توان گفت که در کتب اقدس	۲۶	دانش آموز خودم و تادان رفتیم
شعر و زیدم از معرفت آن توانم	۲۷	جان معنی شدم و صورت بیجان رفتیم
شب یلدا ای حیاتم به سحر گوید حیف	۲۸	که در افسانه ای بوده به پایان رفتیم
زان شکستم که بد ببال دل خویش دادم	۲۹	در شب شکن زلف پریشان رفتیم
ما تم اهل دل آن بود که با حسرتیان	۳۰	با دق و چنگ به گلگشت گلستان رفتیم
عید این طایفه آن بود که با شیونیان	۳۱	تینیت گو به سر خاک شمشیران رفتیم
راه مجنونی و فرهادیم آمد در پیش	۳۲	رفتیم این راه و لیکن نه چو ایشان رفتیم
تا هن تیشه نه راندم برگ و ریشه رنگ	۳۳	کو غم در تر پاشوده به جولان رفتیم
آشیان رخ و زارغ بنجیدم بر سر	۳۴	سر قدم ساخته در خار سیلان رفتیم
این همه رفتیم و رفتیم که شمر دم عرفی	۳۵	به تقاضای رویف از پی بستان رفتیم

تیغ دی گفت که در مهر که جنگش تافت
 آهین پنجه تیغش با جل گفت که من
 زین وی گوید اگر جنگ اگر صلح که من
 طالعش صبح ولادت در نیا زد و گفت
 هر که اندیشه خلق ویم از جای ربود
 این جواهر زخار که مش بر چیدم
 دارم این قافله را سر مرده ز خاک در تو
 بسکه عیسی نفسان بوسه بر اتم دادند
 بال اندیشه ز پرواز شکستم صد بار
 اسلام ای ملک انظم برون داد ز خاک
 داورا دوش بدوش قدر اندر عمر
 راه بے حدشای تو سپردم این راه

راه نفرین حسودان تو رفتم لیکن
 آن نیز زد که بگویم بچه عنوان رفتم

صدور
 از قلم
 در کمال

از حکیم قرنی سیستانی

ترجمه بند درج ابوالحسن علی بن فضل معروف به حجاج

ماه فروردین جهان را ز در لیدار کرد
 با دگونی نافه های تبتستان برورید
 گلبن سرح آستین صدره پریاوت کرد
 این بهار خرم شادی قزای و مشکبوی
 تاز چشم نگرس تازه بنفشه دوشد
 چشم نیلوفر چو چشم ماندگان در خواب شد
 زند و اف زند خوان چون عاشق مجرازا
 از نوای مرغ گوی خواجه سید بلخ
 خواجه حجاج آنکه از جمیع بزرگان جهان

جاودانه خواجه هر خواجه حجاج باد
 برترین مکتب که بهترش محتاج باد

له از در معنی شائسته و لائق او سزاوار -
 له آوار پراگنده و پیرشان
 صدقه نوعی از جامه که سینه را بپوشانند ذکره پیراهن است -
 به بنبل

جسوقی

بند دهم

- ۱ عید پمچون حاجبان نوروز را پیش اندازد
- ۲ عید اگر نوروز را خدمت کند بس کار نیست
- ۳ عید ازینست مال و ملک در دیشان بود
- ۴ بر زمین اورا هر گاه می هزاران صورت است
- ۵ تیتهمائی کوه از دیر لاله و پر سوسن است
- ۶ پادشاهی سنگانه چون تختی آبی نیست
- ۷ کوه از دیر صورت است دشت از دیر نیست
- ۸ بوستان خواجه را ماند نماید کز قیاس
- ۹ خواجه را سر سبز باد و تن قوی تا بر خورد

جاودانه خواجه هر خواجه محتاج یاد
برترین بهتر بکترش محتاج یاد

بند سیم

- ۱ دشت گوئی گستریده حله و بیابانی
- ۲ کشتزار از سبزه گوئی آسمان است
- ۳ ارغوان اصل گوئی دولاب مشوق ماست
- ۴ گلبن اندر باغ گوئی کود که نیکوستی
- ۵ از درخت سید بادام شکفته بوستان
- ۶ ابر گوئی کشتی بر کوه راستی در هوا

- ۱ قطره باران چکیده در دمان سرخ گل
- ۲ اندرین نوروز خرم بر گل سوری باغ
- ۳ خواجه محتاج آنکو کس نبوده در جهان

جاودانه خواجه هر خواجه محتاج یاد
برترین بهتر بکترش محتاج یاد

بند چهارم

- ۱ اندر این گیتی بفضل مرادی اورا یار نیست
- ۲ تیز بازاری همه بیم سخارا نرود او
- ۳ از پی نام بلند و از پی جاو عریض
- ۴ بهترین چیزی نزد اهل دانش دانش است
- ۵ گرچه در هر چیز گفتار بود گوینده را
- ۶ گوش نشینده است گفتار از دیر روی طعن
- ۷ زود نیر و زود تنه آزار باشد هر شے
- ۸ زاریان را بار باشد بر زمانه نرود او
- ۹ از بلندی همت او و ز بزرگی اصل او

جاودانه خواجه هر خواجه محتاج یاد
برترین بهتر بکترش محتاج یاد

بند پنجم

- ۱ به پیش حائل چنان کاند جهان همت خورد

هر چه با همی باشد اندر قهر و یا خون شود	۱	گر مردم سببش بر قهر دریا بگذرد
در بدیه با وجودش بگذرد بر کوچه دشت	۲	خار مشک سنگ خاره لاله بیرون آورد
شیر کز عدلش بر انگیزد بر اقلیسه دگر	۳	دست پایش لرزه گیرد چون شکاری بنگرد
دولت او را در کنار خویش پرورده است	۴	در کنار خویش چون فرزند زائر پرورد
متران بسیار دیدم کس چنین مهربان بود	۵	راست گوید هر که گوید مردم از مردم برد
گر سخن گوید سخن آن باید اندر پیش او	۶	تا معانی یاد گیرد تا نکشتا بشمرد
کس بود کوطن بر دکاند مهر گشتم خیر	۷	خویشتن را جایی یا بد چو او را بنگرد
چشم بدزد دور با و دولتش پاینده باد	۸	تا ز عمر و از جهان و از جوانی بر خورد
جادو دانه خواجه هر خواجه حجاج باد		
برترین متر بکتر کترش محتاج باد		
بند ششم		
متر کور او حاتم کتر و دربان بود	۱	گر کسی گوید چنان باشد که نادان بود
آنکه این اندیشه او را باشد او را مرده دان	۲	گوچنین باشد که گرا بکد چون جان بود
بچنین باشد بصورت لیکن اندر باب فضل	۳	نیست ممکن کاتر این گیتی چو انسان بود
پیش مردم چند گویم از سخا و همتش	۴	کانید چیز نیست گان از مردمان پنهان بود
نام رادی و بزرگی جز برادر دیگران	۵	از در تحقیق حرف تمت بهمتان بود
از پی آن تاز خورشیدش فزون باشد شرف	۶	مشتی خواهد که او را شرفه ایوان بود
بس کساند گوهر و اندر بهتر دعوی کند	۷	ز پو خرد خرد ماند چون گر بران بود
ت عجب نادان بود - له شرف بضم شین کنگره		

که صاحب جماعی و ناصری چنین ثبت کرده و نویسد بفتح اول گل سیاه در حوض دت جوی آب -
 بنده دیگره پیمو خرد در حق بماند چون که بی بران بود -

خواجی دعوی همی بران نماید زین دوحز	۸	خواجی را بران نمون این چیز آسان بود
تنگدل گرد و چو عاشق و غم معشوق خویش	۹	گر زملی خوان او بجز زانو و ممان بود
جادو دانه خواجه هر خواجه حجاج باد		۱۰
برترین متر بکتر کترش محتاج باد		
بند هفتم		
تا بفروین همان چن حله رنگین شود	۱	بوستان پر لاله و پر خون نسیرین شود
تا چو از گل شاخ گل چون افسر کس شود	۲	وز من شاخ سمن چون محقق شیرین شود
تا چو بلخ از برگ ریزان چون تن بیدل شود	۳	آسمان از ابر تیره چون دل غمگین شود
تا چو سرد از برف گرد اندر کشد سیمین تره	۴	برگ شاخ در چنان چون غلبه زین شود
تا بدان قله که چون گوی سیمین گشت سب	۵	تا چو چو حقه اگر غمگین نمائین شود
تا چو لاله گرد اندر دشت چو تابان چراغ	۶	باده اندر نم چو زخشان از بر زین شود
شاد باش و دستش از شادی او شاد باد	۷	تا عدو زین اندوه غم بیدل بیدین شود
دوستانش را شود حفظ طرز در مذاق	۸	هر سر مو بر تن بدخواه او شود بین شود
ماه فردر دین سال نو بر او فرقه باد	۹	هر سخن کاند ز جهان باشد کون آمین شود
جادو دانه خواجه هر خواجه حجاج باد		۱۰
برترین متر بکتر کترش محتاج باد		
له محقق بکتریم و تشدید میکنی است زمان را مانند بوج اما قبله ندارد و در یک نسخه حقا بود		
و معنای مناسبی نیافتیم و غیره و کلماتی که لا و سیم و ز که بزرگه بکار برده اند		
که آذر بر زمین نام آنکه ششم که بر زمین نام از قلعای زرد و شست در فارس بنا کرده		
که طرز و نبات و قند و به تالی قرشت است		

ترکیب بند محشم کاشی

(۱)

باز این چه شورش است که در طلق عالم است
باز این چه ستیغز عظیم است که زمین
گویا طلوع میکند از مغرب آفتاب
گر خوانش قیامت دنیا بعید نیست
در بارگاه قدس که جائے مال نیست
و حق و ملک بر آدمیان نوحه میکنند

خورشید آسمان و زمین نور مشرقین
پر درده کنار رسول خدا حسین

(۲)

کشتی شکست خورده طوفان کربلا
گر چشم روزگار بر آفتاب میگردان
از آب هم مضایقه کردند کوفیان
بودند دیو و دو همه سیراب می کنند
آه از وی که شکر اعدا نه کرده شرم
در خاک و خون فتاده به میدان کربلا
خون میگذشت از سیرایوان کربلا
خوش داشتند حرمت نمان کربلا
خاتم زحط آب سلیمان کربلا
کردند روز بخیمه سلطان کربلا

آن دم فلک بر آتش عزت سپند شد
کز خوف خصم در حرم افغان بلند شد

(۳)

کاش آن زمان سرادق گرد و گلشن می
کاش آن زمان که پیکر او شد بریر خاک
کاش آن زمان که کشتی آل نبی شکست
این انتقام اگر افتادی بر روز حشر

آل نبی چو دست نظم بر آوردند
ارکان عرش را بتزلزل در آوردند

(۴)

بر خوان غم چه عالمیان را صلوات زدند
نوبت به اولیا چو رسید آسمان طپید
بس آتشی ز باغک الماس ریزا
وانگه سرادقی که فلک محرش بود
وز تیشه ستیزه در آن دشت کوفیان
پس ضربتی کرد جگر مصطفی درید
اهل حرم دریده گریبان کشاده روی

روح الامین نهاده به زانو سر حجاب
تا ریک شد ز دیدن او چشم آفتاب

(۵)

۱ چون خون ز خلق آشفته او بر زمین رسید
 ۲ جوش از زمین به دروه عرش برین رسید
 ۳ تحمل بلند او چو حسان بر زمین زدند
 ۴ طوفان به آسمان ز غبار زمین رسید
 ۵ باد آن غبار چون بزم از نبی رساند
 ۶ گرد از زمین بر فلک بختمین رسید
 ۷ یکباره جامه در خم گردون پیریل زد
 ۸ چون این خبر به عیسی گردون نشین رسید
 ۹ پر شد فلک غلغله چو نوبت خروش
 ۱۰ از انبیا بحضرت روح الامین رسید
 ۱۱ کردین خیال بهم غلط کارگان غبار
 ۱۲ تا دامن جلال جهان آفرین رسید

هست از طلال گر چه بری ذات لعل الجلال

او در دست و بیج دلی نیست بے الملال

(۶)

۱ ترسم جزاء قاتل او چون رقم زنند
 ۲ یکباره بر جریده رحمت قلم زنند
 ۳ ترسم کزین گناه شفیعیان روز محشر
 ۴ وارند شرم کز گنه خلق دم زنند
 ۵ دست عتاب حق بد آید ز آستین
 ۶ چون اهل بیت است بر اهل ستم زنند
 ۷ آواز دے که با کفن خوچکان خاک
 ۸ آل علی چو شعله آتش علم زنند
 ۹ فریاد از آن زمان که جو تان اهل بیت
 ۱۰ گلگون کفن به عرصه محشر دم زنند
 ۱۱ جمعی که زدیم صف شان شور کربلا
 ۱۲ در محشر صف زنان صف محشر هم زنند
 ۱۳ از صاحب حرم چه توقع کنند یار
 ۱۴ آن ناکسان که تیغ به صید حرم زنند

پس برستان کنند سرے را که جبرئیل

شود غبار گیسویش از آب سبیل

(۷)

۱ رفته که شد به نیرزه سر آن بزرگوار
 ۲ خورشید سر درنده بر آمد ز کوه سار
 ۳ موجی جنبش آمد و بر خاست کوه کوه
 ۴ ابرست به بارش آمد و بگریست زار زار
 ۵ گفتی تمام زلزله شد خاک مطمئن
 ۶ گفتی فضا و از حرکت چرخ بیقرار
 ۷ عرش آن چنان به لرزه درآمد که چرخ پیر
 ۸ افتاد در گمان که قیامت شد آشکار
 ۹ با آنکه سر زد این عمل از امرت نبی
 ۱۰ روح الامین ز روی نبی گفت شرمسار
 ۱۱ جمعی که یاس محل شان داشت جبرئیل
 ۱۲ گشتند بے عماری و تحمل شتر سوار

و آنکه ز کوفه جیل الم زود به شام کرد

نوعی که عقل گفت قیامت قیام کرد

(۸)

۱ بر جبرگاه چون ره آن کارون قتاد
 ۲ شور نشور و اهد را در گمان قتاد
 ۳ هم بانگ نوح غلغله در شش جفت گند
 ۴ هم گریه بر طایک هفت آسمان قتاد
 ۵ هر جا که بود آهوی از کشت پاکشید
 ۶ هر جا که بود طاکری از آشیان قتاد
 ۷ هر چند بر تن شد چشم کار کرد
 ۸ بر زخمهای کادی تیغ و ستان قتاد
 ۹ تا گاه چشم دختر هرا در آن میان
 ۱۰ بر پیکر شریف امام زمان قتاد
 ۱۱ بی اختیار ناله ایزد حسین از د
 ۱۲ سر زد چنان که آتش از د و جهان قتاد

پس باز بان پر گله آن بضعة البتول

رود و مدینه کرد که یایا ایها الرسول

(۹)

این کشته فتاده بهامون حسین تست ۱
 این نخل ترکز آتش جانسوز تشنگی ۲
 این مای فتاده بدریای خون که هست ۳
 این غرقه محیط شهادت که روی دشت ۴
 این خشک بقاوه و ممنوع از فرات ۵
 این شاه کم پاه که با خیل اشک آه ۶
 و این قالب طیان که چنیز مانده بر زمین ۷
 شاه شهید ناشده در خون حسین تست

پس روی و رقیع به زهر خطاب کرد
 دشت زمین و مرغ هوا را کباب کرد

(۱۰)

کای مونس شکسته دلان حال نبیس ۱
 تن های کشتگان همه خاک خون نگر ۲
 آن سر که بود بر سر دوش نبی مدام ۳
 دآن تن که بود پرورشش در کنار تو ۴
 در خلد بر حجاب دو کون آستین نشان ۵
 فی تی در آجو ابر محروشان بکر بلا ۶

یا بعتة الرسول ! ز این زیاد داد
 کا و خاک اهل بیت رسالت بباد داد

(۱۱)

آه چرخ باغ فلی که چه بیداد کرده ۱
 آه زاده زیا و بانکرده است بیچکس ۲
 کام یزید داده از کشتن حسین ۳
 بهر کسی که یخ درخت شقاوتست ۴
 باد خمنان دین نتوان کرد آنچه تو ۵
 در طعنت این بس است که با عزت نعل ۶
 و زکین همادین ستم آباد کرده
 مرد و این عمل که تو شاد کرده
 بنگر که ارباب قتل که دل شاد کرده
 در بارغ دین چه باغ شمشاد کرده
 با مصطفی و حیدر و اولاد کرده
 بیداد کرده خصم و تو امداد کرده

ترسم دمی ترا که به محشر در آورند
 از آتش تو دود ز محشر بر آورند

انتخاب از شاهنامه فردوسی

۱- هفت خوان رستم

فتن قاصد به زابلستان و فتن رستم به مازندران

پس از آن که کیکاؤس بر تخت نشست روزی به هنگام
باد به پیمانی رستم گری در وصف مازندران سرودی خواند و
کیکاؤس بران شد که بدان سرزمین رود زال پدر رستم خواست
اورا مانع آید گفت که آن جا ولایت دیوان است پادشاه نشیند و
به مازندران رفت و بدست دیو سپید گرفتار آمد و چاره جوی
را به زابلستان کس فرستاد و زال را از گرفتاری خود آگاهی داد:

چو پوینده نزدیک دستان رسید / بگفت آن چه دانست و دید و شنید
برستم چنین گفت دستان سام ۲ که شمشیر کوه شد اندر نیام
نشانید کزین پس به چرخ ۳ و گر خوشن تاج را پروریم
که شاه جهان دردم اثر داشت ۴ بر پیرانیان بر چه مایه بلاست

نه پمیدن زهک از روی ناز، غلامیدن -

کنون کرد باید ترا خوش نوبین ۵
همانا که از بهر این روزگار ۶
ازین کاریابی تو نام بلند ۷
برت را به بهر بیان سخت کن ۸
اگر جنگ دریا کنی خون شود ۹
نباید که از رنگ و دیو سپید ۱۰
پس از رفتنت نام ماند بجای ۱۱
که روشن کنی نام سام سوار ۱۲
و زان پس بگردد جهان رام تو ۱۳
چنین گفت رستم به فرخ پدر ۱۴
تن و جان فدای سپید کنم ۱۵
نه از رنگ نامم نه دیو سپید ۱۶
چو خورشید بر زده از پشت رخ ۱۷
به پوشید بر و بر او رویال ۱۸
که کاست به گیتی فرازیده باد ۱۹
همیشه بهر جای گسترده نام ۲۰

له جامه ای که رستم روز جنگ کی پوشید -

له بکسر اینجا، ایک -

له زیا، نجسته -

له بگزارم -

بچه جملو

جملو

له بفتح با - خداوند و بزرگ لشکر -

له نامهای دیوان -

ترا پشت یزدان دادار یاد ۱
 چوپایی برخش اندر آورد پای ۲
 بدون رفت آن به ملک و نمرود ۳
 ده روزه به یک روز بگذاشتی ۴
 بدیشان بی رخس برید راه ۵
 تنش چون خورش جست آمد بشور ۶
 یکی رخس را نیز نمود در آن ۷
 کند دلی رخس و رستم سوار ۸
 کند کیانی بیداخت شیر ۹
 کشید و بیفکند گور آن زمان ۱۰
 ز پیکان تیر آفتنی بر فروخت ۱۱
 از آن پس که بیتوش پیمانش کرد ۱۲
 بخورد و بیداخت و راسخانش ۱۳
 لگام از سراسر برداشت خوار ۱۴

خوان اول گشتن رخس شیر را

یکی نیستان بستر خواب ساخت ۱ در بیم را جای ایمن شناخت
 له خدای عادل - له سیستان - له خردشتی - له پناه ، امان -
 له بی تاب - له آسان - له بخت - له سبزه زار -

بخواید شمشیر در زیر سر ۱
 در آن نیستان بیشه شیر بود ۲
 چون یک پاس بگذشت درنده شیر ۳
 بنی هر یکی بپلتن خفت دید ۴
 سوی رخس رخشان بیامد و مان ۵
 و دست اندر آورد و زو بر سرش ۶
 بهی زوش بر خاک تا پاره کرد ۷
 چه بیدار شد رستم تیز چنگ بست ۸
 چنین گفت کاسه رخس ناهوشیار ۹
 اگر توشدی کشته بر دست اوی ۱۰
 چگونه کشیدی به مازندران ۱۱
 چرا نامدی نزد من با خروش ۱۲
 سرم گرز خواب خوش آگه شدی ۱۳
 بگفت و بخت او بر آسود دیر ۱۴

خوان دوم تشنگی رستم

چو خورشید برزد سر از تیره کوه ۱
 تن رخس بستر دیزین بر نهاد ۲
 له بضم : آرامگاه آدمی و حیوانات - له جاور درنده - له پاک کرد -

جباری

شوخ

در صحرای

بیر

بسم

نخست از برخش رخشان چو گردد
۳۷ به خوان دوم پهلوان روی کرد
یکی راه پیش آیدش ناگزیر
۳۸ همی رفت بایست بر خیره خیره
بیابان بی آب و گرمای سخت
۳۹ کو و مرغ گشتی به تن سخت سخت
چنان گرم گردید آموخت دشت
۴۰ تو گفستی که آتش بر و برگدشت
تن رخس و گویا زبان سوار
۴۱ ز گرمی و از تشنگی شد زکار
پیاده شد از اسب زوین بدست
۴۲ همی رفت پویان بگردار مست
نمی دید بر چاره جستن بهی
۴۳ سوی آسمان کرد روی آنگهی
چنین گفت "کای داوود او را کرد
۴۴ همه رنج و سختی تو آری بهر
تو گفستی که من دادگر دارم
۴۵ به سختی ستم دیده را یادرم
اگر داد بینی همه کار من
۴۶ مگر دان ای تیره باز از من
همی گفت با غولستان پیلتن
۴۷ کجا یادش آمد ز گور و کفن
که بودی اگر با سپاهیم کار
۴۸ به آوردن شان رفتی شیر دار
به یک حمد زیر و زبر کردی
۴۹ دم از جان ایشان بر آوردی
وین چه سود است مردی و زور
۵۰ که شد سخت سازنده را چشم کور
تن پیلوارش چو این گفته شد
۵۱ خد از تشنگی مست و آشفته شد
بیتا درستم بر آن گرم خاک
۵۲ زبان گشته از تشنگی چاک چاک
همان که یکی پیش میگویند
۵۳ به پیو و پیش تهن زمین
از آن رفتن میش اندیشه خاست
۵۴ به دل گفت آبشخور اینجا کجاست

له حیران سرشته ای سبب - له یزده کوتاه - له جنگ - له مهر چشم

همانا که بخشایش کردگار
۲۱ فراز آمدست اندرین روزگار
بشد بر پی میش و تیغش بچنگ
۲۲ گرفته به دست دگر پالنگ
به ره بر یکی چشمه آمد پدید
۲۳ که میش سدا فراز آنجا رسید
تهن سوی آسمان کرد روی
۲۴ چنین گفت "کای داوود راستگوی
برین چشمه جای پی میش نیست
۲۵ همان غم دشتی مرا غمیش نیست
بجای که تنگ اندر آید سخن
۲۶ پنا هست بجز پاک یزدان مکن
بر آن غم بر آفرین کرد چند
۲۷ که از چرخ گردون مبادت گزند
گیاه و در دشت تو بسز باد
۲۸ مباد از تو بر دل یوز یار
به تو هر که باز کرد به تیر و کمان
۲۹ شکست کمان باد و تیره روان
زبانش چو پر دخته شد ز آفرین
۳۰ از رخس تنگ او جدا کرد زین
به تن بستش بدان آب پاک
۳۱ به کردار خورشید شد تا بناک
چو سیراب شد ساز نچرخ کرد
۳۲ بیسپید و ترکش پدید از تیر کرد
بیفکند گوری به و پیل تریان
۳۳ جدا کرد از پای و چرم و میان
چو خورشید تیز آتشی بر فروخت
۳۴ بر آورد ز آب و در آتش بسوخت
پیر دخت از آن پس بخورون گرفت
۳۵ به چنگ استخوانش فشردن گرفت
سوی چشمه روشن آمد به آب
۳۶ چو سیراب شد کرد آهنگ خواب
بخت و بیا سود و مکشاد لب
۳۷ چنان و چو آن رخس تا نیم شب

له دوال و ریسانی که بر کنار گام اسب بندند - له میش کوهی - له جانور شکاری جوانیت

میان سنگ پلنگ - له آماده شد ساز سفر کرد - له بفتح اول - تیردان -

انسان بود

دور بنوا

شکار

خوان سوم گشتن اردو

۱	ز دشت اندر آمد یکی اردو	۱	کز و پیل گفتی نیاید
۲	بر آمد بها نجوی را خفته دید	۲	بر او یکی اسب آشفته دید
۳	نخستین سوی رخس نهاد روی	۳	دوان رخس شد پیش دیهیم جوی
۴	همی کوفت بر خاک روئینه سم	۴	چو تند ز خروشید و افشاند دم
۵	تمتن چو از خواب بیدار شد	۵	سمر بر خورد پیر ز پیکار شد
۶	بدان تیرگی رستم او را بدید	۶	سبک تیغ تیز از میان برکشید
۷	بفرید برستان ایو بهار	۷	زمین کرد پیر آتش کارزار
۸	بر آویخت با او بهنگ اردو	۸	نیاید به فرجام هم زور را
۹	بد انسان بیا و بخت با پیلتن	۹	تو گفتی به رستم در آمد شکن
۱۰	چو زور تن اردو دید رخس	۱۰	کز انسان بیا و بخت با تاج بخش
۱۱	بمالید گوش و در آمد شکفت	۱۱	بکند اردو را به دندان و گفت
۱۲	بدید چرخش بد انسان که شیر	۱۲	در و خیره شد پهلوان دلیر
۱۳	بزد تیغ و انداخت از تن سرش	۱۳	فرو ریخت چون رود خون از برش
۱۴	به آب اندر آمد سروتن بشست	۱۴	جهان جز به زور بها تنان بخت
۱۵	به یزدان چنین گفت کای دادگر	۱۵	تو دادی مرا دانش و زور و فر
۱۶	چو از آفرین گشت پروا خسته	۱۶	بیا و در گل رخس را ساخته

له بضم اول - رعد - له شکافت ، منفقت کافت و کوفت و مقلوب کتفت - له حیران -

خوان چهارم گشتن زن جادو

۱	نشست از بر رخس وره برگرفت	۱	چمان منزل جادوان در گرفت
۲	همی راند پویان به راه دراز	۲	چو غورشید تابان بگشت از فراز
۳	درخت و گیا دید و آب روان	۳	چنان چون بود جای مرد جوان
۴	چو چشم تد روان یکی چشمه دید	۴	یکی جام زرین برش پر نبید
۵	یکی غرم بریان و تان از برش	۵	نمکدان و ریچال کرد اندرش
۶	فرو آمد از اسب وزین برگرفت	۶	به غرم و بنان اندر آمد شکفت
۷	نشست از بر چشمه فرخنده پی	۷	یکی جام یاقوت پیر کرده می
۸	ایامی یکی نغمه طنبور بود	۸	بیابان کجا خانه شور بود
۹	تمتن مرا و را بهر در گرفت	۹	بزد رود و گفتار را برگرفت
۱۰	که آواره بدنشان رستمست	۱۰	که از روز شادیش بهره کمست
۱۱	همه جای جنگ ست میدان اوی	۱۱	بیابان دکو هست بستان اوی
۱۲	همه جنگ با دیو و نر اردو	۱۲	ز دیو بیابان نیاید را
۱۳	می و جام و بوی گل و مرغزار	۱۳	نکردست بخشش مرا روزگار
۱۴	همیشه بهنگ ننگ اندرم	۱۴	دگر با پلنگان به جنگ اندرم
۱۵	با گوش زن جادو آمد سرود	۱۵	همان نغمه رستم و زخم رود

له بفتح اول خرامان - له مرتا و نوعی از پنبه - له بفتح اول مضرب و آن چوبکی است
باریک که بدان ساز قوازه و به معنی (زور) هم آمده است - له ساز

۱۶	بیار است رخ را بسان بهار	۱۶	وگر چند زیاده بودش نگار
۱۷	بهر رستم آمد پر از رنگ و بوی	۱۷	پرسید و نشست نزد یک اوی
۱۸	تشنه یزدان نیایش گرفت	۱۸	همان آفرین داشتایش گرفت
۱۹	که در دشت ماند ران یافت خوان	۱۹	می و رود با میگ را خوان
۲۰	ندانست که جادوی رستم است	۲۰	نهفته برنگ اندر اهرمن است
۲۱	یکی طلاس می بر کفش بر نهاد	۲۱	ز دادار نیکی درش کرد یاد
۲۲	چو آواز داد از خداوند مسر	۲۲	وگر گوشت برگشت جادو به چهر
۲۳	سپه گشت چون نام یزدان شنید	۲۳	تشنه لبک چون بدو بشکرید
۲۴	بنیداخت از باد خشم کند	۲۴	سر جادو آورد و شاکه بدیند
۲۵	میانش به خنجر به دو نیم کرد	۲۵	دل جادو دان را پر از نیم کرد

خوان پنجم - جنگ با اولاد

۱	و آن جا سوی راه نهاد روی	۱	چنان چون بود مردم را بجوی
۲	همی رفت پویان بجایی رسید	۲	که اندر جهان روشنائی ندید
۳	شب تیره چون روی زنگی سیاه	۳	ستاره نه پیدانه تابنده ماد
۴	آخوشید گفتی به بند اندر دست	۴	ستاره به خم کند اندر دست
۵	عنان رخس را داد و نهاد روی	۵	نه افرازدید از سپاهی بجوی

۱. نقش صورت، معشوق - ۲. بکسر اول و فتح ثالث - چرکین حسیس محسوس

۶	وز آنجا سوی روشنائی رسید	۶	زمین پر نیان دید یکسر خویید
۷	جهانی ز پیری شده نوجوان	۷	همه سبزه و آب های روان
۸	همه جامه بر تنش چون آب بود	۸	نیایش به آسایش و خواب بود
۹	بهرون کرد بهر بیان از برش	۹	بخوی اندرون غرقه بد مغزش
۱۰	بگشود آن هر دو بر آفتاب	۱۰	بخواب و به آسایش آمد شتاب
۱۱	لگام از سر رخس برداشت خوار	۱۱	رها کرد بر خویید و بر کشت زار
۱۲	پوشید چون خشک شد خود و بر	۱۲	گیا کرد بستر بسان بربر
۱۳	سیر زیر سر تیغ بنهاد پیش	۱۳	نهاد بدسته برش دست خویش
۱۴	چو در سبزه دید اسب را دشتیان	۱۴	گشاده زبان شد دمان و دنان
۱۵	سوی رستم و رخس نهاد روی	۱۵	یکی چوب زد گرم بر پای اوی
۱۶	چو از خواب بیدار شد تهنیت	۱۶	بدو دشتیان گفت کای اهرمن
۱۷	چرا اسب در خویید بگذاشتی	۱۷	بر رنج نابوده بر داشتی
۱۸	ز گفتار او تیز شد مرد هوش	۱۸	بجست و گرفتش یکایک و دگوش
۱۹	بیفشرد و بر کند هر دو زبُن	۱۹	تلفت از بد و نیک با او سخن
۲۰	سیک دشتیان گوش را برگرفت	۲۰	غریوان از دماند اندر شکفت
۲۱	بدان مرز اولاد بُد پهلوان	۲۱	یکی نامداری دلیری جوان

۱. حریر منقش - ۲. بفتح و کسر: گندم و جو را گویند که سبز شده باشد
 شاید: (از خویید) باشد ۳. اودا و معدول: بوزن می: عرق - ۴. فرما و کنال: دوان
 ۵. خرامان: نعره زدن ۶. فروشان: شد زمین کاشته شده به

۲۲ بشد و مشتبان نزد او با خروش
۲۳ بدو گفت "مردی چو دیو سیاه
۲۴ همه دشت سر تا سر اهریمنست
۲۵ مرادید و بر جست و یافه نلقت
۲۶ چو لیشتید اولاد بر جست زود
۲۷ عنان را به پیچید با سر کشان
۲۸ چو آمد به تنگ اندر آن جنگوی
۲۹ نشست از بر خوش و برنده تیغ
۳۰ رسیدند چون یک بر دیگر قرار
۳۱ بدو گفت اولاد "نام تو چیست
۳۲ چنین گفت رستم که نام من ابر
۳۳ همه نیزه و تیغ بار آورد
۳۴ به گوش تو گر نام من بگذرد
۳۵ نیامد به گوشت بهر انحن
۳۶ تو با این سپه پیش من راندی
۳۷ نهنگ بلا بر کشید از نیام
۳۸ چو شیر اندر آمد میان دره

له سخن هرزه و بیهوده - له ابر - له بفتح اول: پهلوان شجاع -
له بفتح اول و سکون ثانی: گردد: گوز بر کشید افشاندن - کنایه از کار
بنود و بیهوده کردن است - له کنایه از شمشیر - له کند:

۳۹ شکسته شد آن لشکر از پهلوان
۴۰ درو دشت بد پیر ز گرد سوار
۴۱ همی رفت رستم به پیل و ژم
۴۲ به اولاد چون رخس نزدیک شد
۴۳ بیفتد رستم کند دور اند
۴۴ زاسب اندر آمد و دوستش لیت
۴۵ بدو گفت "اگر راست گویی سخن
۴۶ نمائی مرا جای دیو سپید
۴۷ بجائی که بسته است کاؤس شاه
۴۸ من این تاج و این تخت و گز نه گران
۴۹ تو باشی برین بوم و بر شهریار
۵۰ و گر کزی آری بگفت اندرون
۵۱ بدو گفت اولاد "معزت ز خشم
۵۲ تن من میرد از خیره ز جان
۵۳ بجائی که بسته است کاؤس شاه
۵۴ ترا خانه بید و دیو سپید
۵۵ کنون تا نزدیک کاؤس کی
۵۶ و ز آنجا سوی دیو فرسنگ مد

پند

الی

له چانکه - له دشوار -

میان دو کوهست پُر بول جای ۵۷
 سر زده دیوان چو دیو سپید ۵۸
 یکی کوه یابی مر او را به تن ۵۹
 ترا با چنین شاخ و دست و عنان ۶۰
 چنین بزر و بالا و این کار کرد ۶۱
 تو تنهستی و اگر نه آهنی ۶۲
 بخندید رستم ز گفتار اوی ۶۳
 به بینی کزین یک تن بیستن ۶۴
 به نیروی یزدان پیروز گر ۶۵
 چو بینید تاو پر و بال من ۶۶
 بدر پی و پوست شان از نهیب ۶۷
 بگفت این بنشست بر رخس شاد ۶۸
 نیا سود تیره شب و پاک روز ۶۹
 بد انجا که کاؤس لشکر کشید ۷۰
 چو یک نیمه بگذشت از تیره شب ۷۱
 به ماژندران آتش افروختند ۷۲
 تهمتن به اولاد گفت آن کجاست ۷۳
 که آتش بر آید ز چپ ز راست

له بریم - له کسر اول : دوش - له بضم اول : قد و قامت - له توانائی، قدرت
 له گرز - له رکاب - له کسر اول : نام کوی است ولی تعقلاً معلوم نشد که
 در کجا واقع است - له سنج - غوغا - آشوب -

کتف
 فامه

در شهر ماژندران ست گفت ۷۴
 سپید چو پولاد و ارژنگ و بید ۷۵
 درختی که سر دارد اندر سحاب ۷۶
 بد انجائی که باشد ارژنگ دیو ۷۷
 بهخت آن زمان رستم جنگوی ۷۸
 به پیچید اولاد را بر درخت ۷۹
 گر از شب دوباره نیارند خفت ۸۰
 همه پهلوانان دیو سپید ۸۱
 شماره زده بر کشیده طناب ۸۲
 که بزمان بر آرد خروش و غرور ۸۳
 چو خورشید تابنده نمود روی ۸۴
 به بند کشدش بیا و بخت سخت ۸۵

خوان ششم کشتن رستم ارژنگ را

چو خورشید بر زد سر از تیغ کوه ۱
 ز خواب اندر آمد گوتاج بخش ۲
 بزین اندر افگند گرز نیا ۳
 یکی مغر خسروی بر سرش ۴
 بارژنگ سالار بنهاد روی ۵
 یکی نفره زد در میان گروه ۶
 برون جست از آن خیمه ارژنگ دیو ۷
 چو رستم بدیدش برانگیخت اسب ۸
 سر و گوش گرفت دیالش دلیر ۹
 جهان را بیفزود فر و شکوه ۱۰
 وز آن جا بر رفت او نیز یک رخ ۱۱
 همی رفت یکدل پُر از کیمیا ۱۲
 خوی آلوده ببر بیان در برش ۱۳
 چو آمد به لشکر که جنگ جوی ۱۴
 که گفتی بدتید دریا و کوه ۱۵
 چو آمد به گوشش از انسان غریو ۱۶
 بیامد بر او چو آذر گشتب ۱۷
 سر از تن بکندش بگردار شیر ۱۸

له بفتح اول : ابر - له نیمه، اختر - له مخفف هر زمان - له جد -
 له مکرو حیل - له آتشکده، برق، آتش جنده -

۱۰ بر آیمخت شمشیر کین پیلتن
 ۱۱ چو برگشت خورشید گیتی فروز
 ۱۲ نه اولاد یگشاد ختم کند
 ۱۳ تهمتن نه اولاد پرسید راه
 ۱۴ چو بشنید از و تیز بنهاد روی
 ۱۵ چو آمد بشهر اندرون تاج بخش
 ۱۶ چو بشنید کاؤس آواز او
 ۱۷ به ایرانیان گفت پس شهریار
 ۱۸ خروشنیدن رستم آمد به گوش
 ۱۹ همی گفت لشکر که کاؤس شاه
 ۲۰ خرد از سرش رفته و هوش و فر
 ۲۱ نذاریم چاره درین بند سخت
 ۲۲ درین گفته بودند ایرانیان
 ۲۳ بیامد هم اندر زمان پیش اوی
 ۲۴ گرفتش به آغوش کاؤس شاه
 ۲۵ بزرگان بر او خواندند آفرین
 ۲۶ از آن جائیگه تنگ بسته مگر
 ۲۷ ابا خویشتن برود اولاد را
 ۲۸ ز دیوان به پرواخت آن انجمن
 ۲۹ بیامد دیوان تا به کوه اسپروز
 ۳۰ نشستند زیر درخت بلند
 ۳۱ بشهری کجا بود کاؤس شاه
 ۳۲ پیاده دیوان پیش او راه جوی
 ۳۳ خروشی بر آورد چون رعد رخس
 ۳۴ بدانست انجام و آغاز او
 ۳۵ که مارا سر آمد بد روزگار
 ۳۶ دیوان و دلم تازه شد زان خروش
 ۳۷ ز بند گراش شده جان تباه
 ۳۸ تو گوئی همی خواب گوید مگر
 ۳۹ همانا که از ما بگریید بخت
 ۴۰ کجا دیوان تنگ بسته میان
 ۴۱ ز زانش پرسید از رنج راه
 ۴۲ که بی تو میاد اسپر گویال و زین
 ۴۳ بیامد بر از کینه و جنگ سر
 ۴۴ همی را بد مر رخس چون باد را

له کجا در این کوزه دارد بمعنی "که" است - نه به فتح اول : جنگجوی -

۲۸ چو رخس اندر آمد بران هفت کوه
 ۲۹ بدان نزه دیوان گرد و گرده
 ۳۰ بنزدیک آن غار بی من رسید
 ۳۱ بگرد اندرش لشکر دیو دید

خوان هفتم گشتن رستم دیو سپید و رهایی یافتن ایرانیان

۱ نکر و ایچ رستم برفتن شتاب
 ۲ سر و پای اولاد محکم ببست
 ۳ بر آیمخت جنگی نهنگ از نیام
 ۴ میان سپه اندر آمد چو گرد
 ۵ به نیروی او چون تبه تاک شان
 ۶ ز استاد کس پیش او در جنگ
 ۷ وز آنجائیگه سوی دیو سپید
 ۸ تبه کردار دوزخ یکی غار دید
 ۹ زمانی همی بود در جنگ تیغ
 ۱۰ چو مژگان بمالید دیده بخت
 ۱۱ بدان تا بر آمد بلند آفتاب
 ۱۲ به ختم کند، آنکهی بر نشست
 ۱۳ بنزد چون رعد ویر گفت نام
 ۱۴ سران را به قهر همی دور کرد
 ۱۵ ز تیغش بمالند در بیم جان
 ۱۶ نجستند با او یکی نام و تنگ
 ۱۷ بیامد به کردار تا بنده شنید
 ۱۸ تن جاو و از تیرگی ناپدید
 ۱۹ تبه جای دیدار و راه گر تیغ
 ۲۰ در غار تاریک چندان بخت

له نور و قوت - نه در پیش او - نه خورشید - نه بضم اول : گریز -

به تازیکی اندر یکی کوه دید ۱۸
 به رنگ شبیه روی چون شیرموی ۱۹
 به غار اندرون دید رفته بخواب ۲۰
 بغرید غریبی چون پلنگ ۲۱
 یکی آسیا سنگ را در ربود ۲۲
 ازو شد دل بپلتن پر نسیب ۲۳
 بر آشفست بر سان شیر ثریان ۲۴
 به نیروی رستم ز بالای او ۲۵
 بریده بیا و بخت با او بهم ۲۶
 همی گوشت کند ایس از آن ازین ۲۷
 تمتمن به نیروی جان آفرین ۲۸
 سرانجام از آن کینه و کارزار ۲۹
 بز و چنگ و برداشتش زده شیر ۳۰
 فرو برد و خنجر دلش بر دمید ۳۱
 بیامد ز اولاد یکشاد بند ۳۲
 به اولاد داد آن کشیده جگر ۳۳
 سر اسیر شده غار ازو ناپدید ۳۴
 همان پُر ز بالا و پهنای اوی ۳۵
 به کشتن نکرد ایچ رستم شتاب ۳۶
 چو بیدار شد اندر آمد به جنگ ۳۷
 بنزدیک رستم در آمد چو دود ۳۸
 بر رسید کاید به تنگی تشیب ۳۹
 کی تیغ تیزش بزد بر میان ۴۰
 بیند اخت یک ران و یک پای او ۴۱
 چو پیل سرافراز و شیر و دژم ۴۲
 همی گل شد از خون سر اسیر زمین ۴۳
 بکوشید بسیار یا درد و کین ۴۴
 به پیچید بر خود گو نامدار ۴۵
 بگردن در آورد و افگند زیر ۴۶
 جگرش از تن تیره بیرون کشید ۴۷
 به فتراک بست آن کیانی کمند ۴۸
 سوی شاه کاوس بخداد سر ۴۹

له بکسر اول: ترس و بیم -

له و میدن بمعنی جوش زدن خون
و غیره، بر دمیدن در غضب شدن، ن: بر در پد

و زان سود و چشم بزرگان براه ۱
 به پیروزی از رزم آن دیو نر ۲
 به شادی بر آمد ز گردان فتان ۳
 ستایش کنانش دویدند پیش ۴
 رسید آنکی نزد کاوس کی ۵
 چنین گفت کای شاه دانش پذیر ۶
 دریدم جگر گاه دیو سپید ۷
 ز پهلوش بیرون کشیدم جگر ۸
 برو آفرین کرد کاوس شاه ۹
 که کی باز گردد و پیل رزم خواه ۱۰
 به خنجر زیالش جدا کرده سر ۱۱
 که آمد سپیدار روشن روان ۱۲
 بر او آفرین بود ز اندازه بیش ۱۳
 گو پهلوان شیر فرخته پی ۱۴
 به مرگ بد اندیش را مش که پذیر ۱۵
 ندارد بد و شاه ازین پس امید ۱۶
 چه فرمان دهد شاه پیروز گر ۱۷
 که بی تو مبادا کلاه و سپاه ۱۸

بر آن مام کو چون تو فرزند زاد ۱۹
 نشاید جز از آفرین کرد یاد ۲۰

له بفتح اول و ضم ثالث: مبارک و فرخنده پی: مبارک قدم -

له آرا میدن، عیش و طرب -

له شاه مازندران -

۲ - داستان رستم و سهراب

ز گفتار دهبقان یکی داستان
 ز موبد بدان گونه برداشت یاد
 غمی بدولش، سازه نخیل کرد
 برفت و به رخس اندر آورد پی
 چون نزدیکی مرز توران رسید
 به تیر و کمان و به گرز و مکتد
 چو بریان شد از هم بکند و بخورد
 پس آنکه خرامان بشد نزد آب
 بخفت و بر آسود از روزگار
 سواران ترکان تخی هفت هشت
 چو در وشت مرخس را یافتند
 گرفتند و بردند پویان به شهر
 چو بیدار شد رستم از خواب خوش
 بدان مرغزار اندرون بنگرید
 همی گفت کاکتون پیاده دوان
 کنون رفت باید به بیچارگی

له دست کش کسی باشد که دست کوری را بگیرد و او را بر جا که خواهد برد،

مصفی و ام اسر تام سرسل) از نصاب غنشی جامع نظامیه خارج است

پنی رخس برداشت به بر گرفت
 چون نزدیک شهر سمنگان رسید
 پیاده بشد پیش او زود شاه
 بدو گفت شاه سمنگان چه بود
 درین شهر مانیک خواه توایم
 چو رستم به گفتار او بنگرید
 بدو گفت "رخشم بدین مرغزار
 ترا باشد از یاز جوشی سپاس
 بدو گفت شاه "ای سرافراز مردا
 تو بهمان من باش و تندی مکن
 تمنت ز گفتار او شاد شد
 پسید و را داد در کاخ جای
 سزاوار او جای آرام و خواب

پس اندیشه با در دل اندر گرفت
 خبر زو به شاه و بزرگان رسید
 بر او انجن شد فراوان سپاه
 که یارست با تو نبرد آزمود
 ستاده بفرمان و راه توایم
 ز دل بد گمانیش کوتاه دید
 ز من دور شد بی لگام و فسار
 بیایی تو پاداشش نیکی شناس
 نیارد کس با تو این کار کرد
 بکام تو گردد سراسر سخن
 روانش ز اندیشه آزاد شد
 همی بود در پیش او بر بیای
 بیاراست بنهاد مشک و گلاب

بر آسود رستم بر خوابگاه
 فتوده شد از باده و رنج راه

له سمنگان یا سمنجان از ولایت طبرستان است و شهری کوچک است
 بر طرف شرقی سه محله است و بر طرف غربی سه محله است متفرق و قلع ای
 محکم دارد و آب فراوان و باغستان بسیار دارد (نزهة القلوب)

ملاقات تمیینه بارستم

چو یک بهره زان تیره شب گذشت
یکی بنده شمع معبر بدست
بس بنده اندر یکی ماه روی
از او رستم شیر دل خیره ماند
پرسید از او گفت "نام تو چیست؟"
چنین داد پاسخ که تمیینه ام
یکی دخت شاه سمنگان منم
بگردار افسانه از هر کسی
بجستم همی گفت و یال و برت
سخن های آن ماه آید به بن
چو رستم بدان سان پری چهره دید
بفرمود تا موبدی بر همنهر
بشد وانشو مند نزدیک شاه
چو بشنید شاه این سخن شاد شد
بدان پهلوان داد آن دخت خویش

نشان دادن رستم تمیینه را

به یازوی رستم یکی مهره بود که آن مهره اندر جهان شهره بود

پرو داد و گفتش که این را بداد
بگیرد به گیسوی او بر بدوز
در آید و آن که آید ز اختر پسر
وز آن جا سوئی ز ایستان کشید
گرت دختر آید از روزگار
به نیک اختر و فال گیتی فروز
به بندش به بازو نشان پدر
کسی را نگفت آنچه دید و شنید

زادن سهراب و دریافتن نژاد خود از مادر

چو یک چند بگذشت بر دخت شاه
چو خندان شد و چهره شاداب کرد
چو ده ساله شد زان زمین کس نبود
بر مادر آمد پرسید از او
ز تخم کیم و از کد این گهر؟
گفت این پرسش از من بماند همان
بد و گفت مادر که "بشنو سخن
تو پور گو بیلتن رستمی
وگر گفت "کافر سیاب این سخن
که او دشمن نامور رستم است
چنین گفت سهراب کاندر جهان
کنون من ز ترکان جنگاوران
برانم به ایران زمین کینه خواه
یکی کودک آمد چو تا بنده ماه
در تمام تمیینه سهراب کرد
که یارست با او نبرد آرمور
بد و گفت گستاخ "بامن بگوی
چه گویم چو پرسد کسی از پدر؟
نمانم ترا زنده اندر جهان"
بدین شادمان باش و تندی کن
ز دستان و سامی و از نیرمی
نه باید که داند ز سر تا به پین
به توران زمین زو همه ماتم است
ندارد کسی این سخن را همان
فر از آورم لشکر بی کران
همی گرد و کینه بر آرم به ماه

به رستم دهم گنج و تخت و کلاه
ترا با نای شهر ایران کنم
نشانش بر گاه کاوس شاه
به جنگ اندرون کار شیران کنم

بگفت این و آمد سوی خانه باز
زهر سو سپه شد بر او انجن
همی جنگ ایرانیان کرده ساز
که هم با گهر بود و هم تیغ زن

خبر یافتن افراسیاب از کار سهراب فرستادن نامه پیش او و برانگیختنش به جنگ ایرانیان

خبر شد به نزدیک افراسیاب
هنوز از دهن بوی شیر آیدش
زمین را به خنجر بشوید همی
به گردان لشکر سپهدار گفت
پسر را نباید که داند پدر
یکی نامه بالا به و دل پسند
که مگر تخت ایران به چنگ آوری
فرستد چند انکه باید سپاه
جهان جوی چون نامه او بخواند
سوی مرز ایران سپه ما براند
که افگند سهراب کشتی به آب
همی رای شمشیر و شیر آیدش
کنون رزم کاوس جوید همی
که این راز باید که ماند نهفت
ز بیوند جان و ز مهر و گهر
نشسته به نزدیک آن ارجمند
زمانه بر آساید از داوری
تو بر تخت بنشین و بر نه کلاه
ز آن جایکه تیز لشکر براند
همی سوخت و آباد چیزی نماند

جنگ و ژسپید

دژخی بود کس خواندندی سپید
نگهبان دژ رزم دیده، بحیر
چو سهراب نزدیک آن دژ رسید
بدان لشکر ترک آواز داد
که گردان کد امتد جنگ آوران
چو سهراب جنگ آور او را بدید
ز لشکر بر دل تاخت برسان یاد
تو تنها به جنگ آمدی خیره خیر
چه مروی و نام و نژاد تو چیست؟
بحیرش چنین داد پاسخ که "بس
بحیر دلیر سپید ستم
فرستم به نزدیک شاه جهان
سنان باز پس کرد سهراب شیر
بز و بر زمینش چو یک لخت کوه
به پیرحمیده برگشت بر دست راست
به بستش به بند آنگهی جنگجوی
بدان و ژید ایرانیان را امید
که بازور و دل بود و با گرز و تیر
بحیر دلاور مراو را بدید
چنین گفت آن گرد پهلونژاد
دلیران کار آزموده سران"
بر آشفت و شمشیر کین بر کشید
چنین گفت کاس داده جانت بیاد
کنون پای دار و عنان سخت گیر
که زائنده را بر تو باید گریست"
به جنگت نه باید مرا یار کس
هم اکنون سرت راز تن بر کنم
تنت را کند کرگس اندر نهان"
بن نیزه زد بر میانش دلیر
بجان و دلش اندر آمد ستوه
غمی شد ز سهراب زنهار خواست
به نزدیک هومان فرستاد او

لے قلعہ ، مخصوصاً قلعہ بالای کوه را گویند چ

به دژ در چو آگه شدند از بهر
خروش آمد و ناله از مرد و زن
که او را گرفته و بردند اسیر
که گم شد بهر اندر آن انجمن

نامه کردیم بکاؤس و گذارش نمودن پهلوانی سهراب

چو برگشت سهراب کردیم پیر
یکی نامه نوشت نزدیک شاه
که آمد بر ما سپاه گران
یکی پهلوانی به پیش اندرون
به نام است سهراب و گرو و لیر
نداریم مآتاب این جنگ جوی
بیاورد و بستاند مرد و پیر
بر افکند پوینده مردی براه
همه رزم جویان و کند آوران
که سارانش ز دو هفت نامد فزون
نه از دیو پیچیده از پیل و شیر
بدین گرز و چنگال و آهنگ او

رسیدن نامه به خسرو و نگارش او بزرگان لشکر

چو نامه به نزدیک خسرو رسید
گرانمایگان را از لشکر بخواند
چنین گفت با پهلوانان به راز
چه سازیم و در مان این درد چیست
بر آن بر نهادند یک سر که گویو
غمی شد دلش کان سختناشتید
وزین داستان چند گونه براند
که این کار کرده بما بر دراز
به ایران هم آورد این مرد هست
به زابل شود نزد سالار نیو

گو بیلتن را بدین رزم گاه
بخواند که اولیست پشت و پناه

نامه کاؤس به رستم و طلبیدنش به جنگ سهراب

یکی نامه فرمود پس شهریار
نخست آفرین کرد به پهلوان
بدان گزیده ترک بر ماسری
از ایران ندارد کسی تاب او
اگر خفته زود برجه نرجای
چو نامه به مهر اندر آمد بداد
نوشتن بر رستم نامدار
نکه بیدار دل باش و روشن من
یکی تاختن کرد با لشکری
مگر تو که تیره کنی آب او
و گر خود به پانی زمانی میایی
به گویو دلاور به کردار باد

رسیدن گویو به زابلستان

چو نزدیک زابلستان رسید
که آمد سواری ز ایران چه گرد
تهمتن پذیرد شدش با سپاه
ز اسب اندر آمد گو نامدار
بگفت آنچه بشنید و نامه بداد
تهمتن چو بشنید و نامه بخواند
به گویو آنگهی گفت پس بیلتن
هم آید رنشینم امروز شاد
وز آن پس بتازیم نزدیک شاه
خروش طلایه به دستان رسید
بزیه اندر شش باره ره نورد
نهادند بر سر بزرگان کلاه
از ایران پیر رسید و از شهریار
ز سهراب چندین سخن کرد یاد
بخندید و از آن کار خیره بماند
که "ای گرد سالار لشکر شکن
ز گردان و خسرو بگیریم یاد
بگردان ایران نمایم راه"

په جوان روز بگذشت روز دیگر
سه دیگر سحر که بیاوردی
بروز چهارم بیا راست گیو
به زابلستان گرد رنگ آوریم
شود شاه ایران به ما خشمگین
بدو گفت رستم میانیش زین
صبوحی از آن روز برخاستند
بر آراست مجلس چو خمار خور
نیامد و رایاد کاؤس کی
چنین گفت با گرد سالار نیو
زین پیش کاؤس تنگ آوریم
ز ناپاک رای در آید به کین
که بامان شور دس اندر زین
از اندیشه ابدل پیرداختند

آمدن رستم و گیو نزد کاؤس و خشم گرفتن او بر ایشان

بفرمود تا رخس رازین کنند
سواران زابل شنیدند نای
از آن جا به درگاه شاه آمدند
چو رفتند برود پیشش نماز
یکی با بگ برزوبه گیو از نخست
که رستم که باشد که فرمان من
به گیرش به برزنده بردار کن
تبهتن بر آشفست بر شهریار
همه کارت از یکدگر بدتر است
چنین تاج بر تارک بی بها
وم اندردم نای روین زنند
برفتند با ترک و جوشن جای
کشاده دل و نیک خواه آمدند
بر آشفست و پاسخ نداد هیچ باز
پس آنگاه شرم از و دیده بست
کنده پست و پیچیده پیمان من
از و نیز مکشای با من سخن
که چندین مدار آتش اندر کنار
ترا شهر یاری اندر خور است
بسی بهتر اندر دم اثر دیا

به ایرانینان گفت سهراب گرد
شما هر کس چاره جان کنید
بز و اسب از پیش ایشان برقت
پس همدارگو درز کشواد رفت
به کاؤس کی گفت رستم چه کرد
کسی را که جنگی چو رستم بود
به گودرز گفت این سخن در خور است
بیا در تو او را به نزدیک من
برفتند با او سران سپاه
نیایش گرفتند بر پهلوان
تودانی که کاؤس را مغر نیست
هم او زین سخنها پشیمان شد است
تبهتن چنین پاسخ آورد باز
تودانی که نگریم از کارزار
بیاید نماند بزرگ و نه خرد
خرد را بدین کار درمان کنید
همی پوست بر تنش گونی بکفت
بزد یک خسرو خرامید گفت
کز ایران بر آوردی امروز گرد
بیا زارو او را خرد کم بود
لب پیر با پند نیکو تر است
که روشن شود جان تارک من
پس رستم اندر گرفتند راه
که جاوید باشی و روشن روان
به تیزی سخن گفتنش نغز نیست
ز تنیدی بخاید همی پشت دست
که رستم ز کاؤس کی بی نیاز
و لیکن سبک داردم شهریار

برگشتن رستم به مرغیب گودرز و مران لشکر

چنین دید رستم از آن کار او
از آن تنگ برگشت و آمد براه
چو از دور شه دید بر پای خاست
که برگردد آید به در بار او
خرامان بشد پیش کاؤس شاه
بسی پوزش اندر گذشته بخو است

که از زده گشتی تو ای پیل تن بدو گفت رستم که گیسان تراست	پشیمان شدم خاکم اندر دهن همه که ترانیم و فرمان تراست
کنون آدم تا چه فرمان دهی چنین گفت کاوس کای پهلوان	تو شاه جهان داری و من بی ترا باد پیوسته روشن روان
چنین بهتر آید که امروز بزم چنین بهتر آید که امروز بزم	بسازیم و فردا گزینیم رزم

لشکر کشیدن کاوس به جنگ سهراب

به خورشید آن چادر قیرگون یکی لشکر آمد ز پهلوان دشت	بدید و از پرده آمد برون که از گرد اسپان هوا تیره گشت
ازین سان بشدتا در و ز رسید خروشی بلند آمد از دیدگاه	شده سنگ خاک از جهان پدید به سهراب بنمود کاه سپاه

پرسیدن سهراب نام نشان سواران ایران از بحیر

چو سهراب زان گونه آوا شنید بیامد یکے تنه بالا گزید	به یاره بر آمد سپه بنگرید به جای که ایران سپه را بدید
بفرمود تا رفت پیشش بحیر از ایران هر آن بخت پرسم بگوی	بدو گفت کز یی نیاید ز تیر مثاب از ره راستی هیچ روی
چنین داد پاسخ بحیرش که "شاه زمن هر چه پرسد ز ایران سپاه	

له به فتح اول و ثالث به معنی شهر است
سکه جای نشستن دیدبان و حارس

بگویم همه ، هر چه دانم بدو بدو گفت "کز تو پرسم همه	بکوشی چرا بایدم گفتگوی ز گردن کشان و ز شاه ورمه
---	--

ز بهرام و از رستم نامدار به قلب سپه اندرون جای کیست	ز هر چیت پرسم بمن بر شمار ز گردان ایران و ز نام چیت
بدو گفت کان شاه ایران بود (دگر گفت آن طوس تو در بود	که بر در گش پیل و شیران بود درفشش کجا پیل پیکر بود
(دگر گفت آن فرآ زادگان (دگر گفت آن پور گوزر گیو	سپهدار گوزر کشوادگان که خوانند گردان درا گیونو
(دگر گفت آن را فربرز خوان (بحیر آنگهی گفت با خویشتن	که فرزند شاهست و تاج گوان که گرمین نشان گو پیلتن
بگویم بر این شیر دل نیک مرد از آن به نباشد که پنهان کنم	ز رستم بر آرد به ناگاه گرد ز گردن کشان نام او انگم
غمی گشت سهراب دل بدان همی گفت سهراب کاین نیست داد	که جای نیامد ز رستم نشان ز رستم نه کردی سخن هیچ یاد
چنین داد پاسخ مرا و را بحیر کنون رفته باشد به زابلستان	که "شاید بدن کان گو شیر گیر که هنگام بزم است در گلستان
بدو گفت سهراب کاین خود بگوی به رامش نشیند جهان پهلوان	که دارد سپهدار سوی جنگ روی بر این بره بخشد نه پیر و جوان

مرا با تو امروز پیمان یکی است اگر پهلوان را بنانی به من در ایدون که این رازداری ز من سرت را نباشد همی تن بجای به سهراب گفت این پیا شفتن است چرا باید این کینه آراستن که آگاهی آن نباشد برم بمان بناید به خون ریختن	بگویم که گفتار من اندکی است سرافراز باشی بهر انجمن کشاده به من بر پوشی سخن میانخی کن اکنون بدین هرورای همه بامن از رستم گفتن است به پیوده چیزی ز من خواستن برین کینه خواهی بریدن سرم چه باید کنون رنگت آینه تن
---	---

تاختن سهراب بر خیمه کاوس

چو بشنید گفتارهای درشت به بست از پیه کینه آنگه کمر مرون آمد و رای ناورد کرد بیامد دمان تا به قلب سپاه از آن پس به جنبید از جای خویش غمین گشت کاوس و آواز داد یکی نزد رستم برید آگهی همی آن بدین این بدان گفت زو بزد دست و پوشید بر بیان	سر پر دلان زد و نمود پشت نهاد از سر سردری تاج زر بر آورد بر چهره ماه گرد رسید او به نزدیک کاوس شاه بنزدیک پرده سرافقت پیش که ای نامداران فرخ نژاد کزین ترک شد مغر گردان تی تبهتن چو از پرده آواشنود به بست آن کیانی کمر بر میان
---	---

در شش برودند با او بهم چو سهراب را دید آن یال شاخ بدو گفت نرم ای جوان مرد نرم همی رحمت آورد به تو بردلم چو آمد ز رستم چنین گفتگو بدو گفت کز تو به پرستم سخن من ایدون گمانی که تو رستمی چنین داد پاسخ که رستم نیم ز امید سهراب شد تا امید	همی رفت پر خاش جوی دژم برش چون برسام جنگی فراخ زمین سرد و خشک هوا نرم و گرم نخواهم که جانت ز تن بگسلم به جنبید سهراب را دل بدو همه راستی باید افکندین که از تخمه نامور نیرمی هم از تخمه سام نیم نیم بر او تیره شد روی روز سفید
--	--

نبرد رستم با سهراب

به آورد که رفت و نیزه گرفت یکی تنگ میدان فرو ساختند تن از خوی پر آب دمان پر ز خاک دو شیراوشن از جنگ سیر آمدند بجندید سهراب و گفت ای سوار بدو گفت رستم که شد تیره روز به کشتی بگیریم فردا بگاه برفتند و روی هوا تیره گشت	همی ماند از گفت مادر شگفت به کوتاه نیزه همی باختند زبان گشته از تشنگی چاک چاک تبه گشته و خسته دیر آمدند به جنگ دلیران نه ای پایدار چو پیداکند تیغ گیتی فروز به بینیم تا بر که گرید سپاه ز سهراب گردون همی خیره گشت
--	---

از آن سوی رستم سپه را بدید
 ز سهراب رستم زبان برکشاد
 که کس در جهان کودکی نارسید
 از و باز گشتم که بیگاه بود
 جو فردا بیاید بدشت نبرد
 بگفت این و بر خاست پس بخت
 به لشکر که خویش نهاد روی
 و ز آن روی سهراب با انجمن
 به هومان چنین گفت گان شیر مرد
 گمانی برم من که او رستم است
 بناید که من با پدر جنگجوی

کشتی گرفتن سهراب و رستم

چو رخسید رخشان بگستر دیر
 شمتن پوشید بهر بیان
 بیامد بدان دشت آوردگاه
 پوشید سهراب خفتان رزم
 بیامد و نشان بدان دشت جنگ
 له گرز گاو پیکر -

سپه زار غ پیران فردا بر سر
 نشست از برادرهای دمان
 نهاده ز آهمن به سر بر کلاه
 سرش پر ز رزم و دلش پر ز رزم
 بچنگ اندرون گرز گاو رنگ

ز رستم پرسید خندان دولاب
 که شب چون بدی روز چون خاستی
 دل من همی بر تو مهر آورد
 مگر پور و دستان سامی ملی
 بدو گفت رستم که ای نابخوی
 ز کشتی گرفتن سخن بود دوش
 نه من کودکانم اگر تو هستی جوان

تو گفتی که با او بهم بود شب
 ز پیکار دل بر چه آراستی
 همی آب شرمم به چهر آورد
 گزین نامور رستم ز ابلی؟
 نکردیم هرگز چنین گفتگوی
 نگیرم فریب تو زین درمکوش
 به کشتی کمر بسته دارم میان

در آویختن رستم و سهراب

به بستند بر سنگ اسب نبرد
 چو شیران به کشتی در آویختند
 سپه دار سهراب آن زور دست
 غمی گشت رستم بیازید چنگ
 خم آورد پشت دلاور جوان
 ز دوش بر زمین بر بگردار شیر
 سبک تیغ تیز از میان برکشید
 به پیچید و زان پس یکی آه کرد
 بدو گفت بگاین بر من از من رسید
 تو زین بی گناهی که این کوز پشت

برفتند هر دو روان پیر ز درد
 ز تن باخوی و خون همی ریختند
 تو گفتی که چرخ بلندش بخت
 گرفت آن سرو یال جنگی پندگ
 زمانه سر آمد، نبودش توان
 بدانت کو هم نه ماند به زیر
 بر پور بیدار دل بر درید
 ز نیک و بد اندیشه کوتاه کرد
 زمانه به دست تو دادم کلید
 مرا بر کشید و به زودی بکشت

نشان داد مادر مرا از پدر
همی جستش تا به بینش روی
درینجا که رنجم نیامد به سر
بخواهد هم از تو پدر کین من
از آن نامداران گردن کشان
چو بشنید رستم سرش خیره گشت
پرسید ز آن پس که آمد به هوش
"بگو تا چه داری ز رستم نشان
که رستم منم کم همانا نام!
چو سهراب رستم بد انسان بید
بدو گفت گزنا که رستم تویی
کنون بند بکشای از جوشنم
بازوم بر مهره خود زگر
چو بکشاد خفتان و آن مهره دید
یکی دشته بگرفت رستم بدست
بزرگان بدو اندر آویختند
بدو گفت گودرز "کنون چه سود

تو بر خویش تن گر کنی صد گزند
چه آسانی آید بر آن ارجمند؟

نوشدارو خواستن رستم از کاوس

به گو در ز گفت آن زبان پهلوان
پای می ز من پیش کاوس بر
بدشمنه جگر گاه بهور دلیر
گرت یسج یاد است کردار من
از آن نوشدارو که در گنج تست
به نزدیک من با یکی جام می
مگر کو به بخت تو بستر شود
بیامد سپهد بگردار باد
بدو گفت کاوس "کز پیلتن
دیکن اگر داروی نوش من
اگر ماند او زنده اندر جهان
کسی دشمن خویش تن پرورد
چو بشنید گودرز برگشت زود
بدو گفت "خوی بد شهر یار
تر رفت باید بنزدیک او
گو پیلتن سرسوی راه کرد
"که سهراب شد زین جهان فراخ
"که ای گرد با نام روشن روان!
بگویش که مارا چه آمد بسر
دریدم که رستم همانا دیر!
یکی رنج کن دل به تیمار من
کجا خستگان را کند تن درست
سزد گرفتاری هم اکنون نرپی
چو من پیش تخت تو کمتر شود
به کاوس یکسر پیامش باد
کرا بیشتر آب نزدیک من
دم زنده ماندیل پیلتن
نه پیچند از وی کہاں و همان
به گیتی درون نام بدگستر
بر رستم آمد به کردار دود
در ختنه است خنظل همیشه بهار
که روشن کنی جان تاریک او
کس آمد پیش زود آگاه کرد
همی از تو تالوت خواهد نه کاخ"

زاری کردن رستم بر تش سهراب و بردن تابوتش نزد زال و رودابه

چو بشنید رستم خراسید روی
همی گفت زارای نبرده جوان
کرا آمد این پیش کآمد مرا
همی ریخت خون و همی کند خاک
زبان بزرگان پُر از پند بود
پس آنگه سومی زابلستان کشید
همه سیستان پیش باز آمدند
چو تابوت را دید دستان سام
ببارید دستان زرد دیده خون
همی گفت زال "اینت کاری سنگفت
نشانی شد اندر میان همان
همی گفت و مرگان پر از آب کرد
پور رودابه تابوت سهراب دید
به زاری همی مویه آغاز کرد
که ای پهلوان زاده بچه شیر!

همی زد بسینه همی کند موی
سرافراز و از تخمه پهلوان
که فرزند گشتم به پیران سرا
به تن جامه خسروی کرده چاک
تمتن به درد جگر بند بود
چو آگاهی از وی بدستان رسید
به رنج و به درد و گداز آمدند
فرود آمد از اسب زرین لگام
بنالید با داور رهنمون
که سهراب گر ز گران برگرفت
نه زاید چو مادر اندر جهان
زبان پُر ز گفتار سهراب کرد
ز چشش روان بوی خوتاب دید
همی بر کشید از جگر باد سرد
نه زاید چو تو زور مند دلیر

همی گفت زارای گو سرفراز
نگونی چه آمدت پیش از پدر
قتلش ز یوان به کیوان رسید
زمانی ز صندوق سرفراز

چرا برودیدت بدینسان جگر
همی زار بگریست هر کآن شنید

آگاهی یافتن مادر سهراب از کشته شدنش و نوحه او

به مادر خبر شد که "سهراب گردد
همی گفت "کای جان مادر کنون
غریب و اسیر و نژند و نزار
دو چشمم به ره بود، گفتم مگر
چه دانستم ای پلور کاید خبر
به پرورده بودم تننت را به ناز
کنون آن به خون اندون غرقه گشت
کنون من کرا گیرم اندر کنار
کرا گویم این درد و تیمار خویش
پدر جستی ای گرد شکر پناه
از آن پیش کاودش را بر کشید
چرا آن نشانی که مادرت داو
چو نامدم با تو اندر سفر
مرا رستم از دور بشناختی

ز تیغ پدر خسته گشت و ببرد
کجائی مرشته به خاک و به خون؟
به خاک اندرون آن تن نامدار
ز سهراب و رستم بیایم خبر
که رستم به خنجر دریدت جگر
به رختنده روز و شبان و راز
کفن برتن پاک تو خرقه گشت
که خواهد بدن مرا غمگسار
کرا خوانم اکنون به جای تو پیش
بجائی پدر گورت آمد به راه
جگر گاه سیمین تو بر درید
ندادی بر او بر نه کردیش یاد
که گشتی به گردان گیتی سحر
ترا با من ای پور بمواختی

همی گفت می خست می کند موی
ز بس کوهی شیون و ناله کرد
بریں گونه پیش بیفتا و و پست
به هوش آمد و باز نالش گرفت
پوشید پس جامه نیکون
به روز و به شب موی کرد و گریست
همی زد و گفت دست بر خود بروی
همه خلق را چشم پر شراب کرد
همه خلق را دل بر او بر به خست
بر آن پور گشته سگالش گرفت
همان نیکون فرق گشته به خون
پس از مرگ سهراب سالی به زیت

سراجم هم در غم او آمد
روانش بشد سوی سهراب گردد

تا این طایفه شد

مقطعات و مقطعات

۱- از جمع انصفا

۱- در مذمت شعر و شاعری

یارب ای قاعده شعر به گیتی که نهاد
ای برادر یحسان بدتر ازین کاری نیست
در فلک نیز عطار و زین شومی شعر
گفتش کردن جان است و نوشتن غم دل
این چه صنعت بود آخر بنگونی که از آن
خود از آن کس چه بگاید که گویش بخیل
کاغذی پر کنی از حشو و فرستی کسی
آن نه خود حجت شرعی نه خط دیو نیست
وین چه اثر است و گریاره که ابیات می
پس این هم نشوی قانع و از پی تازی
بچو آینه نمی در رخ او پیشانی
و آن بخت نو که بگویند قلاں شخص شعر
کان پی مصلحت خوش همانا گفتند
که چو جمع شعر اخیر و گیتیش مباد
ان مان تا کنی تکیه بر این بی بنیاد
یابد از سوزش دل هر دومی صد میداد
مخت خواندش آن باد که نیاری دریاد
در همه عمر یکی لحظه نباشی دل شاد
یا بر آن کس چه فراید که تو اش خوانی راو
پس بر بخی که مرا کاغذ زر نقر ستاو
پس آن خط به تو چنینش چرا باید داد
گر بود هفت فرستی به تقاضا هفتاد
بسوی خاند ممدوح، چو تیری ز کشاد
اوز تو شرم کند، بچو عروس داماد
از فلان شاه به خرد و از زرو سم ستاد
که نبودند ز بند طمع و حرص آزاد

ورنه باجو و طبعی زین راحت خلق
ور کسی ز ادب بخت نش از روی من
آنچه مقصود شعر است چو در گیتی نیست

من بر آنم که کس از ما در ایام نزار
چرخ برید بیکبار مگر نسل و نژاد
شاعران همه زمین کار خدا تو به داد
(راثرالدین اومانی)

۲- در مناظره قوس و رخ و مدح شهریار منوچهر

هر سلاخی او گر زخمی است اندر کارزار
یکسان گویم بجای خوش رخ آورد دور
هر روزی زان الفتا با هم در سخن
رخ گفت از تو که قوسی فضل من آید
قوس گفت چون قیاری تو چه بود کز مثال
رخ گفتا بد عصای منی مرسل چون
قوس گفتا بد عصای منی آری چون تو یک
رخ دیگر ره به تنیدی گفت تو کونه قدی
قوس گفت ار کوته ام من کج تمان معجبند
رخ گفت ای شوخ خالش کیمان تا فضل خویش
آن منم که نظر خون دارم منقطه راغ و دشت
هم کی بچینه دارم اکم ز آبال است
از من آید فخر و پیروزی و لیران عرب

زخم سخت آن ان کز آل گرد و را کارزار
رخ و قوس است آلت جنگ آن کین
این بر آن آورد حجت آن بدین کرد افتخار
تو چو پشت عشقی من چون قد و لبر نگار
من خیار کبری یارم گر تویی چون قدیار
آنکه شد مار و بر آورد از سر دشمن مار
آن عصایم شبه من شد چون عدا گشت مار
مردم کوتاه محب باشد و نابرد بار
تو درازی و درازا حق بود زنی هوشیار
من بگویم چون بگویم آن زمان پاسخ گذار
آن منم که شکل کین سازم مخطه کوه و غار
هم کی جنبان زخم کم ز پوناد است مار
از من آمد رایت منجوق شاهان کبار

قوس گفتا بسکه گفتی یافه اکنون یک بیک
از سپهر صف منم بر دشت رزم انجم نشان
هم بقوت نهاده یلم هم بهدیت شتر زه شیر
بر جهان شاه چون کوب تیر من بار و غمام
جز بصحرای نیائی تو بکان آنجا که جنگ
شاخ میوه خزان چون من گرد و خم گاه
خز چندینی مکن اگر تو طویلی من قصیر
در عرب یا زینتی گشتی تو اکنون ترک را
صاحب را و سرفر تو شسته نتانی داد تو
رخ کاین بشنید عاجز گشت عذر آورد گفت
نامور میراجل والا منوچهر اصل ملک
جود را طبعش مکان فرهنگ را خلقش در است
هفت کرده و نیا مدد و تیر او در یک دوش
مهر دارد چادر از گرد و مه از آتش لباس
خسرو از خدمت بنده نیامد سیر لیک
لاله بودم روی و قار این می ایکن گشت چرخ
کوی کنی که شود خواص تی دریا رود
تو ملک هم کوه احسانی و هم دریای جود

پاسخ از من بشنو و عقلت ملقظم بر گمار
وز غمام کین منم بر جان خصم الماس بار
هم به چرخش تند باد من هم به نوش تفته نار
وز هوا قوس قزح چون من پدید آید و بهار
هم بصحرای بکار آیم من و هم در حصار
ماه گردون هر می چون من شود وقت نزار
کز چنار بی شمر بهتر درخت میب نار
زینت ترکان منم و ز من عرب شد تار و مار
از هوا من آورم فرغان صید از مرغزار
راست گفتی دین نیا منی مگر از شهر یار
تاج شاهان و شجاع دولت و فخر تیار
فضل خاطرش معدن عقل را ایش عیار
هفت دریا را بسوزد تیغ او در یک شزار
زهر پیرایه ز پیکانها نزل از خون ازار
دیر شد تا دورم از ما و ای یار و غمگسار
زیر خیری لاله ام نهفت و زیر برف قار
تا نگر این زبرد و آن در بیا بدشا هوار
کی عجب پس گرد زودت باز گردم شاد و خوار
(اسدی طوسی)

له سخنان مرده - له محقق گیرد - له نیا منی - له خوش حال و فرحناک و شادمان

ب. از مجمع اللطائف مظفر حسین بمرقندی (در مدح شاه)

۳. مناجات

الهی عتیقه امتید بکشی بخندان از لب آن غنچه باغم درین محنت سرای بی مواسا ضمیرم را سپاس اندیشه گردان ز تقویم خروید و زیم بخشش ولی دادی ز گوهر گنج بر گنج کشادی نافه طبع مراناف ز شعرم خامه را سکر زمان کن سخن را خود سرانجامی نمایدست درین خجانه شیرین فسانه حریفان با ده با خوردند و رفتند نه بیم پخته و زین بزم و فای بیا جایی را که کن شرمساری	گلی از روضه جاوید بنای وز آن گل عطر پرور کن و باغم بنحمت بای خویشم کن شناسا ز بانم راستایش پیشه گردان بر اقلیم سخن فیر و زیم بخشش ز گنج دل زبان ناکن گهر گنج معطر کن ز مشکم قاف تا قاف ز عطر م نام را عتبر فشان کن وز آن نامه بجز نامی نمایدست غنی یا بزم صدائی زان ترانه تبی خجانه اگر دهد و رفتند که باشد بر کفش زان باده جای ز صاف درویش آرنجی داری (ایوسف زینجانی جامی ج)
---	--

۴. وله ایضاً فی المناجات

خداوند! از بهستی ساده بودیم	ز بیم نیستی آزاده بودیم
-----------------------------	-------------------------

نخست از نیست ما را بهست کردی ز ضعف تا توانائی را ندی فرستادی بهار روشن کتابی میان نیک و بد تخیط کردیم ره فرمودنی با کم سپردیم تو نگذاشتی ز دستور عنایت بر آن نور از تو گیرم پوششی نیست ز ناگوشیدن خود در خورشیدیم چو دانا همچون دان گشته غرق است ز دستانهای نفس ناخوش آهنگ وز آن تنگی که ما با شیم واهی از آن ره خوان سوی درگاه مارا	بقید آب و گل پایست کردی ز نادانی به دانائی رساندی به امر و نهی فرمودی کتابی گهی افراط و گه تفریط کردیم به نافرمانی ما با فشر دیم تا پوشیدی ز ما نور هدایت چه حاصل زان چو مارا کوششی نیست یده تو فنیق کوشش تا بکوشیم ز دانش تا به نادانی چه فرق است مکن بر مارچه حسن عمل تنگ ز رحمت سوی ما بکشای راهی به ایمان بر برون همراه مارا
---	---

۵. همو گوید در صفت شب

شب خوش همچو صبح زندگانی ز جنبش مرغ و ماهی آرمیده درین بستان سرای پر نظاره سگان را طوق گشته حلقه دم ر بوده فردو شب بوش عسری	نشاط افرا به ایام جوانی حوادث پای در دامن کشیده نمانده باز جز چشم ستاره دران حلقه ده فریاد شان کم زبان بسته جرس جعبان جرس را
--	--

استاده از دهل کوبی دهل کوب	بحجم خواب تشبیه بر چوب
۶- منازل عمر - شیخ نظامی راست	
<p>حدیث کودکی و خود پرستی چو عمر از سی گذشت با خود از بهیت نشاط عمر باشد تا چهل سال پس از پنجه نباشد تند رستی چو شخصت آمد شکست آمد بد یار بهشتاد و نود چو رسیدی وز آنجا گر بجد منزل رسانی پس آن بهتر که خود را شاد داری</p>	<p>در آن کن کان خماری بود دوستی نی باید و گر چو غافلان ز نیست چهل چون شد فردریزد پرو بال بهر کنده پذیرد پای شستی چو هفتاد آمد افتاد آلت کار بسا سختی که از گیتی کشیدی بود مرگ و بصورت زنده گانی در آن شادی خدا را یاد داری</p>
۷- مرثیه دلشاد خاتون سلمان راست	
<p>سر و بالای تو در خاک در نیست درین دامن پیر من غم تو ای یوسف عجب ای بخاک لحد و تحفه تابوت اسیر جای آن بود که جای تو بود در دیده</p>	<p>زیر خاک این گریه پاک در نیست درین شده چون دامن گل چاک در نیست درین سرو آزاد تو فاشاک در نیست درین راستی جای تو در خاک در نیست درین</p>
۸- مرثیه فرزندی - از مولانا عبد الرحمن جامی	
ریختی خون دل از دیده گریان پدر	رحم بر جان پدر زادت ای جان پدر

<p>نوبهار آمد و گلها همه رستند ز خاک جان خود بدید و جان تو عوض بشاند خواب دیدت که دل جمع پریشان کن دی</p>	<p>تو هم از خاک برآ ای گل خندان پدر گر بود قافض ارواح به فرمان پدر راست عاقبت این خواب پریشان پدر</p>
وله ایضا	
<p>زیر گل تنگ دل ای غنچه در عنا چونی سکانت جمیع ما بی تو گشت زیم می شود دیده بینا ز غباری تیره رُوی صحرای عدم یافتی از شهر وجود</p>	<p>بی تو ما غرق به خونیم، توبی ما چونی؟ ما که جمعیم چنینیم، تو تنها چونی؟ زیر خاک آمده ای دیده بینا چونی؟ من ازین شهر ملولم، تو به صحر چونی؟</p>
چون کسی نیست کرد و صورت حالت پریم	بهتر کین دل خود و خیالت پریم
۱۰- فیضی راست	
<p>من برای میروم کجا قدم تا محرم است خوش دلم اگر دیده من شد سقید از انتظار ما اگر مکتوب نوشتیم عیب ما کن هر کجا جان می رود تن را در آنجا باز نیست</p>	<p>در مقامی حرف می گویم که نام محرم است کزی دیدار جانان دیده هم نام محرم است در میان راز مشتاقان قلم نام محرم است هر کجا سلطان کن خلوت چشم نام محرم است</p>
فیضی از بزم نشاط ما حریفان غافلند	هر کجا ما جام می گیریم جم نام محرم است

۱۱- از ماست که بر ماست

یک روز عقابی ز سر تنگ هوا خواست
 اندر سر خود کرد بسی کبر و منی را
 گردل شودم تنگ درین عالم خاکی
 نسوختن فلک نامن از عالم دعوی
 گر پشت کنم جانب افلاک به بینم
 جو من که تواند که پر دور همه عالم؟
 آنجا که منم از بنی آدم نرسد زخم
 بسیار منی کرد و ز تقدیر نه رسید
 ناگه زمین گوشه یکی سخت کمافی
 از شست جوان تیر چنان تیر بد رفت
 بر بال عقاب آمد آن تیر جگر دوز
 بر خاک بفتاد و طیان گشت چو پای
 آن لحظه کجا بودم و این لحظه کجا یم
 سختش عجیب آمد که ز چو بست و ز این
 چون نیک نظر کرد و بر خویش برودید
 و رفقه کبک و دود چنگل باز است
 سعدی بد را و ز سرست کبر و منی را

وز میر طمع بال به پرواز بیا راست
 گفتا که همه روی زمین نظر ماست
 بر طایر افلاک مرا مسکن و ما و است
 در قوت پرواز کجا بهره ویا راست
 یک یک سر روی که نهال تیر ویا راست
 زیرا که مکین پرش من عالم بالا است
 گر بخت پیرست گر بازوی برناست
 گفتا که فلک در پیر من و اله و شیدا است
 تیری ز قضا و قدر انداخت بر وراست
 گفتی که مگر رفتن او تا به تریا است
 از عالم علوش به غلیش فرو خواست
 گفتا که فلک ز چه با ما همه خوفاست
 این لحظه و لم پر غم و اندوه رسواست
 این تندی تیزی پریدن چه پیدا است
 گفتا "ز که نالیم؟ هم از ماست که راست"
 و اندر پس هر خنده دود گریه میا است
 دیدی که عقابی که منی کرد چه برخواست

۱۲- کلام حکیم گرامی شیخ نظامی

تا ن خیر و خرقه پشمین و آب شور
 بایک دو پشمین که نیز د به نیم جو
 تا بیک کلبه که پیء روشنی آن
 گراز سپهر عقد شریا فرستدم
 در روی بخاک پای قناعت که ننگرم
 تا پنج حرص بر نمکنی از زمین دل

سی یاره کلام و حدیث بهیمبری
 و پیش چشم همت شان ملک سجری
 بهوده مفتی نهند شمع خاوری
 از روی مهر بر طبق ماه مشتری
 تا این حدیث را تو به بازیچه نشتری
 از شاخ دین دمی نتوانی که به خوری

۱۳- مصلح الدین شیخ سعدی راست

نظر کردم به چشم رای و تدبیر
 بگویم لب ببتد و دیده بر دوز
 زمانی بخت علم و درس تنزیل
 زمانی زود و شطرنج و حکایات
 خدایست آنکه ذات بی مثالش

ندیدم به ز خاموشی خصالی
 ولیکن هر مقامی را مقالی
 که باشد نفس انسان را کمالی
 که باشد عقل را دفع علالی
 نگردد هرگز از حالی به حالی

۱۴- قدوة الشعراء حکیم انوری راست

در حد و دوی یکی دیوانه بود
 در کموز و دوی بسالی یک دو بار

سال و مر کردی بطرف دشت گشت
 جانب شهر آمدی از طرف دشت

گفتی ای آنکه تان آماده بود	گاه قرب بعد این ز دینه طشت
تاقم و شنجاب در سراسر چار	توزی و کتان به گرمی هفت هشت
گر شما را کار سازی بد چه شد	در چه مار ایلود بی برگی چه گشت
راحت هستی و درنج نیستی	بر شما بگذشت ویر ما هم گذشت

۱۵- این مبین راست

شنیده ام تو که محمود غزنوی شبی	نشا کار و شیش جمله در سوگد گشت
یکی فیر در آن شب سمر تنور گزید	شب تنور بر آن در دمنده عور گشت
بچو صبح گشت بر آورد نعره کامی محمود!	شب سمر گشت و شب تنور گشت

۱۶- ول

ولا! بار جهان! بر گردن جان	منه چندین که چندانی نیرزد
به سیم و زر مشو بسیار مائل	که اینها کنند جانی نیرزد
طعام چرب شیرین سلاطین	جواب تلخ و ربانی نیرزد
مرا خیزد ز بحر دل گره	که هر یک زان کم از کانی نیرزد

که جانوری است که پوستش بقایت سفید و ملائم باشد، و از آن پوستین سازند.
 که جانوری است که مویش در نهایت نرمی و نازک است و از پوست آن پوستینهای گران
 بها سازند. که تو نام شهری است در خوزستان و اموازه یافته آن جا را تو زی گویند.
 به نوعی از جامه باریک که از پوست گیاهی بافته به

ولی با همت اهل زمانه	به قیمت گوهری نانی نیرزد
در رخ این مبین جانی که آن جا	دو صد دانا به نادانی نیرزد

۱۷- ول

دعوی همت کسی کند که اگر جان	بر لبش آید زلال خضر ننوشد
در بفرستد خلیفه جامه ندریفت	خرقه کند اختیار و جامه ننوشد
حلقه به گوش کسان چو سفره نگرود	در پی حرص و طمع چو دیگ نجوشد
خاک در خاصه گان ملک قناعت	گر به دو عالم خرندا زو، نفروشد
در به مرادش مدار چرخ نگرود	مردم خوانش که چون زنان بخروشد
جمد کند تا دل شکسته بجوید	در پی آزار بیج نفس نکوشد

۱۸- ول

با خرد گفتم ای مدبر کار!	کس به دانش چو تو نشان ندهند
چیت حکمت که از خزانه غیب	قوت یک شب به نیکوان ندهند
آنچه با جاها ن سفند دهند	با بزرگان خرده دان ندهند
کج روان را دهند خرمن با	بیرکاهی به راستان ندهند
ایمان را دهند گنج گهر	با بنر پیشه نیم نان ندهند
مکسان را دهند قند و شکر	به همای جز استخوان ندهند
سقله صدر و اهل دانش را	به غلط ره به آستان ندهند
عقل گفت این حدیث نشیندی	هر کرا این دهند آن ندهند

به بات بهیمنی

باریکه
نکره

کتاب احیاء اولاد و اسرار شریفات ۱۹ - وله

چه خوش بودی ای دل دیر فانی	که کس را به کس آشنائی نبودی
وگر زانکه بودی به یاران بدم	فلک را سبزی و فانی نبودی
خوش است آشنائی به یاران و دلین	چه بودی که زهم جدائی نبودی

۲۰ - قطعه که سلطان سحر در وقت فوت گفت

به زخم تیغ جهان گیر و گرز قلعه کشای جیسا
 جهان مسخر من شد، چو تن مسخر رای
 بسی قلاع کشادم بیک نمودن دست
 بسی مصاف شکستم بیک فشردن پای
 چو مرگ تا ختن آورد، هیچ سود نکرد
 بقا بقای خدایست و ملک ملک خدای

کتاب کبوتر ۲۱ - قطعه

چند گویی که بد اندیش و حسود	عیب گویان من مسکینند
که به خون ریخته ام بر خیزند	که به بد خواستم بنشینند
نیک باشی و بدت گوید خلق	به که بد باشی و نیکت بینند

رباعیات

خواجہ عبد اللہ انصاری راست قدس سرہ

پوسته دلم دم از رضای تو زند	جان در تن من نفس برای تو زند
گر بر سر خاک من گیاهی روید	از هر برگگی بوی وقای تو زند

وله

در راه خدا دو کعبه آمد منزل	یک کعبه دل باشد و یک کعبه گل
تا بتوانی زیارت دلسا کن	اگر خردن ز هزار کعبه آمد یک دل

وله

عیب است بزرگ بر کشیدن خود را	وز جملہ خلق برگزیدن خود را
از مردمان دیده بیاید آموخت	دیدن همه کس را، و ندیدن خود را

سلطان بایزید بسطامی راست قدس سرہ

خواهی که رسی بکام بردار دو گام	ایک گام زدنی و یکی گام ز کام
نیگو منشی زده است پیر بسطام	از دانه طمع بیک رستی از دام

وله

هر فزده که بر روی زمین بود دست	خوشید رخی زهره جبینی بود دست
گرد از رخ نازنین یارم مفسدان	کان هم رخ خوب نازنینی بود دست

سلطان ابوسعید ابوالخیر راست

ای نیک نکرده جمله بد با کرده	وانگاه خلاص خود تمنا کرده
بر عفو مکن تکیه که هرگز نبود	نا کرده چو کرده کرده چون ناکرده

شیخ احمد غزالی راست

شیر از قدح باده بهستان ندهند	جان باز که وصل ابدستان ندهند
آنجا که بحر دان بهم می نوشند	یک جرعه به خویشین پرستان ندهند

خواجه عبدالحق غجدانی راست

ای دل تو مطیع هیچ فرمان نشدی	وز جرم و گناه خود پشیمان نشدی
مفتی و فقیه و عالم و دانشمند	این جمله نشدی، ولی مسلمان نشدی

شیخ عماد الدین راست

ای دوست بیا این دل غمناک به بین	این جان فگار و سینه چاک به بین
بخرام چو سرو تاز و صد روی نیاز	در هر طریقی نهاده بر خاک به بین

شیخ ابوالوقاف خوارزمی است

در صحبت جاهلان گرافتی ای جان	خود را به چیل چنگشان باز دهان
آری و بی بگو سری می جنبان	در بحث مشوره شوی سرگردان

بیشک امر کن

وله

گر کار تو نیک است به بند بر تو نیست	در زانکه بد است هم از تقصیر تو نیست
تسلیم و رضا پیشه کن و شاد بزی	چون نیک است بر جهان به تقدیر تو نیست

ملک الحکماء شیخ عمر خیام راست

تا بتوانی رنج مگردان کس را	بر آتش خشم خویش نشان کس را
گر راحت جاوید طمع می داری	می رنج همیشه و مرخبان کس را

وله

گفتم که دلم ز علم محروم نشد	کم بود ز نسجنا که مفهوم نشد
هفتاد و دو سال فکر کردم شد و روز	عمرم بگذشت و هیچ معلوم نشد

وله

بر چهره گل نسیم نوروز خوش است	در صحن چمن روی دل افروز خوش است
از وی که گذشت هر چه گوئی خوش نیست	خوش باش و زوی گو که امروز خوش است

وله

چندین غم مال و حسرت دنیا چیت	هرگز دیدی کسی که جاوید بزیست
این یک دقش که در تن عاریت است	با عاریتی عاریتی باید زیست

وله

بر خیز و بخور غم جهان گذران	بنشین و جهان بشادمانی گذران
در طبع زمانه اگر وقائی بودی	نوبت تو خود نیامدی از دگران

وله	
هنگام مفیده دم خردس سحری	دانی که چرامی کند توحه گری
یعنی بنمودند در آئینه صبح	کز عمر شبی گذشت و تو بی خبری
وله	
درفق چو خاک پست می باید بود	وز باده شوق مست می باید بود
اندیشه ز پیش و کم نمی باید کرد	خرسد بهر چه هست می باید بود
شیخ فرید الدین عطار راست	
با دل غنم از دیگران پیش مباش	رو، مرا هم ریش باش چون پیش مباش
خواهی که ترا ز هیچ کس بد نرسد	بد گوئی دید آموز و بد اندیش مباش
وله	
تا در نرسد وعده هر کار که هست	سودت ندید یاری هر یار که هست
تا ز محنت سرمای زمستان نکشد	بزرگ نشود دامن هر خار که هست
وله	
هر چیز که در جهان بدانی نیکو	حقا که از آن چیز جوانی نیکو
و آن هم گذران است از آن خوشتر چیست	با خلق خدای زندگانی نیکو
وله	
چون دژ خورشید در خشان پیوست	چون قطره سرشته به عثمان پیوست
جان بود میان وی و جانان حائل	فی الحال که جان داد به جانان پیوست

وله	
با مال و منال دل منه جان پدرا	در فصل و هنر رخ بری اولی تر
گر کان زرت باشد و گر گنج گهر	با تو نکند وفا، مگر قتل و هنر
وله	
زان قطره شبم که نسیم سحری	زا بر خیزد کرد به صد حید گری
پس بر سر گل چکاند ای رشک پری	حقا که هزار بار پاکیزه تری
وله	
کس نیست که او شیفته روی تو نیست	هر گشته چون از نسیم موی تو نیست
گویند بهشت جاودان خوش باشد	و انم یقین که خوشتر از گوی تو نیست
ج - از مجله آینده	
۱ - زارع	
پاینده باش زارع بد بخت رنج برآ	ای آنکه زندگانی مادر بقای تست
بد بخت خواندنت بخطا، عذر من پذیر	خوش بخت زیر سایه همچون های تست
در نزد خلق گرچه گدائی دبی تو	در چشم من تو شاهی و سلطان گدای تست
یک آنه زیر دست تو صد دانه میشود	به شانه ای که روید از آن در دغای تست
دانی که خوشه از چه سرافکنده بر زمین	شکر تو میگذازد و اندر ثنای تست
از قحط و از غلالتو و کار خلق تنگ	تا مشکلات در کف مشکل کشای تست
نیکی به خلق می کن و امید وار باش	فرمانی رستخیز، که نیکی سزای تست

گر مردم از رضای تو غافل نشده اند	خوشتودی رضای خدا و رضای تست
جان حقیر من نبود لائق نثار	ورنه ز روی صدق و ارادت فدای تست

و کثر افشار

۲- فصل طرب

از کوه بر شدند خروشان سحابها
 باد بهاری آمد و بر بوستان گذشت
 یک باره بلبلان همه در بوستان شدند
 دوشینه بادهای ترازوی بوستان
 وقت سحر ز بانگ گوازنده بلبلان
 قمری چو بر چنار سوالی همی کند
 از نیل سوده با قدری آب مقطر
 هر لحظه بر هوا نگری شکر گش
 چون صد هزار جام بلورین و اثر گون
 خویان سیمیده ملبسوی بوستان شدند
 گوئی و دیده هر طرف از روی دلبران
 وقتی خوش است عشق و داده باکنون
 زین فصل با بها که کتاب زمانه راست
 جز روز خرمی نبود در شمار عمر
 زین انقلابها که جهان است اعظم مدار

غلطان شدند از بر آبها
 گرفت زلف سبیل ازان بادها
 یکسر برون شدند ز بوستان غرابها
 بر روی بازند سحر که گلابها
 بر هر کرانه ساخته بینی ربابها
 بلبل ز سر و پن دهاد و اجوابها
 زلف بچشمه راست بهر شب اخفایها
 شمشیرها کشیده برون از قرابها
 بر آیدان زریزش باران حبابها
 از بهر دیدن رخ گل باشتابها
 در سایه گاه بید به تان آفتابها
 در خانه داشتن نتوان با طنابها
 تو اختیار فصل طرب کن ز بابها
 ما برگرفته ایم ز گیتی حسابها
 کاند بر پناه شای از این انقلابها

بعد از شرای دوره قاجاریه بود و تاج سلاطین آن سلسله به پیش محمد حسین خان غنچه لیب و جبه دی
 فتح علی خان آغا خان قاجاریه نیز به و لقب ملک الشعراء داشته اند (از آینه)

د- از ادبیات ایران جدید

مؤلفه استاد براون

(۱)

سلطنت بهر شمعان با ظلم و ستم نیاید	جان نثاری پی اصلاح وطن و شاید
تا که بهمت نکنی کس رخت در نکشاید	مرد آنست که لب بند و یاز و بکشاید
انبیا درج نمودند مقالات عدالت	اولیا جمله سر و دند عبارات عدالت
علما جمله نوشتند روایات عدالت	گفتگو پیوده از مظلمه امر و ز نشاید

مرد آنست که لب بند و یاز و بکشاید

(۲)

گر نظر در کار استبداد و مشروطیتی	افرق استبداد با مشروطه باشد بیشتر
وقت استبداد می جستند سگان بر صید	گاه مشروطه بجویند آدمی از بهر کار

(۳)

اقتاده ایم سخت به دام بلای گل	یارب چه مامباد کسی بتلای گل
گل مشکلی شد است بهر معبر طریق	گام وندگان شد مشکشای گل
هر که که ابر خیمه زند و فضایی شهر	بر بام هر ساری بر آید نوای گل
گل دل نمی کند ز خراسان اهل او	ای جان اهل شهر فدای فدای گل
گر صد هزار کفش بدر و پهای خلق	هرگز نمی رسند به کشف خطای گل
با خضر اگر روند به ظلمات کوچه خلق	اسکندری خورند درین چشمای گل

اول قدم که بوسه زند گل به پای ما
گلها ثقیل و در هم و کوچ خراش تنگ
گل هر چه را به پنجه در آورد، دل نکرد
از گل زبس که خاطر دد بهان سروده است
بر روزگار خویش گم گریه یاد داد
از پشت تابشانه و از پیش تابش
امروز در قلم و طوس از بلند پست
باید اگر جهان زره پوشش زانگیلند
گر لای و گل تمام نگردد ازین بلد
شرم آیدم ز گفتن بسیار و در باز
(مکمل الشعر ابرار)

(م)

ای خطه ایران همین ای وطن من
ای عاصمه دینی آباد، که شد باز
دور از تو گل و لاله و سر و سیم نیست
بس خار و عیبست که خلد ما را بر پای
ای بار خدای من! اگر بی تو زیم باز
تا هست کنار تو پیر از شکر دشمن
از پنج تولا غر شده ام چونان گوزن
درد او در یفا که چنان ششی بی برگ

بسیار سخن گفتم در تعزیت تو
آنگاه نیوشند سخنها می مرا خلق
و امروز همی گویم با محنت بسیار
آوخ که نگر یاند کس را سخن من
کز خون من آغشته شود پیر من
درد او در یفا و وطن من و وطن من

۵ - اندر بهر شش

یکی گیتی یکی پزدان پرستد
یکی بودا و آن دیگر بر همین
یکی از روی دستور او شا
یکی ذات مسیح ناصری را
گردی پیرو و خوشتر تازی
پرستد بانی الواح و بیان را
یکی پیدای یکی پنهان پرستد
دگر زان موسی چوپان پرستد
فروغ و خا و درخشان پرستد
بسان حضرت سبحان پرستد
حدیث و سنت و قرآن پرستد
بهائی اقدس و ایقان پرستد

چه نیرنگ است یاران مفتی شرع
تبی انبان زاید از زرد مال
چه گویم خود تو دانی، و اعط شهر
فروشد عارف اندر وحدت ذات
صفای صوفی پشیمنه پوشاک
دل از دنیا می فانی کنده درویش
قلندر و اله از سر انما الحق
سیه شد روزگار عاشق از عشق
مرید ابله و نادان پرستد
تصور و گوشت و رضوان پرستد
این دیدۀ گریان پرستد
دوب و جهر و امکان پرستد
مرید و مرشد و عرفان پرستد
چو چندی گوشه ویران پرستد
خشیش وحدت و قلیان پرستد
سواد طره جاناان پرستد

سرشک از بس فرو بارید شد کو
 تو خود دانی که مست باده خواره
 ننگ قلزم اندیشه، شاعر
 فغان از سر دیر روزنامه
 وکیل محترم را کیش پول است
 پزشک آمد عدوی تندرستی
 منجم سرگم اندر سیاه فلاك
 دل پر از روی کیمیا گر
 نند در کوره بخته در ددم
 مانند کیش جاده گر نهفته
 شنیدستی که رامشگر همه عمر
 خمیده چون کمان پشت کشاور
 نه بیند باغبان جز کشته خوش
 ندانم از چه رو فرزند ایمان
 شناسم جمعی از مردان آزاد
 حذر ز آئین خرس روپی خو
 چرامشتی ز شاگردان پارس
 برون کرده ز دل مهر وطن را
 اگر پرسی ز کیش پور و آود

هـ - از پیام مشرق سرود انجم

هستی ما تطامم ما مستی ما خرام ما
 گردش بی مقام ما زندگی دوام ما
 دور فلک به کام ما، می نگریم و می رویم
 جلوه گاه شهود را بُت کده نمود را
 رزم نبود و بود را کشاکش وجود را
 عالم دیرو زود را، می نگریم و می رویم
 گرمی کار زار ما خامی پخت کار ما
 تاج و سریر و دار ما خواری شهر یار ما
 بازی روزگار ما، می نگریم و می رویم
 خواجه ز سروری گذشت بنده ز چاکری گذشت
 زاری و قیصری گذشت دور سکندری گذشت
 شیوه بتگری گذشت، می نگریم و می رویم
 خاک خموش در خروش سست نهاد و سخت گوش
 گاه به بزم ناو نوش گاه جنازه به دوش
 میر جهان و سفته گوش، می نگریم و می رویم

توبه طلبم چون و چند عقل تو در کشاو و بند
 شل غزاله در گشت زار و زبون و درویش
 مایه نشین بلند می نگریم و می رویم
 پرده چرا؟ ظهور چیست؟ اصل ظلام و نور چیست
 چشم و دل و شعور چیست؟ فطرت ناصبور چیست
 این همه نزد و دور چیست؟ می نگریم و می رویم
 بیش تو نزد ما کی سال تو پیش ما می
 ای به کنار تو یی ساخت به شبی
 تا به تلاش عالمی می نگریم و می رویم

(سر محمد اقبال مرحوم)

و- آردیوان پروین اعتماسی

۱- گویند عارفان هنر و علم کیمیا است

گویند عارفان هنر و علم کیمیا است فرخنده طاری که بدین بال پر پرید وقت گذشته را نتوانی خرید باز گزیده ای و مرده نه ای کار جانگزی تو مری دولت مردم فضیلت است زان راه باز گرد که از ره روان تری ساکب نخواسته است گم گشته رهبری چون محدث علم و در آن روح کارگر خوشتر شوی بفضل ز علی که در زمی است گر لاغری تو حرم شبان تو نیست هیچ دانی بلخ چه گفت چه سر ماه برف دید جان را بلند دار که این است برتری اندر موم طینت باد بهار نیست آن را که دیه هنر و علم در بر است	و آن مس که گشت همسر این کیمیا طلاست همه اش مرغ دولت و هم عرصه بهاست مفروش خیره کای گریه پاک بی بهاست تن پروری چه سود چون توانا شناخت تنها وظیفه تو همی نیست خواب و خاست زان آدمی بترس که با دیوانه شناخت عاقل نکرده است ز دیوانه باز خواست پیوند علم و جان سخن گاه و کهر باست بر تر پیری به علم ز مرغی که در هواست زیر که وقت خواب در موسم چراست تا گرم جگر خیز شدم نوبت شتابست پستی نه از زمین بلندی نه از سماست آن نکبت خوش از نفس خرم صباست فرش سری او چه غم از زانکه بوریاست
--	---

آزاده کس نگفت ترا تا که خاطرت
مزدور دیو دیمه کش او شدیم از آن
تو دیو بین که پیش رو راه آدمی است
بیگانه دزد را به کمین می توان گفت
بشناسن فتن دوست دشمن چشم عقل
همشید ساخت عالم جهان بین آن
زنگار است در دل آلودگان هر
ای ل غرور و حرص نبونی و سنگلی است
گر فکر برتری کشتی و بر پرتی شوق
جان خایست میوه آن علم فضل و رای
ای شاخ تازه رس که بگلشن دمیده
اعلی است گریه دیده معینش بگری
ز آن گنج شایگان که به گنج قناعت
دهقان قوی به مزایع ملک جو خوش
سزنی چراغ عقل که قناری تیرگی است
هم نیروی چنان گشت است شاخکی
گر پند تلخ می دهنت ترشه و باش
در پیش پای بنگر و آنکه گذار پای
چون روشنی رسد ز چراغی که مرده است

گاهی اسیر آرزو گسی بسته بهوست
کاین سقلمه تن گرسنه در فکر غذا
تو آدمی نگر که چه دستیش بهماست
توان امید ز آفت دزدکی آفت است
مفتون مشوک در پس هر چه چهره با
کاکه نبود از یس که جهان جامه خود است
هر پاک جامه را نتوان گفت پارسا
ای دیده راه دیو ز راه خدا جداست
بینی که در کجائی و اندر سرت بهماست
در شاخه ای نگر که چه خوش بخت میوه است
آن گلبنی که گل نمیدکتر از گیاست
آن کو خطا نمود و ندانست گان خطا
مور ضعیف گر چه سلیمان شود رواست
کار تو همچو عله و ایام آسیاست
تن بی وجود روح پراگند چون هب است
کز هر نیم بید صفت قاتش دوهاست
تلخی بیاد آر که خاصیت دو است
در راه چاه چشم تو بهواره در قحط است
چون در دین شود ز طبعی که مبتلا است

گندم نه کاشتیم که گشت ز آن سبب
در آسمان علم عمل برترین بر است
در پیچ و تاب بازی ره عشق مقصد است
قصر رفیع معرفت و کاخ مردمی
عاقبت کسی که رنج بردشت آرزوست
بازار گان شدستی و کالات هیچ نیست
با دانش است فخر نه با ثروت و عفا
ز آشوبهای سیل و زفریاد های موج
دیوانگی است قفسه تقدیر بخت نیست
آن سقلمه که مفتی و قاضی است نام او
گر در می دهند بهشتی طمع کنند

مارا بجائی آورد در انبار لوبیاست
در کشور وجود هنر بهترین عناست
در موبهای بحر سعادت سفینه است
در خاکدان هست جهان برترین پناست
خرم کسی که در ده امید روستا است
در حیرت که نام تو بازار گان چراست
تنها به تفاوت انسان چارپاست
ندیشد ای فتنه هر آنکس که ناخداست
از بام سرنگون شدن و گفتن این قصاست
تا بود و تبار جامه اش از رشوه دریاست
کو آبخنان عبادت زهدی که بی رستاست

جاں را هر آنکه معرفت آموخت مردم
دل را هر آن که نیک نهم داشت پادشاه

۲- گفتار و کردار

بگر به گفت ز راه عتاب شیرمای
خیال نیستی و دزدی تر ابرو دانه وز
گسی ز کاسه بیچارگان بری کپیا

ندیده ام چو تو بایچ آفریده سرگردان
بسوی مطبخ شه یا به کلبه دهقان
گسی ز سفره در ماندگان ربائی نان

ز ترک تازی تو مانده پیوه زن تا بار
 چرا زنی ره خلق ای سیه دل ز پی هیچ
 برای خوردن کشک نسجه کوزه می شکنی
 به زخم قلب فقیران چه کس نهد مرهم
 مکن سیاه سرگوش دُم به تاب و دیگ
 نه ماست مانده ز آرت سحانه ز اسغ
 گشت ز گوش چکانند خون گاه از دُم
 تو از چه طبعه دست کو دکان شده
 بیایه همیشه و آزاد زندگانی کن
 شکارگاه بسی هست صید خفته بسی
 مرا فریب ندادست هیچ خب گردن
 مرا دیری و کار آگهی بزرگی داد
 زمانه ام نه فکندست هیچ گاه به ام
 چو راه بینی و ره رد تو نیز پیشتر آبی
 شنید گریه نصیحت ز شیر و کرد سفر
 گهی چو شیر بغرید و بر زمین زد دُم
 بخویش گفت کتون کنز ترا و شیر اتم
 بروں جهم ز کین گاه وقت حمله چنین
 نبود آگیم پیش ازین که من چه کنم

چه شد ز رنگ شب آن دشت چون کس
 تنش بلرزه قناد از صدای گریه و شغال
 گهی درخت در افتاد و گاه سنگ شکست
 ز بیم چشم زحل خون تاب سخت بخاک
 در تنور نهادند و شمع مطبخ مُرد
 شبان چو خفت بر آمد بیام آغل گریه
 گذشت قافله ای کرد ناله ای جرسی
 شغال پیر به امید خوردن انگور
 خزید گریه و هقان به پشت خیک پیر
 ز گنج مطبخ تاریک خاست غوغای
 پلنگ گرسنه آمد ز کوه سار بزیار
 شنید گریه مسکین صدای پا و زیم
 ز فرط خوف فراموش کرد گفته خویش
 نه ره شناخت اش پای راه رفتن ماند
 نمود آرزوی شهر و در امید فرار
 گشت گریه و روزگار شیر شد
 به ناگهان کمین گاه خویش جست پلنگ
 به زیر پنجه صیاد صید نالان گفت
 بشهر گریه در کوه سار شیر شدم

نمود و حشت و اندیشه گریه را ترسان
 دیش چو مرغ پمید از خزیدن ثعبان
 ز تند باد حوادث ز فتنه طوفان
 چو شایخ بید بلرزد زهره رخشان
 طلوع کرده و ماند در فلک حیران
 چنین زنند ره خفتگان شب دران
 بدست راهزنی گشت هر دی یار
 بجست بر سر دیوار کوه بستان
 زوند تاکه در انبار موشکان جولان
 مگر که رو بهی بُرد مُرغی بریان
 بسوی غار شد اندر هوای طعمه دوان
 ز جای جست که بگریزد و شو پنهان
 که کار باید و نیرو نه دعوی و عنوان
 نه چشم داشت فروغ و نه پنجه داشت توان
 دمی به روزنه سقف غار شد نگران
 و یک شیر شدن گریه را نبود آسان
 بران گریه فرو بُرد چنگ خون فشان
 بدین طریق میزند مردم نادان
 خیال بیوده بین با ختم دین جهان

ز خود پرستی و آرم چنین شد آخر کار
گر فتم آنکه به صورت به شیر می مانم
بلند شاخه بدست بلند میوه دهد
حدیث نور تجلی به نزد جمیع گومی
بدان خیال که قصری بنا کنی روزی
چراغ فکر دهد چشم عقل را بر تو
به بین ز دست چه کار آید تا لیکن
بسل که کان هو را نیافت کس گوهر
چگونه رام کنی تو سن حادث را

منه گرت بصری هست پامی در آتش
مزن گرت خردی هشت هشت بر مندان

نر - از کتاب سخنوران ایران

۱- قطعه

دانی و تدبیر از اتفاق و کرم به	اتفاق و کرم نیز ز دینار و درم به
تا نیک بخشند و بپوشند و نیوشند	دینار و درم در کف اصحاب کرم
شمشیر و قلم حامی نکند به تحقیق	اماد دل بیدار از شمشیر و قلم به
ورق ذهب من ساده دروغی بسزا و	زان راست که یا در نشود جز به قسم به
دستی که پی از و طبع تیغ ستم آخت	گر ز آنکه ببرند به شمشیر ستم به
انگشت خموشی بلب خویش نماند	از آن که به خانی به لب انگشت ندانم

در محضر از باب بهتر به چو امیری
گرایج نگونی سخن از لاؤ نعم به

(امیری)

۲- قطعه

این قطعه شیوا متضمن مضمونی است که سعدی فرماید

(تربیت ناهل را چون گردگان برگنبد است)

شنیده ام که شهی با وزیر خود میگفت	که علم فضل کلید خزانه هنر است
درخت تلخ زیوند تربیت و بر باغ	به میوه شکرین جاودانه بارور است

وزیر گفت سرشت ستوده باید از ملک
مسلم است که هیچ اوستا خیار و سخت
چو این شنید ملک عجب حاجب گفت
پی تدارک این کار گریه باید
برقت حاجب دنی الفور گریه آورد
ملک بکارکنان گفت کس پیامورند
به یک هفته چنان شد که حاضران گفتند
پس نخواست شهنشاه وزیر را بگفت
به بین بگریه که در پیش تخت من بر پای
رمانوده عنان طبیعت از تعلیم
وزیر گفت کلام شاه است شاه کلام
ولی به تربیت گریه غره نتوان بود
سرشت تلخ چو دارد درخت گر آبش
ملک بیاسخ وی گفت طرح معقولات
دیس عقل اگر بر هوا کند پرواز
به بین به گریه و صحبت بنه که انکارت
در این میانه ز سوراخ خانه موشی
فلکند گریه ز کف شمع را و در پی موش
فتاد شعله آتش ز شمع در ایوان

بکوردادون آیینی جهد بی ثمر است
برند و جوهری از آینه که بد گهر است
مرایدست تو کاری شگرف در نظر است
که بسته بر قدم همت تو مور است
که هر که دیدش گفتی نه گریه شیر تر است
صنایعی که نهان در طبایع بشر است
یکی ز آدمیان در لباس جانور است
به بین به جانوری که بشه بلند تر است
ستاده شمع بگفت از غروب تا سحر است
گسته بند ثیابست ز مالد و پدراست
دل ملوک به فرمان حی دادگر است
که چو سرشت مساعد تربیت هدراست
ز جوی خلد دی تیره رنگ تلخ بر است
قبیح دان چو مخالف به حس با نظراست
چو شد مخالف حس نظر شکسته بر است
درین قضیه چو انکار ضرورت قهر است
که گریه موش چو بیند زهوش بی خبر است
دوید هر سو چو ناله خوی جانور است
چنانکه گفتی ایوان تنور بر شر است

برهنه پای شد اندر گریز و خاموش
وزیر و امنش اندر گرفت گفت شما
به تربیت نشود گریه آدمی زیرا
نه زرتوان بر از سنگ آهن پولاد
کسی شکر زنی بوری یا طمع نکند
حکایت پسر پاره دوز در صفت قوم
درین قضیه به بوزر جمهر و نوشیروان
چه گفت گفت به ناپاک ده تکیه کن
نمود بانند اگر سفسله بجاه رسید
چو با وسیله فکرت ز مام بخت گرفت
به اصل تیره بود تربیت چو نقش آب
براه مروچه خوش گفت کاروان سالار
اگر چو گاو خران را دوشاخ تیزبیدی
تو ای بجاه طبیعت فتاده یوسف
بر از بجاه طبیعت که با چنین مالک
درون همد طبیعت غنوده شب رو
طبیعت این در و پیکریم چنان است

یکی فتاده زیوان کی توان در است
بین که تربیت بد سرشت بی اثر است
سرشت گریه دیگر طبع آدمی دیگر است
نه آهن آید از ان سرزمین که کان ز
بصورت ارچه فی بوری یا چو نیشکر است
طراز صفحه تاریخ دو دفتر سیر است
بخشم زانده حدیثیکه در جهان سحر است
که اصل فتنه و بیخ فساد و کان مشر است
عدی شهری و دهقان بلای خشک ترا
پی هلاک بزرگان قوم ره سپهر است
ولی به لوح مصفا چو نقش بر جهر است
که استراره چه چو اسباب است تلخ خراست
سیرین هیچ کس از زخم نابکار تر است
بیا که تاج ملوک در انتظار سر است
بمصر عالم فوق طبیعت سفر است
ولا ملت همه ذوق است و سمع یا بصر است
که خود تو گوئی استاد هر دو در است

ز ما و راء طبیعت خبر نداری هیچ
درون خانه چه داند کسی که پشت است

ح- از سخنوران دوران پهلوی

۱- قناعت

بهر و فضل اگر مایه جاه و خطر است
سنگدان بهره در از نعمت نازاندنی
شهره بودن به بهر علت نامانی نیست
هر که را دولت دنیای دنی دست داد
خرم و دل خوش سر سبز بود در همه عمر
بیشتر هر که شد از مال جهان کام روا
مفلسی که بلند است نظر در برین
روز و روزی تو چون رسد خوان کرم
هر که را گنج قناعت بود و عزت نفس
ملکت دنیا و آن نعمت نازی که در دست

بجرت آن را به خوشی میگذرد عمر عزیز

که ز او ضایع جهان گذران بنی خبر است

در صورت نایب

۲- صبح روستائی

صبح است هوا لطیف و خورشید
از قلعه کوه سر بدر کرد
طو مار سیاه شب به پیچید
گیتی را سر بسر خبر کرد
هر کس هر جا ز خواب جنبید
بر صفحه آسمان نظر کرد
دید اول صبح وقت کار است

دیگر اثری ز ظلمت شام
نبود به جهان بقدر یک مو
وینای پر از سکوت و آرام
یک مرجه گشت پُر پیا هو
افراد بشر ز خاص تا عام
بستند کمر پی تنگاپو
گیتی از نو به جنبش آمد

هر موجودی ز کون بنگر
سرگرم تنازع بقا هست
ذی روح نموده است دیگر
جز بهر بقا به دست و پا هست
الفقه رسیده صبح و از سر
بس فتنه و شور و شر با هست
باشو این چار روستائی

با روح نشیط و خاطری شاد
دانش یکف و برون شد از ده
رو جانب کشت زار بنهاد
شد حاضر کار خرد خرد ده
از سبزه و آب و کاج و شمشاد
این حاصل خشک زرد کرده
خوش منظره تر برای او بود

از پشت سرش به بین که با هم
مرد و زن ده همه روانند
اطفال صغیر شاد و خرم
از پیشاپیش شان روانند
این دسته میان نسل آدم
ز آرایش پاک و پاک جانند

با عصمت محض و بی حجابند

اینک همگی ز ره رسیدند / مردان و زنان ز پیر و برنا
چون حاصل دست رنج دیدند / نشناخته هیچ دست از پا
مردان همه داسها کشیدند / زن نیز شد به کار مهیا
یکباره درو شروع گردید

مردان عمل عرق ز رخسار / می ریزدشان چو آب جاری
زنها همه نیز حاضر کار / با مردان شان نموده باری
خورشید هم از سپهر دوار / آنگونه کند شراره باری
کز لطف هوای صبح اثر نیست

عصر است و هوا نه گرم و نه سرد / صبح از ده طعن با به گلشن
گردند کمک هم زن و مرد / شد حاصل شان تمام خرمن
نه دیده ز کار رنج و نه درد / با پاکی روح و قوت تن
سرگرم به کار خویش هستند

نه و است که هر عالم افروز / در جیب افق فرو برد سر
وقت است که شام گردد این روز / آن گونه که دیده ای مکرر
گاه است که شاد کام و فیروز / از کار کشیده دست یکسر
آئید بسوی ده ز صحرای

القصه به مرد روستائی / زن هست شریک زندگانی
در ذلت و فقر و بیوائی / با عیش و سروده کامرانی
بنود بیان شان جدائی / دارد سببی که تو مدانی

من هم که نمی توانم بگویم (آواز شیرازی)

هنگام
سنگ
شهر
هر که راه
نرم
بیش
مقد
روز
هر که
مک

